Jordbruket i siffror

åren 1866–2007

Jordbruket i siffror

åren 1866–2007

Sveriges officiella statistik
Jordbruksverket
Statistiska centralbyrån

Agriculture in figures years 1866–2007

Official Statistics of Sweden
Swedish Board of Agriculture
Statistics Sweden

Denna publikation är en del av Sveriges officiella statistik (SOS). Det är tillåtet att kopiera och på annat sätt mångfaldiga innehållet. Om du citerar, var god uppge källan på följande sätt:
Källa: Jordbruksverket, Jordbruket i siffror åren 1866–2007.

This publication is a part of the official statistics of Sweden (SOS). It may be used freely and quoted. When quoting, please state the source as follows:
Sourse: Swedish Board of Agriculture, Agriculture in figures years 1866–2007.

Den särskilda SOS-logotypen får enligt lag inte användas vid vidarebearbetningar av statistiken.
Use of the particular SOS logotype is prohibited when further processing the statistics.

Omslagsbild färg: Skördetröska och traktor på åker, Förslöv, Bjärehalvön, Skåne.
Kari Kohvakka, Johnér Bildbyrå AB.
Coloured cover photo

Omslagsbild svart vit: Potatisplockning i Sävasta, Altuna socken.
John Alinder 1920.
Black and white cover photo

ISBN 91-88264-36-X (print)
Jordbruksverket

Printed in Sweden
SCB-Tryck, Örebro 2011.04 MILJÖMÄRKT Trycksak 341123

Förord

”Jordbruket i Siffror” innehåller långa tidsserier med basstatistik om jordbruket och om livsmedelskonsumtion i Sverige. Statistiken speglar kapitel för kapitel de genomgripande förändringar som skett i jordbruket under de senaste 150 åren. Till boken hör en tabellbilaga med tabeller, tabellanmärkningar och utförliga källhänvisningar.

Underlaget till tabellerna finns också tillgängliga för nedladdning från Jordbruksverkets statistikdatabas www.jordbruksverket.se/statistik. I databasen finns ett mer detaljerat material på länsnivå än det som redovisas i tabellbilagan.

Bokens syfte är att presentera statistik, inte att dra slutsatser om orsakssamband i jordbrukets utveckling. För att öka förståelsen för statistiken är undantagsvis uppenbara påverkansfaktorer i omvärlden kommenterade. I boken redovisas i de flesta fall uppgifterna så som de publicerats i äldre källor. Smärre omräkningar har gjorts för att underlätta jämförbarheten. Såväl Statistiska centralbyrån som Jordbruksverket får årligen en mängd förfrågningar om att ta fram långa tidsserier. Det är Jordbruksverkets förhoppning att ”Jordbruket i siffror” ska underlätta för allmänhet, forskare och utredare att utnyttja den rika skatt av statistik som finns inom jordbruksområdet.

Statistikens kvalitet, framförallt för tiden fram till 1920-talet, har diskuterats av såväl dåtida som nutida forskare och statistiker. För att underlätta för användarna att själva anpassa statistiken för olika ändamål har vi valt att redovisa statistiken så som den redovisats i källorna utan att göra omräkningar baserade på senare forskning. I text, i tabellanmärkningar och i publikationsbeskrivningar belyser vi däremot statistikens kvalitet och redovisar förändringar av definitioner och insamlingsmetoder som kan påverka jämförbarheten över tid.

Boken är framtagen i samarbete mellan Jordbruksverket och Statistiska centralbyrån. Den statistik som redovisas i boken har i de flesta fall tagits fram av Statistiska centralbyrån eller av Jordbruksverket och dess föregångare Lantbruksstyrelsen respektive Statens jordbruksnämnd. Redaktör för boken har varit Markus Nyemad, Jordbruksverket, som också har skrivit kapitel 1-4 samt kapitel 11. Kapitel 5 har skrivits av Gerda Ländell och Gunnel Wahlstedt, båda Statistiska centralbyrån. Ann-Marie Karlsson, Jordbruksverket, har skrivit kapitel 6 och 9, samt kapitel 10 tillsammans med Monica Eidstedt, Jordbruksverket. Kapitel 7 har skrivits av Gunnar Larsson. Tomas Eriksson, Jordbruksverket, har skrivit kapitel 8. Överföring av statistik från äldre publikationer till databaserna, samt korrekturläsning av text och tabeller har gjorts av Jonas Hammarstrand, Lena Kernell, Margareta Loftdal, Harri Lundström, Christina Tiverman och Christina Wikberger.

För den grafiska formgivningen svarar Jan Andersson, Charlotta Olsson, Daniel Persson och Lea Wedén samtliga vid lantbruksenheten, Statistiska centralbyrån.

Jordbruksverket i mars 2011
Ann-Marie Karlsson
Enhetschef statistikenheten

Innehållsförteckning

		Sida
Förord		3
Innehållsförteckning		4
Kapitel 1	Företag och ägoslag	5
Kapitel 2	Arbetskraft och produktionsmedel	17
Kapitel 3	Arealanvändning	31
Kapitel 4	Husdjur	43
Kapitel 5	Vegetabilieproduktion	63
Kapitel 6	Animalieproduktion	89
Kapitel 7	Ekonomi	93
Kapitel 8	Priser	121
Kapitel 9	Import och export	125
Kapitel 10	Konsumtion	131
Kapitel 11	Länsstatistik	145
Publikationsbeskrivning		194
Källförteckning		200
Illustrationsförteckning		202
Sakregister		204

1 Företag och ägoslag

Den brukningsbara marken samt lantbrukarna är själva grundstenarna för jordbruksproduktion. Den betydelse dessa haft genom historien kan knappast underskattas men börjar i dagens industrialiserade och globaliserade samhälle tappa i betydelse för försörjningen. Under 1800-talet var jordbruket den dominerande näringsgrenen i Sverige, men år 2007 svarade jordbrukssektorn för enbart 0,5 % av bruttonationalprodukten (BNP). Genom utveckling och tekniska framsteg förändras jordbrukssektorn vilket tydligt märks i den strukturella sammansättningen.

Jordbruket och åkerarealen av minskande betydelse

Strukturutvecklingen i det svenska jordbruket visar tydligt hur den historiska bilden av ett småskaligt självförsörjningsjordbruk försvinner för att ersättas av ett mer storskaligt produktionsjordbruk. Den hårda konkurrensen på en allt mer globaliserad livsmedelsmarknad i kombination med effekterna av politiska beslut har orsakat en förskjutning mot färre och större jordbruk. Vidare har produktionsinriktningen ändrats mot att i högre grad betjäna samhällsintressen som landsbygdsutveckling och upprätthållandet av den biologiska mångfalden snarare än enbart produktion av livsmedel. Till följd av detta, samt tätorternas expansion, har jordbruksmarkens storlek och dess betydelse för livsmedelsförsörjningen minskat.

Statistikens utveckling

Den statistiska redovisningen i allmänhet och dess definitioner och benämningar i synnerhet har förändrats under årens lopp. Strukturutvecklingen mot större jordbruksföretag medförde en minskad betydelse av de minsta brukningsenheterna vilket gjort att dessa har lämnats utanför statistiken, framförallt under 1900-talets andra hälft. Även andra delar av statistiken har påverkats av gränsdragningarna vid urvalet av de företag som tagits med i de olika statistiska undersökningarna genom åren. Företag som har djur men som inte brukar jordbruksmark, djurbesättningar och då främst hästar i städerna samt åker- och betesmark vid små fastigheter är exempel på företeelser som periodvis hamnat utanför den redovisade statistiken.

I Hushållningssällskapens redovisningar från mitten av 1860-talet till år 1911 upptogs statistik för brukningsdelar över 4 tunnland. Vid sidan av detta redovisades även jordtorp och andra lägenheter. Från början av 1890-talet infördes hektar som arealenhet. Ägoslagsarealer, antal brukningsenheter, husdjur samt arealanvändning redovisades för samtliga dessa brukningsenheter, jordtorp och andra lägenheter.

Redovisningsformen höll i sig även under de lokalundersökningar som företogs av statistikmyndigheterna under 1910-talet. Kvalitén i dessa kan dock antas vara högre, då uppgifterna som samlades in av varje enskilt hushållningssällskap på uppdrag av Statistiska centralbyrån sedan bearbetades centralt.

Från 1927 utfördes Jordbruksräkningarna med femårsintervaller, med undantag för åren kring och efter det andra världskriget då de gjordes vart sjunde år. Räkningens urval baserades på fastigheter som deklarerades i samband med fastighetstaxeringen under de berörda åren. Jordbruksföretagen började också redovisas i olika grupper efter storleken på åkerarealen. Dessutom redovisades åkerarealens fördelning mellan dessa grupper.

Den stora förändringen under denna

Fakta

Företagsbegreppet

Ett flertal olika begrepp förekommer i statistiken för att beteckna lantbruk och gårdar.

Jordtorp: var en föregångare till lägenheterna, ofta helt utan åkermark, där en brukarfamilj bodde. Dessa kunde ibland arrendera mark att bruka. (1886–1911).

Lägenhet: förekom i den äldre statistiken som en fastighet med högst 0,25 hektar åker där man ofta hade husdjur för husbehov. (1927–1961).

Brukningsenhet/brukningsdel: var en jordbruksenhet med mer än 0,25 hektar åker som med avseende på driften utgjorde ett och samma företag och drevs med samma arbetsstyrka. (1886–1973).

Jordbruksföretag: en inom jordbruk, husdjursskötsel eller frukt- och trädgårdsodling bedriven verksamhet under en och samma driftsledning. Kan innehålla ett flertal fastigheter och gårdar. (1974–2007).

period skedde i samband med 1956 års Jordbruksräkning, då en gräns om två hektar infördes. Arealanvändning, husdjur och antalet jordbruksföretag redovisades nu endast för företag som låg över denna gräns. För den totala åkerarealen redovisades två värden, inklusive respektive exklusive den areal som fanns på brukningsenheter med mindre än två hektar. Denna förändring fick framförallt effekt på vissa delar av husdjursstatistiken, främst antalet hästar, då dessa i stor utsträckning stod på lägenheter eller nyttjades i städerna.

Sedan 1956 års Jordbruksräkning och även under perioden 1965–2007, då statistiken huvudsakligen redovisades i Jordbruksstatistisk årsbok, har gränsen om två hektar bibehållits. Allt eftersom jordbruksföretagen blivit större och de allra minsta gårdarna sålt eller arrenderat ut sin mark, har den del av statistiken som faller utanför redovisningen minskat i betydelse. Sedan 2005 ingår dock en del företag med mindre än två hektar åker om dessa har stora djurbesättningar eller trädgårdsodling.

Den i statistiken kontinuerligt förekommande grupperingen av jordbruksföretagen, den efter storlek på åkerarealen vid företaget, har under de senaste decennierna givit en sämre bild av omfattningen av olika företags verksamheter. Exempelvis avspeglas inte den ökade arbetsinsats och omsättning som en intensiv djurhållning medför i storleken på åkerarealen hos ett sådant företag. Med anledning av detta infördes alternativa grupperingar i statistiken. I början av 1980-talet inleddes gruppering efter driftsinriktning och storlek baserat på dels standardiserad arbetsinsats och dels standardiserat förädlingsvärde. Under 2000-talet infördes sedan inom EU en gruppering efter standardiserad omsättning.

Företagen färre och större

Allt eftersom samhället utvecklats och urbaniseringen tagit fart har jordbrukets uppgift förskjutits från att försörja familjen och den närmaste bygden till att förse en större marknad med livsmedel. Under efterkrigstiden har detta, tillsammans med avfolkningen av landsbygden, inneburit en strukturell utveckling mot färre och större företag som är mer lämpade för den konkurrensutsatta situation som råder på stora delar av jordbruksmarknaden. Denna utveckling har även drivits på av produktionsmetodernas ökade effektivitet som möjliggjort ett lönsamt brukande av allt större företag.

Figur 1 A
Antal företag storleksgrupper 1927–2007

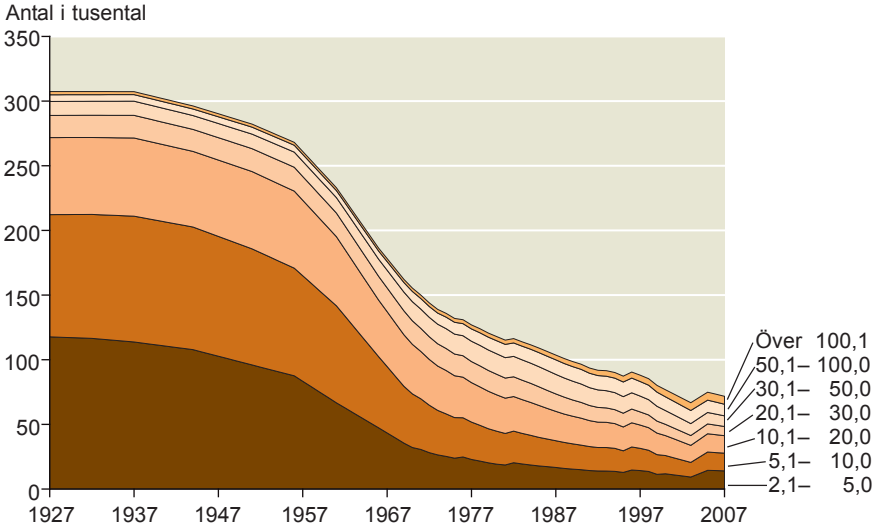

Källa: Tabell 1.2a.

Under mitten av 1920-talet fanns strax över 427 000 företag i riket. Av dessa brukade 307 395 över två hektar åkermark (se figur 1 A). Antalet företag bibehölls på denna nivå fram till slutet av andra världskriget. En bidragande orsak till detta är de talrika ägostyckningar som skedde under 1900-talets första hälft, vilket motverkade strukturrationaliseringen under denna tid.

Under efterkrigstiden inleddes en omfattande strukturrationalisering av jordbruksföretagen. De i slutet av 1940-talet inrättade statliga Lantbruksnämnderna fick en central roll i såväl den yttre (företagsstruktur) som den inre (byggnader, maskiner etc.) rationaliseringen. Antalet företag började samtidigt minska. Som mest reducerades antalet företag under 1960-talet då antalet med mer än 2 hektar föll från 232 920 år 1961 till 155 364 år 1970, en minskning med en tredjedel. Sedan 1970-talets början har antalet företag minskat i en takt av ca 20 % per tioårsperiod. År 2007 fanns totalt 72 609 jordbruksföretag, detta är drygt en sjättedel av antalet år 1927.

Majoriteten brukas av ägaren

Den största delen av jordbruksföretagen är helt ägda av brukaren själv (se figur 2B). Främsta anledningen till detta är att de mindre jordbruksföretagen, som utgör en stor andel av det totala antalet, generellt brukas mindre intensivt eller som bisyssla. De arrenderar sällan till mark eftersom brukaren ofta förlitar sig på en annan verksamhet för sin huvudinkomst. I början av 1960-talet var knappt 70 % av jordbruksföretagen egenägda. Denna andel föll sedan stadigt till strax under hälften i början av det nya millenniet. Eftersom det totala antalet jordbruksföretag dessutom sjönk under samma period, så reducerades antalet egenägda företag med över 80 % mellan 1961–2003. I och med frikopplingen av gårdsstödet år 2005, som innebar att stödet blev inriktat mot jordbruksmarken snarare än livsmedelsproduktion, steg antalet egenägda företag med ungefär en tredjedel, till en nivå omkring 40 000 företag år 2007. Detta motsvarade då ca 57 % av alla företag.

Företagen med enbart arrenderad mark var betydligt färre under perioden 1961–2007, eftersom det är vanligare att brukaren utökar sin ägda mark genom att arrendera mer mark. I början av 1960-talet svarade denna grupp för en andel på ca 13 % av alla företag. Andelen steg något under 1980-talet,

men var vid millennieskiftet återigen nere på samma nivå. Sedan 2005 har denna grupp minskat kraftigt till endast omkring 5 % av alla jordbruksföretag. Antalet företag med enbart arrenderad mark var år 2007 endast 3 775, vilket är drygt en åttondel av antalet år 1961.

Andelen företag som delvis brukar arrenderad mark har ökat stadigt och fördubblats från mindre än 20 % i början av 1960-talet till ca 40 % under början av 2000-talet. Det totala antalet företag med delvis arrenderad mark har dock minskat med omkring en

Figur 1 B
Andelen företag efter brukningsform 1961–2007

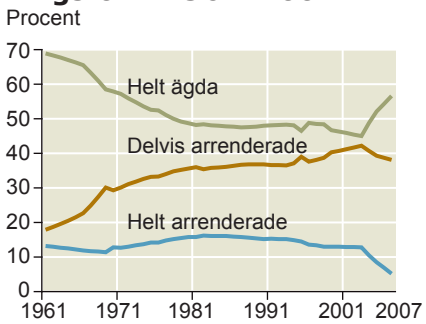

Källa: Tabell 1.6.

tredjedel av antalet i början av perioden. Statistiken visar tydligt att det är ett vanligt förfarande för brukare som blir inaktiva att arrendera ut sin mark till någon som även brukar självägd mark och på så sätt får ett delvis arrenderat företag.

De minsta företagen stadigt färre

De minsta storleksgrupperna uppvisar en utveckling som följer den för det totala antalet företag, där de högsta värdena ligger i ett tidigt skede av tidsperioden. Antalet företag med åkerareal på 0,26–2,0 hektar var som störst år 1932. Dessa minskade sedan med omkring en sjättedel fram till början av 1950-talet då man upphörde att redovisa dem i statistiken.

Antalet företag med 2,1–5,0 hektar har minskat stadigt sedan mitten på 1920-talet, då denna grupp svarade för ca 38 % av det totala antalet företag, med mer än 2 hektar åkermark. En nedgång med mer än två tredjedelar mellan år 1951–1970 medförde att de

små företagen blev allt mer ovanliga; som lägst var antalet 9 293 år 2003. Trenden vände dock därefter tillfälligt med anledning av frikopplingen av EU:s jordbruksstöd. År 2005 redovisades 14 486 företag, vilket motsvarar en ökning på mer än 55 % mellan dessa två år.

Antalet företag med 5,1–10,0 hektar åkermark har utvecklats på ett liknande sätt som de minsta grupperna. De förstnämnda var som flest under slutet av 1930-talet då storleksgruppen bestod av strax under 100 000 företag, vilket motsvarade ca en tredjedel av det totala antalet företag över 2 hektar. En kraftig nedgång under 1960-talet medförde även för denna storleksgrupp att antalet företag år 2007 minskat med omkring 85 % sedan 1927. Sammanfattningsvis kan man notera att de tre minsta storleksgrupperna uppvisar sina högsta antal under 1900-talets första hälft, och att minskningen var som kraftigast under 1960-talet. Två av dessa grupper innehåller företag med mer än två hektar åkermark.

En stor andel av företagen i de minsta storleksgrupperna kan antas vara företag med en mindre intensiv drift, så kallade bostadsjordbruk, vilka drivs främst som bisyssla eller hästgårdar. Företag med större djurbesättningar som inte kräver stora betes- eller vallarealer, exempelvis svin- och hönsföretag, är mer arbetsintensiva driftsinriktningar som även de delvis återfinns i de mindre storleksgrupperna.

Förskjutning mot större företag via de medelstora

Utvecklingen mot att företagen blir färre och större är tydlig för storleksgrupperna mellan 10,1–100,0 hektar. I samband med att grupperna med mindre arealer började minska markant i början av 1960-talet inleddes en period på ca tjugo år när antalet företag i de medelstora grupperna ökade. Antalet företag med 10,1–20,0 hektar låg relativt konstant runt 60 000 fram till mitten på 1950-talet. Därefter minskade de i en stadig takt under resten av

Figur 1 C
Antal företag i riket med över 20,1 hektar åker efter storleksgrupp åkermark 1927–2007

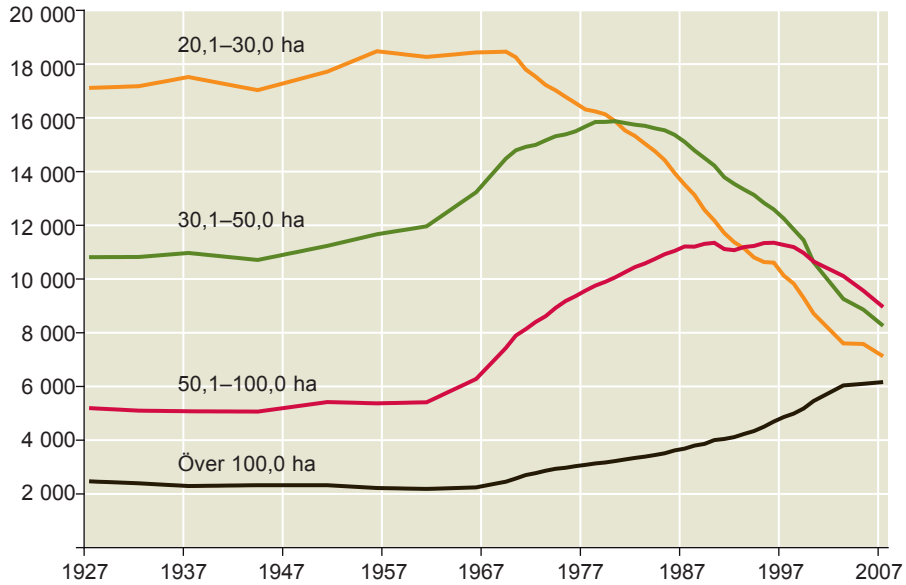

Källa: Tabell 1.2a.

Figur 1 D
Areal åker-, betes- och ängsmark 1866–2007 resp. 1891–2007

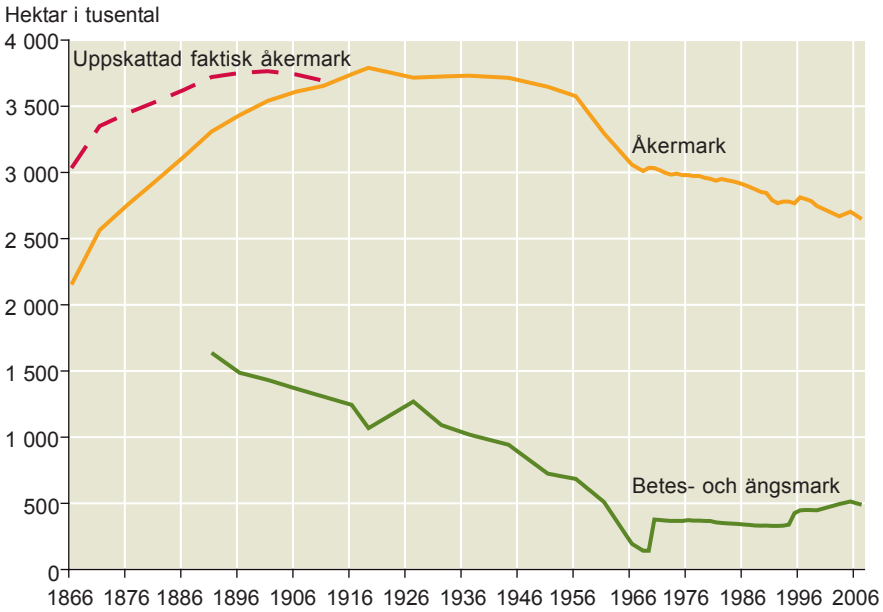

Källa: Tabell 1.1.

1900-talet till en nivå strax över 15 000 vid millennieskiftet. År 2007 svarade dock denna storleksgrupp fortfarande för en dryg femtedel av rikets företag.

Antalet företag med 20,1–30,0 hektar utvecklades på ett liknande sätt med skillnaden att toppnoteringen för denna grupp kom ytterligare något senare (se figur 1 C). En nivå på omkring 18 000 företag bibehölls fram till början av 1970-talet, varpå antalet stadigt sjunkit. År 2007 utgjordes denna storleksgrupp av 7 122 företag, vilket är en dryg tiondel av det totala antalet i riket och drygt 60 % mindre än i mitten av 1920-talet.

För de två storleksgrupperna i spannet 30,1–100,0 hektar är utvecklingen sinsemellan snarlik. Dessa utgjorde ca 4 % respektive 2 % av det totala antalet företag fram till början av 1960-talet. En stadig ökning under de kommande två decennierna resulterade i en toppnotering i början av 1980-talet för gruppen företag med 30,1–50,0 hektar åker. För den större gruppen med 50,1–100,0 hektar dröjde det ytterligare ungefär femton år innan utvecklingen vände och antalet började minska. Som mest omfattade de två grupperna tillsammans 26 459 företag år 1985, vilket då motsvarade knappt en fjärdedel av det totala antalet i riket.

Fakta

Om underskattningen av åkerarealen 1866–1911

I samband med de förändringar som gjordes av jordbrukstatistikens metoder under 1900-talets första hälft uppkom frågetecken kring de uppgifter som tidigare redovisats för framförallt skörden samt den totala åkerarealens storlek. Den ökning av rikets åkerareal som redovisades under perioden 1866–1911 motsvarades inte av den samtidigt redovisade nyodlingen. Denna diskrepans kommenterades och materialets tillförlitlighet ifrågasattes, bland annat av Ernst Höijer som var en av de högre tjänstemännen vid Statistiska centralbyrån. Ökningen ansågs förutom nyodling bero på att de förbättrade statistiska metoderna gradvis eliminerade en underskattning av åkerarealen. Det dröjde dock fram till 1970-talet innan ett mer ingående försök gjordes att bedöma den totala åkerarealens faktiska storlek under perioden 1866–1911. Bengt Holgersson använde för detta ändamål en metod som inte involverade det ifrågasatta materialet. Han utgick från en beräkning av den spannmålsareal som krävdes för att försörja befolkningen och boskapen. Beräkningarna kretsade kring uppskattningar av det fysiologiska behovet av näring, relationen mellan skörd och utsäde, utvinningstal vid produktion av mjöl, import och export samt bortfall vid lagring. Utifrån dessa tal beräknades arealen som användes till spannmål, vilket gav ett värde för den totala åkerarealen då man räknade upp från spannmålsarealens andel av denna. Holgersson kom fram till att den totala åkerarealen i riket var underskattad med ca 880 000 hektar under 1860-talet. Denna underskattning minskade över tiden, allteftersom kvaliteten på statistiken blev bättre, och ansågs vara marginell när lantbruksstatistiken organiserades om år 1913 (se figur 1 D). Holgersson utökade emellertid sin analys till att täcka de 25 åren efter 1913, varpå han fann god överensstämmelse med den redovisade statistiken.

Endast de största som ökar

Utvecklingen ibland storleksgrupperna följer den för riket i övrigt där företagen förskjuts mot att bli färre och större. Med undantag för den största

gruppen, företag med över 100 hektar åkermark, har alla grupper passerat sitt högsta antal företag och sedan dess haft en fallande trend. Detta avspeglar situationen i jordbruket där företag som vill expandera arrenderar mark av jordbruksföretagare eller markägare i närheten som minskat ned på eller avvecklat sin verksamhet.

Fram till mitten på 1960-talet låg antalet företag med en åkerareal över 100 hektar relativt konstant på en nivå på 2 000–2 500. I samband med att de flesta andra storleksgrupper tappade i antal började denna grupp öka i en stadig takt av 500 företag per årtionde fram till mitten på 1980-talet. Expansionstakten tilltog därefter ytterligare då antalet ökade med först 25 % mellan åren 1983–1993, och sedan med mer än 40 % fram till 2003. Mellan åren 2003–2007 bibehölls antalet företag med mer än 100 hektar åker strax över 6 000. Sammantaget betyder det att den största storleksgruppen ökat med drygt 150 %. Detta gör gruppen unik i jämförelse med de övriga.

Åkerarealen minskar

Själva grunden för jordbrukets förmåga att försörja samhället har främst vilat på åkerarealen. Beaktas den viktade betydelsen av de olika ägoslagen för jordbruket understryks åkermarkens betydelse i jämförelse med betes- och ängsmarken. År 1866 redovisades 2 153 133 hektar åkermark (se figur 1 D). Vid denna tid motsvarade detta strax under 5 % av den totala landarealen. Arealen ökade under slutet av 1800-talet genom nyodlingar, samt att mark som tidigare redovisats som betes-, ängs- eller skogsmark togs i bruk som åkermark. Vid sekelskiftet hade den redovisade åkerarealen ökat med nästan 65 % till omkring 3,5 miljoner hektar. Utvecklingen fortsatte under de två första decennierna av 1900-talet till en toppnotering år 1919 på 3 790 496 hektar. Denna nivå bibehölls fram till mitten på 1950-talet. Därefter påbörjades en kraftig reducering då arealen minskade med ca 15 % fram till 1968. Sedan dess har åkermarken stadigt minskat i en takt av ungefär 2–5 % per tioårsperiod. År 2007 redovisades 2 647 969 hektar åker-

Figur E
Åkerareal per företag och fördelning grödgrupper, hektar

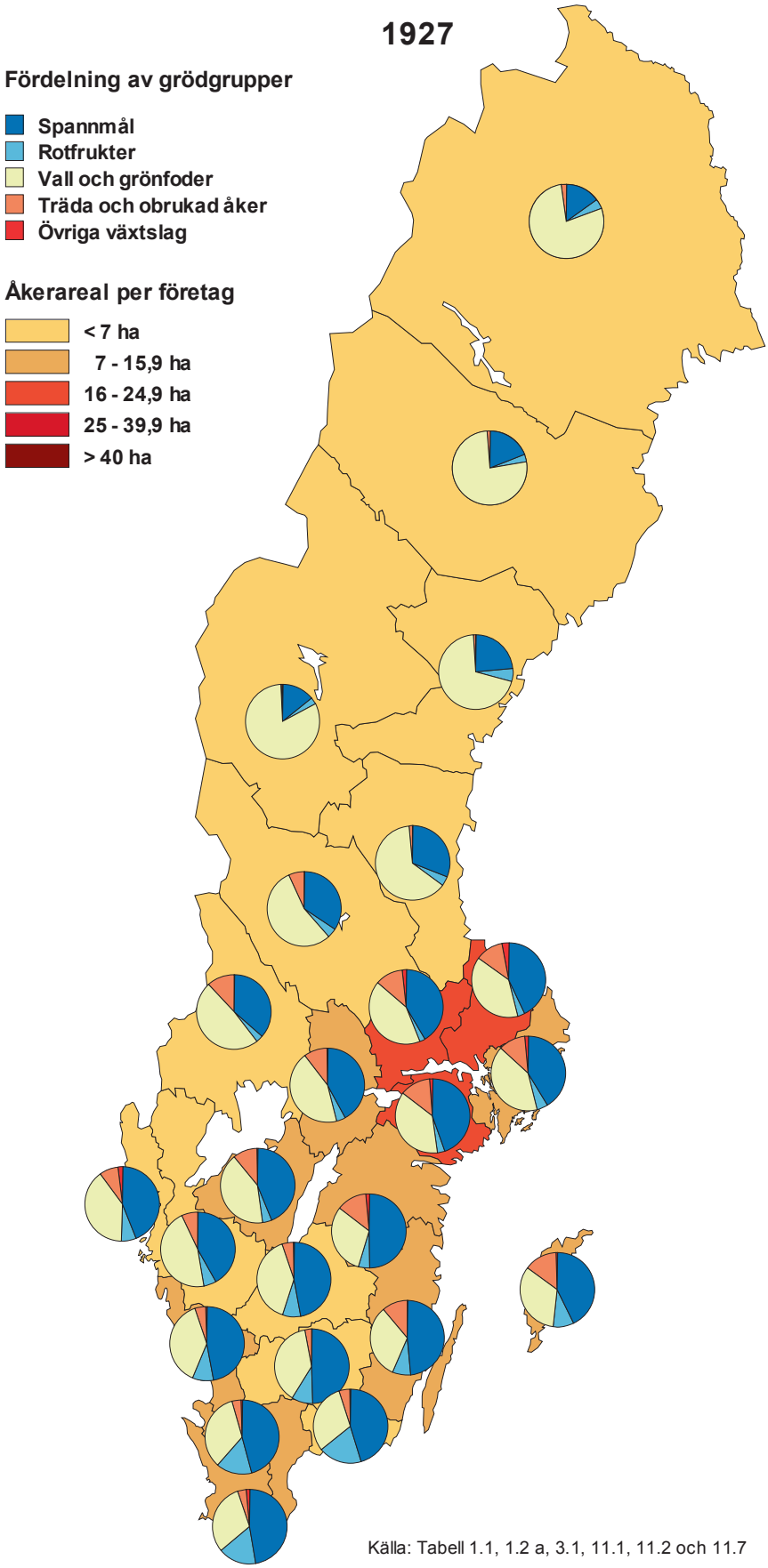

Källa: Tabell 1.1, 1.2 a, 3.1, 11.1, 11.2 och 11.7

Figur F
Åkerareal per företag och fördelning grödgrupper, hektar

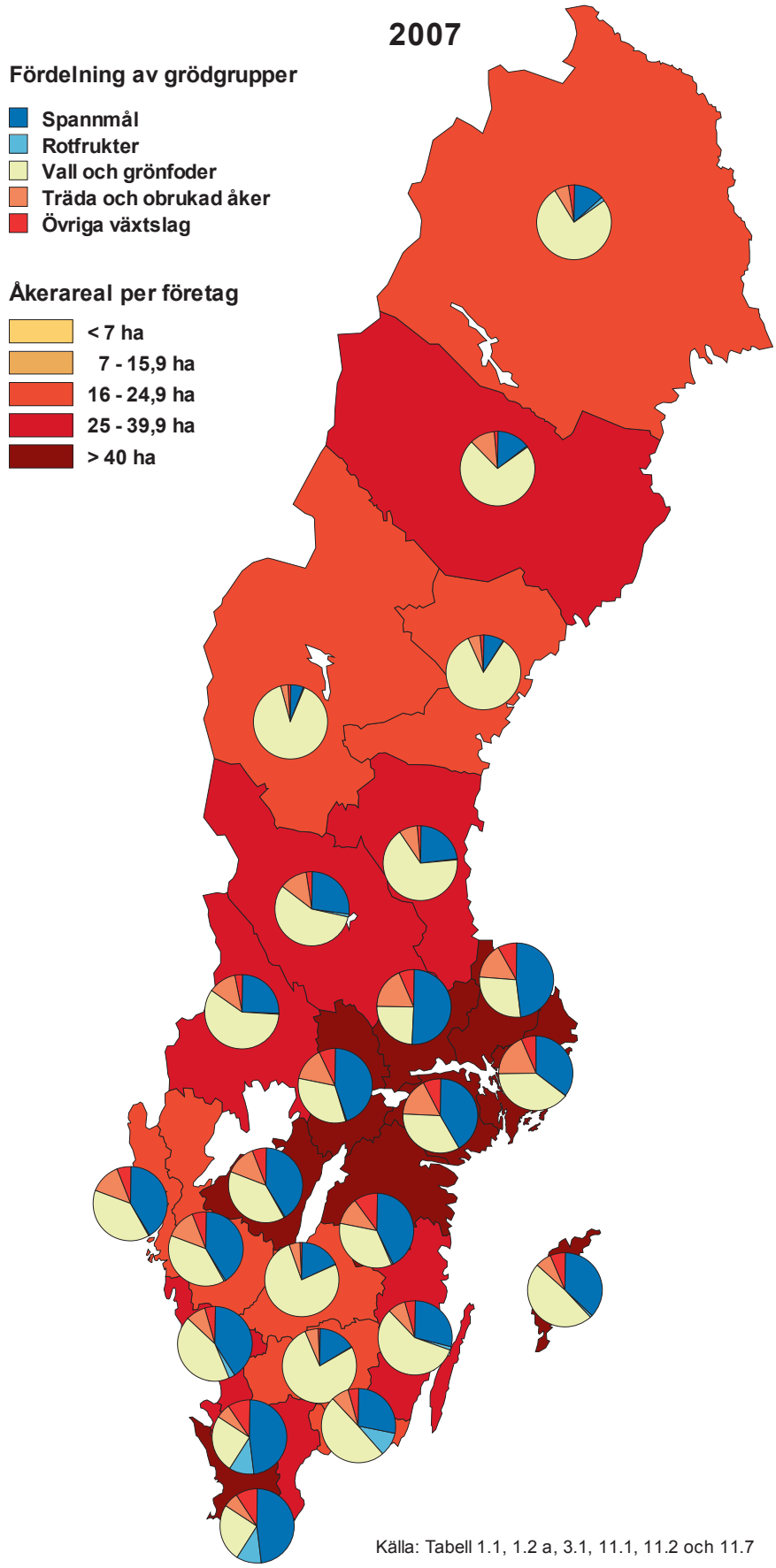

Källa: Tabell 1.1, 1.2 a, 3.1, 11.1, 11.2 och 11.7

mark, vilket är den lägsta redovisade nivån sedan 1871. Tillförlitligheten hos uppgifterna från 1800-talets slut har dock ifrågasatts och det är sannolikt att åkerarealen var större än vad som redovisades i statistiken vid denna tid (se faktaruta sid 9).

Åkerarealen koncentrerad till jordbruksbygder

Koncentrationen av åkerarealen och därmed möjligheterna att producera livsmedel skiljer mellan olika län och produktionsområden. Dessa skillnader i landskapets utseende har lagt grunden till att de områden som har en större andel åkerareal blivit utpräglade jordbruksbygder. Malmöhus och Skaraborgs län har sedan 1866 svarat för den största delen av rikets totala åkerareal, var för sig 9–13 %, vilket sammantaget betyder att mellan en fjärdedel och en femtedel av åkermarken funnits där. Norrlandslänen svarar för en avsevärt mindre del. Där har arealen genomgående legat under 3 % per län med undantag för Västerbottens län som under 1950-talet svarade för omkring 3,5 % av rikets åkerareal. Vidare studie av produktionsområdena visar en stark koncentration till södra Sveriges slätt- och skogsbygder. Svealands slättbygder har svarat för något mindre än en fjärdedel av åkerarealen sedan mitten på 1960-talet. Götalands skogsbygder svarar för knappt en femtedel medan de norra och södra slättbygderna i samma område redovisat omkring 16 % respektive 12 % av åkerarealen. Norrlandsområdena uppvisar även här låga siffror med 6–7 % och 4–6 % av åkermarken i nedre respektive övre Norrland.

Åkerarealen per företag

Ett mycket intressant nyckeltal för att beskriva utvecklingen i jordbruket under det senaste seklet är åkerarealen per företag. På grund av att större arealer har krävts för lönsam produktion samt jordbruksföretagens ökade möjligheter att effektivt bruka marken, ökade åkerarealen per företag under hela 1900-talet. Takten med vilken det totala antalet företag reducerats har va-

rit högre än minskningen i total åkerareal, vilket medfört en generell ökning av arealen per företag. Ökningen är genomgående i samtliga län och de flesta har fyr- eller femdubblat arealen per företag.

För riket i stort låg den genomsnittliga arealen per företag på 8,7 hektar år 1927. Under de kommande två årtiondena ökade denna siffra måttligt. Under 1950-talet började sedan medelarealen växa, från 9,6 hektar till 14,2 mellan åren 1951–1961, en ökning med ca 47 %. Den kraftiga tillväxten fortsatte under 1960- och 1970-talen i en något lägre takt för att sedan stabiliseras under de senaste trettio åren. Då ökade genomsnittsarealerna med ungefär 15–20 % per tioårsperiod, fram till en toppnotering år 2003 på 40,0 hektar per företag. Därefter har medelarealen minskat något med anledning av gårdsstödet som ökat antalet jordbruksföretag. År 2007 brukade rikets jordbruksföretag i genomsnitt 36,5 hektar, vilket innebär en ökning med 319 % sedan 1927.

En undersökning av rikets län pekar på stora skillnader dem emellan vad gäller den genomsnittliga storleken på jordbruksföretagens arealer. Den relativa ökningen har varit exceptionellt stor i de nordliga länen där den genomsnittliga åkerarealen i de flesta fall har fem- eller sexdubblats. Störst är ökningen i Norrbottens län som sett en uppgång på över 600 %. Trots den extremt kraftiga utvidgningen av företagens åkerareal, ligger fortfarande de nordliga länen i botten sett till den totala arealen per företag. Denna har stigit från omkring 3–6 hektar år 1927 till omkring 20–25 hektar år 2007. Detta är betydligt mindre än i riket i stort.

Företag med stor åkerareal är talrika i Svealand, där Uppsala, Södermanlands och Västmanlands län uppvisar betydligt större åkerarealer per företag jämfört med riket i stort. Vid 1920-talets mitt var genomsnittet per företag i dessa tre län ca 15–18 hektar. Utvecklingen följde sedan den för riket som helhet då arealen tredubblades. Sedan millennieskiftet har åkerarealen per företag legat omkring 60 hektar i dessa län.

Länen i Götaland uppvisar stora skillnader sinsemellan. Detta beror främst på skillnaden mellan skogs- respektive slättbygder. I de län som domineras av jordbruksintensiva slättbygder, såsom Malmöhus, Östergötlands och Skaraborgs län, har genomsnittsarealen utvecklats på ett liknande sätt som den i Svealand. Från en nivå omkring 10–15 hektar per företag år 1927 har arealen ökat snabbare än i riket i stort och har under senare år legat omkring 60 hektar även här. I de områden i Götaland som domineras av skogsbygder, exempelvis Blekinge, Jönköpings, Kronobergs, Göteborg och Bohus samt Älvsborgs län, har den genomsnittliga åkerarealen varit något lägre än i riket i stort. Även här har medelarealen stigit, men från en något lägre nivå på 5–7 hektar per företag i mitten på 1920-talet till omkring 20–25 hektar år 2007.

Det något ökade antalet företag som redovisades i statistiken 2005 innebar en tillfällig reducering av genomsnittsarealen per företag i så gott som alla län. Trenden sedan dess är dock återigen ökande.

Figur 1 G
Åkerareal inom storleksgrupper åkermark 1927–2007

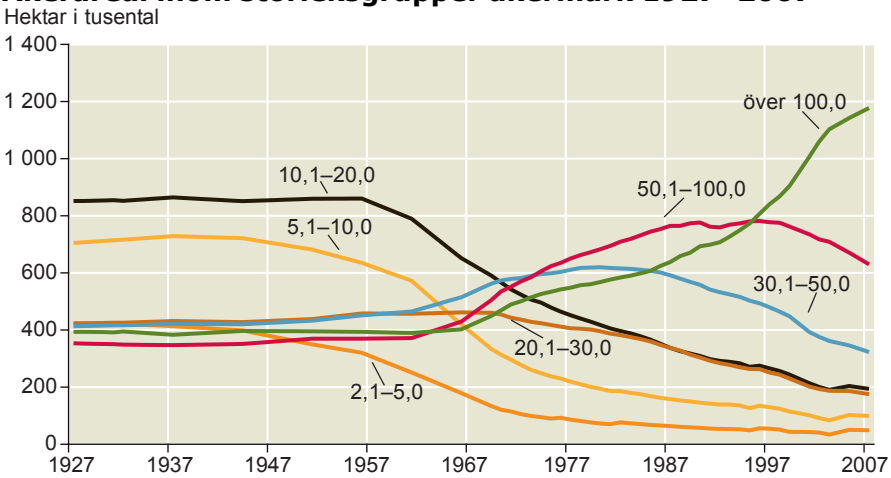

Källa: Tabell 1.2b.

Åkerarealen inom storleksgrupperna

Fördelningen av åkermarken mellan de olika storleksgrupperna är ytterligare en faktor som tydligt pekar på förskjutningen i jordbruket mot en sektor med färre och större aktörer (se figur 1 G). De mindre företagen, som i början av 1900-talet förfogade över huvuddelen av åkerarealen, har i en allt snabbare takt mist sin betydelse till förmån för de större. I mitten på 1920-talet brukades över hälften av åkerarealen av företag i de tre minsta storleksgrupperna, 0,26–20,0 hektar (se figur 1 H). Drygt en femtedel brukades av företag med över 50 hektar. Förhållandet bibehölls fram till mitten av 1960-talet, då åkerarealen inom de tre minsta storleksgrupperna snabbt började minska. Samtidigt ökade de tre största storleksgrupperna sin andel av åkerarealen med runt 10 % per tioårsperiod. År 2007 svarade företag med arealer på 2,1–20,0 hektar för lite mer än en åttondel av den totala arealen, medan företag över 50,0 hektar förfogade över knappt 70 % av åkermarken.

Som en konsekvens av att åkerarealen i de minsta storleksgrupperna stadigt reducerats sedan 1920-talet, har de mellanstora grupperna länge kunnat öka sina arealer. Åkerarealen vid företag med 20,1–50,0 hektar ökade ända fram till slutet av 1970-talet, då omkring en tredjedel av åkermarken fanns vid företag av denna storlek. Trenden vände sedan nedåt under 1980- och 1990-talen, en utveckling som fortsatt in i det nya millenniet. År 2007 svarade företagen i mellangrupperna för en dryg femtedel av åkerarealen. Detta är en tydlig indikator på hur åkerarealen förflyttas uppåt genom storleksgrupperna där de större företagen utvidgar sin mark genom tillarrendering från mindre företag.

Även vid företagen i den näst största storleksgruppen, med arealer på

Figur 1 H
Andel åkerareal i olika storleksgrupper 1927–2007

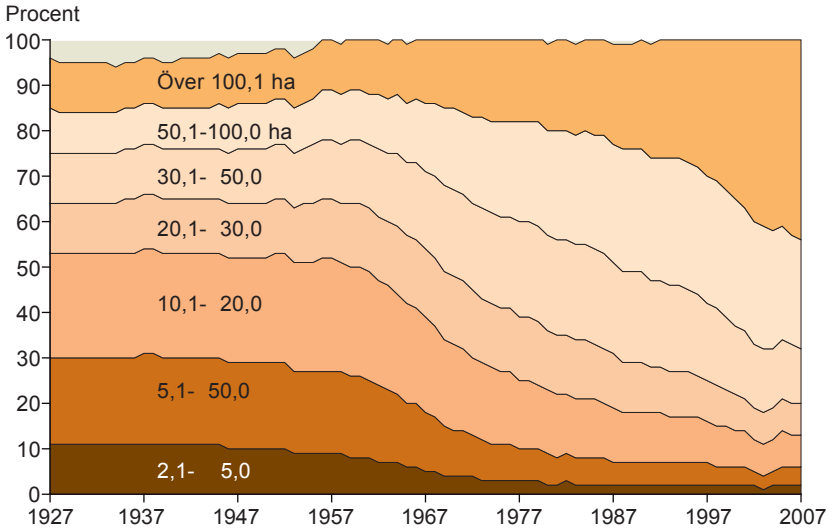

1) Andel åkermark 0,26-2,0 ingår ej.

Källa: Tabell 1.2 b.

50,1–100,0 hektar, har åkerarealen börjat minska. Strax över 28 % av den totala åkerarealen brukades av företag i denna grupp år 1995. Därefter har dock utvecklingen vänt nedåt. Endast företag med över 100,0 hektar åkermark har en stigande trend. År 2007 svarade dessa företag för ca 44 % av åkerarealen, vilket är fyra gånger högre andel än 1927. Den totala arealen inom denna storleksgrupp har växt stadigt, särskilt sedan början av 1960-talet, och låg år 2007 på 1 177 259 hektar, nästan en tredubbling sedan 1920-talet.

Andel arrenderad åkermark

Utvecklingen för de brukningsformer under vilka åkermarken i riket legat har genomgående gått mot att mark i större utsträckning arrenderas. Detta hör samman med att små jordbruksföretag arrenderar ut sin mark till större som på så sätt kan driva storskaliga jordbruk utan att behöva köpa ny mark. Denna utveckling avspeglas både i den genomsnittliga storleken på jordbruksföretagen (se figur 1 F), samt den växande andelen delvis arrenderade företag (se figur 1 B).

När en enhetlig redovisning av arealen arrenderad mark i riket inleddes, i och med 1937 års Jordbruksräkning, svarade denna för ca 26 % av den totala åkermarken (se figur 1 K). Denna nivå strax under 30 % bibehölls fram till mitten av 1960-talet. Därefter inträdde en stadig ökning, vilken var som kraftigast under 1970-talet. Andelen av rikets åkerareal som var arrenderad hade ökat till över 45 % i

Figur 1 I
Andel arrenderad mark av total mark 1932, 1976 och 2007

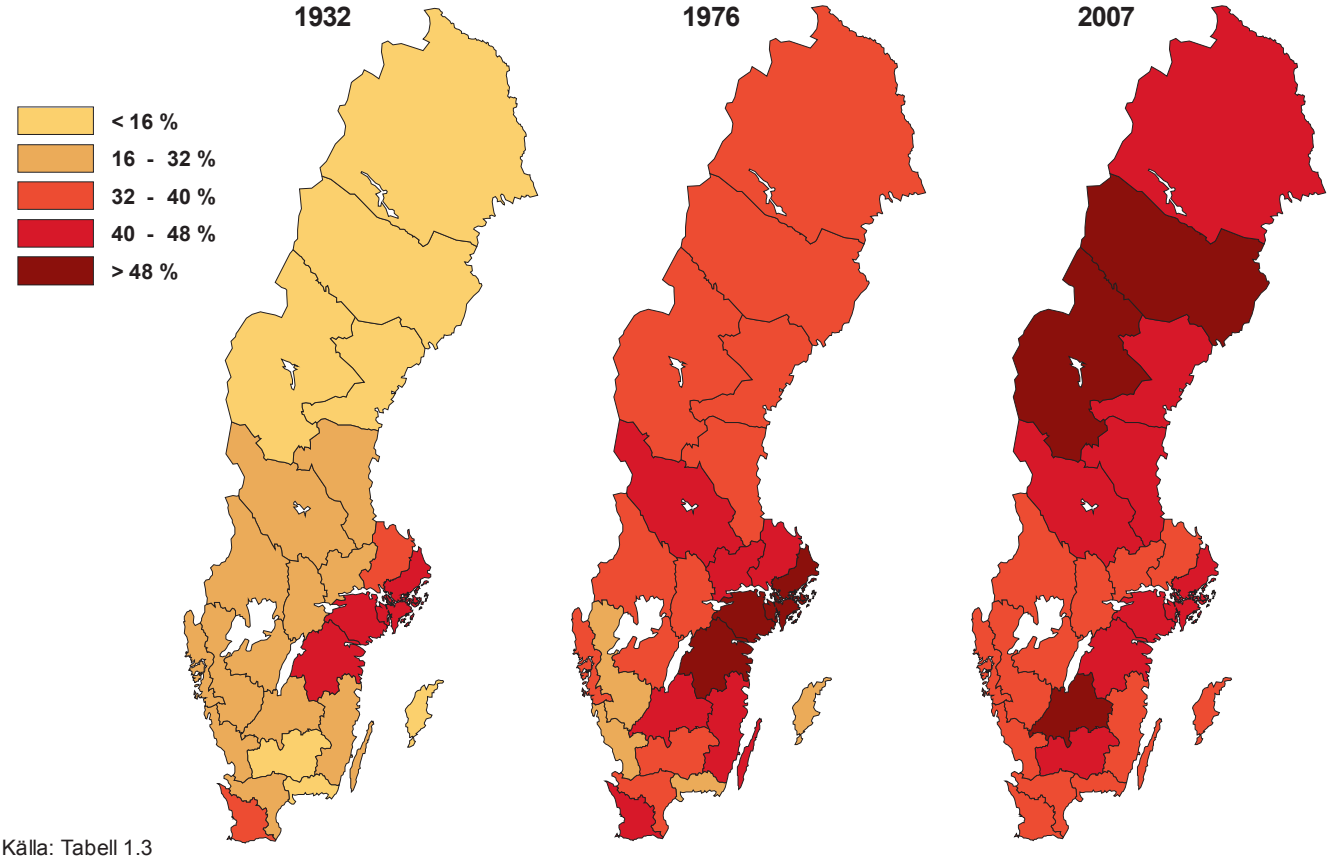

Källa: Tabell 1.3

Figur 1 J
Areal betes och ängsmark 1891–2007
Hektar i tusental

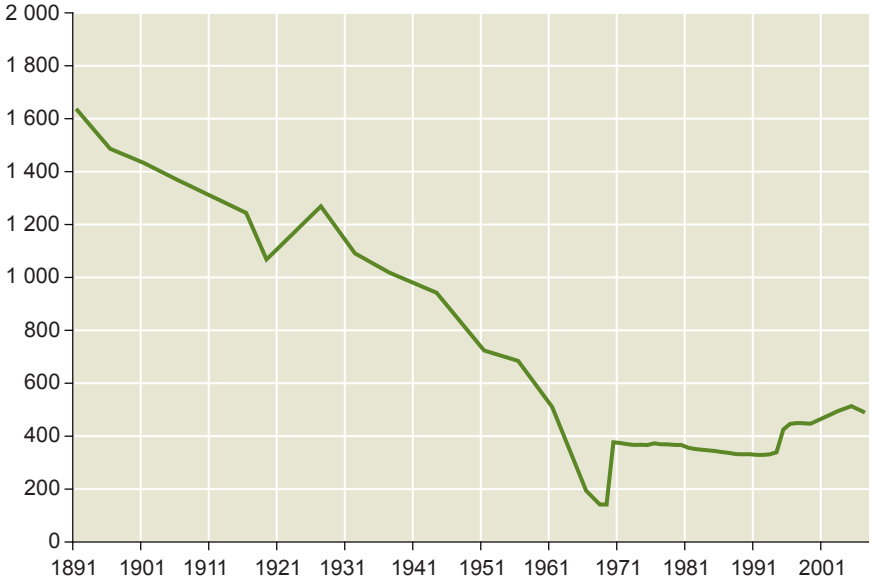

Källa: Tabell 1.5.

slutet av 1990-talet. Nivån bevarades in på 2000-talet, men minskade sedan något mellan åren 2003–2007 till strax under 40 %.

Vissa regionala skillnader är tydliga när det gäller andelen arrenderad åkermark (se figur 1 I). I de allra flesta länen är andelen arrenderad åkermark låg, upp till ca 30 %, under 1930-talet. Undantag kan noteras i östra delarna av Svealand, samt i Malmöhus län. I dessa områden redovisade jordbruksföretagen mellan 35–45 % av åkermarken som arrenderad. Under perioden fram till 1970-talets mitt ökade den arrenderade andelen i samtliga län. Stockholms län står ut år 1976 med en andel arrenderad åker på över 60 %. Intilliggande län som Uppsala, Södermanlands samt Östergötlands län uppvisade även de sina högsta andelar arrenderad åker under denna period. Utvecklingen vände i dessa län och minskade från mitten på 1970-talet fram till år 2007. I resten av rikets län antingen ökade andelen arrenderad åkermark, eller så låg den kvar på ungefär samma nivå som på 1970-talet. År 2007 var andelen arrenderad åker mer än en tredjedel i princip samtliga län. I Jönköpings och Jämtlands län redovisade jordbruksföretagen detta år över hälften av åkerarealen som arrenderad.

Figur 1 K
Andel arrenderad areal 1932–2007
Procent

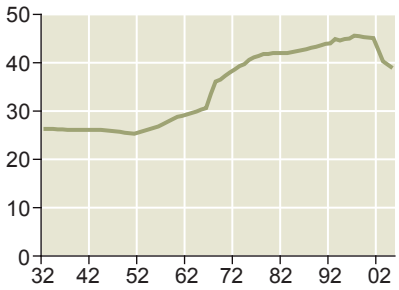

Källa: Tabell 1.4.

Betes- och ängsmark

Sedan slutet av 1800-talet, när redovisningen av betes- och ängsmarken blev mer tillförlitlig, har utvecklingen i huvudsak gått mot en allt mindre total areal (se figur 1 J). Arealen var som störst under 1890-talet och uppgick då till 1,6 miljoner hektar. En sjunkande trend om ungefär 10 % per årtionde under de följande tjugo åren accelererade under 1910-talet, då arealen betes- och ängsmark minskade med ytterligare en femtedel. År 1919 redovisades en areal på 1 067 945 hektar, en reducering med en tredjedel sedan år 1891. Under samma tid ökade åkerarealen markant, vilket indikerar att arealer som tidigare använts till beten nu istället lades under plog. Även arealen som användes till vallodling ökade under denna tid, vilket pekar på att betes- och ängsmarken istället övergick till denna form av åkeranvändning. Ytterligare en viktig aspekt av betesmarksanvändningen var det husdjursfoder som ängsmarkerna bidrog med. Under sommartid gick husdjuren ute på bete på ängsmarker och det gräs man slog på dessa användes vintertid som foder.

När redovisningen av betes- och ängsmarken delades upp i och med införandet av Jordbruksräkningarna år 1927, ökade betesmarken kraftigt i statistiken. Denna ökning, på strax under 20 % jämfört med år 1919, berodde delvis på införandet av den uppdelade redovisningen. Fler kategorier för betes- och ängsmark infördes som i

viss mån tillät en vidare tolkning av vad som skulle ingå. Den nedåtgående trenden vidtog återigen under mitten av seklet då arealen minskade mycket kraftigt, framförallt under 1950- och 1960-talen. Under dessa två årtionden nära nog halverades arealen från 723 948 hektar år 1951 till endast 376 956 hektar år 1970. Den i statistiken redovisade arealen var under en period i mitten på 1960-talet nere under 200 000 hektar. Detta berodde dock på att enbart kategorin *Kultiverad betesmark* redovisades i statistiken under åren 1966-1969. Denna del stod för ca 40 % av den totala betesarealen under dessa år. I och med att *Annan gräsbärande mark* återigen redovisades från och med 1970 års Jordbrukstatistiska årsbok ökade betesmarken omedelbart till en nivå strax över 370 000 hektar.

Den nedåtgående trenden har vänt sedan början på 1970-talet, då betesarealen utvidgats. Sedan millennieskiftet har arealen legat på omkring en halv miljon hektar, vilket innebär en ökning med ca 30 % mellan åren 1970–2007. Tar man hela perioden sedan 1891 i beaktande har arealen betes- och ängsmark reducerats med strax över 70 %. Det minskade behovet av betesyta, då antalet husdjur minskat, är en bidragande orsak till denna förändring.

Figur 1 L
Betesmarkens olika beteckningar och arealer 1891–2007

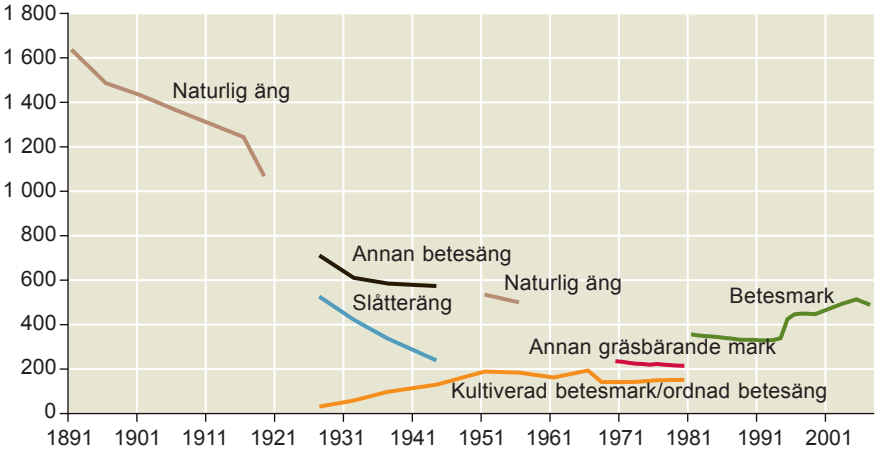

Källa: Tabell 1.5.

Definitioner

Synen på vad som skall redovisas som betes- och ängsmark har skiftat markant mellan de olika typer av undersökningar som företagits av olika organisationer. Fram till 1890-talet var redovisningen mycket bristfällig, med variationer på hundratusentals hektar mellan olika år. Detta berodde främst på partiellt bortfall i redovisningen i vissa län samt att kvalitén på de redovisade uppgifterna var mycket låg. Från 1891 års redovisning upprättades en mer trovärdig statistik som innefattar förekomsten av *Naturlig äng*, vilken behölls i redovisningen fram till och med 1919 års lokalundersökningar (se figur 1 L).

I Jordbruksräkningarna som vidtog från år 1927 delades betes- och ängs-

Fakta

BETESMARKENS DEFINITIONER

De bestämmelser som dikterat insamlandet och redovisningen av statistiken rörande betesmark har skiftat i de olika statistiska undersökningar av det svenska jordbruket som utförts. Följande begrepp och deras definitioner har använts under de angivna åren.

Naturlig äng (1866–1919 samt 1951–1956):
Mark som används till slåtter eller bete utan att ha varit föremål för några egentliga förbättringsåtgärder.

Slåtteräng (1927–1944):
Företrädesvis med naturgräs bevuxen mark, vilken huvudsakligen utnyttjas för foderproduktion genom slåtter.

Ordnad betesäng (1927):
Mark icke lagd under plog, vilken för betets förbättrande är föremål för ordnad skötsel. Sådana åtgärder kan vara röjning, dikning, planering, kalkning och grundgödsling av marken, försådd m.m.

Kultiverad betesäng (1932–1944):
Gräsbärande mark som förbättrats genom bortröjning av träd och buskar, bearbetning med redskap, gödsling eller insådd av vallväxter utan att marken varit uppbruten till åker. Jämför *Ordnad betesäng*.

Annan betesäng (1927–1944):
Dels företrädesvis med naturgräs bevuxen mark, vilken huvudsakligen utnyttjas till bete, dels inom ägoområde belägna gärdesbackar som kan användas till bete. Dessa betraktades ej som skogsmark även om det förekom ett och annat träd där.

Kultiverad betesmark (1951–1980):
Gräsbärande mark som förbättrats genom bortröjning av träd och buskar, bearbetning med redskap, gödsling eller insådd av vallväxter utan att marken varit uppbruten till åker. Innefattar från år 1966 även mångåriga betesvallar på åker som ej väntas plöjas upp. Jämför *Kultiverad betesäng*.

Betesmark (1981–2007):
Innefattar dels den tidigare klassen kultiverad betesmark, dels en del av klassen *annan gräsbärande mark*.

Naturlig betesmark (1961):
Mark som används till slåtter eller bete utan att ha varit föremål för några egentliga förbättringsåtgärder. Hit räknas även betes- och slåtteräng samt strand- och hagmarksbeten. Något vidare definition än *Naturlig äng*.

Annan gräsbärande mark (1970–1980):
Gräsbärande mark som ej är att hänföra till åker eller kultiverad betesmark, gårdsplaner eller dylikt. Hit räknas bland annat betes- och slåtterängar, strand- och hagmarksbeten samt tidigare åker om den (åkern) inte används till bete eller skogsändamål. Jämför *Naturlig betesmark*.

marken upp på *Slåtteräng*, *Ordnad betesäng* och *Annan betesäng*. Från 1932 benämndes de två senare som *Kultiverad betesmark* samt *Annan betesmark*. Denna uppdelning har viss betydelse för den ökning av betes- och ängsmarken som kan noteras under 1920-talet. Ägoslaget *Slåtteräng,* som enligt nuvarande definitioner ej kan klassas som betesmark, hade vid denna tid stor betydelse för foderförsörjningen. Eftersom denna marktyp utgjorde mer än 40 % av det som vid tidigare redovisningar kallades *Naturlig äng,* bör marktypens beskaffenhet placera den närmare det som refereras till som betesmark snarare än åkermark eller övrig mark.

Redovisningen ändrades på nytt i 1951 års Jordbruksräkning då endast *Kultiverad betesmark* och *Naturlig äng* upptogs i statistiken. I 1961 års Jordbruksräkning övergavs *Naturlig äng* till förmån för *Naturlig betesmark.* I denna publikation bidrog även införandet av tvåhektarsgränsen till att betes- och ängsmarken i statistiken minskade. Under slutet av 1960-talet följde en period då endast *Kultiverad betesmark* redovisades. Detta är den huvudsakliga förklaringen till den reducering av den totala betes- och ängsmarken på omkring 60 % som kan observeras mellan åren 1961–1966. Från och med 1970 redovisades återigen två kategorier när *Annan gräsbärande mark* förekom tillsammans med den *Kultiverade betesmarken*. Denna förändring medförde ett drastiskt hopp i tidsserien mellan 1969–1970 då den redovisade betes- och ängsarealen ökade med 166 %. Uppdelning bibehölls under ett årtionde, fram till 1981 års Jordbruksstatistiska årsbok. Denna publikation redovisar endast *Betesmark*, en ägoslagskategori som sedan dess ej förändrats.

Betes- och ängsarealen per företag

Den genomsnittliga betes- och ängsarealen vid jordbruksföretagen har varit tätt sammankopplad med utvecklingen för åkerarealen. Under 1920-, 1930- och 1940-talen sjönk medelarealen betes- och ängsmark vid jordbruksföretagen, från 3,0 till 1,9 hektar per företag år 1951. En markant vändning skedde dock fram till år 1956, som främst beror på att jordbruksföretag med mindre än 2 hektar åkermark uteslöts ur statistiken. Den generella nedåtgående trenden fortsatte sedan ända fram till slutet av 1960-talet då den genomsnittliga arealen per företag sjönk under en hektar. Även här är en delförklaring den skiftande redovisningen av betes- och ängsmark i statistiken. Uppskattningsvis hade arealen betes- och ängsmark per företag legat kvar på en nivå omkring två hektar ifall även den ej kultiverade betesmarken redovisats.

Vid 1970-talets början vände utvecklingen och den genomsnittliga arealen började stiga. Detta var kopplat till att antalet företag stadigt sjönk samtidigt som arealen betes- och ängsmark på nytt utvidgades. Ökningen tilltog under 1990-talet i samband med omställningsprojektet och inträdet i EU. Under åren 1990–2000 ökade medelarealen vid företagen med nästan tre fjärdedelar. År 2007 låg den genomsnittliga arealen betesmark på 6,8 hektar vid de jordbruksföretag som brukade mer än två hektar åkermark. Detta är mer än en fördubbling jämfört med nivån 1927.

2 Arbetskraft och produktionsmedel

Vid sidan av jordbruksmarkens beskaffenhet och klimatförutsättningarna beror jordbruks-sektorns möjligheter att producera livsmedel mycket på de människor som försörjer sig inom denna näringsgren. De kunskaper dessa besitter samt de produktionsmedel som finns till förfogande i form av bl.a. maskiner, ekonomibyggnader och anläggningar samt växtskydds- och gödselmedel påverkar i hög grad resultatet inom jordbruket. Den utveckling som skett på dessa områden är det som i första hand möjliggjort förändringen av jordbruket i stort.

Från arbetsintensivt till storskaligt jordbruk med ökad medvetenhet om miljöpåverkan

Metoder och teknik som använts inom jordbruket har genomgått en stor förändring sedan mitten av 1800-talet. Större kunskap om olika typer av odlingssätt, samt ökad medvetenhet om jordbrukets påverkan på miljön har bidragit till ett förändrat utnyttjande av produktionsmedlen. Vidare har övergången från ett småskaligt självförsörjande jordbruk till en mer storskalig, mekaniserad livsmedelproduktion drastiskt minskat behovet av arbetskraft inom jordbrukssektorn. Uppgången i arbetskostnader kontra maskinkostnader har varit bidragande till detta, vilket i sin tur bidragit till avfolkning av glesbygden och ökad urbanisering.

Sysselsatta i jordbruket

Statistiken över antalet sysselsatta i den svenska jordbrukssektorn har förändrats mycket genom åren. I slutet av 1800-talet redovisades statistik över den genomsnittliga lönen för dagsverken på sommaren respektive vintern i olika delar av landet. Denna redovisning upphörde i samband med att sammanställningen av statistiken övergick till Statistiska Centralbyrån. I 1932 års Jordbruksräkning infördes ett sysselsättningsavsnitt som behandlade företagare och familjemedlemmar samt de fast anställda, alla uppdelade efter kön. Totalt sysselsattes ca 700 000 personer i jordbruket år 1932, fördelat på ungefär 526 000 företagare och familjemedlemmar samt ca 174 000 i form av lejd arbetskraft.

I den nästkommande Jordbruksräkningen, som genomfördes år 1937, slopades sysselsättningsavsnittet. Statistiken återkom inte förrän år 1951 då siffror för de tidigare nämnda kategorierna redovisades på riksnivå (se figur 2 A). Även den tillfälligt anställda arbetskraften redovisades från och med detta år, och det totala antalet sysselsatta ökade med ca 170 000 personer. Omkring 106 000 av dessa ingick i redovisningens nya kategori, så den faktiska ökningen kan uppskattas till någonstans runt 60-70 000 personer. Antalet företagare och familjemedlemmar ökade med ca 28 % till en toppnotering på ca 670 000 sysselsatta. Samtidigt halverades den fast anställda arbetskraften under perioden 1932-1951. Detta kan troligen delvis förklaras av att personer som tidigare redovisats som fast anställda, kom att redovisas i kategorin för tillfälligt anställda år 1951.

Från början av 1950-talet till början av 1980-talet redovisades sysselsättningsstatistik på riksnivå under nästan samtliga år. Undantaget är perioden 1969–1972. Under denna period sjönk antalet sysselsatta kraftigt i takt med att brukningsenheterna blev färre och större, samt att förbättrade produktionsmetoder och jordbrukets mekanisering ersatte mycket av den arbetskraft som tidigare krävts. År 1981 sysselsattes totalt 243 196 personer i jordbruket, vilket var något mer än en fjärdedel av antalet trettio år tidigare. Antalet företagare och familjemedlemmar hade minskat med 70 %, den fast anställda arbetskraften med ca 68 % och den tillfälligt anställda med över 85 %. Denna drastiska minskning ägde framförallt rum under 1950- och 1960-talen. En knapp uppgång mellan åren 1968–1973 åtföljdes av en stadig minskning under resten av 1970-talet.

Under större delen av 1980-talet och första hälften av 1990-talet försvann återigen avsnittet om antalet sysselsatta ur statistiken. Större fokus lades istället på jordbrukarhushållens inkomster, arbetstimmar i jordbruket samt sysselsättning i sektorer anslutna till jordbruket, exempelvis skogsbruk. Tidsserien återupptogs dock igen i 1995 års Jordbruksstatistiska årsbok, och fortsatte även de år på 2000-talet då Strukturundersökningen genomfördes.

Under 1980-talet och början av

1990-talet minskade antalet företagare och familjemedlemmar med en dryg tredjedel, till ett antal på omkring 140 000, vilket bibehölls in i det nya millenniet. Samtidigt ökade den lejda arbetskraften, främst då den tillfälliga, fram till mitten av 1990-talet. Trenden vände dock under början av 2000-talet, vilket sammantaget medför att den totala sysselsättningen minskade till 177 615 personer under perioden 1981-2007, en reducering med ca 27 %.

Större andel män i jordbrukssektorn

Den redovisade statistiken delades upp på könen under perioderna 1932–1981 och 1999–2007. Där emellan redovisades endast totalsummor för de olika kategorierna. Förhållandet mellan det totala antalet verksamma män och kvinnor har skiftat något genom åren, men sett över hela perioden 1932–2007 har förändringen varit marginell. År 1932 var ca 60 % av de sysselsatta i jordbruket män, mot 40 % kvinnor. Detta förhållande bibehölls fram till mitten av 1960-talet, då andelen män sakta började öka. Ökningen fortsatte fram till början av 1980-talet, då två tredjedelar av det totala antalet var män. När den könsuppdelade redovisningen återupptogs år 1999 var läget oförändrat, men under början av 2000-talet svängde förhållandet då andelen kvinnor började öka. År 2007 var 61 % av de sysselsatta i jordbruket män och 39 % kvinnor.

Att andelen företagare och familjemedlemmar av respektive kön följt utvecklingen för den totala sysselsättningen är föga förvånande då de utgör huvuddelen av de sysselsatta. Generellt har det endast skiljt några få procentenheter i fördelningen mellan män och kvinnor om man jämför denna kategori med den totala sysselsättningen. Tendensen indikerar att det varit en marginellt jämnare fördelning mellan könen bland företagare och familjemedlemmar än bland övriga sysselsatta inom jordbruket. Under perioden 1932–1965 svarade männen för 55–58 % av de sysselsatta i denna kategori. Denna andel ökade under 1970-talet till omkring 65 %, en nivå som bibehölls under 1980- och 1990-talen. Utvecklingen svängde dock under 2000-talet, framförallt mellan åren 2005–2007, då andelen kvinnor ökade från 36 till 42 % samtidigt som andelen män följaktligen minskade från 64 till 58 %.

När det gäller den lejda arbetskraften har förhållandet mellan män och kvinnor förändrats obetydligt, sett över hela perioden 1932–2007. Noterbart är dock en del svängningar under kortare tidsperioder. Män har svarat för en större andel av de sysselsatta i denna kategori jämfört med företagare och deras familjemedlemmar, omkring

70 % av den totala lejda arbetskraften. Denna andel var något större under 1950- och 1960-talen när även den tillfälligt sysselsatta lejda arbetskraften redovisades. Under denna period ökade andelen män bland den fast anställda arbetskraften till över 80 %, samtidigt som omkring 62–70 % av de tillfälligt anställda var män. Detta pekar på att kvinnor var tillfälligt anställda i större utsträckning än män bland den lejda arbetskraften under denna tid.

Sammanfattningsvis kan sägas att könsfördelningen i det svenska jordbruket under senare år varit förhållandevis jämn i jämförelse med de största yrkesgrupperna på resten av arbetsmarknaden. Av de trettio största yrkena i riket år 2008 hade endast fyra en jämn könsfördelning, i spannet 40–60% för vardera kön.

Figur 2 A
Antal sysselsatta inom jordbruket fördelat på kvinnor och män 1951–2007

Källa: Tabell 2.1.

Figur 2 B
Försäljning av mineralgödsel totalt till jordbruket 1968–2007
Ton i tusental

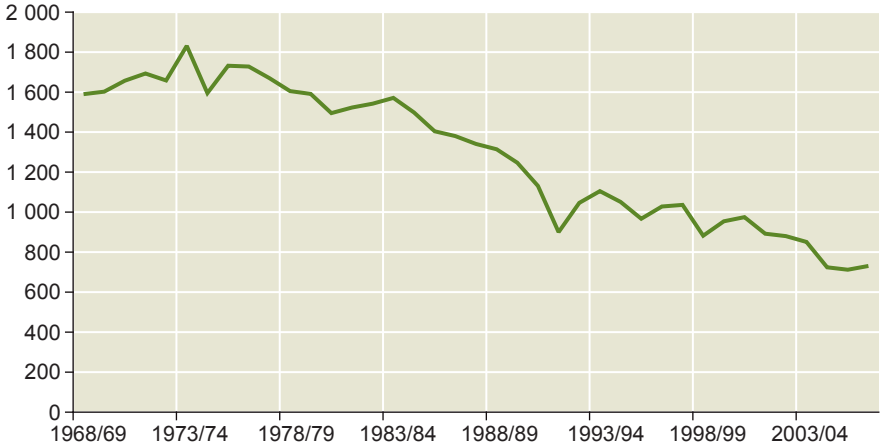

Källa: Tabell 2.3.

Mineralgödsel

Statistik rörande mineralgödsel har publicerats i de Jordbruksekonomiska meddelandena sedan gödselåret 1968/1969. Redovisningen har varit uppdelad på enkla kväve-, fosfor-, och kaliumgödselmedel samt av dessa ämnen sammansatta gödselmedel. I slutet av 1960-talet såldes 1 590 miljoner kg mineralgödsel (se figur 2 B). Denna kvantitet var uppdelad till hälften på enkla respektive sammansatta gödselmedel. Av de enkla medlen dominerade kvävegödsel med en andel på omkring 87 %. Bland de sammansatta gödselmedlen var fosfor-kaliumgödsel (PK) och kväve-fosfor-kaliumgödsel (NPK) störst med 48 % respektive 46 % av den totala sålda kvantiteten (se figur 2 C).

Den totala sålda kvantiteten av mineralgödsel ökade under första hälften av 1970-talet; som mest såldes 1 831 miljoner kg under gödselåret 1973/1974. Därefter har trenden varit kontinuerligt minskande. Den ökade medvetenheten om gödslingens effekt på miljön i allmänhet samt den krympande jordbrukssektorn i synnerhet har varit bidragande till detta. Den miljöavgift som infördes på mineralgödsel år 1984 har även påverkat försäljningen. Minskningen i mineralgödselförsäljning var som kraftigast mellan 1989/1990–1991/1992, då kvantiteten föll från 1 247 miljoner kg till endast 900 miljoner kg, en reducering med knappt 28 %. Under gödselåret 2006/2007 såldes 731 miljoner kg mineralgödsel, vilket innebär en reducering av försäljningen med drygt 54 % sedan gödselåret 1968/1969.

Bland de enkla gödselmedlen har kvävegödsel varit starkt dominerande under hela perioden 1968–2007 (se figur 2 C). Från en andel på 87 % befäste kvävegödeselmedlen under 1970-talet sin särställning och har sedan början av 1980-talet svarat för mer än 95 % av den totala försäljningen av enkla gödselmedel. Fosforgödsel svarade för en andel strax över 10 % i början av perioden. Försäljningen avtog dock hastigt i slutet av 1970-talet och sedan millennieskiftet har endast någon enstaka miljon kg sålts. I övrigt har kalium- och svavelgödsel svarat för en marginell andel på under 1 % av de enkla gödselmedlen under huvuddelen av perioden sedan 1968. Under senare år har dock försäljningen av kaliumgödsel ökat till ca tio miljoner kg, vilket motsvarar omkring 3 % av den totala sålda kvantiteten enkla gödselmedel. Svavelgödsel har under senare år börjat användas men har ännu ej sålts i kvantiteter över en miljon kg.

Marknaden för de sammansatta gödselmedlen har främst utgjorts av PK- och NPK-gödsel (se figur 2 F). Från att var för sig ha svarat för strax under hälften av de försålda kvantiteterna i slutet av 1960-talet har användningen av PK-gödsel minskat medan

Figur 2 C
Försäljning av mineralgödsel till jordbruket 1968–2007
Ton

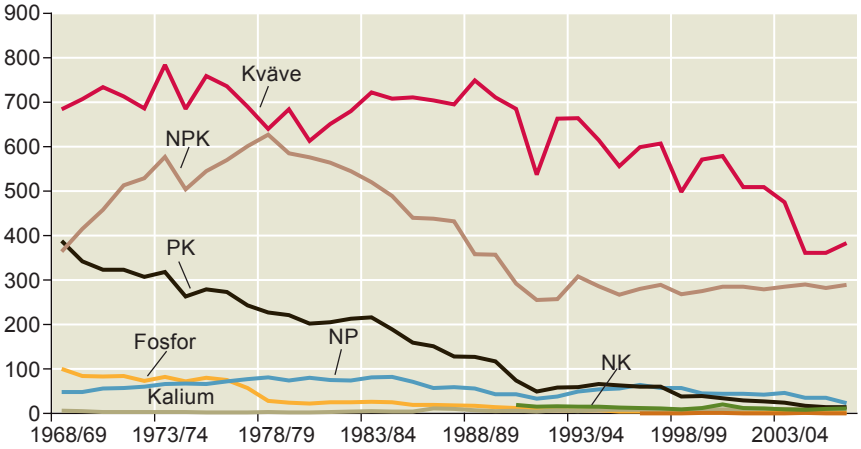

Källa: Tabell 2.3.

Fakta

OM MINERALGÖDSELSTATISTIKEN

Beteckningen på de värden som redovisats i mineralgödselstatistiken ändrades inför gödselåret 1995/1996. Från 1968/1969 och fram till detta år redovisades den förbrukade kvantiteten mineralgödsel. Denna beräknades genom att mängden lagrat gödsel adderades med det som under året tillverkades. Vid årets slut subtraherade man det utgående lagret och mellanskillnaden betecknades som den förbrukade kvantiteten. Från och med gödselåret 1995/1996 betecknades denna kvantitet istället som den sålda kvantiteten. Detta bör vara en något mer korrekt benämning, eftersom gödsel under vissa år kunde lagras ute på jordbruksföretagen och då ej förbrukades. Fram till och med 1994/1995 ingick även mineralgödsel som såldes till skogsbruk i den redovisade statistiken. Det var i princip uteslutande enkelt kvävegödselmedel som användes i skogsbruket, och kvantiteterna var förhållandevis små. Metoden för beräkning av den sålda kvantiteten mineralgödsel har endast förändrats marginellt sedan 1968/1969.

Figur 2 D
Försäljning av kväve till jordbruket 1970/71–2005/06

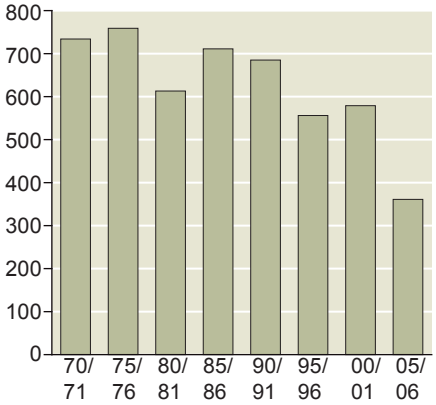

Källa: Tabell 2.3.

Figur 2 E
Försäljning av fosfor till jordbruket 1970/71–2005/06

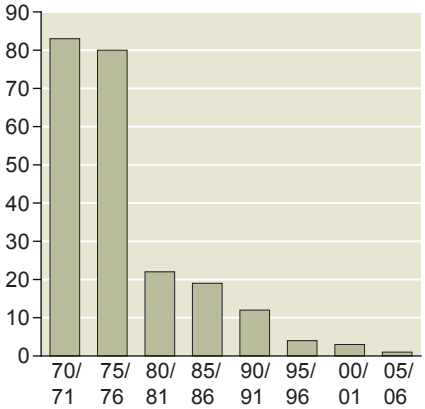

Källa: Tabell 2.3.

Figur 2 G
Försäljning av kalium till jordbruket 1970/71–2005/06

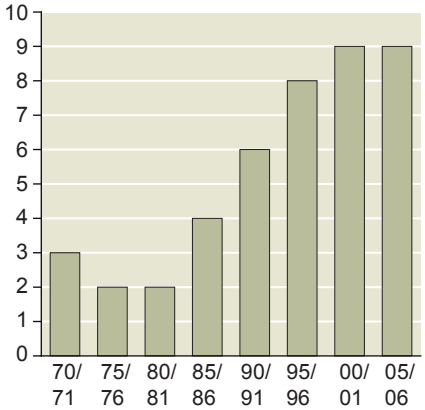

Källa: Tabell 2.3.

situationen till en början var den motsatta för NPK-gödsel. Under gödselåret 1968/1969 såldes 387,6 miljoner kg PK-gödsel. Denna kvantitet minskade drastiskt under 1970- och 1980-talen, till 117 miljoner kg år 1989/1990. Minskningen har fortsatt in i det nya millenniet till en lägstanotering på endast 14 miljoner kg under gödselåret 2006/2007, vilket motsvarar en reducering med drygt 96 %. Försäljningen av NPK-gödsel ökade under 1970-talet, fram till toppnoteringen 1978/1979 på 627 miljoner kg. Trenden vände därefter nedåt, i likhet med den för gödselförsäljningen i helhet, och försäljningen mer än halverades under de tre årtiondena fram till 2006/2007. Trots reduceringen i kvantitet av NPK-gödsel har andelen av den totala försäljningen ökat för denna typ, som under gödselåret 2006/2007 svarade för 86 % av den sålda kvantiteten av sammansatta gödselmedel. Detta motsvarade knappt 40 % av den totala mineralgödselförsäljningen.

I övrigt har noterbara kvantiteter kväve-fosfor (NP)- och kväve-kalium-gödsel (NK) sålts. NP-gödsel svarade för en andel på ca 6 % av de sammansatta gödselmedlen i slutet av 1960-talet. Denna andel fördubblades sedan under perioden fram till 1990-talet. Därefter minskade försäljningen av NP-gödsel återigen till knappt 7 % av de sammansatta gödselmedlen, vilket 2006/2007 motsvarade en försåld kvantitet på 23 miljoner kg. NK-gödsel redovisades fram till 1990/1991 tillsammans med NPK-gödslen. Sedan redovisningen separerades har NK-gödslen svarat för ca 1–2 % av den totala mineralgödselförsäljningen. Den sålda kvantiteten har sjunkit från 19 miljoner kg till 11 miljoner kg gödselåret 2006/2007.

När det gäller försäljning av mineralgödsel har fördelningen mellan enkla och sammansatta medel varierat över tiden. Under 1970-talet tog de sammansatta gödselmedlen över en större del av marknaden, som mest ca 58 % under gödselåret 1978/1979. Denna utveckling vände sedan under 1980-talet då de enkla gödselmedlen övertog en större andel av totalförsäljningen. Klyftan växte fram till början av 1990-talet då de enkla gödselmedlen svarade för som mest 65 % av den sålda kvantiteten under gödselåret 1992/1993. En ungefärlig fördelning om 60/40 i de enkla gödselmedlens favör bibehölls under resten av 1990-talet. Sedan millennieskiftet har dock förhållandet jämnats ut något, då de olika typerna av gödselmedel svarade för 54 % respektive 46 % av försäljningen under gödselåret 2006/2007.

Sedan gödselåret 1989/1990 har statistik redovisats över kvantiteten försålt gödselmedel uttryckt i ren vara av respektive mineral. Kväve utgjorde detta år, och har under hela perioden sedan dess, varit den mineral som försålts i störst kvantitet. På samma sätt som för mineralgödslet som vara, har försäljningen minskat drastiskt uttryckt även i respektive komponent. Under gödselåret 1989/1990 försåldes 224 miljoner kg kväve. Denna kvantitet minskade med drygt en fjärdedel fram

Figur 2 F
Försäljning av sammansatta mineralgödsel till jordbruket 1970/71–2005/06

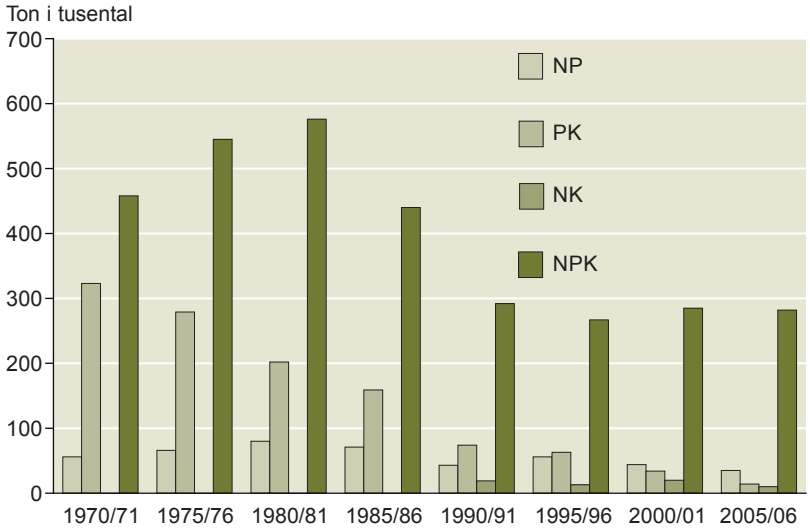

Källa: Tabell 2.3.

Tabell 2.1
Försäljning av enkla och sammansatta mineralgödselmedel 1968/69 respektive 2006/07

	Enkla gödselmedel				Sammansatta gödselmedel				
	Kväve-gödsel	Fosfor-gödsel	Kalium-gödsel	Svavel-gödsel	NP-gödsel	PK-gödsel	NK-gödsel	NPK-gödsel	Totalt
	Försäljning av mineralgödselvara uttryckt i kvantitet vara, milj. kg								
1968/69	684,3	100,4	5,5	..	48,3	387,6	..	364,0	1 590,1
2006/07	383,2	0,9	10,4	0,4	22,7	13,6	11,0	288,9	731,0
	Andel av totala försäljning, procent								
1968/69	43,0	6,3	0,3	..	3,0	24,4	..	22,9	
2006/07	52,4	0,1	1,4	0,1	3,1	1,9	1,5	39,5	
	Andel av försäljning enkla gödselmedel, procent				*Andel av försäljning sammansatta gödselmedel, procent*				
1968/69	86,6	12,7	0,7	..	6,0	48,5	..	45,5	
2006/07	97,0	0,2	2,6	0,1	6,8	4,0	3,3	85,9	

Källa: Tabell 2.3.

till gödselåret 2006/2007 då 167 miljoner kg kväve såldes. Utvecklingen för fosfor respektive kalium har varit densamma. Dessa mineraler såldes i en kvantitet av 30 respektive 58 miljoner kg året 1989/1990. Denna kvantitet hade minskat till 14 miljoner kg fosfor respektive 31 miljoner kg kalium gödselåret 2006/2007. Detta innebär en reducering av försäljningen uttryckt i ren vara med ca 54 % respektive 46 %.

Växtskyddsmedel

Växtskyddsmedel har redovisats i statistiken sedan år 1975, då ett avsnitt om detta inkluderades i denna årgångs Jordbruksekonomiska meddelanden. Redovisningen omfattar försäljningen i ton av verksam substans till jordbruket. År 1975 uppgick denna till strax under 4 000 ton (se figur 2 H). Under 1980-talet ökade försäljningen fram till en toppnotering år 1986 på något mer än 5 500 ton. Året därpå noterades en mycket kraftig nedgång då försäljningen mer än halverades. En bidragande orsak till detta är den avgift på växtskyddsmedel som infördes år 1984. Denna utveckling fortsatte fram till början av 1990-talet då försäljningen stabiliserades något på en nivå kring 1 600–1 800 ton verksam substans. År 2007 försåldes 1 643 ton, 58 % mindre än år 1975. Viktiga faktorer som påverkat den minskande försäljningen är den i riket minskande åkerarealen, nya växtskyddsmedel som ger samma bekämpningseffekt med mindre mängd verksam substans, minskad odling av grödor med hög användning av växtskyddsmedel samt den ökande medvetenheten om produktionsmetodernas påverkan på miljön. En del av de stora variationerna i försäljningen mellan vissa år beror troligtvis på att jordbruksföretagen köpt upp större kvantiteter under vissa år som sedan inte användes utan lagrades till kommande säsong. Minskat behov av växtskyddsmedel under vissa år beroende på den skiftande förekomsten av skadesvampar och skadeinsekter kan vara en anledning till ett sådant förfarande, men även skiftningar i pris.

Ogräsmedel har svarat för en andel om över 70 % av den totala försäljningen av verksam substans under huvuddelen av perioden sedan år 1975 (se figur 2 H). De högsta försäljningssiffrorna redovisades på 1980-talet, då drygt 4 000 ton ogräsmedel såldes årligen (se figur 2 I). Efter toppnoteringen på 4 434 ton år 1986 sjönk försäljningen drastiskt till en ca 1 500 ton i

Figur 2 I
Försäljning av ogräsmedel till jordbruket 1975-2005
Ton verksam substans i tusental

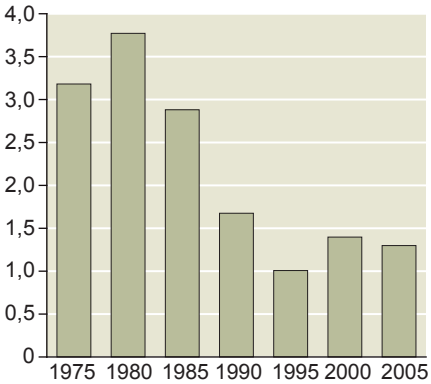

Källa: Tabell 2.4.

Figur 2 H
Försäljning av växtskyddsmedel till jordbruket 1975–2007
Ton verksam substans

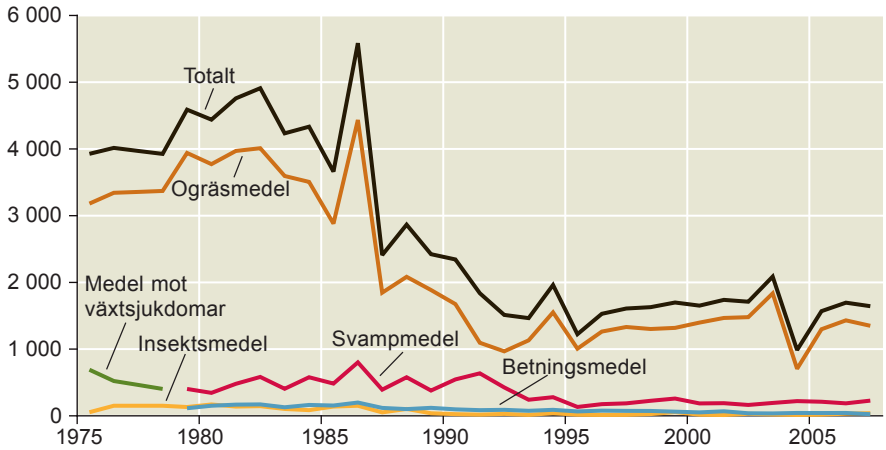

Källa: Tabell 2.4.

Figur 2 J
Försäljning av växtskyddsmedel till jordbruket 1975–2005
Ton verksam substans

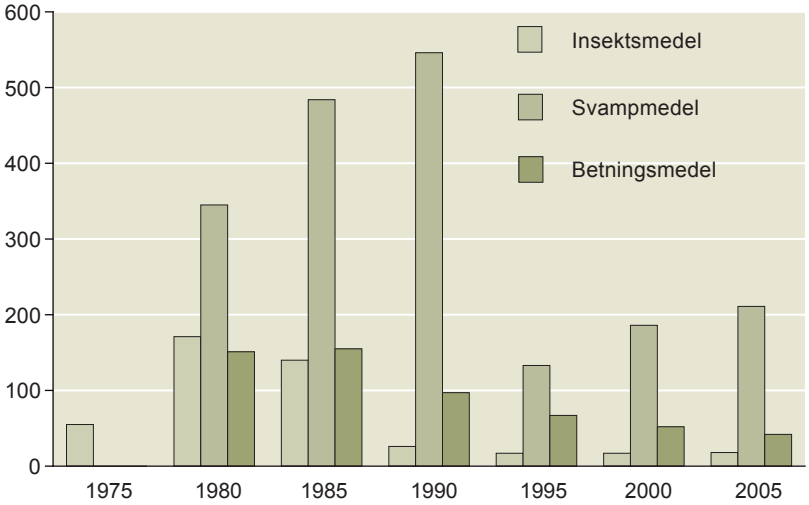

Källa: Tabell 2.4.

början av 1990-talet. Denna nivå har sedan dess bibehållits. Vid sidan av ogräsmedel har även svampmedel, som började särredovisas år 1979, svarat för en viss del av den totala växtskyddsmedelsförsäljningen. En andel på strax under 10 % ökade under början av 1990-talet till runt en fjärdedel av den totala försäljningen. De försålda kvantiteterna svampmedel har skiftat kraftigt mellan olika år men generellt legat i spannet 200–500 ton. Några få år har sett undantag när svampmedelsförsäljningen nått nivåer så höga som 800 ton, exempelvis år 1986.

Även insekts- och betningsmedel har redovisats i växtskyddsmedelsstatistiken (se figur 2 J). Det förra, som ej innefattar myggmedel, har redovisats sedan år 1975 och sålts i en minskande utsträckning av ca 150 ton under slutet av 1970-talet till under 50 ton under de senaste tjugo åren. Betningsmedel, som framförallt använts i utsädesbranschen, började särredovisas år 1979 i en kvantitet om 150 ton. Försäljningen av även detta växtskyddsmedel föll tillbaka under slutet av 1980-talet till omkring 50-100 ton verksam substans per år, vilket bibehölls in i det nya millenniet.

Det totala antalet doser per hektar har beräknats sedan början av 1980-talet. Beräkningarna går till så att den totala försålda mängden divideras med den rekommenderade dosen av varje medel. Detta ger ett totalt antal doser som sedan fördelas på den totala arealen. Denna metod säger inget om hur stor areal som faktiskt behandlats, utan ger underlag för att belysa växtskyddsmedelsförsäljningens förändring. Under 1980-talet och 1990-talets första hälft minskade det genomsnittliga antalet doser från en nivå på 1,58 doser per hektar till ca 1,16 (se figur 2 K). Denna utveckling vände sedan uppåt och antalet doser ökade till ca 1,60 vid millennieskiftet. Antalet bibehölls sedan på en förhållandevis jämn nivå, inom spannet 1,50–1,70 doser per hektar, fram till år 2007.

Minskande mängd mineralgödsel och växtskyddsmedel per hektar

Den enskilt viktigaste faktorn som bidragit till den minskade försäljningen av mineralgödsel och växtskyddsmedel har varit den krympande åkerarealen. Den genomsnittliga mängden av dessa medel som använts per hektar visar dessutom att användningen över lag blivit mer sparsam. Förutom en mer medveten strategi vad gäller gödsling och besprutning bland jordbruksföretagare, har även den växande ekologiska arealen bidragit till att de genomsnittliga mängderna mineralgödsel och växtskyddsmedel minskat.

När redovisningen av den försålda kvantiteten mineralgödsel inleddes såldes 524 kg per hektar. Denna kvantitet ökade till en toppnotering under gödselåret 1973/1974 då den nådde 612 kg per hektar. Därefter inträdde en period fram till början av 1990-talet då genomsnittsförsäljningen per hektar minskade stadigt med undantag för något fåtal år. Fram till gödselåret 1991/1992 minskade den till 325 kg per hektar, vilket motsvarar en reducering med knappt 47 %. Under 1990-talet böljade genomsnittsförsäljningen från år till år, för att under 2000-talet återigen börja minska stadigt. År 2007 såldes 276 kg mineralgödsel per hektar åkermark i riket. Detta motsvarar en

Figur 2 K
Antal hektardoser i relation till åkerarealen 1981–2007[1]
Antal doser per hektar

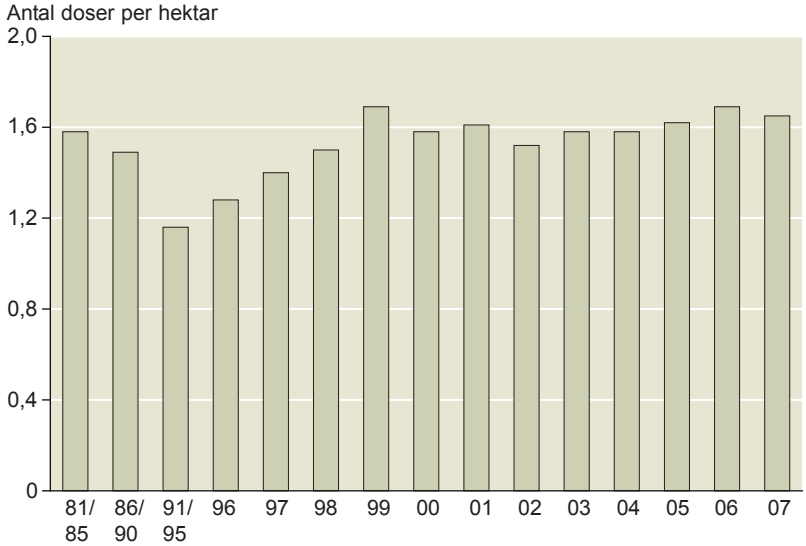

1) För både 2003 och 2004 anges genomsnittet för de två åren.

Källa: Kemikalieinspektionen, Statistiska meddelanden MI 31 SM 1001.

minskning med strax över 47 % sedan gödselåret 1968/1969 och med knappt 55 % sedan toppnoteringen 1973/1974.

Den försålda kvantiteten växtskyddsmedel per hektar har genomgått en liknande utveckling sedan 1975 då den nuvarande formen av redovisning inleddes. Detta år såldes ca 1,32 kg per hektar. Under slutet av 1970-talet och första hälften av 1980-talet ökade genomsnittsförsäljningen per hektar med en extrem topp år 1986 då drygt 1,92 kg per hektar såldes. Därefter har kvantiteten minskat stadigt med ett fåtal tillfälliga uppgångar, men aldrig klättrat över ett kg per hektar. Dessa tillfälliga variationer mellan olika år är troligtvis orsakade av ett varierande skadetryck samt skiftningar i väder. Förändringar i pris samt utökad rådgivning kring användandet av växtskyddsmedel har även haft effekt. Efter inträdet i EU år 1995 ökade genomsnittsförsäljningen svagt under några år för att sedan återigen minska år 2004. Detta år redovisades en lägstanotering på endast 0,37 kg per hektar. Sett över hela perioden 1975-2007 har den försålda kvantiteten växtskyddsmedel per hektar minskat med knappt 53 %, från 1,32 till 0,62 kg per hektar.

Den växande ekologiska arealen hade fram till år 2007 påverkat försäljningen av mineralgödsel och växtskyddsmedel mycket lite. Trots att arealen utgjorde uppemot en tiondel av den totala jordbruksmarken detta år beräknas effekten på försäljningen endast vara några få procent.

Den ekologiska arealen

Sedan mitten av 1980-talet har statistik förts över mark som brukats ekologiskt. Det är främst de organisationer som arbetar med certifiering av ekologiskt jordbruk som fört statistik över den mark de kontrollerat. Begreppet ekologiskt odlad areal är inte entydigt. Vanligen syftar man antingen på arealer som är godkända för miljöersättning för certifierad ekologisk produktion eller kretsloppsinriktad produktion (ekoersättningsareal) eller på arealer som brukas enligt EU:s regelverk för ekologisk produktion och märkning av ekologiska produkter (certifierade arealer). De senare måste vara kontrollerade av godkänt kontrollorgan och produkter som odlas på dessa arealer kan märkas med EU:s, KRAV:s eller Demeters respektive märken för ekologisk produktion. Arealerna inom miljöersättningen för certifierad ekologisk produktion eller kretsloppsinriktad produktion kan innehålla både certifierade arealer och arealer som inte är certifierade.

Figur 2 L
Andel åkermark med ekologisk odling 1985–2005

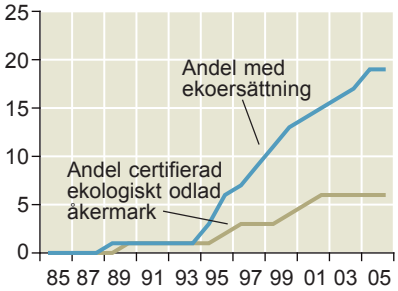

Källa: Jordbruksverket (2008).

Möjligheten att söka ersättning för certifierad ekologisk produktion eller kretsloppsinriktad produktion (ekoersättning) infördes i samband med inträdet i EU år 1995. Miljöersättningsarealerna ökade snabbare än de certifierade ekologiska arealerna då regelverket inte var lika strikt (se figur 2 L). År 2005 hade 19 procent av åkermarken ekoersättning. På grund av ändringar som genomfördes från och med 2007 i det nya landsbygdsprogrammet, avtog efter 2006 ökningstakten i åkerareal med ekoersättning. De ändringar i landsbygdsprogrammet som sannolikt bidragit mest till den avtagande ökningstakten är att ersättning för vall utgått och att full ersättningsnivå endast lämnas till företag som är certifierade.

I systemet för miljöersättning finns även en särskild ersättning för betesmark och slåtterängar. Anslutningen till den ersättningsformen har varit stor, uppemot 90 % av den totala betesmarken år 2005 var ansluten (se figur 2 M).

Redovisningen av de certifierade ekologiska arealerna inleddes år 1985. I slutet av 1980-talet utgjorde den certifierade arealen några få procent av den totala jordbruksmarken. Arealerna ökade framförallt från 1989, då en möjlighet att söka ett särskilt stöd för omställning till så kallad alternativ odling infördes. Stödtagaren förband sig då att odla ekologiskt i sex år. I samband med inträdet i EU år 1995 började de certifierade arealerna öka och i mitten av 2000-talet utgjorde de certifierade arealerna ca 8 % av den totala jordbruksmarken. Arealen delas i redovisningen upp på omställd areal, som är certifierad för produktion och försäljning av ekologiska produkter, samt areal under omställning som måste brukas enligt EU:s regelverk för ekologisk produktion under en omställningsperiod innan den kan godkännas som omställd. År 2007 uppgick den totala ekologiska arealen jordbruks-

mark inom certifieringssystemet, omställd och under omställning, till 308 273 hektar, vilket motsvarade 9,8 % av den totala jordbruksmarken.

Möjligheterna att med relativt små åtgärder få åkerareal med ekoersättning certifierad av ett kontrollorgan enligt EU:s regler för ekologisk produktion bör vara ganska stora. Det rör sig dock i en del fall om marginella marker med låg avkastning, varför en del jordbruksföretagare anser detta oekonomiskt. Detta hänger även samman med att vissa kopplingar finns till de krav som ställs på ekologisk djurhållning, vilket gör det mer krävande att ställa om för företag med husdjur. Situationen är liknande för betesarealerna med miljöersättning. För företag med ekologisk djurhållning gäller att erättningen för djurhållningen i själva verket lämnas som en extra ersättning för areal. Beräkningen går till som så att de djurenheter som ett företag håller leder till ersättning om motsvarande mängd areal finns på företaget.

Figur 2 M
Andel betesmark med miljöersättning och certifierad betesmark 1995–2005

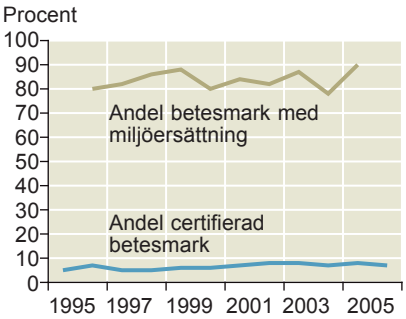

Källa: Jordbruksverket (2008).

Trädgårdsodling och växthus

Statistik över trädgårdsodling i växthus, bänkgårdar och på friland har förts sedan år 1970. Detta år var antalet trädgårdsföretag som flest. Under perioden 1970-1980 beaktades alla företag med trädgårdsodling. Antalet minskade då från 9 703 företag år 1970 till 5 866 tio år senare, vilket motsvarar en minskning med knappt 40 % (se figur 2 O). År 1981 begränsades statistiken till att endast beröra företag med minst 200 kvadratmeter

växthusodling eller 2 500 kvadratmeter frilandsodling. 4 907 företag räknades år 1981, ett antal som ökade något fram till mitten av 1980-talet. Därefter vidtog en stadigt nedåtgående trend som fortsatte in i det nya millenniet. År 2005 uppgick antalet företag med trädgårdsodling till 2 584, en nedgång med ca 47 % sedan år 1981.

Arealen växthusyta i riket ökade under första hälften av 1970-talet, från ca 3,9 miljoner kvadratmeter till över 4,3 miljoner (se figur 2 N). Därefter har den genomgående trenden pekat mot minskande arealer. Minskningen var framförallt påtaglig under åren 1976–1983 samt i början av 2000-talet. År 2005 redovisades 3 013 000 kvadratmeter växthusyta i riket. Detta är ca 30 % mindre än toppnoteringen från 1970-talet.

Frilandsarealen har pendlat under perioden 1970-2005. De skiftande värdena under framförallt 1970-talet orsakades troligtvis av de något olika sätt på vilka man utförde trädgårdsundersökningarna vid den tiden. Sett över hela perioden 1970–2005 har frilandsarealen legat i spannet 11 000–15 000 hektar. År 2005 redovisades 12 558 hektar frilandsareal vilket sammantaget innebär en minskning med drygt 14 % sedan år 1970.

Den areal som använts för odling i bänkgård redovisades endast under perioden 1970–1981 under vilken den minskade kraftigt från knappt 500 000 kvadratmeter till drygt 200 000 kvadratmeter mellan år 1970 och 1980, och sedan med ytterligare ca 40 000 kvadratmeter, när urvalet av företag begränsades, till 159 498 kvadratmeter

Figur 2 N
Areal trädgårdsodling i växthus och på friland 1970–2005

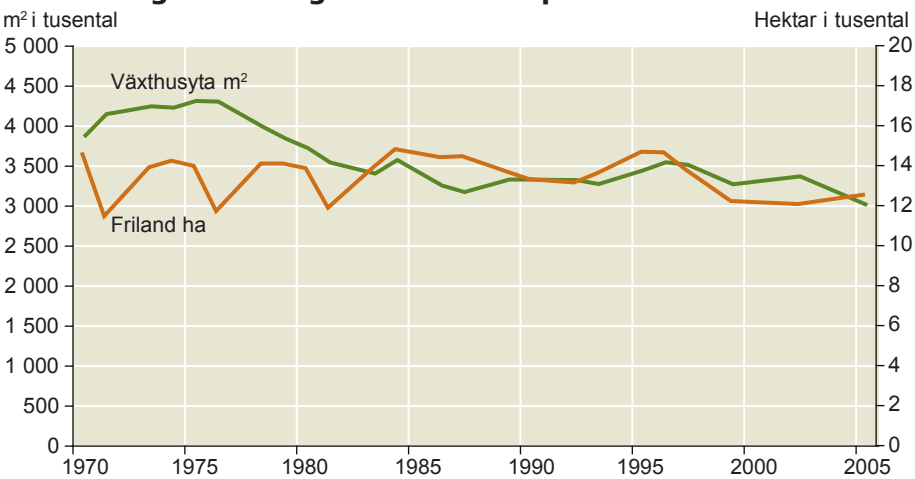

Källa: Jordbruksverket, I Korta drag om trädgårdsodling 1970–2008.

Figur 2 O
Antal företag med trädgårdsodling av olika slag 1970–2005

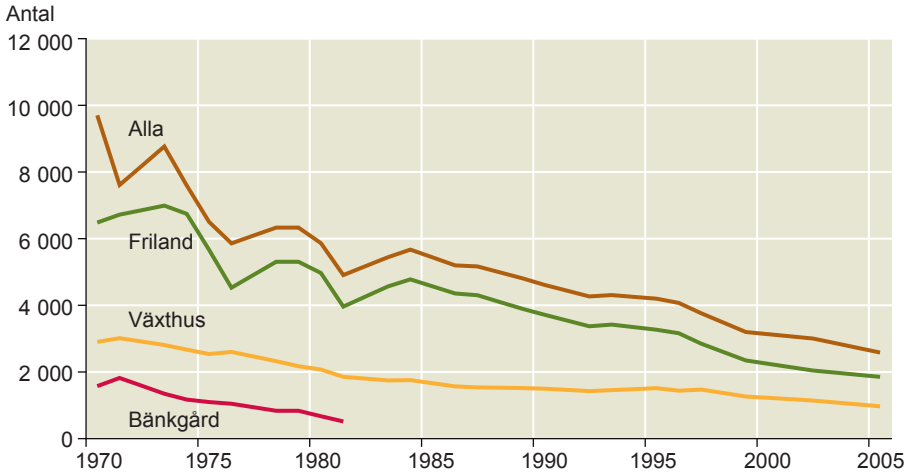

Källa: Jordbruksverket, I korta drag om trädgårdsodlin 1970–2008.

år 1981.

Eftersom antalet företag minskat mer drastiskt än den totala odlingsarealen inom trädgårdsnäringen har arealen per företag ökat. Antalet kvadratmeter växthusyta per företag med växthusodling nästan tredubblades under perioden 1970-2005, från 1 332 kvadratmeter till 3 103. En liknande utveckling märks för frilandsarealen som ökat från ca 2,3 hektar per företag med frilandsodling till knappt 7,2 hektar.

Mekaniseringen

Användningen av maskiner i jordbruket revolutionerade sättet på vilket marken brukades och fick en stor inverkan på jordbrukssektorns betydelse för sysselsättningen i riket. Mycket av den manuella arbetskraften ersattes under 1900-talets andra hälft av maskiner vilket bidrog till minskningen av antalet sysselsatta i jordbruket. Den ökade användningen av maskiner har inte bara påverkat användningen av åkerarealen utan även revolutionerat djurhållningen då större mekanisering av vallskörd, foderhantering, utgödsling och inte minst mjölkning gjort det möjligt att hålla mycket större djurbesättningar.

Statistik kring maskiner har förts sedan 1944 års Jordbruksräkning. Detta år infördes ett utförligt maskinavsnitt som undersökte en uppsjö olika typer av maskiner. Man stötte dock på en del problem med att brukarna missuppfattade undersökningsmaterialet, vilket bitvis orsakade dubbelredovisning. Efter att ett maskinavsnitt även förekom i 1951 års Jordbruksräkning, ströks det år 1956, för att sedan återkomma år 1961. Från och med detta år och fram till år 2005 redovisades främst traktorer och skördetröskor med intervaller om fem år. Sedan år 1970 har maskinredovisningens fokus framförallt legat på jordbruksföretagens investeringar i maskiner vilka redovisats löpande.

Antalet traktorer som helt ägdes av en brukare uppgick år 1944 till ca 25 000 (se figur 2 P). Detta antal ökade explosionsartat under de kommande två årtiondena när det mer än sexdubblades. Denna extrema ökning pekar på att jordbruket under 1940-, 1950- och 1960-talen snabbt övergick till mekaniserad drift. Med anledning av osäkerhet i redovisningen av maskinerna år 1944, kan detta antal misstänkas vara något i underkant. 163 404 traktorer redovisades år 1966. Denna siffra steg ytterligare något under 1970-talet, fram till en toppnotering år 1981 på strax under 190 000 st.

Figur 2 P
Antal traktorer och skördetröskor 1944–2005

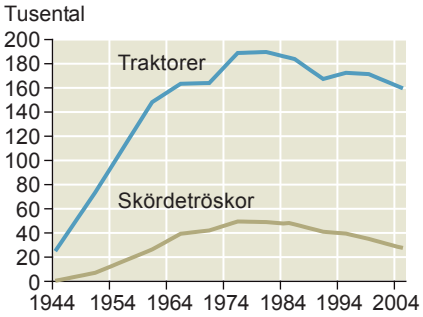

Källa: Tabell 2.2.

I takt med att jordbruket krympte i omfattning började antalet traktorer minska. År 2005 redovisades 159 587 traktorer, en reducering med ca 15 % sedan år 1981.

Skördetröskor började på allvar användas i jordbruket i början av 1950-talet. I 1944 års Jordbruksräkning redovisades ett mycket lågt antal tröskor, vilket till del beror på att många maskiner ägdes av flera brukare samt att andra typer av tröskverk fortfarande dominerade. År 1951 redovisades ca 7 000 skördetröskor. Detta antal steg kraftigt under den därpå följande tioårsperioden, till strax över 26 000 år

1961. Utvecklingen, som är snarlik den för traktorer, fortsatte uppåt under 1960- och 1970-talen till en toppnotering år 1976 på 49 489 tröskor.

Därefter minskade antalet kraftigt, främst under 1990-talets andra hälft och början av 2000-talet, till 27 630 skördetröskor år 2005, en reducering med ca 45 % sedan år 1976.

En intressant aspekt av det minskande antalet maskiner i jordbruket är relationen till storleken på åkerarealen (se figur 2 Q). Under perioden fram till mitten på 1960-talet när antalet maskiner ökade i snabb takt, minskade den genomsnittliga åkerarealen per maskin. Från en nivå på 149 hektar åker per traktor år 1944 till 18,7 hektar år 1966. Därefter planade minskningen ut och ett förhållande på 16–18 hektar per traktor har sedan dess bibehållits.

Den genomsnittliga spannmålsarea-

len per skördetröska har följt en liknande utveckling, med en kraftig nedgång från över 190 hektar per tröska år 1951 till drygt 37 hektar år 1966. Från mitten av 1970-talet har den genomsnittliga spannmålsarealen per skördetröska legat stabilt i spannet 28 till 34 hektar. Denna genomsnittsareal genomgick en mindre ökning i början av 2000-talet, till en nivå på 37,1 hektar år 2005.

Figur 2 Q
Hektar åkermark per traktor 1944–2005

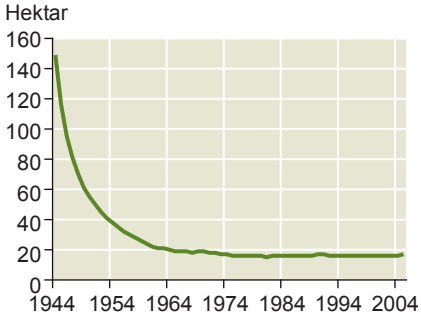

Källa: Tabell 1.1 och 2.2.

Sammanfattningsvis pekar utvecklingen för den genomsnittliga arealen per maskin på att reduceringen av antalet maskiner främst är ett resultat av den generellt minskande omfattningen av jordbruket, snarare än att användningen av maskinerna blivit mer effektiv. En viktig aspekt är dock att antalet hästkrafter per maskin ökat, vilket medfört att modernare maskiner klarar av att sköta en ökad arbetsmängd.

Nyodlingar

Fram till och med 1900-talets första hälft redovisades statistik för den periodvis omfattande nyodlingen. Denna var en bidragande orsak till att den redovisade totala åkerarealen i riket ökade fram till slutet av 1910-talet och att den bibehöll en hög nivå ända fram till början av 1940-talet (se figur 2 R). Nyodlingsverksamheten var som mest utbredd under 1870- och 1880-talet. I Hushållningssällskapens berättelser från denna tid redovisas nyodlingar på omkring 10 000–15 000 hektar årligen. Omfattningen minskade sedan i början av 1890-talet och uppgick kring sekeskiftet till ungefär 5 000–7 000 hektar varje år. Denna minskning fortsatte sedan under hela den första halvan av 1900-talet, då man i Jordbruksräkningarna redovisade den areal som nyodlats sedan den senaste räkningen. Medelvärden av dessa uppgifter visar att nyodling skedde i en omfattning av 3 000–4 000 hektar per år under 1920- och 1930-talen och sedan omkring 1 500–2 000 hektar under 1940-talet. I 1951 års Jordbruksräkning förekommer nyodlingsstatistik för sista gången, då man redovisar en genomsnittlig nyodlad areal på ca 1 800 hektar per år under perioden 1944–1951.

Den nyodlade arealens andel av den totala åkermarken var som störst under den period när verksamheten pågick som intensivast. Omkring en halv procent av den totala åkermarken nyodlades årligen under slutet av 1870-talet och under 1880-talet. Denna andel minskade sedan i takt med att den totala åkerarealen ökade samtidigt som nyodlingen minskade. Från 1900-talets början utgjorde den nyodlade arealen runt 0,1 % av den totala åkerarealen. Den ackumulerade nyodlade arealen under perioden 1871–1951, vilken totalt uppgick till något mer än en halv miljon hektar, utgör endast en mindre del av den totala åkerarealens expansion fram till början av 1920-talet.

Figur 2 R
Nyodlad areal per år och ackumelerad nyodling 1866–1951

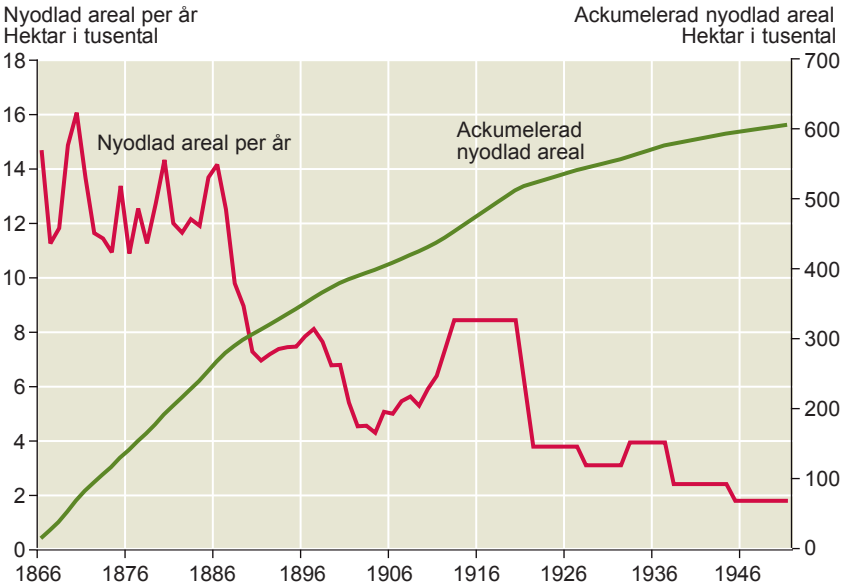

Källa: Tabell 2.6.

Detta pekar på att faktorer vid sidan av nyodling bidrog till åkerarealens ökning. Efterhandsanalyser av materialet från hushållningssällskapens berättelser under perioden 1866–1911, har visat att åkerarealens storlek med stor sannolikhet var underskattad under denna period. Man tror även att uppgifterna för nyodlad areal var underskattade men att detta inte förklarade hela underskattningen av åkerjorden (se faktaruta om åker, kapitel 1).

Det är främst Västerbottens och Norrbottens län som utmärker sig i statistiken över nyodlad areal. Framförallt från början av 1900-talet och framåt, när nyodlingen hade börjat avta i omfattning i övriga landet, redovisades en förhållandevis stor del av de nyodlade arealerna i dessa län.

Figur 2 T
Täckdikad areal 1927–1982

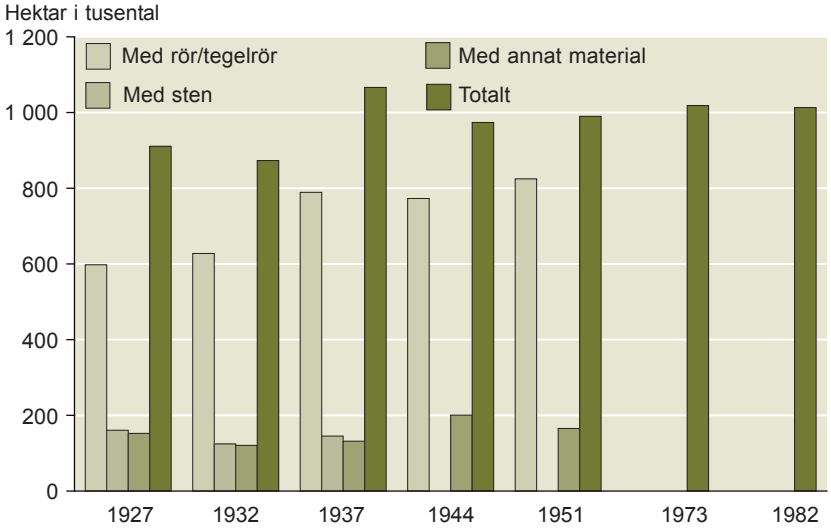

Källa: Tabell 2.5.

Täckdikning

Metoden att gräva ned rör i jorden för att leda bort vatten har varit vanligt förekommande i jordbruket sedan början av 1800-talet. Flera av de tidiga jordbruksapostlarna förespråkade täckdikning som mycket viktig för att bibehålla en jämn avkastning och säkra jordens förmåga att producera livsmedel. Statistik över täckdikning har förts på olika sätt sedan slutet av 1800-talet. Till en början frågades endast efter den mark som täckdikats under det senaste året i de områden som Hushållningssällskapen undersökte. Från och med 1927 års Jordbruksräkning redovisades den totala täckdikade arealen.

Detta år uppskattades denna till 910 960 hektar, vilket motsvarar en fjärdedel av den totala åkerarealen (se figur 2 S). Vid denna tid var majoriteten av täckdikningen utförd med tegelrör, som användes i två tredjedelar av de täckdikade arealerna. Detta material var då det mest beständiga och kunde tillverkas på de olika små tegelbruken runt om i landet. Sten var ett annat vanligt förekommande material, samt i mindre utsträckning torv och trä (se figur 2 T).

I de kommande fyra jordbruksräkningarna, mellan åren 1932–1951, följdes den täckdikade andelen av åkerarealen upp. Under denna tid varierade den täckdikade arealen, i likhet med den totala åkerarealen, förhållandevis lite. Perioden inleddes med en minskning till runt 873 000 hektar, för att sedan följas av en ökning fram till 1937, då över 1 miljon hektar av åkerarealen var täckdikad, vilket motsvarade knappt 29 % av den totala arealen. Under 1940-talet stabiliserades den täckdikade arealen strax under en miljon hektar, vilket indikerar att omfattningen på nya täckdikningsprojekt motsvarade den takt med vilken äldre dikning blev obrukbar. Tegel var fortfarande det dominerande materialet, svarande för knappt fyra femtedelar av all täckdikad areal.

Efter 1951 års Jordbruksräkning upphörde den regelbundet återkommande täckdikningsstatistiken. Istället undersöktes detta vid två tillfällen under 1900-talets andra hälft, vilket redovisades i de Jordbruksstatistiska årsböckerna. Vid båda dessa tillfällen, som inföll år 1973 och 1982, låg den täckdikade arealen i storleksordningen strax över 1 miljon hektar. Med tanke på att den totala åkerarealen minskade med drygt 20 % mellan åren 1951–1982 medförde detta en ökning av andelen täckdikad åkerareal, som både år 1973 och 1982 var strax över 34 %. Uppdelningen på olika material övergavs i statistiken efter år 1951, men användandet av plaströr började från början av 1960-talet ersätta äldre metoder. Plaströren har sedan början av 1980-talet helt tagit över marknaden för täckdikningsmaterial.

Län med en intensiv jordbruksproduktion redovisar en hög grad av täck-

Figur 2 S
Täckdikad areal i hektar och andel i procent av den totala åkerarealen 1927–1982

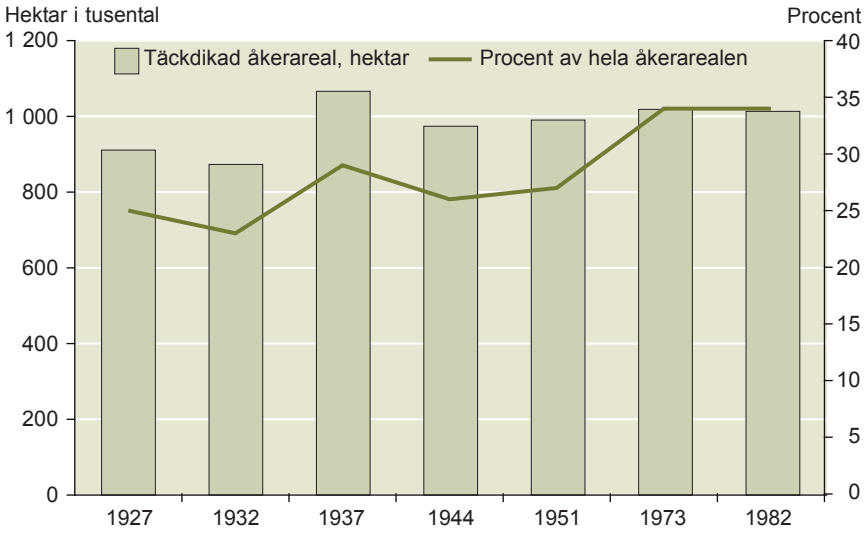

Källa: Tabell 1.1 och 2.5.

dikning i åkermarken. Östergötlands, Malmöhus och Västmanlands län hade redan år 1927 en andel täckdikad åkerareal som uppgick till runt 50 %. I Västmanlands län har denna utökats till drygt 60 %, medan de andra två länen fallit tillbaka till en nivå på omkring 40 %. Länen i Västergötland tillsammans med Värmlands, Västerbottens och Norrbottens län har alla uppvisat en mycket stark utveckling mot en större andel täckdikad areal. Skaraborgs län utmärker sig särskilt då den täckdikade arealen år 1927 endast var 10 % av den totala åkern, medan den år 1982 stigit till strax under 60 %. De småländska länen, främst Jönköpings och Kronobergs, har tillsammans med Västernorrlands län haft en låg andel täckdikad areal, huvudsakligen under 10 % av den totala åkerarealen.

Fakta

TÄCKDIKNING

Täckdikning är en metod som används för att öka dräneringen av bland annat jordbruksmark. Detta åstadkoms genom att rör, numera tillverkade av plast, läggs ned i marken i ett förutbestämt system. Mindre rör, så kallade grenrör, för bort överskottsvatten från jorden till stamledningar som transporterar vattnet vidare till brunnar, vattendrag eller öppna diken. Täckdikning har varit en viktig faktor i förbättrandet av den svenska jordbruksmarken, främst genom att man undviker syrebrist i rotzonen. Systemet skapar periodvis stora flödessvängningar i vattendragen, framförallt på våren, vilket kan vara skadligt för vissa djur- och växtarter. Jordbruksföretagens möjligheter att täckdika har främst berott på ekonomiska förutsättningar samt tillgången på lämpligt material i närområdet, det senare särskilt vad gäller dikning med sten eller trä.

3 Arealanvändning

Användningen av den totala åkerarealen i riket är ett lämpligt verktyg för att få insikt i hur livsmedels- och foderproduktionen har förändrats. Statistiken reflekterar tydligt den utveckling som jordbruket genomgått. Faktorer som jordbrukspolitiska beslut, förändringar i konsumtionsmönster, händelser i världen som påverkat priserna samt förändringar inom jordbruket har alla påverkat arealanvändningen och de olika grödornas utbredning.

Arealanvändningen uppvisar stora regionala skillnader och påverkan av politik och samhälle

Arealanvändningsstatistiken visar tydligt hur det blivit en allt mer viktig angelägenhet för samhället att upprätthålla ett öppet odlingslandskap och bevara den biologiska mångfalden, medan allt mindre betydelse fästs vid produktion av livsmedel. Förändringarna i efterfrågan har givetvis påverkat odlingen av de olika grödorna. Arealanvändningen präglas också i hög grad av de olika odlingsförutsättningarna i olika delar av landet, vilka ger upphov till stora regionala skillnader i odling av de flesta grödorna. Vidare märks en koncentration av vissa grödor till områden där dessa historiskt haft de bästa förutsättningarna och således varit vanliga.

Storleksutvecklingens betydelse

Utvecklingen mot större och färre jordbruksföretag har i viss utsträckning påverkat det sätt på vilket åkerarealen används. De ökade möjligheterna hos större företag att på ett effektivt sätt använda produktionsmedel och redskap har möjliggjort odling av grödor som tidigare var olönsamma. Vidare har övergången från det självförsörjande hushållsjordbruket till en mer storskalig och mekaniserad livsmedelsproduktion medfört att odlingen av vissa grödor som exempelvis potatis blivit mer koncentrerad till befolkningscentra och områden med omfattande förädlingsindustri.

Figur 3 A
Arealer för olika grödgrupper i riket 1866–2007

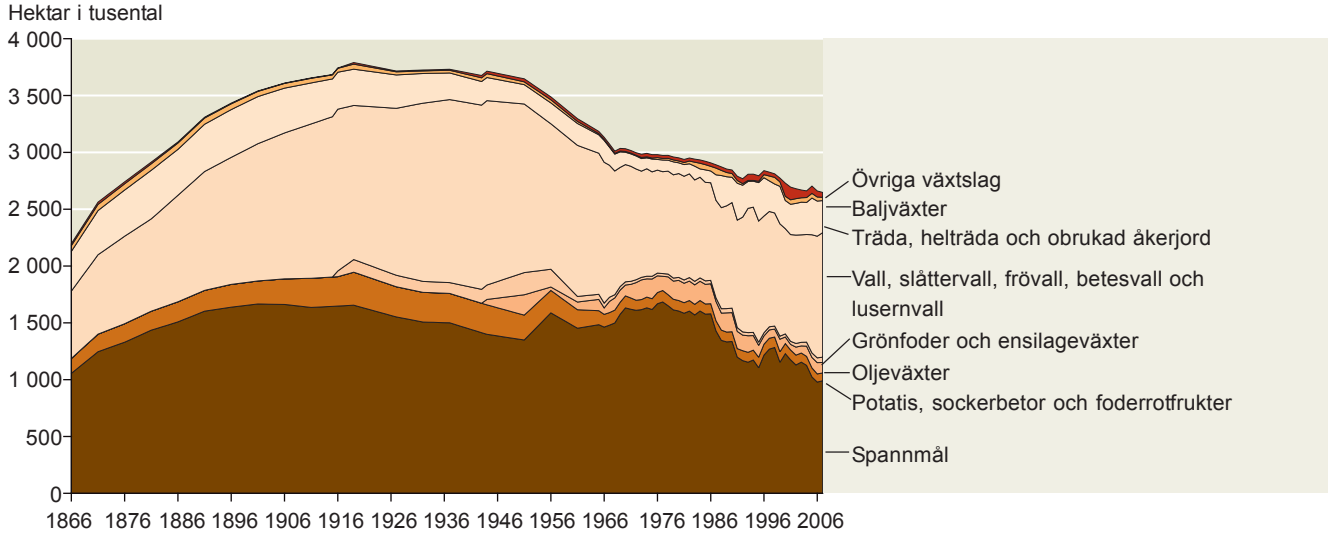

Källa: Tabell 3.1.

Intensivare användning av åkerarealen

I takt med att jordbruksmetoderna utvecklades samt att den totala åkerarealen stadigt minskade under andra halvan av 1900-talet, togs en större del av den brukningsbara arealen i anspråk. Jordbrukets förändrade produktionsmetoder, med ökad användning av mineralgödsel och växtskyddsmedel, möjliggjorde i större utsträckning brukande av mark som tidigare legat obrukad eller i träda. Under de senaste trettio åren har trädesarealen i hög grad påverkats av olika jordbrukspolitiska beslut. Detta kommer att behandlas närmare i avsnittet om träda och obrukad jord.

Motståndskraftig spannmålsodling

Trots att den totala åkerarealen i riket minskat sedan slutet av 1910-talet, låg spannmålsodlingen på en jämn nivå runt 1,5 miljoner hektar från mitten av 1880-talet och ca hundra år framåt. En starkt bidragande orsak till att spannmålsodlingen bibehållits, och sedan mitten av 1950-talet blivit den mest ut-

bredda grödgruppen, är den ökade odlingen av höstvete. Vallodlingen var mest utbredd under en period från början av 1930-talet till början av 1950-talet. Därefter minskade den stadigt fram till slutet av 1980-talet, vilket starkt bidrog till reduktionen av den totala åkerarealen under denna tid.

Trenden för dessa två grödgrupper, som tillsammans täcker mer än tre fjärdedelar av åkermarken, har på grund av jordbrukspolitiska beslut och Sveriges inträde i EU vänt sedan början av 1990-talet. Spannmålsodlingen har fallit kraftigt, framförallt under perioden 1985–1995 då den föll med 30 %. En överblick över åren 1866–2007 visar att spannmålsarealen är tillbaka på samma nivå som i början av perioden. Med tanke på befolkningsökningen under 1900-talet så har den höjda skördeavkastningen varit en viktig faktor för att upprätthålla försörjningen.

Odlingen av vall, som framförallt betjänar animalieproduktionens behov av foder och bete, började i slutet av 1980-talet återigen öka, och har sedan början av 1990-talet svarat för omkring 900 000–1 100 000 hektar av rikets areal. Vallodlingen var som mest utbredd under slutet av 1930-talet och hela 1940-talet, när den täckte runt 40–45 % av den totala åkerarealen. Uppgången under de senaste åren har åter fört upp vallodlingen nära denna andel av den totala åkerarealen, men på grund av den generella nedgången i brukad åkerjord är arealerna vall nu betydligt mindre.

Höstvete

Arealen som odlats med höstvete har genomgått en utveckling som stått i skarp kontrast till andra brödsädsgrödor (se figur 3 C). Under 1800-talets senare del och början av 1900-talet redovisades endast höstsäd i statistiken, vilken till övervägande del bestod av höstråg. Höstvetet utgjorde dock runt en fjärdedel av denna kategori om man ser till 1916 års uppgifter. Odlingen av höstsäd ökade under perioden 1866–1911 med nästan en tredjedel, från 367 149 till 487 730 hektar. När sedan redovisningen av höstvete vidtog i samband med lokalundersökningarna av jordbruket under åren 1913–1920, låg den redovisade arealen strax under 120 000 hektar (se figur 3 B). Höstvetet har till skillnad från övriga brödsädsgrödor därefter ökat sin genomsnittliga areal i riket. Stora skillnader märks dock mellan de redovisade uppgifterna för olika år. Sett över hela perioden när höstvete redovisats, åren 1916–2007, har arealen nästan tredubblats.

Figur 3 B
Areal höstvete 1916–2007
Hektar i tusental

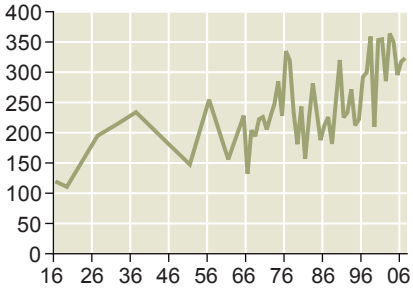

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 C
Arealer av olika spannmålsslag 1916–2007
Hektar i tusental

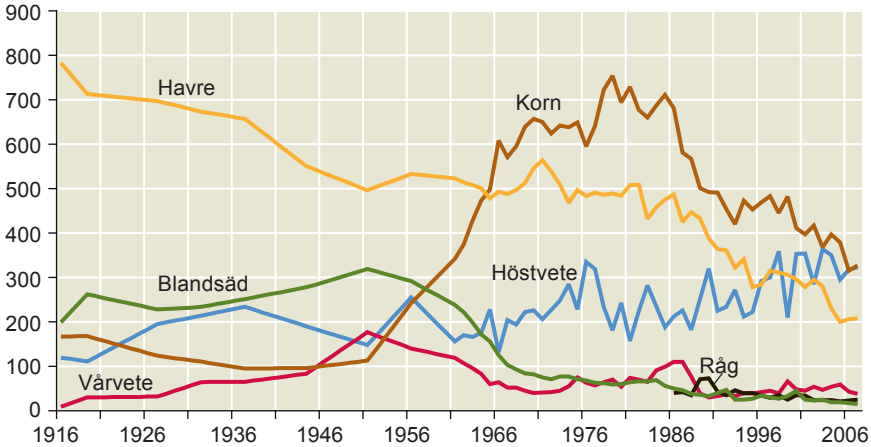

Källa: Tabell 3.1.

Vårvete

Vårvete har odlats i mindre utsträckning än höstvete under större delen av perioden 1866–2007. Undantaget från detta är en period i början av 1950-talet när den redovisade arealen vårvete var som störst, 176 560 hektar år 1951 (se figur 3 D). Därefter minskade vårvetets utbredning mycket kraftigt under 1960-talet och hade reducerats med mer än tre fjärdedelar år 1970; 40 475 hektar odlades då i riket. En ny uppgång följde under 1980-talet, då vårvetet åter ökade sin utbredning. Trenden sedan början på 1990-talet har varit dalande och vårvetesarealen i riket har under de senaste åren legat omkring 40 000 hektar.

Figur 3 D
Areal vårvete 1916–2007
Hektar i tusental

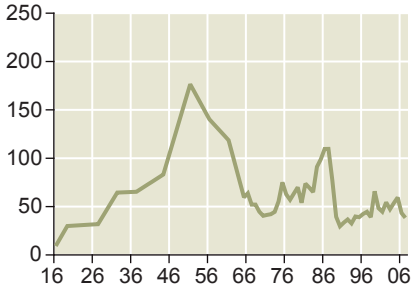

Källa: Tabell 3.1.

Höstråg

Höstråg hade en särskilt dominerande ställning bland brödsädsslagen under 1900-talets första tre årtionden. Även under slutet av 1800-talet, var detta sädesslag betydligt mer utbrett än höstvetet. Förhållandet ändrades dock hastigt när höstrågen genomgick en kraftig minskning fram till början av 1950-talet (se figur 3 E). Mellan åren 1919 och 1951 föll arealen höstråg med nästan tre fjärdedelar. Höstvetet passerade i början av 1930-talet höstrågen som det mest utbredda brödsädsslaget. Med undantag för en uppgång under 1970-talet och några mindre ökningar under senare år har den genomgående trenden för höstrågen varit fallande. År 2007 odlades endast 24 716 hektar med råg.

Figur 3 E
Areal höstråg 1916–2007
Hektar i tusental

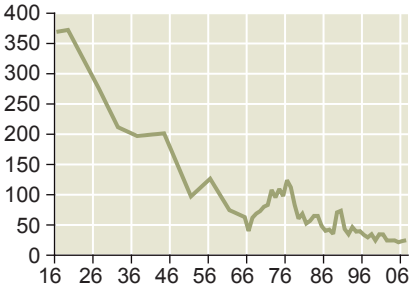

Källa: Tabell 3.1.

Vårråg

Odlingen av vårråg har varit marginell i landet i jämförelse med övriga spannmålsslag. En tillfällig topp kan noteras i slutet av 1910-talet, när den totala arealen uppgick till strax över 20 000 hektar. Detta är dock ett undantag från en i övrigt nedåtgående trend. Under mitten av 1980-talet, när vårrågsarealen låg under 1 000 hektar i riket, upphörde vårråg att redovisas separat i statistiken. Från och med 1986 redovisades vårrågen tillsammans med höstrågen som odlades på en jämförelsevis betydligt större areal.

Havre

Havre var under slutet av 1800- och början av 1900-talen den dominerande spannmålsgrödan i riket. Fram till år 1916 redovisades vårsäd i statistiken. Denna areal ökade markant under 1800-talets senare hälft, från drygt 690 000 hektar år 1866 till en toppnotering i början av 1900-talet om 1 191 889 hektar. Vårsädsodlingen utgjordes till ca 60–70 % av havreodling, vilket avspeglas i övergången till separat redovisning av fodersädesslagen år 1916. Detta år uppgick arealen havre i riket till 783 453 hektar, vilket gjorde den till det vanligast förekommande sädesslaget (se figur 3 C)

Figur 3 F
Areal havre 1916–2007
Hektar i tusental

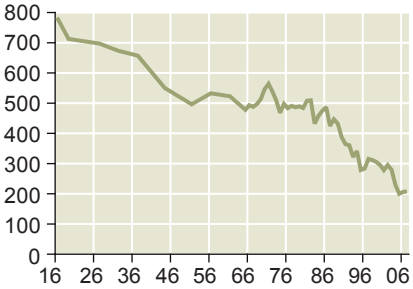

Källa: Tabell 3.1.

samt näst efter slåttervall det mest förekommande växtslaget.

Under 1900-talets första hälft sjönk havreodlingen kraftigt, framför allt under 1920- och 1940-talen. År 1951 noterades för första gången en odlad areal med havre som understeg 500 000 hektar, vilket betydde att havreodlingen minskat med mer än en tredjedel på trettio år (se figur 3 F). Utvecklingen stabiliserades något under de tre följande decennierna, men den kraftiga ökningen i kornodlingen betydde att havren under mitten av 1960-talet förlorade sin plats som det mest framträdande sädesslaget. I början av 1980-talet vidtog återigen en kraftig nedgång då havreodlingen nästan halverades mellan åren 1981–1995. Denna trend fortsatte in i det nya millenniet och en bottennotering för havrearealen noterades år 2005 då endast 200 122 hektar odlades, något mer än en fjärdedel av motsvarande areal år 1916.

Korn

Kornodlingens utveckling har varit mycket händelserik under 1900-talets senare hälft (se figur 3 G). När detta sädesslag för första gången redovisades i statistiken, i samband med 1916 års lokalundersökningar, odlades strax över 165 000 hektar. En svagt nedåtgående trend vidtog sedan som höll i sig fram till början av 1950-talet. Därefter sköt kornodlingen i höjden då den under perioden 1951–1966 mer än femdubblades från 112 527 hektar till 608 115 hektar. Kornets utbredning ökade ytterligare fram till toppnoteringen år 1979, då 754 137 hektar odlades, en fjärdedel av den totala åkerarealen i riket detta år.

Under de senaste fyrtio åren har kornodlingen i likhet med havreodlingen kraftigt reducerats. Framförallt under åren 1985–1993 var nedgången särskilt märkbar, då kornarealen minskade med mer än 40 %. Sedan 1993 har kornodlingen redovisats uppdelad på höstkorn och vårkorn, där vårkorn varit den starkt dominerande varianten med 95–99 % av arealen. Sedan mitten av 1960-talet när kornet passerade havren som det vanligaste sädesslaget har kornodlingen varit den mest utbredda i riket, men höstvetet har genom sin stadiga uppgång nått en jäm-

förbar nivå. År 2007 skiljde endast 3 499 hektar mellan de båda sädesslagen.

Figur 3 G
Areal korn 1916–2007
Hektar i tusental

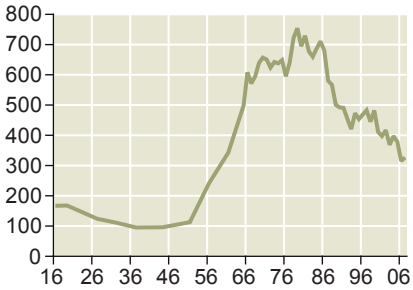

Källa: Tabell 3.1.

Blandsäd och Rågvete

I och med redovisningen av 1916 års lokalundersökningar presenterades för första gången statistik över blandsäd, som vid denna tid täckte den tredje största arealen bland spannmålskategorierna. Arealen uppgick till ca 200 000 hektar vilket under de därpå följande årtiondena ökade till en toppnotering år 1951 om 319 119 hektar (se figur 3 I). Vid det laget hade blandsäden övertagit rågens plats som det näst mest utbredda sädesslaget. Utvecklingen vände dock då blandsädsarealen reducerades med mer än två tredjedelar fram till år 1967, vartefter den stadigt minskat i en lägre takt fram till bottennoteringen år 2007 om 15 317 hektar.

Rågvete har redovisats separat i arealanvändningsstatistiken sedan 1993. Grödan har pendlat mellan en uppgång under mitten av 1990-talet, då som mest 66 571 hektar odlades, och en efterföljande halvering av arealen fram till år 2002. Därefter vände trenden återigen uppåt under de följande åren. År 2007 odlades rågvete på drygt 54 000 hektar.

Figur 3 I
Areal blandsäd och rågvete 1916–2007
Hektar i tusental

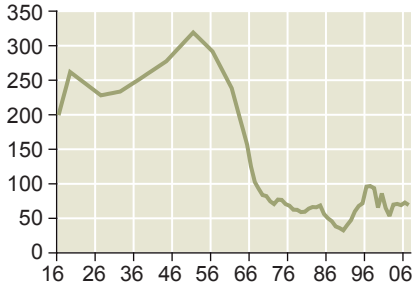

Källa: Tabell 3.1.

Vallodling

I de områden jordbruket varit mer inriktad på djurhållning har vallodling följaktligen varit mycket utbredd. I norra Sverige är vallodlingens dominans särskilt framträdande (se figur 3 H). Vid början av 1870-talet utgjorde vallodlingen något över en fjärdedel av den totala åkerarealen i riket. Denna andel ökade under de efterföljande årtiondena till mer än en tredjedel runt sekelskiftet. I takt med att den totala åkerarealen ökade fram till mitten på 1940-talet, utvidgades även vallarealen. Som mest odlades 1 622 267 hektar år 1944, vilket då motsvarade strax under 45 % av den totala åkerarealen. Under slutet av 1800-talet och 1900-talets första hälft var betesmarken och olika typer av ängsmark ett viktigt komplement till vallodling på åker för foder åt husdjuren. Denna betydelse har minskat allt eftersom definitionen av vad som klassas som betesmark och de regler som är kopplade till möjligheterna att få stöd för marken har ändrats.

Under 1900-talets senare hälft minskade vallodlingen i samband med att spannmålsodlingen gick framåt. Under 1970- och 1980-talen nyttjades omkring en tredjedel av den totala åkerarealen i riket till vall, vilket kan jämföras med spannmålsodlingen som vid denna tid täckte omkring 55 %. Utvecklingen vände dock under början av 1990-talet när de jordbrukspolitiska trädes- och omställningsprogrammen medförde en återgång till vallodling. Vallarealen ökade då med mer än en fjärdedel mellan åren 1987–1993. Efter EU-inträdet minskade återigen vallodlingen genom nya förutsättningar för

Figur 3 H
Andel vallodling av total åkerareal i produktionsområden 1965–2007
Procent

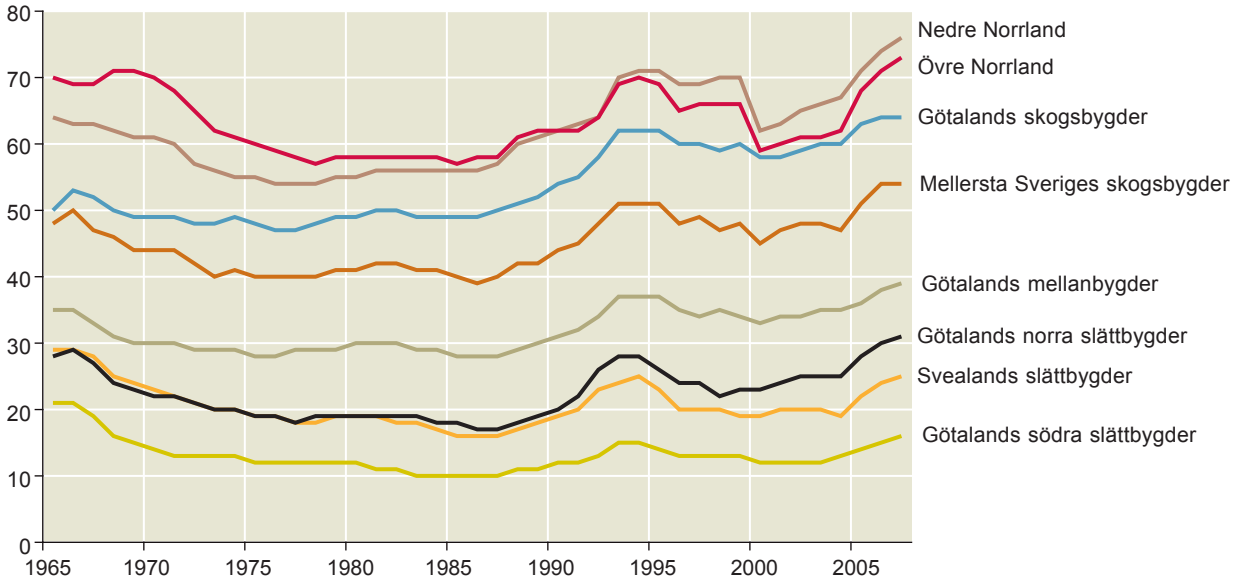

Källa: Tabell 3.1.

odlingen av olika grödor. Denna utveckling vände under början av 2000-talet, bl.a. beroende på frikopplingen av jordbrukarstöden (se faktaruta om CAP sid 38) och vallodlingen ökade åter till en nivå som motsvarar den vid inträdet i unionen.

Stora regionala skillnader i vallodlingen

Stora regionala skillnader har präglat vallodlingens utveckling under hela perioden 1866–2007. Sedan början av 1900-talet har mer än 60 % av den totala åkerarealen i de fyra nordligaste länen odlats med vall. Under vissa perioder, främst vad gäller Jämtlands och Norrbottens län, har denna siffra överstigit 80 %. I stark kontrast till detta står de sydliga län som domineras av slättbygder. I konkurrens med spannmål, men även rotfrukts- och oljeväxtodlingen, har olika typer av vall odlats på en avsevärt mindre del av åkerarealen; under 2000-talet endast en femtedel. Malmöhus län utmärker sig särskilt i detta sammanhang med en andel vallodling som sjönk stadigt sedan början av 1900-talet till en nivå lägre än 15 % i slutet av 1980-talet.

Vallodlingens dominanta ställning i norra Sverige understryks av statistiken för produktionsområdena. I övre och nedre Norrland har vallarealen generellt täckt över 60 % och periodvis så mycket som 70 % av den totala åkermarken (se figur 3 H). Även i södra Sveriges skogsbygder har vallodlingen varit utbredd, främst i Götalands skogsbygder där den utgjorde runt hälften av åkerarealen fram till ökningen i början av 1990-talet, vartefter den stigit till över 60 %. I Götalands södra slättbygder har vallodlingen en avsevärt mindre betydelse. Under mitten av 1960-talet täckte den omkring en femtedel av åkerarealen i detta område. Därefter har den sjunkit något till en nivå omkring 10–15 %.

Slåttervall dominerande

Den huvudsakliga delen av vallodlingen har utgjorts av slåttervall som svarat för över tre fjärdedelar av den totala vallodlingen i riket sedan 1866. Slåttervallsodlingen ökade i utbredning fram till mitten av 1920-talet i samband med att den totala åkerarealen ökade. Även slåttervallens del av den totala vallarealen ökade till en nivå på 85–90 % under första halvan av 1900-talet. Betesvallen, den andra noterbara delen av vallarealen, utgjorde omkring en tiondel av vallodlingen fram till början av 1960-talet. Därefter har denna del ökat till något över en femtedel av vallodlingen medan slåttervallen gått tillbaka något till omkring tre fjärdedelar. Sedan år 2001 redovisas dessa två valltyper tillsammans och utgör då runt 99 % av den totala vallarealen.

I övrigt har även frövall och lusernvall förekommit i statistiken. Frövallen har haft en mycket marginell betydelse med som mest 4 % av den totala vallarealen i början av 1960-talet. Lusernvall redovisades endast tillfälligt i statistiken i Jordbruksräkningarna 1927, 1932 och 1937. Omfattningen var som störst år 1927, men då endast en halv procent av den totala vallarealen.

Oljeväxter

Redovisningen av oljeväxter inleddes i samband med 1944 års Jordbruksräkning. Vid denna tidpunkt odlades 47 687 hektar i riket. Stora variationer i arealen redovisades under de följande decennierna. Exempelvis redovisades 178 911 hektar oljeväxtodling år 1951, en ökning med 275 % under sju

år. Detta minskade sedan med 83 % till år 1956, vilket till stor del berodde på torka år 1955.

I Jordbruksstatistisk årsbok år 1965 redovisades oljeväxter uppdelat på de olika växtslagen. En oljeväxtareal på strax under 100 000 hektar detta år utgjordes främst av höstraps som stod för drygt 56 % (se figur 3 J). Vårraps och höstrybs odlades även i viss utsträckning samt små arealer av vårrybs och oljelin. Under 1970-talet ökade oljeväxtodlingen i utsträckning då andelen av den totala åkermarken steg från 3 % år 1970 till 6 % år 1975. Denna nivå bibehölls under 1980-talet trots att den totala åkerarealen i riket sjönk. Oljeväxtarealen var som störst år 1980 då 177 481 hektar odlades. Sedan dess har utbredningen minskat till ungefär samma nivå som under mitten av 1960-talet. Den genomsnittliga trenden sedan millennieskiftet är att oljeväxtodlingen ökar.

Figur 3 J
Oljeväxtarealer i riket 1965–2007

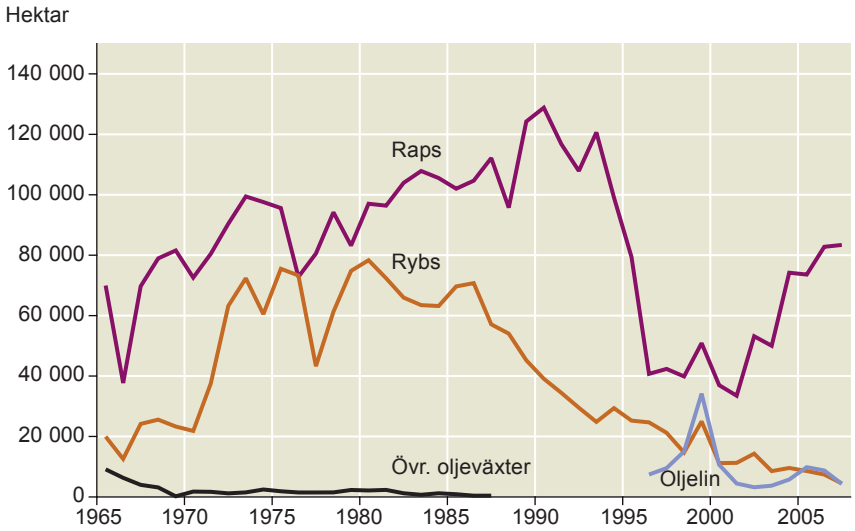

Källa: Tabell 3.1.

Odlingen av oljeväxter har framförallt förekommit i slättbygderna i Götaland och Svealand, där omkring 75–80 % av landets oljeväxtarealer funnits. Även i Götalands mellanbygder har oljeväxter odlats, men endast i en utsträckning om ca 4–8 % av åkerarealen. I skogsbygderna har odlingen varit marginell med några få procent och i Norrland har oljeväxter endast odlats periodvis och i mycket liten utsträckning.

Potatis

Potatis har på grund av sin framskjutna position bland baslivsmedlen åtnjutit en viktig plats i växtodlingsstatistiken. När redovisningen inleddes i samband med hushållningssällskapens undersökningar i mitten på 1860-talet var potatisen betydelsefull för försörjningen. Detta återspeglas i statistiken där potatisarealerna framförallt koncentreras till områden med hög befolkningstäthet, där odlarna hade större avsättningsmöjligheter för skörden. Vid sidan av detta har även vissa län haft en betydande produktion av potatis för industriella ändamål.

I riket som helhet redovisades år 1866 en areal om 121 504 hektar potatis. Denna ökade under de kommande

Figur 3 K
Areal potatis 1866–2007
Hektar i tusental

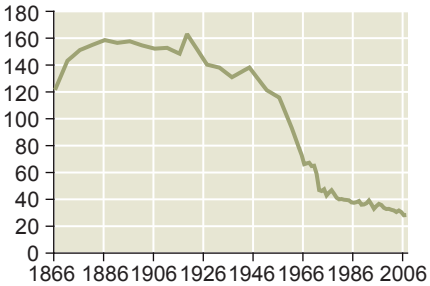

Källa: Tabell 3.1.

årtiondena till en toppnotering vid slutet av det första världskriget på 163 111 hektar, vilket vid denna tid utgjorde drygt 4 % av den totala åkerarealen. Sedan dess har potatisodlingen minskat kraftigt i takt med att konsumtionsmönstren ändrats (se figur 3 K). Störst var minskningen från slutet av andra världskriget till början av 1970 talet; den totala potatisarealen i riket minskade med två tredjedelar mellan åren 1944–1972. Odlingen av potatis har varit särskilt framskjuten i Kristianstads, Malmöhus och Blekinge län, samt under de senaste trettio åren i Hallands och Skaraborgs län. Odlingen har under de senaste årtiondena koncentrerats ytterligare i dessa län medan resten av landet sett minskande andelar av den totala potatisarealen. Kristianstads län har sedan början av 1970-talet stått för mer än en femtedel av odlingen i riket. Denna utveckling understryks av statistiken över produktionsområdena där Götalands slätt- och mellanbygder stod för drygt 45 % av potatisodlingen i mitten på 1960-talet, vilket sedan ökade till mer än tre fjärdedelar år 2007.

Sockerbetor och foderrotfrukter

I likhet med potatisodlingen har sockerbetsarealerna varit koncentrerade till ett fåtal län. För denna gröda är dock koncentrationen än mer tydlig. Sockerbetor redovisades för första gången i 1916 års statistik då 37 396 hektar odlades i riket. Två tredjedelar av denna areal fanns i Malmöhus län, som dominerat sockerbetsodlingen totalt sedan dess med 60–70 % av den totala arealen. Därutöver har odling förekommit i Kristianstads län i en utsträckning om 15–25 % samt till viss del i Östergötlands, Kalmar, Blekinge och Hallands län samt på Gotland.

Den totala arealen sockerbetor ökade fram till mitten av 1930-talet, då som mest 55 176 hektar odlades år 1937 (se figur 3 L). Därefter reducerades grödans utbredning med ca 27 % fram till slutet av 1960-talet. Sedan dess har odlingsarealen pendlat mellan 40 000–60 000 hektar med en toppnotering år 1997 på 60 459 hektar. Sett över hela perioden 1916–2007 har sockerbetsodlingen utgjort 1–2 % av den totala åkerarealen i riket.

Foderrotfrukter odlades främst under första halvan av 1900-talet, som mest år 1911 då foderrotfruktsodlingar täckte drygt 104 000 hektar eller 3 %

Figur 3 L
Areal sockerbetor och foderrotfrukter 1866–2007
Hektar i tusental

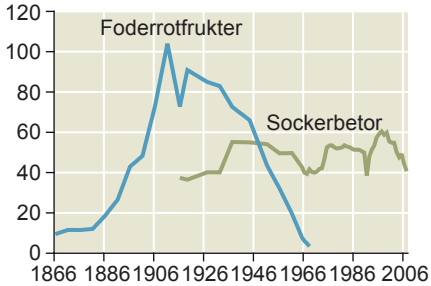

Källa: Tabell 3.1.

av den totala åkerarealen i riket. I likhet med övriga rotfrukter har odlingen varit starkt koncentrerad till slättbygderna i Götaland. Kristianstads och Malmöhus län utmärker sig även här, med drygt 40 % av arealerna i riket under långa perioder och som mest två tredjedelar under slutet av 1890-talet samt mitten av 1960-talet. Odlingen av foderrotfrukter reducerades kraftigt fram till slutet av 1960-talet när endast 3 372 hektar redovisades år 1968. Detta innebar en nedgång med ca 97 %. Utvecklingen skall ses i ljuset av att sockerbetor började redovisas år 1916, vilket betyder en förskjutning av arealer till denna kategori. Vid sidan av detta ersattes foderrotfrukterna i stor utsträckning av fodersäd, främst korn, som ökade kraftigt fram till slutet av 1960-talet.

Fakta

JORDBRUKSPOLITIK

Det fleråriga omställningsprogrammet från 1991 var ett omfattande program med ekonomisk kompensation till jordbrukare som förband sig att använda åkermark till annat än traditionella jordbruksgrödor. Programmet erbjöd brukare att genomföra en permanent omställning eller placera areal i s.k. vänteläge, vilket ökade andelen obrukad åkerjord kraftigt samt reducerade arealen helträda. Även de grödor som var godkända att använda på omställningsarealerna ökade i utbredning. Ett av syftena med programmet var att minska överskotten av jordbruksprodukter. Senare ändrades vissa regler för att förbereda det svenska jordbruket inför inträdet i dåvarande EG.

CAP, Common Agricultural Policy, som är EU:s gemensamma jordbrukspolitik, började påverka Sverige i samband med vår anpassning inför inträde i unionen år 1995. Till en början var programmet inriktat mot produktionsstöd som syftade till att säkra tillgången på livsmedel och hålla priserna nere samtidigt som jordbrukarna kunde överleva på sin inkomst. Genom reformer, främst frikopplingen från produktion som beslutades år 2003 och genomfördes i Sverige år 2005, har fokus flyttats mot att upprätthålla ett öppet, diversifierat odlingslandskap samt att stödja landsbygdsutveckling.

Baljväxter

Redovisningen av baljväxter har genomgått stora förändringar under perioden 1866–2007. Till och med år 1911 redovisas baljväxterna summerade under vårsådda baljväxter. Under denna period minskade odlingen i utsträckning från ca 50 000 hektar år 1866 till omkring 40 000 hektar år 1911. Som mest odlades drygt 56 000 hektar i början av 1880-talet (se figur 3 M). Därefter delades redovisningen upp i ett antal olika kategorier där konservärter, åkerbönor samt foderärter och vicker är de mest relevanta. Baljväxtodlingen minskade kraftigt fram till slutet av 1960-talet, då en areal om 6 489 hektar redovisades år 1968. Därefter har den redovisade arealen skiftat mycket kraftigt mellan olika år, dels beroende på vilka växtslag som redovisades i statistiken, dels på grund av olika odlingsbidrag som utgick för att stödja odlarna. Extrema toppar märks i slutskedena av 1980- och 1990-talen, medan baljväxtodlingen var mycket liten under mitten av 1990-talet. Efter millennieskiftet har baljväxtarealen legat runt 40 000 hektar, vilket motsvarar en nedgång med ca en femtedel sedan slutet av 1800-talet.

Odlingen har varit koncentrerad till slättbygderna i Götaland och Svealand som tillsammans inrymt över tre fjärdedelar av baljväxtarealerna. Viss odling har även förekommit i Götalands mellanbygder, medan den i Norrland varit i princip obefintlig.

Figur 3 M
Areal baljväxter 1866–2007
Hektar i tusental

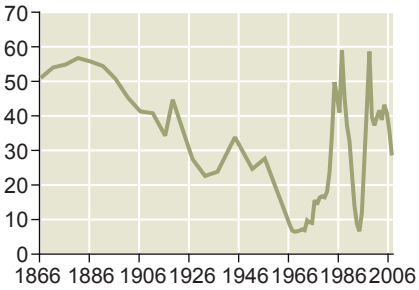

Källa: Tabell 3.1.

Övriga växtslag

De växtslag som på grund av sin sparsamma utbredning inte fått särskilt stort genomslag i statistiken har över tiden sam- eller särredovisats i olika omgångar. Exempel på enskilda grödor vars redovisade arealer varit i storleksordningen 10 000–20 000 hektar är lin under åren 1866–1881, köksväxter under perioden 1944–1968 samt trädgårdsväxter och energiskog sedan 1996 och framåt. Ingen av dessa växtslag utgjorde dock vid något tillfälle över 1 % av den totala åkerarealen i riket.

Beaktar man utvecklingen för samtliga växtslag som endast periodvis förekommit i redovisningen eller som redovisats som övriga växtslag är denna mycket beroende av skiftningar i redovisningen (se figur 3 N). Vid 1870-talets början utgjordes ungefär 0,8 % av den totala åkermarken av så kallade övriga växtslag. Denna siffra sjönk till endast 0,1 % vid sekelskiftet. Därefter vidtog en stadig ökning som kan ses som ett tecken på en diversifiering av de odlade grödorna. I mitten på 1980-talet var andelen återigen uppe i 1 %, vilken sedan fördubblades under det kommande decenniet till ca 2 % år 1994.

Under mitten av 1990-talet inleddes redovisning av energiskog och trädgårdsväxter, vilka upptog ca 1 % av den totala åkerarealen. Förutom dessa tillkom även kategorin ospecifierad åkermark vid millennieskiftet. Detta innebar att den totala arealen för de övriga växtslagen uppgick till ca 116 000 hektar, eller knappt 4,3 % år

Figur 3 N
Areal övriga växtslag 1866–2007
Hektar i tusental

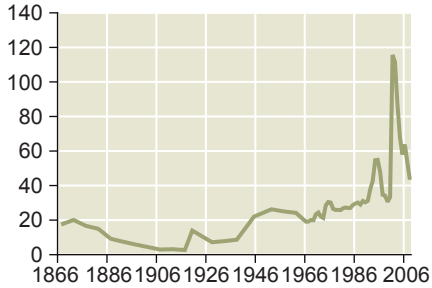

Källa: Tabell 3.1.

2000. Denna andel minskade till ca 1,6 % fram till år 2007, främst beroende på att arealen ospecificerad åkermark minskade från ca 80 000 hektar till drygt 8 000.

Träda och obrukad jord påverkas av förändrade produktionsmetoder och politik

Den areal som legat obrukad eller i träda har i stor utsträckning påverkats av lantbruksföretagarnas möjlighet att utnyttja marken. Förändringar som roterande växelbruk, vall i växtföljden och en ökad mekanisering har inneburit att arealer som tidigare inte kunnat odlas tagits i bruk. I mitten av 1860-talet låg så mycket som en sjättedel av den totala åkerarealen i träda. Trenden var dock snabbt sjunkande och vid sekelskiftet låg nivån på ungefär en åttondel. Utvecklingen fortsatte under hela den första halvan av 1900-talet ner till omkring 5 % i början av 1950-talet (se figur 3 O). Under denna tid

Figur 3 O
Andel helträda och obrukad åker av total åkerareal 1866–2007

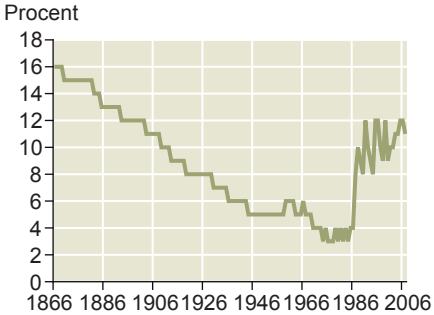

Källa: Tabell 3.1.

genomfördes projekt med nyodling av jordbruksmark i en takt av 15 000–25 000 hektar per femårsperiod. Dessutom täckdikades mark med bland annat rör av sten och tegel för att öka dräneringen i marker som vissa säsonger varit obrukbara. Även den ökade användningen av mineralgödsel under framförallt 1970-talet kan förklara en del av möjligheterna att öka markens produktivitet. En uppgång av trädesarealen fram till mitten av 1960-talet bröt tillfälligt denna trend, som sedan fortsatte under större delen av 1970- och 1980-talen. År 1984 redovisades den lägsta andelen träda under perioden med endast 2,5 %.

Trädesarealen har sedan dess påverkats av de olika jordbrukspolitiska program och reformer som trädde i kraft i slutet av 1980-talet. Trädesprogrammen under perioden 1987–1990, det fleråriga omställningsprogrammet med start 1991, inträdet i EU och reformer av unionens stödprogram innebar att trädesarealerna snabbt ökade (se faktaruta om CAP sid 38). Mellan åren 1986–1987 fördubblades arealen helträda från 65 851 hektar till 184 155 hektar (se figur 3 P). Den obrukade åkerjorden låg kvar på en nivå om ca 40 000 hektar. I början av 1990-talet sköt dock den obrukade åkerjorden i höjden då den nästan femdubblades mellan 1990–1991. Samtidigt sjönk arealen helträda med ca 75 000 hektar vilket har sin förklaring i att livsmedelspolitiska beslut erbjöd jordbruksföretagare att sätta mark i s.k. vänteläge. Denna mark räknades då som obrukad åkermark och var en del av omställningsprojektet. Trädesarealen har, sedan den stabiliserades något efter Sveriges inträde i EU år 1995, legat på en nivå omkring 10–12 % av den totala åkerarealen i riket. Det gör den till den tredje vanligaste arealanvändningen. En bidragande anledning är det trädeskrav som infördes i EU i samband med reformeringen av jordbrukarstöden år 1992. Under senare år har även gränsen mellan träda och vall till viss del suddats ut då de skötselregler som finns för träda leder till att vissa jordbruksföretagare brukar och redovisar marken som vall.

I likhet med de odlade grödorna är även trädesarealerna föremål för stora regionala skillnader. Den lägsta andelen träda förekommer i Götaland där skogs-, mellan- och de norra slättbygderna generellt redovisat en andel åkerareal i träda på ca 2–3 %. I Götalands södra slättbygder låg endast 1 % av den totala åkerarealen i träda under perioden 1965–1986. I rikets mellersta och norra delar var andelen träda under denna period något högre och låg omkring 7–9 %. Under de senaste tjugo åren har utvecklingen skiljt sig avsevärt åt mellan de olika produktionsområdena. I Götalands norra slätt-

Figur 3 P
Areal helträda och obrukad åker 1866–2007

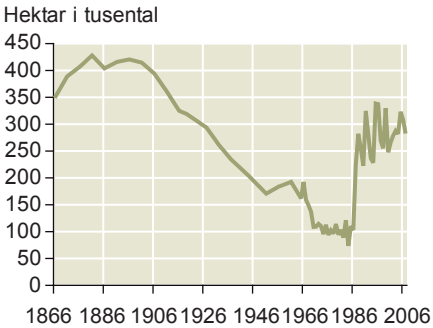

Källa: Tabell 3.1.

bygder, Svealands slättbygder och mellersta Sveriges skogsbygder ökade trädesarealen markant under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Som mest låg en femtedel av arealen i Svealands slättbygder i träda. Från millennieskiftet har träda och obrukad åkermark utgjort 13–16 % i dessa områden. Även i Götalands skogs-, mellan-, och södra slättbygder ökade trädesarealerna, dock ej lika kraftigt. Från den tidigare nivån om några procent steg andelen till ca 7–9 %. Utvecklingen i övre och nedre Norrland har varit den motsatta. Efter att trädesarealerna fördubblades till runt 15 % i övre Norrland och omkring 10 % för nedre Norrland, har de sedan millennieskiftet återgått till en nivå om ca 9 % i övre Norrland och under 5 % i nedre Norrland. Detta liknar förhållandet i mitten på 1960-talet.

Figur 3 Q
Arealanvändning i Götalands södra slättbygder 1965–2006

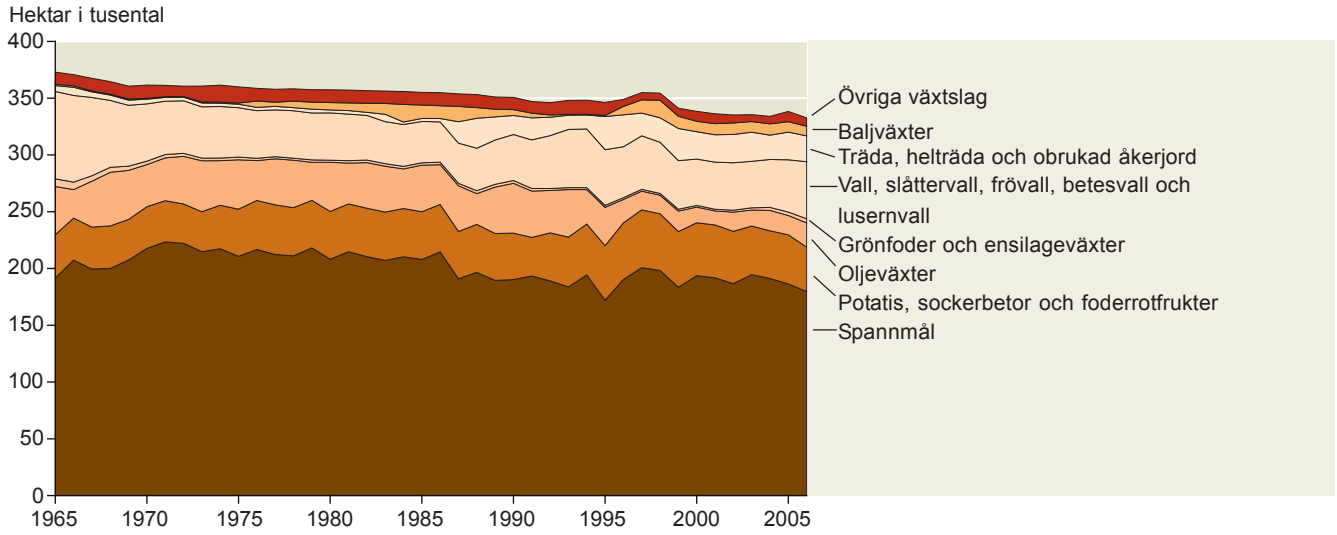

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 R
Arealanvändning i Götalands mellanbygder 1965–2006

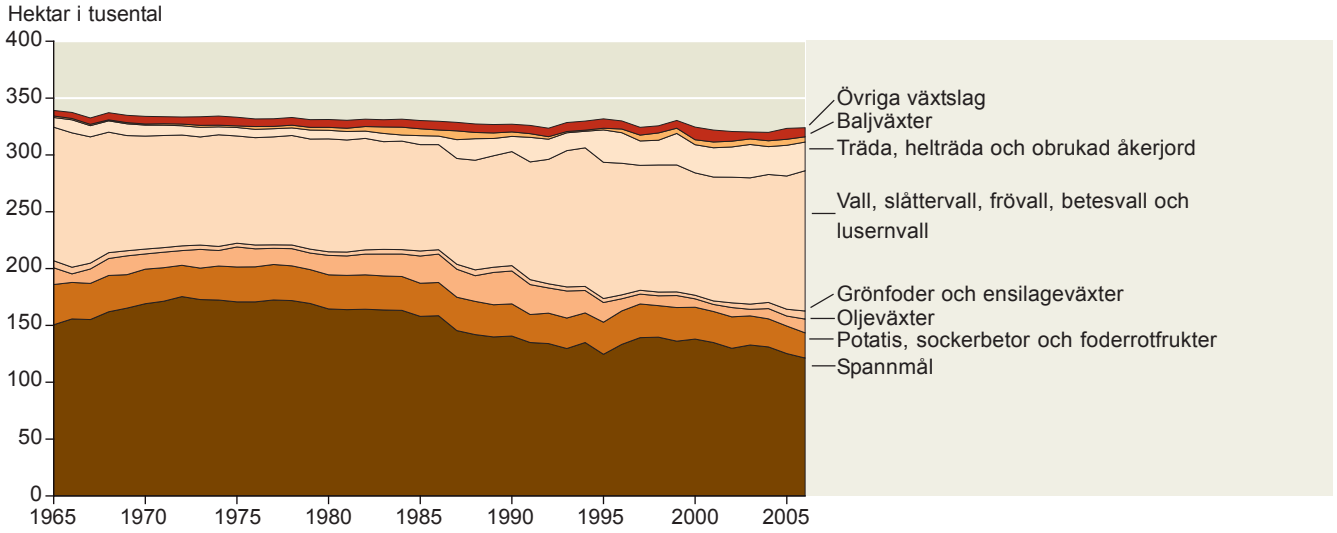

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 S
Arealanvändning i Götalands norra slättbygder 1965–2006

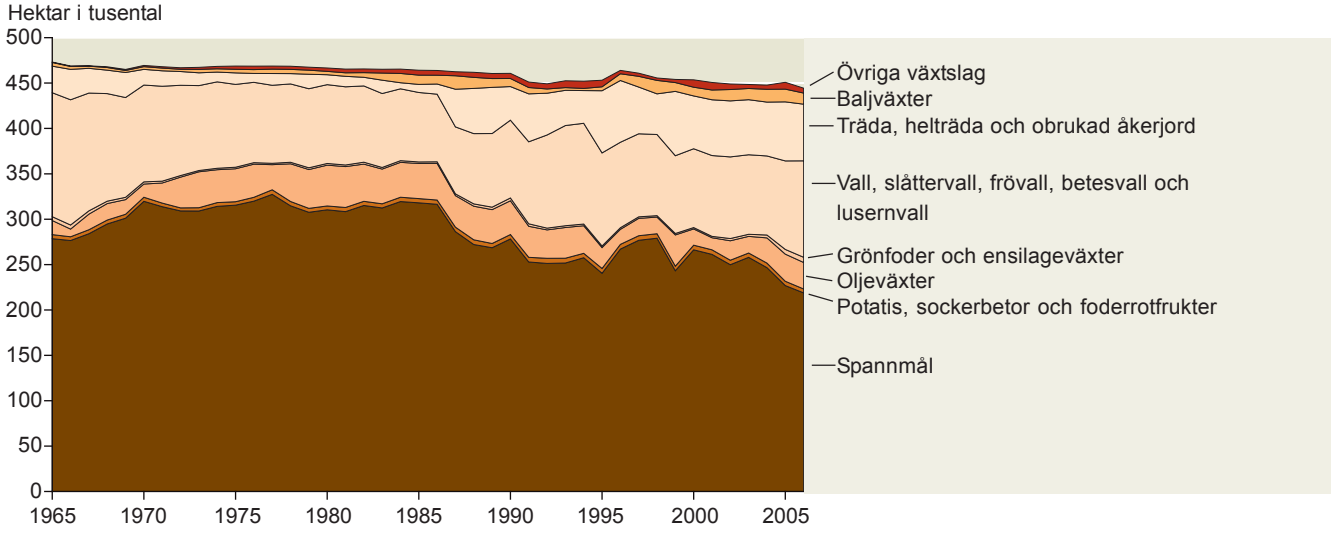

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 T
Arealanvändning i Svealands slättbygder 1965–2006

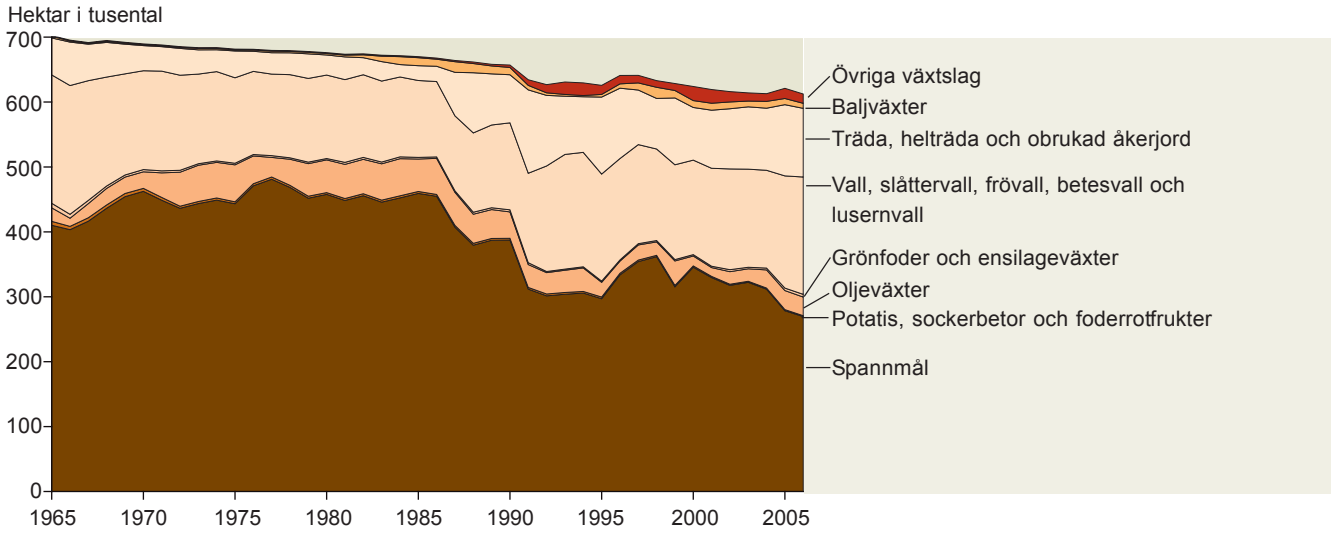

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 U
Arealanvändning i Götalands skogsbygder 1965–2006

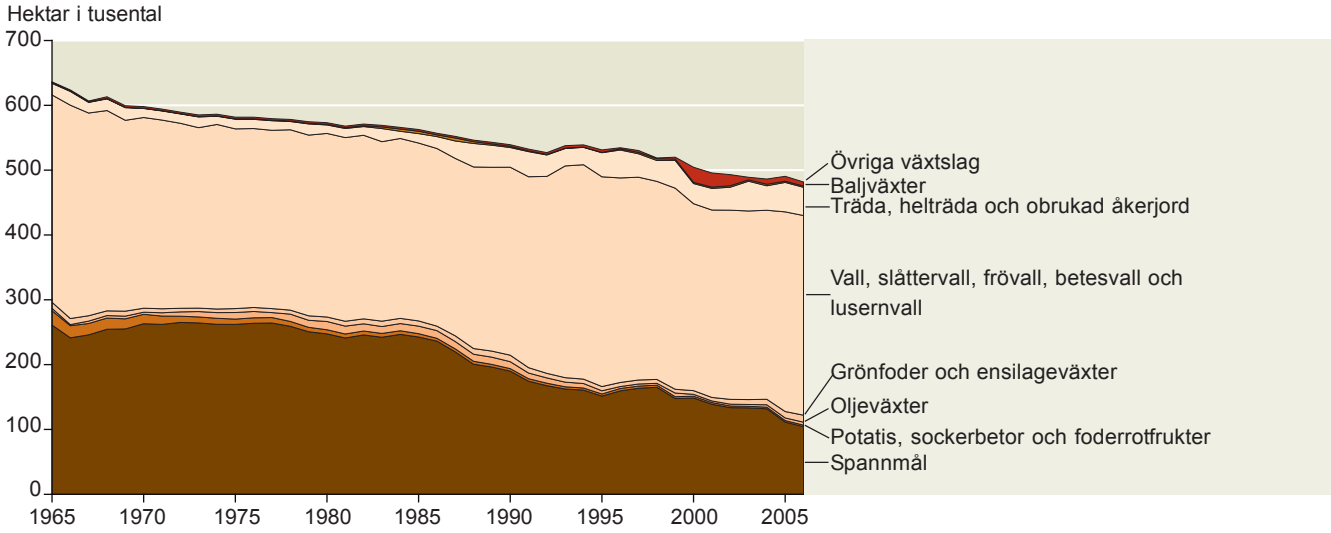

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 V
Arealanvändning i Mellersta sveriges skogsbygder 1965–2006

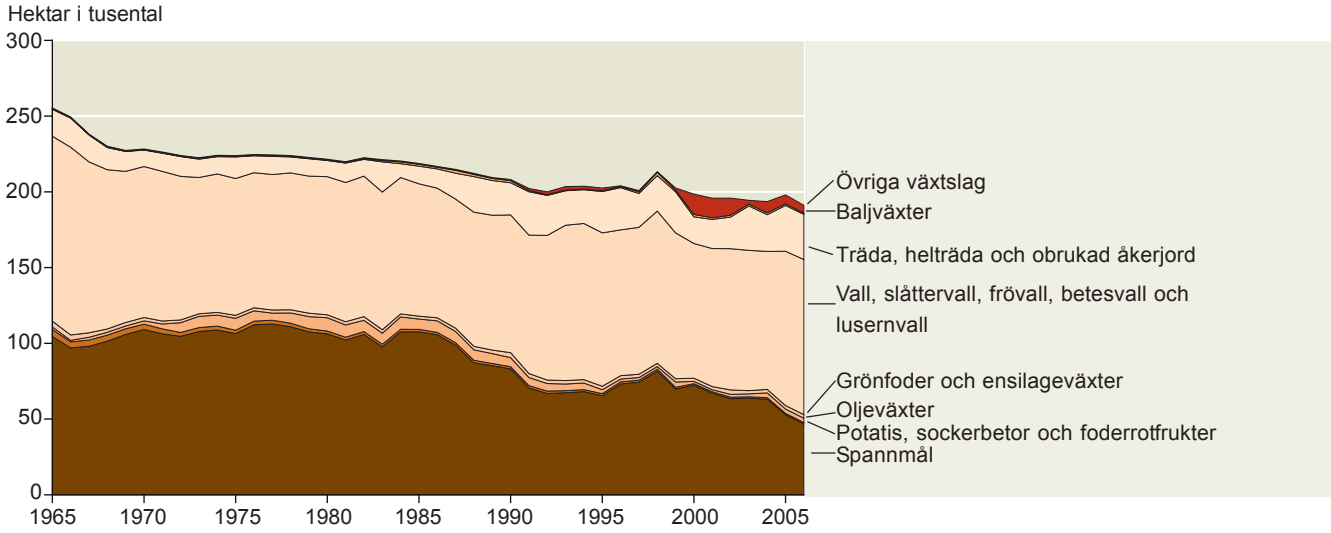

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 W
Arealanvändning i nedre Norrland 1965–2006

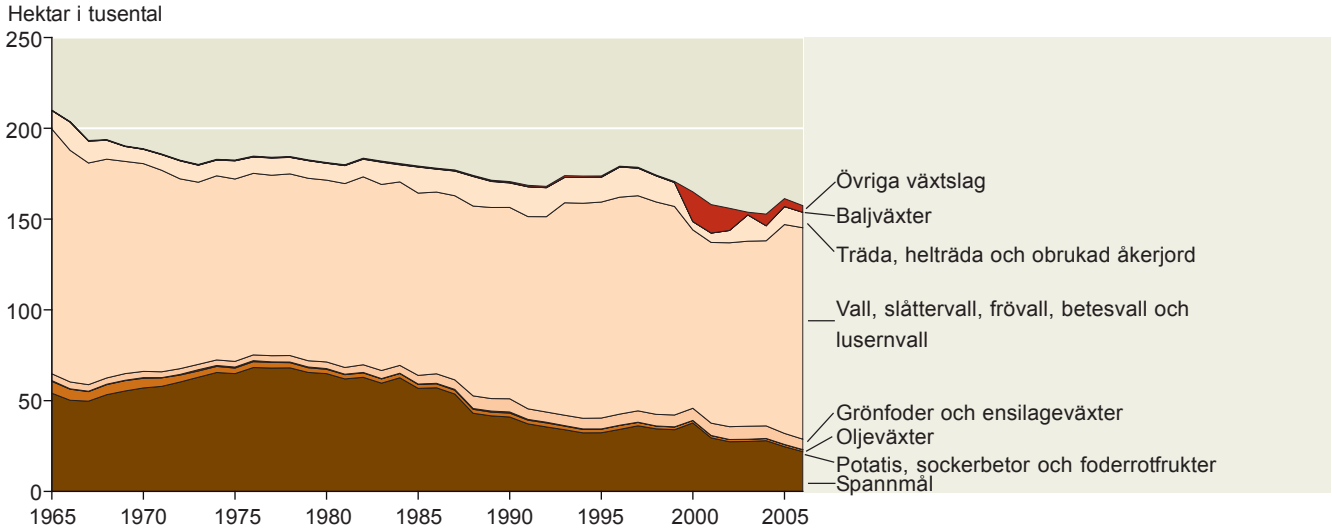

Källa: Tabell 3.1.

Figur 3 X
Arealanvändning i övre Norrland 1965–2006

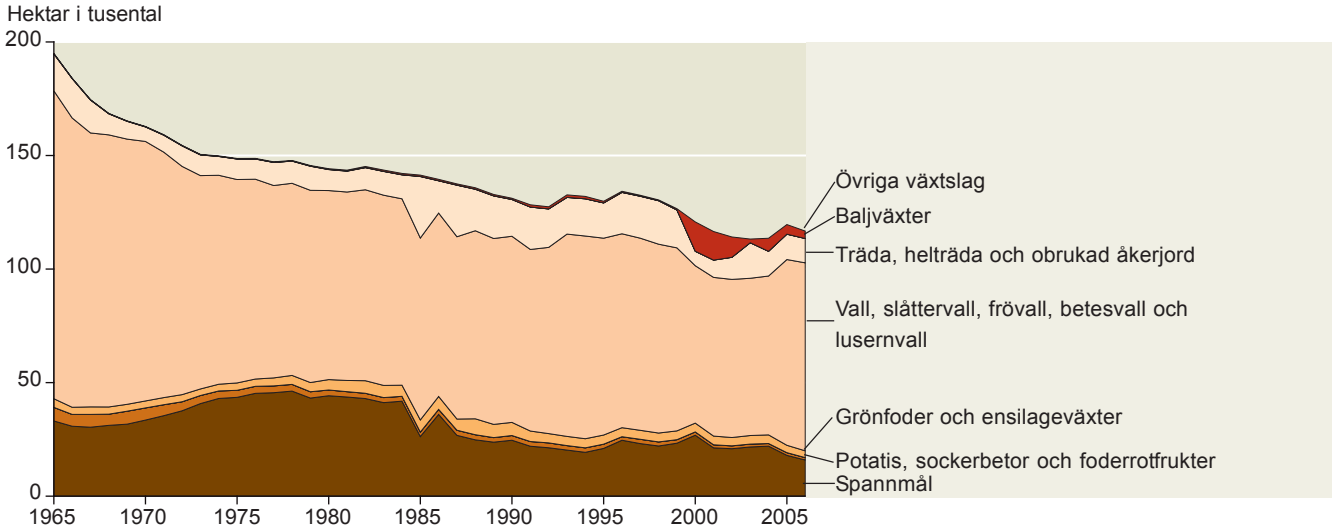

Källa: Tabell 3.1.

4 Husdjur

De djur av olika slag som traditionellt har funnits vid de svenska lantbruken hade en central roll i det självförsörjande jordbruket. Livsmedel såsom mjölk, kött och ägg från nötkreatur, svin och fjäderfä kunde produceras på den egna gården och användas till familjens försörjning. Ull från fåren bidrog med material till kläder. Överskott kunde säljas för att få in kontanter. Vid sidan av detta var husdjuren en nödvändighet för många moment som senare kom att utföras av maskiner. Dragkraften kom från hästar, oxar och kor.

Färre husdjur i större besättningar

I det jordbruk som dominerade lantbrukssektorn under 1800-talet och början av 1900-talet förekom djurhållning vid mer eller mindre samtliga företag. Efter hand mekaniserades jordbruket och behovet av djur som dragkraft minskade successivt och samtidigt etablerades en livsmedelsindustri. Dessa förändringar kom att påverka jordbruket i riktning mot ökad specialisering och många gårdar drivs idag utan djur. Detta kombinerades med en ökad avkastning för de flesta av djuren genom bättre kunskap om utfodring och skötsel. Den strukturrationalisering som går att se bland jordbruksföretagen påverkade även djurhållningen, som framförallt sedan mitten av 1900-talet genomgått en förändring mot mer storskalig produktion med större djurbesättningar, men med färre företag med djurhållning.

Husdjursstatistikens utveckling

De genomgripande förändringar som gjorts av jordbruksstatistiken har periodvis haft en betydande påverkan på husdjursstatistiken. Under 1900-talets första hälft var dessa förändringar främst kopplade till räkningsdatumet för de olika husdjursräkningarna. Under perioden 1866–1911, när hushållningssällskapen genomförde datainsamlingen, avsåg uppgifterna tillståndet vid årets slut. Detta datum förändrades i 1916 års husdjursräkning då dess räkningsdatum fastslogs till den 1 juni. Detta påverkade främst antalet djur av de djurslag som varierar i antal beroende på säsong, exempelvis får och lamm, svin och getter.

Räkningsdatumet ändrades återigen när den första jordbruksräkningen genomfördes år 1927. Husdjursuppgifterna avser detta år, samt åren 1932 och 1937, tillståndet den 15 september. Under perioden 1944–1961 genomfördes ytterligare fyra jordbruksräkningar där datumet pendlade mellan juni och september (se faktaruta). I samband med att serien med jordbruksstatistiska årsböcker inleddes har sedan räkningsdatumet för den huvudsakliga husdjursräkningen varierat mellan början och mitten av juni. För vissa djurslag, exempelvis getter och killingar, har uppgifter inhämtats i en separat undersökning vid en annan tidpunkt på året, oftast under vintern.

En annan betydande förändring av husdjursstatistiken gjordes när man 1956 begränsade redovisningen till att endast omfatta jordbruksföretag som brukar minst 2 hektar åkermark. Detta medförde att ett stort antal djur som fanns utanför jordbruket nu hamnade utanför statistiken. Framförallt hästar användes i stor utsträckning i städerna och inom krigsmakten, vilket gjorde att antalet av dessa minskade drastiskt i jordbruksstatistiken. Även jordbruksföretag med stora djurbesättningar med exempelvis fjäderfä hamnade utanför statistikredovisningen om de brukade mindre än två hektar åkermark.

Från och med 1969 års Jordbruksstatistiska årsbok började man på nytt samla in uppgifter från vissa företag utan åkermark, ifall dessa på räkningsdatumet hade fler än 500 svin eller 1 000 höns. Gränsen för antalet svin sänktes året därpå till 250, och år 1971 inräknades även företag med fler än 500 får. Under 1990-talet infördes ytterligare ett antal gränser som inkluderade ett större antal företag. För 2007 års husdjursuppgifter som redovisades i 2008 års Jordbruksstatistiska årsbok innebar detta att uppgifter redovisades för företag som brukade mer än två hektar åker eller vilka hade en djurbesättning på minst 50 kor, minst 250 nötkreatur, minst 50 tackor, minst 50 suggor, minst 250 svin eller minst 1 000 höns inklusive kycklingar.

Fakta

Räkningsdatum för husdjur i olika statistiska publikationer

Hushållningssällskapens berättelser 1866–1911: Slutet av året
Jordbruks & Boskapsskötsel 1916 och 1919: 1 juni
Jordbruksräkningarna 1927, 1932, 1937: 15 september
Jordbruksräkningen 1944: 1 juni
Jordbruksräkningarna 1951, 1956, 1961, 1966: 15 september
Jordbruksstatistisk årsbok 1965–2008: Skiftande datum under de två första veckorna i juni

Jämförelse mellan djurslagen

Antalet brukningsenheter med djur av olika slag har redovisats sedan år 1932. Utvecklingen för antalet företag med de olika djurslagen har delvis skiljt sig åt jämfört med antalet djur av respektive slag. Skillnader märks även vid jämförelser av utvecklingen djurslagen sinsemellan. Nötkreaturen samt de företag på vilka dessa funnits har minskat stadigt under hela perioden 1932–2007. Reduceringen av antalet företag har dock varit större än den för antalet underhållna nötkreatur, vilket resulterat i större besättningar. Ett undantag inom denna grupp är företag med nötkreatur men utan mjölkkor.

Dessa fördubblades under perioden 1970–1995 då de särredovisades i jordbruksstatistiken. Svinnäringen har utvecklats på ett liknande sätt sedan början av 1980-talet då denna hade sin höjdpunkt. Fram tills dess hade antalet svin stadigt ökat medan antalet svinföretag minskat. På samma sätt som för nötkreaturen resulterade detta i större besättningar. I motsats till dessa båda djurslag står antalet får, som under det senaste halvseklet ökat stadigt. Antalet företag med får uppvisade en svagt nedåtgående trend under 1900-talets senare hälft, vilket även det skiljer fåren från både nötkreatur och svin. När det gäller höns särskiljer sig detta djurslag en aning genom stora variationer i antal under olika perioder. Sett över hela perioden 1932–2007 har antalet företag dock minskat drastiskt.

Figur 4 A
Antal nötkreatur av olika typ i riket 1866-2007

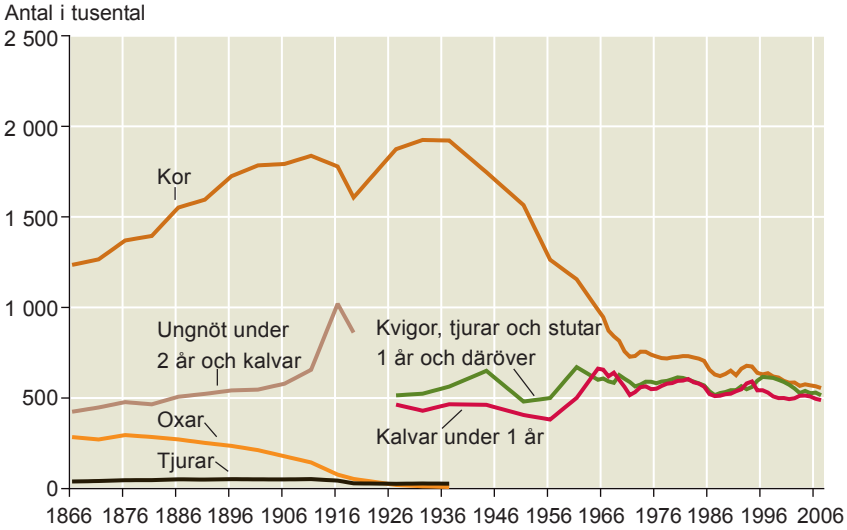

Källa: Tabell 4.1.

Nötkreatur

Uppföljningen av antalet nötkreatur i riket har historiskt sett åtnjutit en mycket framskjuten plats inom lantbruksstatistiken. Med tanke på den regelbundenhet med vilken uppgifter insamlats och bearbetats kan detta sägas vara en av de viktigaste, om inte den viktigaste delen i de statistiska publikationerna. Från att ha varit viktig för att uppskatta produktion av och tillgång på flera av våra viktigaste livsmedel, såsom mjölk, kött och ost, har nötkreatursstatistiken under de senaste decennierna använts till att bevaka antalet betesdjur som bidrar till att upprätthålla ett öppet odlingslandskap. Detta har givit upphov till register, vilka grundas på argumentet smittspårning, som är mycket behjälpliga vid insamlandet av tillförlitlig statistik, och vilka legat till grund för senare års årliga redovisningar.

Det totala antalet nötkreatur har redovisats ända sedan 1860-talet (se figur 4 A). Vid denna tid uppskattas antalet till strax under två miljoner djur. Detta antal ökade under hela den senare hälften av 1800-talet fram till år 1916, då ytterligare en miljon djur redovisades i statistiken, vilket motsvarade en ökning med drygt 47 % sedan 1866. En skarp nedgång fram till slutet av 1910-talet, möjligen orsakad av livsmedelsbristen i anknytning till det första världskriget, övergick återigen i en uppåtgående trend som höll i sig till början av det andra världskriget. År 1937 redovisades det högsta antalet nötkreatur i riket, 2 986 267 (se figur 4 B).

Från mitten av 1940-talet och under hela 1900-talets senare hälft minskade nötkreatursantalet stadigt. Som mest markant var nedgången från 1944 till 1956, då antalet föll med en fjärdedel på endast tolv år. Efter detta har den genomgående trenden pekat nedåt med undantag för tre perioder av ökande nötkreatursantal. Av dessa inföll två under 1970-talet och den sista från mitten av 1980-talet till mitten av 1990-talet. Sedan millennieskiftet har antalet nötkreatur minskat mer eller mindre konstant i en takt av 1–2 % per år. År 2007 redovisades 1 559 725 nötkreatur, vilket är det lägsta antalet sedan år 1866 och en reducering med knappt 48 % sedan år 1937.

Figur 4 B
Antal nötkreatur i riket 1866–2007

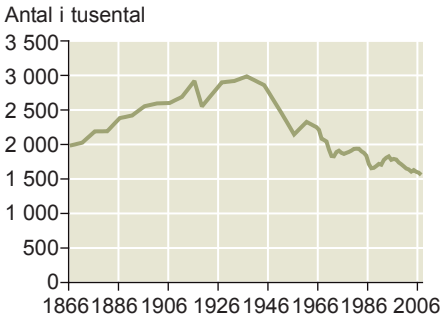

Källa: Tabell 4.1.

Kor

I likhet med det totala nötkreatursantalet har även redovisningen av antalet kor varit framträdande i statistiken. Korna var det viktigaste husdjuret för det självförsörjande jordbruket som dominerade den svenska landsbygden långt in på 1900-talet. I mitten av 1860-talet fanns något fler än 1 200 000 kor i riket (se figur 4 C), vid denna tid ca 3,4 människor per ko.

Antalet kor ökade stadigt med ungefär 10 % per decennium under 1800-talets andra hälft, en trend som avtog något i början av 1900-talet. År 1896 var det relativa förhållandet mellan antalet kor och rikets befolkningsmängd som lägst då varje ko motsvarades av strax under 2,9 människor. Under slutet av 1910-talet minskade antalet kor med nästan 200 000, vilket speglar minskningen av det totala antalet nötkreatur. Efter första världskriget återkom den stadigt ökande trenden, vilken höll i sig fram till 1932 års Jordbruksräkning då toppnoteringen på 1 924 551 markerade tidpunkten då vi hade flest kor i riket. Detta höga antal bibehölls under hela 1930-talet, varpå utvecklingen för antalet kor vände drastiskt nedåt. Under perioden 1937–1965 reducerades antalet kor med nästan hälften. I 1965 års Jordbrukstatistiska årsbok understeg för första gången antalet kor en miljon. Den skarpa nedgången mattades något under slutet av 1960-talet, då antalet

minskade med ytterligare ca en kvarts miljon kor fram till år 1971. Under de senaste fyra decennierna har antalet kor fortsatt att minska, men i en lägre takt av ca 5–10 % per tioårsperiod. Några mindre ökningar har även förekommit, främst under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. År 2007 redovisades 555 363 kor i riket, vilket motsvarar en nedgång med mer än 70 % sedan toppnoteringen år 1932 och med ca 55 % sett över hela perioden 1866–2007.

Kornas andel av det totala antalet nötkreatur har även den minskat sedan mitten av 1800-talet. Under hela seklet från 1860-talet fram till mitten av 1950-talet svarade korna för mer än 60 % av det totala antalet nötkreatur i riket. Under slutet av detta årtionde och under början av 1960-talet minskade kornas antal i relation till övriga nötkreatur till en nivå något över 40 %. Sedan dess har denna nedgång fortsatt, men i en låg takt, till en nivå på strax över 35 % under 2000-talet. År 1974 delades redovisningen av antalet kor upp på kor för mjölkproduktion samt kor för uppfödning av kalvar, även kallade am- och dikor (se figur 4 D). Vid denna tid dominerade mjölkkorna fortfarande starkt och svarade för över 90 % av det sammanlagda antalet kor. Förhållandet höll i sig fram till början av 1990-talet. Antalet am- och dikor såg en fördubbling mellan åren 1990–1993, från 74 544 till 153 555, vilket medförde att dessa utgjorde mer än en fjärdedel av antalet kor under slutet av 1990-talet. Utvecklingen fortsatte in i det nya millenniet då am- och dikornas andel av kopopulationen växte. År 2007 utgjordes rikets totala antal kor på 555 363 av 369 646 mjölkkor och 185 717 kor för uppfödning av kalvar, alltså ungefär två tredjedelar mjölkkor och en tredjedel kor för uppfödning av kalvar.

Figur 4 D
Andel kor av olika typ i riket 1974–2007

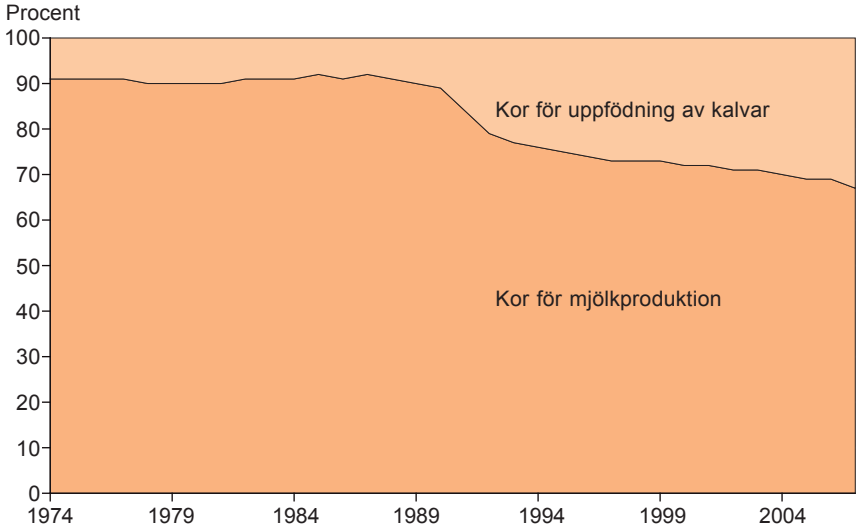

Källa: Tabell 4.1.

Oxar

Fram till och med 1937 års Jordbruksräkning särskiljdes oxar och tjurar från resterande nötkreatur i statistiken. Oxen betecknades i statistiken som en kastrerad hane av nötkreatur som var äldre än två år. Därefter uppgick de i en mer generell kategori tillsammans med kvigor, stutar och andra nöt vid sidan av kor. Till del reflekterar detta utvecklingen för framförallt oxarna som historiskt sett haft en stor betydelse för jordbruket, eftersom de jämte hästarna i stor utsträckning användes som dragdjur. Under 1860- och 1870-talen var antalet oxar som störst då nästan 300 000 djur redovisades i riket (se figur 4 E). Dessa var framförallt koncentrerade till Småland, där både Jönköpings och Kronobergs län uppvisar tre gånger fler oxar än hästar under 1890-talet. Över 30 % av oxarna fanns i Smålandslänen i början av 1870-talet. Denna andel växte ytterligare till över 40 % i början av 1900-talet och till som mest 51 % år 1927.

Medan antalet oxar i Småland bibehölls in i början av 1900-talet, började det i resten av landet minska från bör-

Figur 4 C
Antal kor i riket 1866–2007

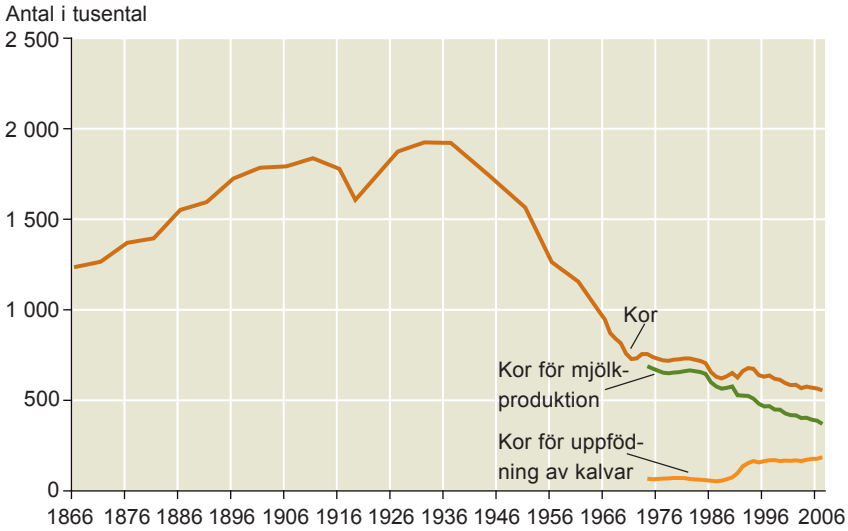

Källa: Tabell 4.1.

Figur 4 E
Antal oxar och tjurar i riket 1866–1937

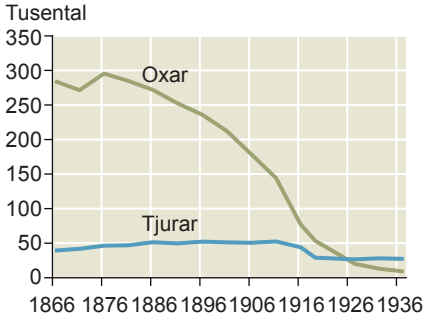

Källa: Tabell 4.1.

Figur 4 F
Antal oxar per 100 hästar, 1866, 1891 och 1919

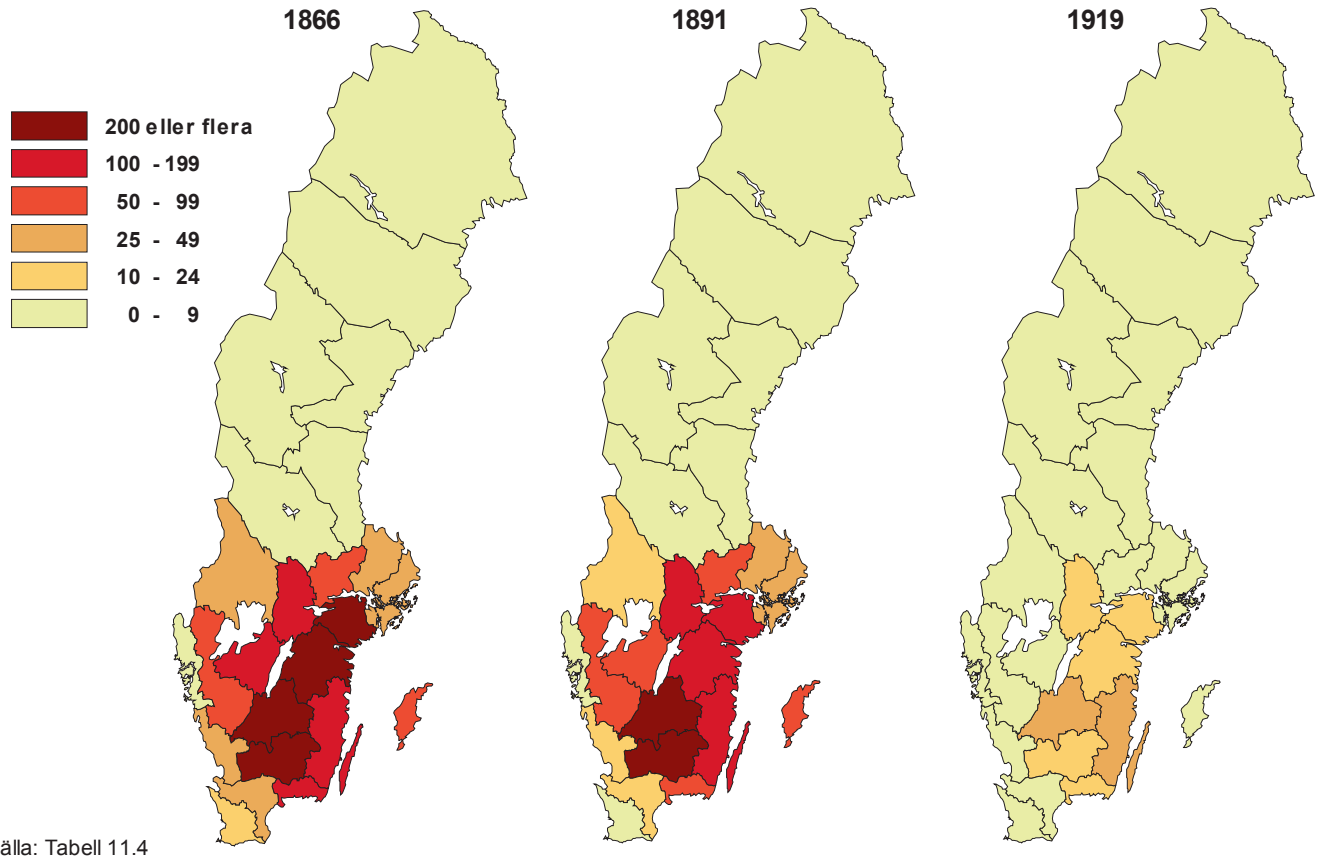

Källa: Tabell 11.4

jan av 1880-talet. Fram till år 1911 halverades antalet oxar i riket till strax under 145 000. Under 1900-talets andra och tredje årtionde tilltog minskningen ytterligare allteftersom oxarna ersattes av hästar. Oxarnas minskande antal i relation till antalet hästar fortgick under hela perioden 1866–1937, men blev extra tydligt från sekelskiftet (se figur 4 F). Under perioden 1911–1916 minskade oxarna med ytterligare två tredjedelar, för att under 1920-talet närma sig endast 20 000 i riket. När oxarna särredovisades för sista gången, år 1937, fanns inte fler än 8 959 kvar i landet.

Oxarnas antal i relation till det totala nötkreatursantalet i riket minskade också drastiskt. Från att i mitten av 1860-talet svarat för omkring en sjundedel av alla nötkreatur, minskade andelen till under en tiondel vid sekelskiftet och till en marginell andel när särredovisningen upphörde under 1930-talet. Denna utveckling är starkt anknuten till oxens roll som arbetsdjur snarare än som produktionsdjur.

Tjurar

Utvecklingen för antalet tjurar i riket skiljer sig från den för oxarna. Detta kan troligtvis tillskrivas det faktum att tjurarna främst används för avel snarare än körslor. De blev därför inte överflödiga i och med det ökande antalet hästar och mekaniseringen under 1900-talet. I mitten av 1860-talet redovisades knappt 40 000 tjurar i riket. Dessa var förhållandevis jämnt fördelade geografiskt med en liten övervikt för jordbruksbygderna i Malmöhus och Östergötlands län.

I likhet med det totala antalet nötkreatur, ökade antalet tjurar under slutet av 1800-talet. Vid sekelskiftet fanns strax över 50 000 tjurar i landet. Detta antal bibehölls under 1910-talet men började sedan minska, framförallt un-

der perioden 1916–1919 då tjurarnas antal minskade med mer än en tredjedel. Från början av 1920-talet fram till dess särredovisningen av tjurarna upphörde låg antalet kvar på en nivå på 25 000–30 000. När tjurarna och oxarna för första gången samredovisades med kvigor och stutar i 1944 års Jordbruksräkning, utgjorde de tillsammans uppskattningsvis runt 5 % av denna kategori.

Figur 4 G
Antal kor per tjur i riket 1866–1937

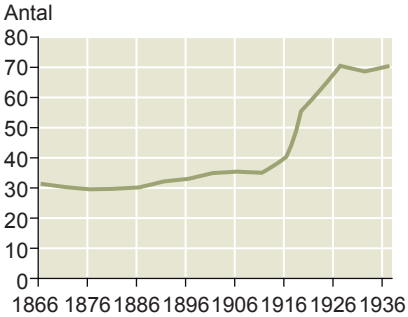

Källa: Tabell 4.1.

Den dramatiska ökningen av antalet kor under perioden 1866-1937 motsvarades inte av en liknande ökning för tjurarna. På 1860-talet gick det ca 31 kor per tjur i riket (se figur 4 G). Detta antal ökade något till ca 35 kor per tjur fram till år 1911. Därefter inleddes en kraftig uppgång när antalet kor ökade medan tjurarna minskade. I mitten av 1920-talet klättrade snittet upp över 70 kor per tjur, vilket bibehölls till år 1937 när tjurarna särredovisades för sista gången. Det ökade samarbetet inom så kallade tjurföreningar, där många djurhållare var medlemmar, rationaliserade tjurhållningen vilket reducerade antalet tjurar som krävdes för avel.

Kalvar under 1 år och ungnöt under 2 år

Uppfödningen av nötkreatur och antalet ungdjur genomgick stora variationer vid tiden för världskrigen, men har sedan mitten av 1960-talet följt kornas utveckling med en generellt minskande trend som brutits under korta perioder av ökningar i antalet. Från mitten av 1860-talet och fram till och med redovisningen av de statistiska lokalundersökningarna år 1919 redovisades kalvar och övriga ungnöt under 2 år tillsammans i en gemensam kategori.

Fram till år 1911 ökade antalet från något över 420 000 djur till mer än 650 000. Därefter inträffade en explosiv utveckling under perioden 1911–1916 då antalet ungnöt under 2 år ökade till mer än 1,1 miljoner djur. Denna ökning berodde främst på att rekryteringen av nya mjölkkor intensifierades då man ställde högre krav på avkastningen samt att fler ungdjur och kalvar behölls och göddes för slakt.

I 1927 års Jordbruksräkning infördes den nya kategorin för kalvar under 1 år. Ungnöt vid en ålder av 1–2 år fördes nu istället till kategorin för övriga nötkreatur som beskrivs nedan. Drygt 460 000 kalvar redovisades vid denna tid, ett antal som bibehölls fram till slutet av det andra världskriget. Kalvantalet reducerades sedan kraftigt fram till mitten av 1950-talet då endast ca 380 000 kalvar fanns i riket. Utvecklingen vände under tioårsperioden fram till mitten av 1960-talet då kalvantalet återigen klättrade över 650 000. Sedan dess kan stora likheter ses mellan utvecklingen för antalet kalvar och den för antalet kor. En generell nedåtgående trend har under kortare perioder under 1970-talet, i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet brutits av ökande antal. År 2007 redovisades 488 625 kalvar i statistiken vilket innebär en knapp ökning på ca 25 000 djur sett över hela perioden sedan 1927.

Övriga nötkreatur, 1927–2007

Den kategori vari nötkreatur förutom kor och kalvar redovisades infördes i och med den första Jordbruksräkningen år 1927. Vid denna tid särredovisades fortfarande oxar och tjurar, vilket innebar att den utgjordes av främst kvigor och stutar över 1 år. Detta år redovisades strax över en halv miljon djur i denna kategori. Under 1930-talet och fram till 1944 ökade antalet övriga nötkreatur till över 650 000. Denna ökning beror till del på att tjurar och oxar uppgick i kategorin för övriga nötkreatur i 1944 års Jordbruksräkning. Efter andra världskriget vände utvecklingen och antalet övriga nötkreatur minskade med mer än en fjärdedel fram till år 1951. Antalet ökade sedan återigen mellan åren 1956–1961 till en toppnotering på 670 515. De stora svängningarna i antalet övriga nötkreatur under 1940-, 1950- och 1960-talen är ibland delvis resultatet av skiftande räkningsdatum för husdjuren under denna period. När husdjuren räknades i juni, dvs. i 1944 års Jordbruksräkning samt från och med 1965 års Jordbruksstatistiska årsbok, redovisades fler övriga nöt eftersom det under sommaren hölls fler kalvar och kvigor. Värdena från räkningarna under 1930-talet samt 1951, 1956 och 1961 avser ett räkningsdatum i september då antalet övriga nötkreatur generellt är något färre.

Utvecklingen för de övriga nötkreaturen skiljde sig under denna tid från den för korna som minskade kraftigt. Från mitten av 1960-talet har utvecklingen för dessa båda kategorier varit snarlik med en svagt nedåtgående trend. Antalet övriga nötkreatur föll under perioden 1965–2007 från 600 660 till 515 737, men har precis som antalet kalvar varit i stort oförändrat sett till hela perioden 1927–2007. Relationen mellan antalet nötkreatur och antalet kor har påverkats av flera olika faktorer. Ett större antal kalvar per ko, större omsättning av mjölkkor då man håller dem under en kortare period samt längre uppfödningstider på kalvar och ungnöt är olika anledningar till en minskande andel kor i förhållande till det totala antalet nötkreatur.

Företag med nötkreatur

Brukningsenheter med nötkreatur har redovisats i lantbruksstatistiken sedan 1930-talet. Det dröjde dock till år 1970 innan redovisningen delades upp på besättningsstorlek. Under perioden 1970–1995 redovisades 8 kategorier av företag med nötkreatur i olika besättningsstorlekar efter antalet mjölkkor. Sedan år 1996 har redovisningen återigen ändrat form till att beröra olika typer av nötkreatur, en uppdelning med 5 olika kategorier.

I början av 1930-talet fanns nötkreatur vid nästan alla jordbruk. Av de över 420 000 brukningsenheterna som

Figur 4 H
Antal brukningsenheter med nötkreatur 1932–2007

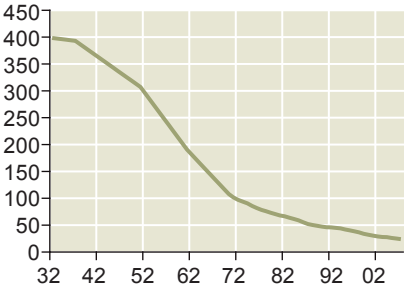

Källa: Tabell 4.2.

redovisades i 1932 års Jordbruksräkning fanns nötkreatur vid 388 552, vilket motsvarar ca 93 % (se figur 4 H). Bland dessa ingick dock en del småbruk med mindre än 2 hektar åkermark. År 1961 redovisades för första gången företag med nötkreatur bland dem som hade mer än två hektar åker. Antalet sjönk därmed drastiskt till drygt 190 000, vilket motsvarade 82 % av jordbruksföretagen vid denna tid. Nötkreatur fanns alltså fortfarande på en stor majoritet av företagen. Antalet nötkreatursföretag minskade sedan mycket kraftigt under 1960-talet till strax över 100 000 när redovisningen delades upp på besättningsstorlek efter mjölkkor.

I likhet med den generella utvecklingen för jordbruksföretagen vad gäller storleken på arealen, så går även företagen med nötkreatur mot att bli färre och större (se figur 4 I). Trots att det totala antalet företag med nöt reducerades med mer än 60 % under perioden från 1970–1995 så mer än fördubblades antalet företag med de största mjölkkobesättningarna. Även antalet företag med nötkreatur som saknar mjölkkor följde denna utveckling och fördubblades från 12 008 år 1970 till 24 247 år 1995. En skarp linje skiljer företagen med mjölkkobesättningar på 25–49, 50–74, 75–99 och över 99 från dem med 1–3, 4–9 och 10–24 mjölkkor. Antalet företag i de större besättningsgrupperna ökade markant i antal med mer än en fördubbling i dessa kategorier och så mycket som en fyrdubbling av antalet företag med en besättning på 50–74 mjölkkor. När det gäller de mindre grupperna minskade dessa drastiskt, framförallt de två minsta där antalet företag år 1995 endast var 2 % respektive 4 % av antalet år 1970. Utvecklingen pekar tydligt på hur företagen med nötkreatur under denna tid rationaliserades och att det självförsörjande lanthushållsjordbruket, där man höll 1–3 kor för husbehov, mer eller mindre försvann helt.

Under perioden 1996–2007 ändrades så redovisningen av nötkreatursföretagen igen då de delades upp efter nötkreaturstyp (se figur 4 J). Antalet företag inom de olika nötkreatursgrupperna följde utvecklingen för det totala antalet företag med nötkreatur som under denna period minskade med drygt 40 %, från 40 318 till 23 878. En viss förskjutning kan dock märkas bland företagen med kor. Företagen med kor för mjölkproduktion minskade mer än det totala antalet företag med nötkreatur, med knappt 57 %, medan antalet företag med kor för uppfödning av kalvar reducerades med en fjärdedel. Denna förskjutning av företag med kor mot att i större utsträckning föda upp kalvar kan noteras även om man studerar antalet företag med olika nötkreaturstyper i relation till det totala antalet företag med nötkreatur. Andelen företag med nötkrea-

Figur 4 I
Indexserie för antal företag med nötkreatur inom storleksgrupp mjölkkor 1970–1995 (1970=100)

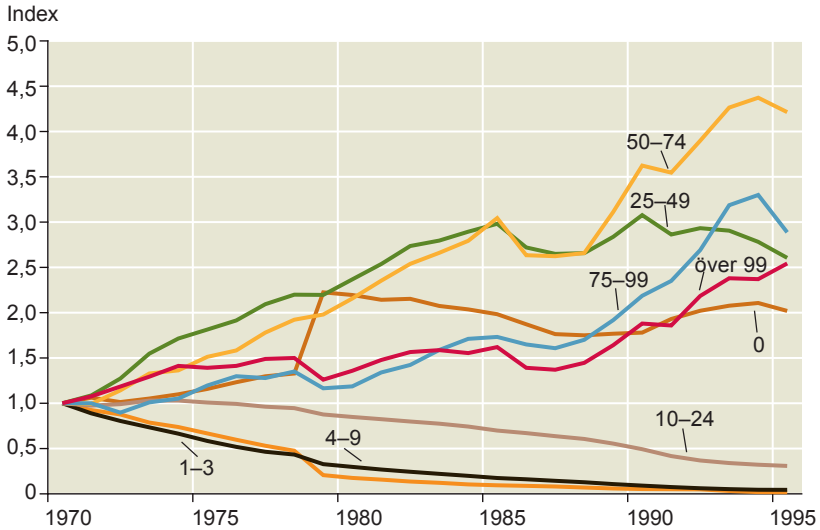

Källa: Tabell 4.2.

Figur 4 J
Antal företag med nötkreatur av olika typ i riket 1996–2007

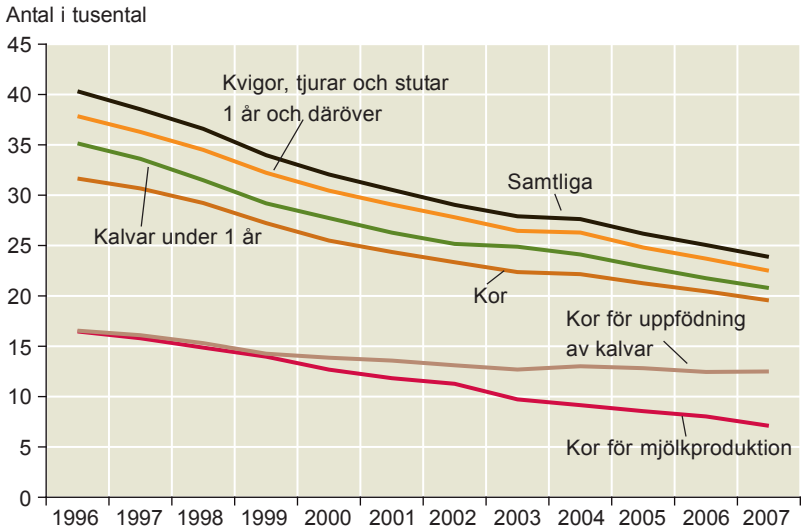

Källa: Tabell 4.2.

tur som har mjölkkor har minskat från ca 41 % år 1996 till ca 30 % år 2007. Utvecklingen är den motsatta för företagen med kor för uppfödning av kalvar. Dessas antal i förhållande till det totala antalet ökade från ca 41 % till över 52 % under perioden 1996–2007.

Sett över hela perioden 1932–2007 har antalet företag med nötkreatur minskat med drygt 94 %. Applicerar man den gräns på två hektar åkermark som i modern tid har använts i statistiken ser man fortfarande en drastisk minskning. Sedan år 1961 har antalet företag med nötkreatur minskat med ca 87 %. Storleksutvecklingen pekar på att de mindre nötkreatursbesättningarna har givit plats åt större mer rationell nötkreatursbållning på företag som dessutom i större utsträckning än tidigare föder upp djur för produktion av kött. Ytterligare aspekt av detta är den ökade mjölkavkastningen per ko som ger möjlighet att producera lika mycket mjölk med färre mjölkkor.

Figur 4 L
Genomsnittliga besättningsstorlekar i riket, nötkreatur och mjölkkor 1961–2007

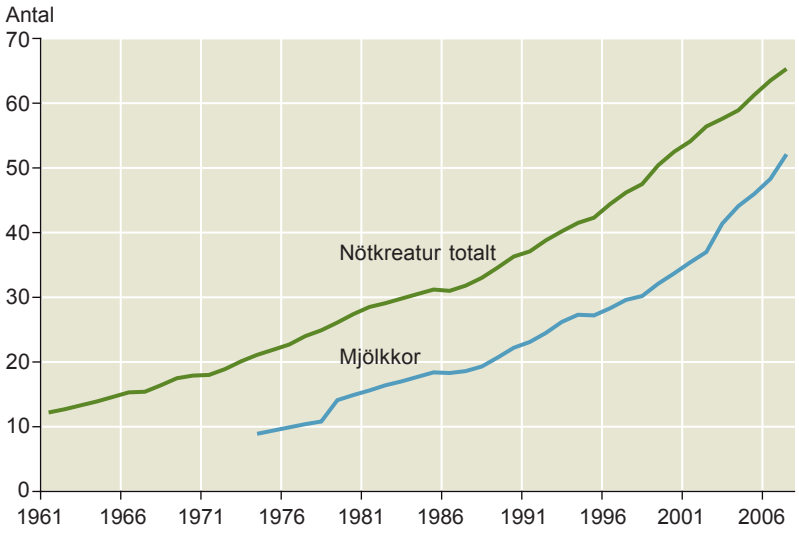

Källa: Tabell 4.1 och 4.2.

Besättningsstorlek nötkreatur

Det ökande antalet nötkreatur vid nötföretagen understryker det faktum att utvecklingen går mot mer storskalig djurhållning. När antalet företag med nötkreatur redovisades i 1932 års Jordbruksräkning uppgick det genomsnittliga antalet nötkreatur vid varje företag i riket till 7,3. Detta antal ökade endast marginellt fram till början av 1950-talet då genomsnittsbesättningen fortfarande låg under åtta nötkreatur per företag. Under 1900-talets andra hälft har så genomsnittsbesättningen ökat mer eller mindre proportionellt mot tiden (se figur 4 L). År 1970 uppgick antalet nötkreatur per företag till 17,9, år 1980 var det 27,4, år 1990 var det 36,3 och vid millennieskiftet 52,5. Fram till år 2007 fortsatte denna stadigt ökande trend då antalet nötkreatur per nötföretag ökade till över 65.

En del regionala skillnader blir tydliga vid en studie av den genomsnittliga besättningsstorleken i rikets produktionsområden. De största besättningarna återfinns i Götalands slätt- och mellanbygder, där genomsnittsbesättningen i respektive område vuxit från ca 15–19 djur per företag med nötkreatur år 1961 till strax under 85 år 2007. Götalands mellanbygder utmärker sig speciellt med kraftigt ökad genomsnittlig besättningsstorlek, från 17,5 nötkreatur per företag år 1961 till 93,9 år 2007. I Svealands slättbygder har besättningstillväxten inte varit fullt lika stor som i övriga riket, med en knapp fyrdubbling under perioden 1961–2007, till 66,5 nötkreatur per företag. I södra Sveriges skogsbygder

Figur 4 K
Genomsnittlig besättningsstorlek mjölkkor, i produktionsområden 1974–2007, mjölkkor per företag med mjölkkor

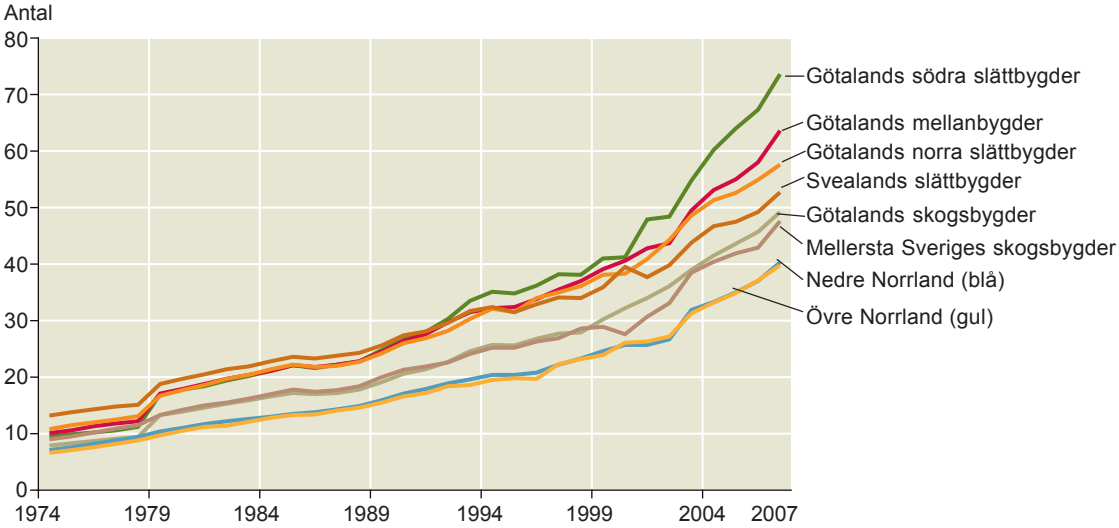

Källa: Tabell 4.1 och 4.2.

samt i Norrland har genomsnittsbesättningen vuxit markant i relation till storleken i början av 1960-talet. Vid denna tid var den genomsnittliga besättningsstorleken ca 6–12 nötkreatur i dessa områden, vilken år 2007 hade vuxit till 51–59. Övre Norrland står ut speciellt då genomsnittsbesättningen där mer än åttafaldigats, från 6,8 till 59,1 nötkreatur per företag under perioden 1961–2007.

Utvecklingen för besättningsstorleken för mjölkkor har varit snarlik. Särredovisningen av mjölkkor respektive kor för uppfödning av kalvar inleddes år 1974. Detta år redovisades 8,9 kor per företag med kor för mjölkproduktion i riket. Detta antal ökade med två tredjedelar under resten av 1970-talet till 14,9 år 1980. Den höga ökningstakten avtog därefter något då den genomsnittliga besättningen mjölkkor ökade med omkring 50 % per decennium under 1980- och 1990-talen, för att vid millennieskiftet uppgå till 33,7 mjölkkor. Ökningen fortsatte under 2000-talet fram till år 2007 då genomsnittsbesättningen var 52,1 mjölkkor, en ökning med dryga 54 % sedan millennieskiftet.

Vissa regionala skillnader är märkbara även när det gäller mjölkkobesättningarna (se figur 4 K). Götalands slätt- och mellanbygder uppvisar även här de största besättningarna då det genomsnittliga antalet mjölkkor per företag ökat från en nivå kring 10, till 57,6 och 63,6 i Götalands norra slättbygder respektive Götalands mellanbygder och till så många som 73,6 i Götalands södra slättbygder. I Svealands slättbygder var den genomsnittliga mjökkobesättningen i paritet med den i ovan nämnda områden, men sedan millennieskiftet har ökningen här inte varit fullt lika markant. År 1970 återfanns i denna region de i genomsnitt största mjökkobesättningarna med 13,2 mjölkkor per företag. Detta antal nära fyrdubblades fram till år 2007 då besättningsstorleken låg på 52,7 per företag i denna region, vilket motsvarade den fjärde största regionala besättningsstorleken detta år. I södra Sveriges skogsbygder har den genomsnittliga storleken på mjölkkobesättningarna varit något mindre än i slätt- och mellanbygderna. Besättningarna har ökat från en nivå kring 8–9 mjölkkor per företag till 48–49 år 2007. I Norrland har besättningarna varit genomgående mindre. År 1974 fanns det i genomsnitt 7,1 respektive 6,6 mjölkkor per företag med mjölkkor i de båda norrlandsregionerna. Dessa antal genomgick en liknande ökning som resten av riket och nådde 2007 40,3 respektive 39,8 för nedre respektive övre Norrland.

Får och lamm

Utvecklingen av antalet får och lamm i riket har på grund av de delvis annorlunda produkterna från denna typ av djur sett annorlunda ut i jämförelse med andra djurslag. Den inhemska produktionen av ull som historiskt sett använts till klädtillverkning har i det mer moderna samhället ersatts av import eller andra material, vilket gjort att antalet får i riket minskat drastiskt. Vidare påverkas det redovisade antalet får mycket av vilken tidpunkt statistiken berör, eftersom denna grupp genomgår stora variationer i antal under året.

Under perioden 1866–1911 redovisades det totala antalet får och lamm avseende årets slut. Dessa uppgick till strax över 1,6 miljoner djur under 1860-talet (de figur 4 M). Detta antal minskade under framförallt 1870-talet och 1900-talets första årtionde till en nivå på under 950 000 djur år 1911. När statistikinsamlingen förändrades med början år 1913 ändrade man insamlingstidpunkten för antalet djur till den 1 juni. Detta medförde en dramatisk ökning av antalet får och lamm på grund av att lammen var många gånger fler då de ännu inte slaktats. Den ökning på mer än 65 % som inträffade under perioden 1911–1919 beror till stor del på denna förändring. De mycket höga ullpriserna under kriget var också en bidragande orsak till det exceptionellt höga antalet får och lamm vid första världskrigets slut.

När Jordbruksräkningarna började företas i och med 1927 års räkning, ändrades räkningsdatumet för husdjuren återigen. Uppgifterna skulle nu gälla förhållandet på jordbruksföretagen den 15 september vilket reducerade antalet får och lamm avsevärt, till något över 700 000 djur. Utvecklingen som följde var förhållandevis likformig med den som förekom i början av 1900-talet innan räkningsdatumet ändrades. Den fortsatte fram till 1937, då endast ca 350 000 får och lamm fanns kvar i riket. Detta innebar en halvering

under decenniet sedan 1927. Under tiden för andra världskriget vände den nedåtgående trenden tillfälligt då antalet får och lamm ökade med 58 % fram till år 1944. Även denna gång berodde ökningen till del på att räknings-datumet för just denna husdjursräkning

Figur 4 M
Antal får i riket 1866–2007

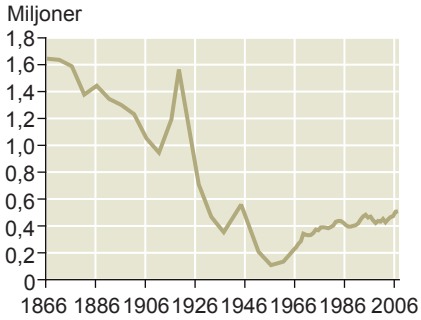

Källa: Tabell 4.1.

återigen var den 1 juni samt att det andra världskriget hade medfört prisstegring på ull.

Under tioårsperioden från slutet av kriget till mitten av 1950-talet fortsatte minskningen av antalet får. Bottennoteringen nåddes i 1956 års Jordbruksräkning då endast 108 022 får och lamm fanns kvar i riket. Utvecklingen vände dock tvärt vid denna tid och antalet får och lamm har ökat under 1900-talets andra hälft och 2000-talet. Framförallt under perioden 1956–1969 pekade trenden stadigt uppåt och antalet får och lamm mer än tredubblades till ett antal strax över 340 000. Även denna ökning berodde delvis på ändringar av räkningsdatum då uppgifterna i 1956 och 1961 års Jordbruksräkningar avser den 15 september, medan man sedan serien med Jordbruksstatistiska årsböcker inleddes med 1965 års upplaga har räknat husdjuren i juni. Under senare hälften av 1960-talet ökade dock antalet får med mer än 50 %, vilket pekar på att fårstammen under denna tid faktiskt utvidgades.

Sedan 1970-talet har antalet varierat mellan olika år men med en generellt ökande trend, vilket tydligt skiljer fåren från de andra två stora djurgrupperna bland husdjuren. År 2007 uppgick antalet får och lamm till 508 921, vilket sett till hela perioden sedan 1866 innebar en minskning med knappt 70 %. Trots detta hade antalet ökat med över 400 000 djur sedan mitten av 1950-talet.

Fårens geografiska fördelning har varit jämn över hela riket, med undantag för Gotlands län som sedan mitten av 1900-talet haft en större andel av fårstammen än resterande län. Från mitten av 1950-talet och fram till början av 1970-talet var denna koncentration extra stor då mellan 25–30 % av det totala antalet får i riket återfanns på Gotland. Under de därpå följande decennierna avtog dominansen men under 2000-talets början svarade detta län fortfarande för över en tiondel av alla får. I resten av landet har fåren varit fördelade med generellt 2–7 % i varje län, med undantag för enstaka län och år som kan närma sig ca 10 %.

Företag med får

Antalet företag med får har till viss del följt samma utveckling som antalet företag med nötkreatur; jordbruksföretagens fårhjordar går mot att bli större (se figur 4 N). När brukningsenheter med djur redovisades för första gången år 1932 fanns får vid 92 263 eller ca 22 % av det totala antalet brukningsenheter. Antalet minskade med nästan en tredjedel fram till år 1937, vilket speglar den minskning av antalet får som inträffade under samma tid. När fårföretagen återigen redovisades i och med 1951 års Jordbruksräkning, hade antalet nästan halverats till drygt 33 000 jämfört med år 1937. Därefter följde ytterligare ett längre uppehåll i statistiken fram till mitten av 1960-talet, då endast de företag med får som brukade över 2 hektar åkermark räknades. Antalet hade då sjunkit till omkring 10 000, en nivå som i bibehölls fram till mitten av 1990-talet. Under slutet av 1990-talet minskade antalet fårföretag till en lägstanivå år 2000 på 7 150. Efter detta vände utvecklingen och fårföretagen ökade i antal under första delen av 2000-talet. År 2007 redovisades 7 984 företag med får vilket motsvarar en minskning med en knapp fjärdedel sedan år 1966, men en ökning med omkring en tiondel sedan lägstanivån vid millennieskiftet.

Från 1970-talets början fördelades antalet företag med får i storleksgrupper efter besättningsstorlek (se figur 4 N). Den största innehöll då företag med över 199 får. Från år 1996 slogs de tre största storleksgrupperna ihop till att omfatta alla företag med fler än 49 får.

Utvecklingen mot större besättningar bland fårföretagen är inte fullt lika utpräglad som när det gäller företagen med nötkreatur. Endast de företag som har de minsta besättningarna, de som uppgår till 1–9 får, har minskat medan antalet företag i övriga storleksgrupper ökat (se figur 4 O). År 1970 fanns ca 5 900 företag med 1–9 får, vilket då motsvarade över 60 % av alla fårföretag. Antalet företag i denna grupp har minskat stadigt, framförallt under 1990-talet då antalet halverades,

Figur 4 N
Antal företag med får efter besättningsstorlek 1970–2007

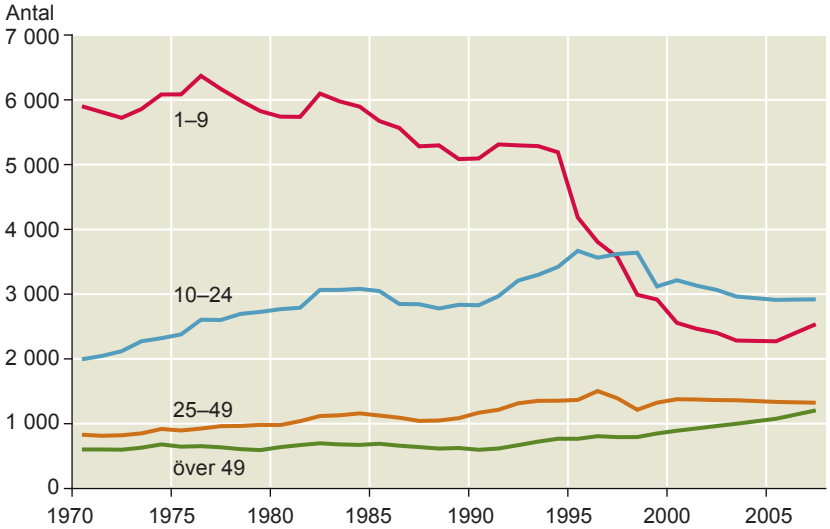

Källa: Tabell 4.2.

Figur 4 O
Indexserie för företag med får efter besättningsstorlek 1970–2007 (1970=100)

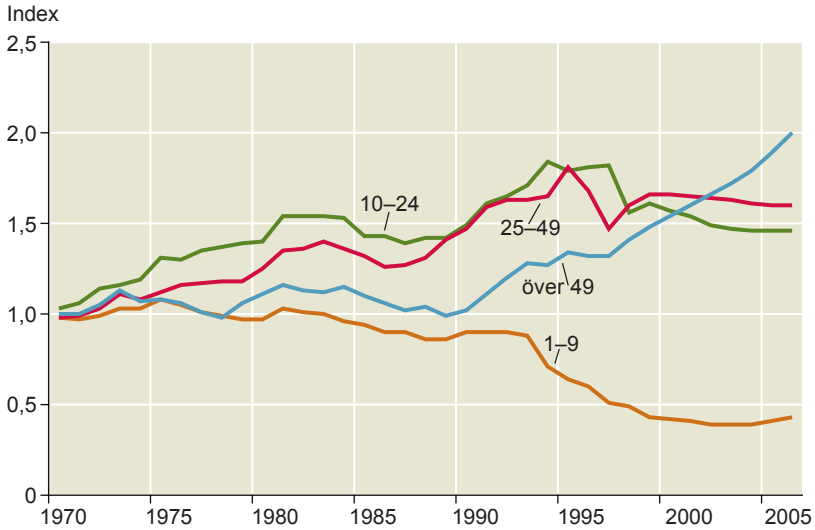

Källa: Tabell 4.2.

och svarade för knappt en tredjedel av alla fårföretag år 2007. En liten ökning märks dock mellan 2005–2007.

Företagen med 10–24 respektive 25–49 får har ökat i antal under samma period, vilket pekar på en förskjutning mot allt större besättningar, eftersom det totala antalet företag med får minskade med ca 14 % under perioden 1970–2007. Antalet företag i dessa två grupper ökade med ca 46 % respektive 60 %.

Företagen med de största fårbesättningarna, alltså de med fler än 49 får, mer än fördubblades under perioden. Från en nivå på 602 företag år 1970, pendlade antalet under 1970- och 1980-talen. Under 1990-talet inleddes en stadig ökning, då antalet företag i denna besättningsstorleksgrupp ökade med nästan 50 %, en trend som fortsatte in i det nya millenniet. År 2007 uppgick antalet företag med fler än 49 får till 1 205.

Svin

Antalet svin i riket samt det antal företag vid vilka dessa finns utmärker gentemot andra husdjur med en senare toppnivå. Nötkreaturen, hästarna och fåren var som flest under 1900-talets första årtionden, medan svinnärningen såg sin höjdpunkt vid skiftet mellan 1970- och 1980-talen. Som flest var svinen år 1980 då över 2,6 miljoner djur redovisades i riket (se figur 4 P).

Under 1900-talets sista decennier samt under början av 2000-talet har antalet svin minskat drastiskt, främst under mitten av 1980-talet och slutet av 1990-talet. Den hårda konkurrensen på köttmarknaden, med import från framförallt de närmaste grannländerna har varit en bidragande orsak till detta. Det är också genom import av griskött som den fortsatt stigande konsumtionen av detta kunnat bibehållas, eftersom den inhemska produktionen minskat.

Från mitten av 1860-talet fram till början av 1880-talet låg antalet svin förhållandevis still på en nivå kring 400 000 djur i riket. Detta antal började öka stadigt under 1880-talet. En uppgång med drygt 56 % noterades mellan 1881–1891. Utvecklingen fortsatte in i det nya seklet med ökningar av svinantalet med mellan 15–25 % per tioårsperiod. År 1916 redovisades för första gången ett antal över en miljon svin. Mellan husdjursräkningarna 1916 och 1919 minskade antalet svin med en tredjedel. Denna reducering utgjorde ett tillfälligt brott i en i övrigt stigande trend och kan tillskrivas kristillståndet under första världskrigets slut som generellt innebar att färre djur hölls, samt att svinen i större utsträckning användes till föda under denna tid.

När resultaten från Jordbruksräkningen 1927 presenterades hade antalet inte bara återtagit det under kriget förlorade utan dessutom vuxit med ytterligare över 300 000 djur. Utvecklingen fortsatte under hela mellankrigstiden då svinstammen utvidgades från 1 386 791 till 1 424 935 djur under perioden 1927–1937. Vid andra världskrigets början vände trenden återigen nedåt och antalet svin minskade drastiskt fram till år 1944. Då redovisades något över en miljon djur i riket vilket innebar en reducering med över 26 % under sju år.

Vid krigsslutet vände utvecklingen på nytt uppåt och svinnäringen utvidgades kraftigt under de följande årtiondena, framförallt under 1950-talet då antalet svin ökade med ca 55 % samt under perioden 1965–1978 under vilken ökningen var över 37 %. Antalet svin var som flest år 1980 då 2 618 096 djur fanns i riket. Denna

Figur 4 P
Antal svin i riket 1866–2007

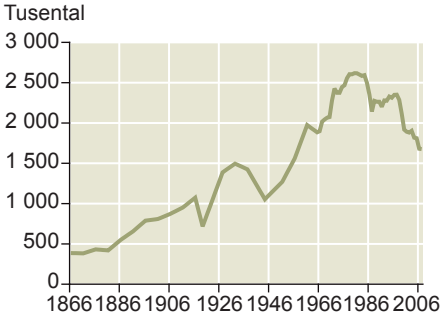

Källa: Tabell 4.1.

nivå bibehölls under första hälften av 1980-talet, varpå antalet svin började minska betydligt från år 1985. Avsevärda reduceringar av svinstammen noterades under åren 1985–1987 samt under åren före millennieskiftet, varemellan en mindre ökning förekom under slutet av 1980-talet och första hälften av 1990-talet. Under 2000-talets början har den minskande utvecklingen av antalet svin fortsatt. År 2007 redovisades 1 676 327 svin i riket, vilket är knappt 36 % färre än år 1980. En mer än fördubblad svinstam kan noteras sedan 1900-talets början.

Galtar

Galtar har särskiljts i statistiken med start i Jordbruksräkningen år 1927. Under perioden 1965–1976 samredovisades de med suggor i kategorin suggor och galtar, i vilken galtarna ut-

gjorde en mindre andel. Antalet galtar var vid redovisningens början strax över 5 200 (se figur 4 Q). Detta steg kraftigt fram till år 1937, en ökning som dock beror på att man detta år felaktigt redovisade omkring 3 000 slaktsvin som galtar. I likhet med det totala antalet svin minskade antalet galtar under tiden för det andra världskriget till knappt 3 700 djur i riket. Likheterna i utvecklingen fortsatte med en kraftig ökning under 1950-talet då antalet galtar ökade från ca 3 800 år 1951 till nästan 8 000 år 1961. Under 1960-talet låg antalet i spannet 8 000–10 000 djur för att sedan återigen börja öka under 1970-talet. Toppnoteringen redovisades något tidigare än den för det totala antalet, nämligen år 1978, då 12 124 galtar räknades i riket. Detta

Figur 4 Q
Antal galtar i riket 1927–2007

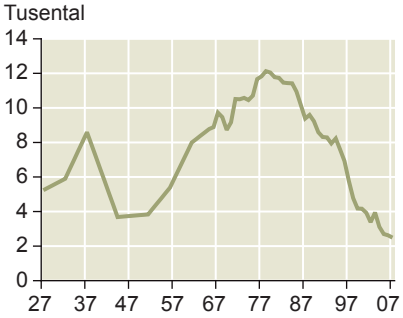

Källa: Tabell 4.1.

innebär en ökning med ca 130 % sedan den uppdelade svinredovisningen inleddes.

Sedan slutet av 1970-talet har antalet galtar stadigt minskat, med påtagliga reduceringar under framförallt mitten av 1980-talet och 1990-talets senare hälft. År 2005 redovisades för första gången ett antal galtar i riket som understeg 3 000, vilket år 2007 fallit ytterligare till 2 491 djur. Sammantaget innebär detta att galtarna minskat i antal med drygt 52 % sedan 1927, och med knappt 80 % sedan toppnoteringen år 1978.

Suggor

Suggorna som utgör ett betydligt större antal än galtarna av det totala antalet svin var år 1927 knappt 130 000 (se figur 4 R). Utvecklingen för denna djurgrupp var i princip identisk med den för galtarna fram till slutet av 1980-talet. En uppåtgående trend under mellankrigstiden bröts tillfälligt under kriget för att sedan återigen återkomma under 1950-, 1960- och 1970-talen. Suggorna var som flest år 1978, då 282 508 suggor fanns i riket. Detta innebar att antalet ökat med drygt 117 % under perioden 1927–1978.

Under 1980-talet började även antalet suggor minska drastiskt, framförallt mellan åren 1984–1987 då det reducerades med mer än 15 % på endast tre år. Från början av 1990-talet skiljer sig utvecklingen av antalet suggor och galtar åt då de förstnämnda började öka. Framförallt mellan åren 1995–1996 var denna ökning substantiell då antalet ökade med 15 %. Denna tillfälliga topp berodde främst på att antalet ännu ej betäckta gyltor, varom uppgifter började samlas in år 1995, för första gången samredovisades med suggorna år 1996. Den temporära uppgången i antalet suggor år 1996 förbyttes i en drastisk minskning under slutet av 1990-talet, en trend som fortsatte in i det nya millenniet men då i en något lägre takt. År 2007 redovisades 178 953 suggor, 36 % färre än år 1978, men ca 38 % fler än år 1927.

Vid en studie av antalet suggor och galtar märks att relationen mellan dessa var i princip konstant från mitten av 1920-talet till slutet av 1980-talet, bortsett från en mindre topp för suggorna under 1930-talet. Under denna tid motsvarades varje galt generellt av 23–25 suggor. I slutet av 1980-talet började detta antal sakta öka, en ökning som tilltog under mitten av 1990-talet, för att hamna på 52,7 suggor per galt i slutet av 1990-talet. Det ökande antalet under denna period pekar på en mer rationell svinhållning där galtarna i större utsträckning hålls centralt vid så kallade suggpooler och där suggorna sedan sätts ut på satellitbesättningar där slaktsvinen föds upp. Under början av 2000-talet har antalet suggor per galt pendlat förhållandevis

Figur 4 R
Antal suggor i riket 1927–2007

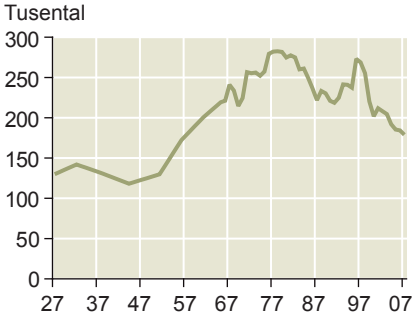

Källa: Tabell 4.1.

kraftigt mellan olika år. Detta beror främst på det skiftande antalet suggor och galtar, vilket har sin förklaring i utbyggnaden av systemet med leasing av avelssvin från centrala suggpooler. Suggor som skall redovisas av uthyrningsföretaget har ibland också redovisats i den sattelitbesättning till vilken

de varit uthyrda. Från år 2005 var detta system mer inkört och en mer stabil uppåtgående trend inleddes. År 2007 redovisades 71,8 suggor per galt vilket är det högsta antalet under hela perioden 1927–2007.

Övriga svin

Den övervägande delen av svinstammen utgörs naturligt av övriga svin, så kallade gödsvin eller numera slaktsvin. Denna kategori har svarat för 88–90 % av det totala antalet svin, vilket medför att utvecklingen för denna kategori i stort följt den för det totala antalet svin (se figur 4 S). Likheterna med utvecklingen för suggorna är också stora vilket vidare understryks av det faktum att antalet övriga svin per sugga pendlat i ett förhållandevis litet spann, mellan 7,3–9,7. Som flest var de övriga svinen i början av 1980-talet med en toppnotering år 1980 på 2 331 533.

I Jordbruksräkningarna under perioden 1927–1956 redovisades de övriga svinen uppdelade efter ålder. Gränsen mellan kategorierna drogs då vid 3 månaders ålder. Fram till och med 1951 års Jordbruksräkning återfanns majoriteten av svinen, 54–58 %, i den äldre kategorin. Undantaget från detta är år 1944 då 55 % av de övriga svinen redovisades som under 3 månader. Detta beror på att räkningsdatumen skiljde sig åt då 1944 års Jordbruksräkning efterfrågade tillståndet den 1 juni, till skillnad från de andra som refererade till september. År 1956 redovisades en helt jämn fördelning mellan de båda grupperna, vilket tyder på att kullarna kom något senare detta år. Uppdelning av de övriga svinen slopades i redovisningen under 1960-talet och första hälften av 1970-talet. När den återkom igen i 1976 års Jordbruksstatistiska årsbok var det jämna förhållandet oförändrat. Fram till och med år 1993 kan endast mindre variationer i förhållandet märkas. Från och med 1994 förändrades fördelningen av de övriga svinen. Dessa kategoriserades nu istället efter vikt i två kategorier delade vid en vikt av 20 kg. Detta innebar att ca 61 % av de övriga svinen hamnade i kategorin över 20 kg. Under perioden 1993–2007 har andelen övriga svin i den tyngre kategorin ökat, till ca 68 % år 2007, vilket kan härledas till att svin slaktas vid en högre medelvikt.

Figur 4 S
Antal övriga svin i riket 1927–2007

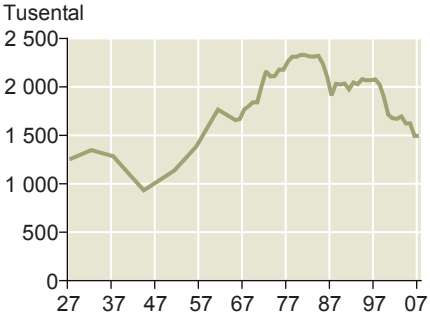

Källa: Tabell 4.1.

Fakta

Gris eller svin

Under 2000-talet har en debatt kring terminologin inom svinnäringen uppstått då företagare, livsmedelsförsäljare, intresseorganisationer och beslutsfattare i större utsträckning börjat använda ordet gris som synonym till svin. Detta görs med anledning av de mer positiva konnotationer som ordet gris åtnjuter. Nya eller förändrade uttryck som förekommit är exempelvis griskött, grisproducent, grisstall. I den statistiska redovisningen har dock svin använts genomgående för att beteckna de djur som förekommer inom denna driftsinriktning. Beteckningen gris användes i de statistiska publikationerna under perioden 1886-1956. Den avsåg då de svin som var mindre än 3 månader gamla. Sedan uppdelningen av de mindre svinen efter vikt infördes kom ordet gris enligt samma modell att användas om de svin som väger under 20 kg, så kallade smågrisar.

När det gäller relationen mellan antalet suggor och övriga svin har denna varit förhållandevis konstant under hela perioden 1927–2007. År 1927 motsvarades varje sugga av ca 9,6 slaktsvin. Detta antal minskade något fram till mitten av 1960-talet, då en lägstanotering på 7,3 slaktsvin per sugga redovisades år 1967. Därefter inträdde en uppåtgående trend fram till början av 1990-talet, då varje sugga motsvarades av som mest 9,2 slaktsvin år 1990. Under perioden fram till år 2007 har antalet pendlat mellan 7,5–9,1 slaktsvin per sugga.

Hög koncentration av svin i Skåne

Malmöhus och Kristianstads län som år 1997 uppgick i Skåne län har svarat för en övervägande del av svinen i riket. Under 1860- och 1870-talen uppgick dessa båda läns sammanlagda andel av det totala antalet svin till omkring en fjärdedel. Andelen ökade under slutet av 1800-talet till omkring en tredjedel av rikets svin vid sekelskiftet. Utvecklingen fortsatte under 1900-talets första hälft fram till mitten av 1960-talet, då knappt 42 % av landets svin fanns i Malmöhus och Kristianstads län. Den mycket höga koncentrationen av svinen minskade till strax under 40 % under 1970- och 1980-talen. Under 1990-talet minskade så andelen ytterligare, till omkring 30 %, vilket bibehölls in i det nya millenniet.

Vid sidan av Skånelänen har resterande svin varit förhållandevis jämnt utspridda i riket. Hallands län svarade ensamt för omkring 15 % av landets svin under en period i slutet på 1970-talet och början av 1980-talet. Denna andel minskade något under resten av 1900-talet till omkring 13 % under 2000-talets början. En liten andel av svinen har funnits i norra Sverige. Här har enskilda län som mest svarat för några få procent av det totala antalet svin i riket.

Företag med svin

Det totala antalet företag med svin finns redovisat i statistiken sedan Jordbruksräkningen 1932, då antalet brukningsenheter med svin i riket återfanns i publikationen. Detta år fanns svin vid 297 252 brukningsenheter, vilket inte är fullt jämförbart med siffror för senare år då de sistnämnda endast behandlar jordbruksföretag med mer än två hektar åkermark eller med större djurbesättningar. Även i Jordbruksräkningarna 1937 och 1951 förekom summor för antalet företag med svin på riks- och länsnivå. Under

denna period minskade antalet betydligt, till knappt 225 000 år 1951, vilket innebär en reducering med drygt 30 %. När redovisningen återupptogs år 1966 behandlade den endast jordbruksföretag med över 2 hektar åkermark vilket innebar att de minsta bruknings-enheterna med något enstaka svin hamnade utanför redovisningen. Då dessa stod för en stor andel av svinföretagen i riket, minskade det totala antalet till strax under 94 000.

I 1970 års Jordbruksstatistiska årsbok fördelades svinföretagen på olika storleksgrupper efter besättningsstorlek. Denna redovisningsform förekom under perioden 1970–1995 varefter den ersattes av ett liknande upplägg som fördelade både slaktsvin och avelssvin, samt endast redovisade produktionsområdena och riket. År 1970 redovisades 53 409 företag med svin i riket (se figur 4 T). Detta antal genomgick en stadigt nedåtgående trend fram till år 1995 då det minskat till 10 753, en reducering med nästan fyra femtedelar.

Bland storleksgrupperna genomgick alla utom den största, företag med över 499 svin, betydande minskningar under perioden 1970–1995. I de fyra minsta grupperna, med 1–2, 3–9, 10–24 samt 25–99 svin, återstod vid slutet av perioden endast ca 5 %, 10 %, 14 % respektive 21 % av antalet företag med svin från år 1970. Den näst största storleksgruppen, företag med 100–499 svin, växte i storlek under de första åren av 1970-talet, men utvecklingen vände tvärt från år 1973 och även antalet företag i denna grupp minskade stadigt fram till år 1995, då drygt 78 % av antalet återstod. Antalet företag med över 499 svin växte kraftigt under samma period, från 457 företag år 1970 till 1 279 år 1995, en ökning med ca 180 %. Ökningen var framförallt påtaglig under 1970-talet samt under första hälften av 1980-talet och 1990-talet.

Figur 4 T
Antal företag med svin i riket 1970–2007

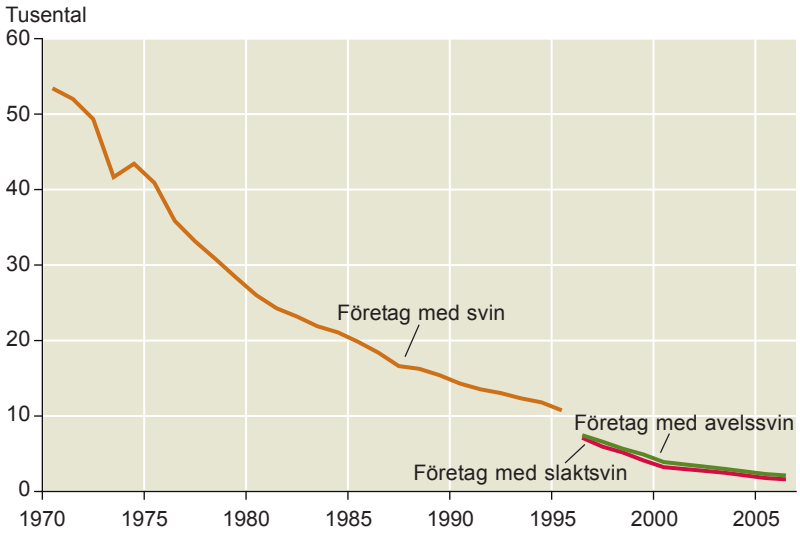

Källa: Tabell 4.2.

I och med förändringen av redovisningen i 1996 års Jordbruksstatistiska årsbok förlorades delvis jämförbarheten med statistiken från tidigare år. Den generella trenden med ett minskande antal företag med svin fortsatte dock. År 1996 redovisades totalt 7 110 företag med avelssvin och 7 455 företag med slaktsvin i riket. Antalet minskade i en mycket hög takt under den därpå följande tioårsperioden, där en något högre takt är noterbar bland företagen med avelssvin. Detta tyder på ökad utbredning av systemet med leasing av avelssuggor från så kallade suggpooler. År 2007 redovisades endast 1 443 företag med avelssvin och 1 937 företag med slaktsvin i riket, vilket innebär en reducering med 80 % respektive 74 % under endast elva år.

Rationaliseringen av svinnäringen, med färre och större svinföretag, blir mycket tydlig i ljuset av antalet svin per företag. Detta antal har kontinuerligt ökat sedan 1970-talet, från strax under 39 svin per företag år 1970 till över 215 år 1995. När redovisningen förändrades år 1996 upphörde publiceringen av det totala antalet företag med svin i de jordbruksstatistiska årsböckerna. Antalet företag med minst ett svin år 2007 fanns dock tillgänglig genom lantbruksregistret. Detta år fanns 2 386 företag med svin i riket, vilket medför att den genomsnittliga besättningsstorleken ökat till ca 702 svin.

Höns

Statistik över antal höns och kycklingar i jordbruket har förts sedan den första jordbruksräkningen år 1927. Detta år fanns det ca 6 850 000 höns i riket (se figur 4 U). Antalet steg till över 8 miljoner höns under 1930-talet

när vi hade som flest höns. Mellan Jordbruksräkningarna 1951 och 1956 gjordes redovisningen om till att endast beröra husdjur vid företag med mer än 2 hektar åkermark. Eftersom en stor del av hönsen fanns vid specialiserade fjäderfägårdar, medförde detta att antalet sjönk från 6 272 035 till 3 983 519 mellan dessa båda år. Denna historiskt låga nivå bibehölls till mitten av 1960-talet då antalet ökade till närmare 5,5 miljoner höns. Under perioden 1965–1987 minskade antalet höns i riket sakta till ett antal på 4–4,5 miljoner i mitten av 1980-talet.

År 1988 gjordes så redovisningen om igen så att även företag med stora djurbesättningar som inte brukade åker återigen medräknades i statistiken. Detta medförde att antalet höns i statistiken ökade med mer än 50 % till närmare 6,5 miljoner djur. Detta antal minskade med omkring en miljon under 1990-talet och början av 2000-talet fram till år 2003 då knappt 4,5 miljoner höns redovisades. Fram till år 2007 varierade antalet stort mellan olika år men en något uppåtgående trend kan skönjas.

Antalet redovisade kycklingar har på samma sätt som hönsen varit beroende av förändringar i redovisningen av statistiken. Fram till och med år 1975 redovisades kycklingarna i en kategori för höns födda innevarande år eller som kycklingar kläckta det året. Därefter delades dessa upp på kycklingar avsedda för äggproduktion och kycklingar avsedda för slakt, så kallade slaktkycklingar eller broilers. Under perioden 1927–1975 ökade antalet kycklingar från drygt 2,4 miljoner till knappt 3,5 miljoner. Som störst var antalet år 1951 då lite över 4,6 miljoner kycklingar redovisades i riket.

Figur 4 U
Antal höns och kycklingar i riket 1927–2007

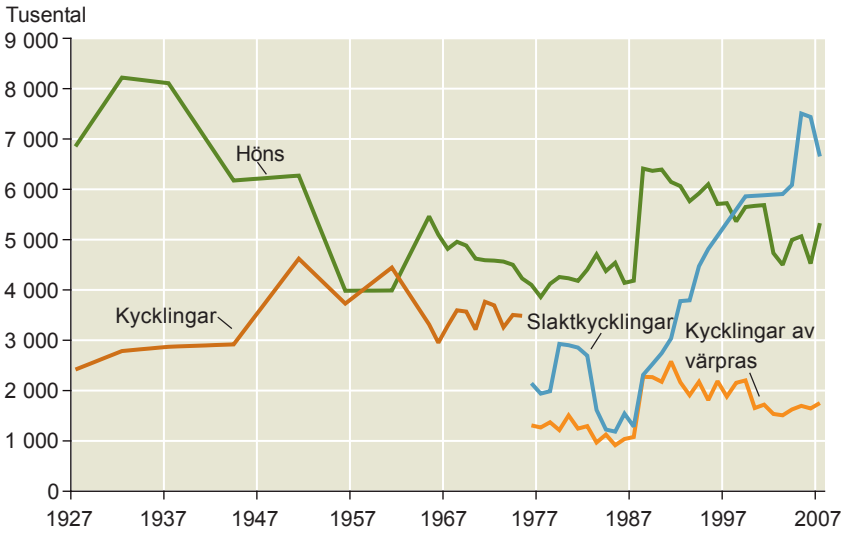

Källa: Tabell 4.1.

När redovisningen delades upp år 1976 fanns ca 1,3 miljoner kycklingar för äggproduktion och drygt 2,1 miljoner slaktkycklingar. Båda dessa kategorier utvecklades på ett liknande sätt under 1970-talets senare hälft samt under 1980-talet, med en ökning fram till år 1980 och sedan en nedåtgående trend. Som flest var kycklingarna under denna period år 1980 då 1,5 respektive 2,9 miljoner djur redovisades i båda kategorierna. När redovisningen återigen berörde samtliga djurföretag år 1988 fördubblades nästan antalet kycklingar, från ca 1,1 till 2,3 miljoner kycklingar för äggproduktion och från knappt 1,3 till drygt 2,3 miljoner slaktkycklingar.

Under perioden 1988–2007 skiljde sig utvecklingen för de båda kycklingslagen då antalet kycklingar för äggproduktion minskade till mellan 1,5–1,8 miljoner djur under 2000-talet medan slaktkycklingarna ökade betydligt i antal till som mest över 7,5 miljoner år 2005.

En viktig aspekt rörande statistiken kring antalet kycklingar är de stora variationerna i antal vid kycklingföretagen under olika perioder på året. Eftersom ett förhållandevis litet antal företag står för en stor andel av det totala antalet kycklingar, påverkar dessa variationer då man på räkningsdatumet kan ha betydligt färre kycklingar i stallarna än vid normal drift. Utvecklingen inom kycklinguppfödningen där man i modernare stallar föder upp fler omgångar per år än tidigare har ökat sannolikheten för ansenliga svängningar i den redovisade statistiken.

Företag med höns

Antalet företag med höns redovisades sporadiskt fram till år 1970 då redovisningen efter besättningsstorlek blev årligen återkommande. Under 1930-talet fanns höns vid 290 000–310 000 av rikets brukningsenheter. Detta antal

hade minskat markant vid nästa redovisningstillfälle, år 1951, då ca 257 000 företag hade höns. Under perioden 1966-1987 redovisades endast antalet företag med höns som brukade mer än två hektar åkermark. Detta medförde att en hel del av framförallt de allra största hönsföretagen hamnade utanför redovisningen. När uppdelningen i storleksgrupper efter besättningsstorlek inleddes år 1970 hade det totala antalet företag med höns minskat till 59 442. Den stadigt nedåtgående trenden fortsatte under de kommande årtiondena då antalet reducerades med 59 % under 1970-talet, 46 % under 1980-talet, 59 % under 1990-talet och ytterligare 22 % under perioden 2000–2007. Detta innebar att antalet företag med höns var 4 245 år 2007, endast ca 7 % av antalet år 1970.

Utvecklingen för de olika storleksgrupperna har liknat den för andra djurslag där företagen blir större. Hönsföretagen skiljer sig dock på den punkten att den minsta storleksgruppen har ökat sin andel av det totala antalet under perioden 1970–2007. Från att under 1970-talet ha svarat för tre fjärdedelar av alla hönsföretag har andelen ökat och sedan millennieskiftet har 86–88 % av hönsföretagen tillhört denna grupp med 1–49 höns. Antalet företag i den minsta storleksgruppen har dock minskat drastiskt, från ca 45 000 år 1970 till endast 3 674 år 2007.

De mellanliggande grupperna med 50–199 respektive 200–4 999 höns har båda minskat i relation till det totala antalet företag. Antalet företag med 50–199 höns har reducerats från drygt 11 000 till 236, en minskning med nära 98 %. Denna storleksgrupps andel av det totala antalet företag med höns har utvecklats på ett liknande sätt. Från att ha svarat för knappt en femtedel av hönsföretagen år 1970 har andelen minskat till 6 % under 2000-talet. Även antalet företag med 200–4 999 höns har minskat markant, från 2 849 till enbart 122 under perioden 1970–2007. Andelen av hönsföretagen som återfinns i denna grupp har minskat från 5 % till under 3 % under samma period.

Den uppåtgående utvecklingen för antalet företag i den största besättningsgruppen står i stark kontrast till övriga. I denna grupp har antalet företag ökat från 92 till 213, en tillväxt med över 130 %. Det var framförallt i samband med att även företag med mindre än två hektar åkermark togs med i statistiken som denna grupp växte, eftersom en stor andel av de största hönsföretagen är specialiserade. Under slutet av 1980-talet fanns över 300 företag i riket med mer än 4 999 höns, men detta antal minskade under främst slutet av 1990-talet och början av 2000-talet till en nivå strax över 200.

Sammanfattningsvis pekar utvecklingen för antalet företag med höns på att samtidigt som denna typ av djurhållning drastiskt har minskat har även en viss polarisering skett. Företagen med stora besättningar i kommersiell drift är de som ökat i antal samtidigt som företagen med de minsta besättningarna utgör en växande andel av det totala antalet företag.

Hästar

Hästarna var fram till jordbrukets mekanisering det viktigaste arbetsdjuret, med undantag för främst Småland där oxarna var vanligt förekommande fram till det andra världskriget. Till skillnad från oxarna hade hästarna stor betydelse även utanför jordbruket som dragare i städerna samt inom krigsmakten. Dessa områden, utanför den egentliga jordbrukssektorn, svarade för en stor del av det totala antalet hästar. I takt med att behovet av dragkraft under 1900-talets senare hälft fylldes av maskiner försköts hästarnas användning till rekreationsändamål. Det är framförallt inom sådan verksamhet som hästarna förekommit under det senaste halvseklet.

Fram till och med 1951 års Jordbruksräkning räknades samtliga hästar i riket vare sig de fanns vid jordbruksföretag eller inte (se figur 4 V). På grund av det stora antalet hästar som hölls i städerna samt inom krigsmakten användes en stor del av hästarna, särskilt under 1940- och 1950-talen, till sysslor utanför jordbruket. I mitten av 1860-talet redovisades drygt 437 000 hästar i riket. Detta antal ökade i en takt av ca 5 % per årtionde fram till slutet av seklet. Under 1890-talet överskred antalet hästar en halv miljon. Utvecklingen fortsatte in på 1900-talet då hästarnas antal sköt i höjden, framförallt vid tiden för det första världskri-

Figur 4 V
Antal hästar totalt i riket 1866–1951

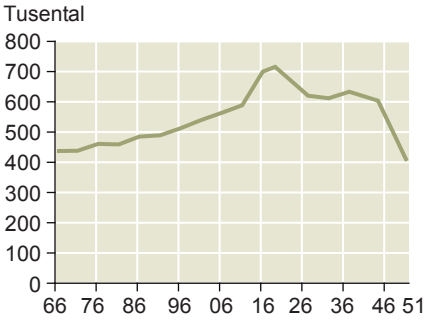

Källa: Tabell 4.1.

Figur 4 W
Antal hästar på jordbruksföretag i riket 1956–2003

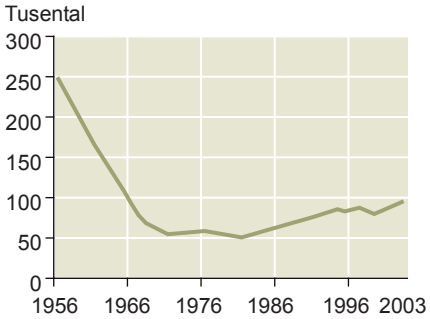

Källa: Tabell 4.1.

get, med en ökning på över 20 % under 1910-talet. I 1919 års husdjursräkning redovisades 715 681 hästar i riket vilket är det högsta antalet vid någon tidpunkt mellan 1866–2007.

Under perioden 1927–1944 var antalet hästar förhållandevis konstant i riket då det pendlade mellan ca 600 000–635 000 i de jordbruksräkningar som genomfördes. Denna trend bröts tvärt efter andra världskriget då hästantalet minskade med en tredjedel fram till år 1951. Mekaniseringen av både jordbruket och krigsmakten som drivits på av kriget var den tydligast bidragande orsaken till detta. Även i städerna ersattes hästarna under denna tid av andra transportmedel som bilar, bussar och lastbilar.

Från 1956 års Jordbruksräkning avser antalet hästar endast de som finns vid jordbruksföretag, vilket gör jämförelse med tidigare siffror omöjlig. Den nedåtgående trenden fortsatte dock för hästarna vid jordbruk från ett antal på knappt 250 000 i mitten av 1950-talet till ca 109 000 år 1965, en reducering med mer än 56 % (se figur 4 W). Utvecklingen fortsatte under resten av 1960-talet och hela 1970-talet fram till lägstanoteringen för antalet hästar på jordbruksföretag i riket år 1981 på endast 50 660. Därefter har trenden vänt, beroende på att antalet hästar som används för rekreationsändamål har ökat, vilket medfört att ett större antal hästar även innehas eller står uppstallade på jordbruksföretag som brukar mer än 2 hektar åkermark. Antalet ökade till över 87 000 under 1990-talet men föll tillbaka tillfälligt till under 80 000 djur vid millennieskiftet. Under början av 2000-talet har hästarna återigen varit på frammarsch. I den hästräkning som gjordes år 2004 uppskattades antalet hästar på jordbruksföretagen i riket till 95 660, en ökning med över 88 % sedan lägstanoteringen i början av 1980-talet. År 2004 presenterades även det totala antalet hästar, vilket då räknades till 283 100. Detta innebär en reducering med ca 30 % jämfört med den senast redovisade siffran från år 1951.

En studie av antalet oxar per 100 hästar från 1860-talet och framåt understryker den starka koncentrationen av oxarna i östra Götaland (se figur 4 F). I Småland samt till viss del i Södermanlands och Östergötlands län var oxarnas antal i relation till hästarna mycket stort från 1860-talet till början av 1910-talet. I Jönköpings och Kronobergs län redovisades över 200 oxar per 100 hästar under hela 1800-talets senare hälft. Det ökande antalet hästar vid tiden för det första världskriget tillsammans med oxarnas stadigt minskande antal medförde att hästarna tog över även här. I övriga riket har oxarna varit i minoritet mot hästarna. I Norrland har denna situation varit extra tydlig.

Getter och killingar

Antalet getter och killingar, och redovisningen av dessa i statistiken, har främst varit knutet till äldre tiders jordbruk. Under 1800-talet fanns det ett stort antal getter i riket, men i samband med att antalet minskade mycket snabbt under 1900-talets första hälft slutade redovisningen efter 1956 års Jordbruksräkning. Vid ett senare tillfälle har antalet getter och killingar redovisats, nämligen år 2003.

Under mitten av 1860-talet låg antalet getter och killingar i riket strax över 130 000 (se figur 4 X). Trenden var dock minskande vilket den troligen varit även sedan tidigare. Antalet minskade med knappt en tiondel fram till mitten av 1870-talet och sedan med omkring 20 % per tioårsperiod fram till mitten av 1890-talet. Därefter stabiliserades antalet något fram till år 1911 då 66 136 getter och killingar redovisades i riket. Det förändrade räkingsdatumet i 1916 och 1919 års husdjursräkningar medförde att antalet sköt i höjden och nästan fördubblades. I likhet med fåren berodde detta på att många fler killingar kom med i räkningen då dessa inte ännu hade slaktats.

När räkningsdatumet återgick till september i 1927 års Jordbruksräkning var antalet i princip detsamma som i början av 1910-talet, strax över 66 000 getter och killingar. Den nedåtgående trenden fortsatte och förstärktes då antalet reducerades med nästan 40 % fram till år 1937 och ytterligare ca 30 % under tiden för andra världskriget. Efter kriget mer eller mindre försvann getterna mycket plötsligt ur jordbruket då antalet minskade från 34 501 till endast 3 856 djur under perioden 1944–1956. Redovisningen upphörde därefter i de Jordbruksstatistiska årsböckerna fram till år 2003 då getter och killingar återigen tog plats i statistiken. Detta år omfattade djurslaget 5 509 djur vilket innebär en ökning med knappt 43 % sedan 1956. I detta sammanhang bör nämnas att år 2003 var återigen räkningsdatumet för husdjuren i juni vilket skenbart ökade antalet. Ytterligare stöd för detta erhålls om man studerar relationen mellan antalet getter och killingar de år separat redovisning har skett. Under Jordbruksräkningarna åren 1927, 1932 och 1937 räknades husdjuren i september. Vid dessa motsvarades varje killing av 5,0–5,5 getter. I siffrorna från 2003 är samma siffra endast 1,6. Detta understryker betydelsen av räkningsdatumet för djurslag med mer säsongsbundet antal.

Figur 4 X
Antal getter i riket 1866–1956

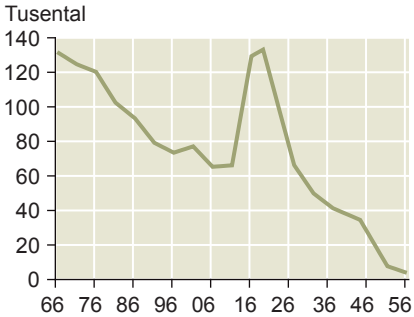

Källa: Tabell 4.1.

Nötkreatursenheter åren 1901, 1951 och 2004

I syfte att jämföra husdjursskötselns omfattning i olika delar av landet användes i den äldre jordbruksstatistiken

nötkreatursenheter för att beskriva det totala antalet husdjur i en jämförbar enhet. Nötkreatursenheterna fördelades på jordbruksmarken i syfte att jämföra det behov av foder, bete m.m. som fanns i olika områden. För att genomföra en sådan jämförelse över 1900-talet och början av 2000-talet har tre årtal utvalts. Kriterium för urval av dessa tre år har varit tillgång till fullständig redovisning av antalet djur, vilket inkluderar hästar även utanför jordbruket, samt att de ligger inom ett passande tidsvintervall. Det totala antalet djur dessa år har räknats om till nötkreatursenheter med hjälp av den historiska statistikens omräkningstal.

Vidare har jordbruksarealen reducerats i syfte att bättre beskriva betes- och ängsmarkens lägre avkastning i förhållande till åkermarken. De omräkningsfaktorer som använts till detta är de som förekommer för *Kultiverad betesmark* respektive *Naturlig äng* i Jordbruksräkningen år 1951, och vilka är baserade på taxeringsvärdet av olika ägoslagstyper detta år. Ägoslaget betesmark har räknats om efter faktorerna för kultiverad betesmark eftersom den efter 2000-talets definition snarare kan hänföras till denna ägoslagstyp än naturlig äng (se faktaruta sidan 61). Hästarna har fördelats efter ålder enligt relationen som gällde år 1951. De olika räkningsdatumen för husdjursräkningarna under de tre berörda åren är viktiga att ha i åtanke. De skillnader i antalet djur av olika slag som dessa kan orsaka är främst kopplade till de djurslag som varierar kraftigt i antal beroende på tid på året, i detta fall får och lamm samt svin. Detta påverkar dock ej resultatet i alltför stor utsträckning, eftersom det är de större husdjuren som utgör majoriteten av nötkreatursenheterna.

Antalet nötkreatursenheter per 100 hektar reducerad jordbruksmark har minskat i riket (se figur 4 Y). År 1901 uppgick antalet till ca 91, vilket minskade med 9 % under 1900-talets första halvsekel till 83 år 1951. Denna minskning fortsatte i en något förminskad takt till knappt 80 år 2004. Trots den stadigt minskande jordbruksmarken under samma period har alltså omfattningen av husdjurskötseln minskat även i relation till denna.

Regional utveckling för antalet nötkreatursenheter

En majoritet av rikets län har haft en utveckling liknande den i riket i stort. Samtliga län i Svealand och Norrland med undantag för Stockholms län hade som flest nötkreatursenheter per 100 hektar reducerad jordbruksmark år 1901. Detta antal minskade sedan under hela 1900-talet.

Stockholms län, som utgör undantaget i denna region, redovisade år 1901 ca 90 nötkreatursenheter per 100 hektar reducerad jordbruksmark. Detta antal minskade till en lägstanotering år 1951 på ca 63. Därefter vände utvecklingen fram till år 2004 då en ökning

Figur 4 Y
Nötkreatursenheter per 100 hektar reducerad jordbruksmark 1901, 1951 och 2004

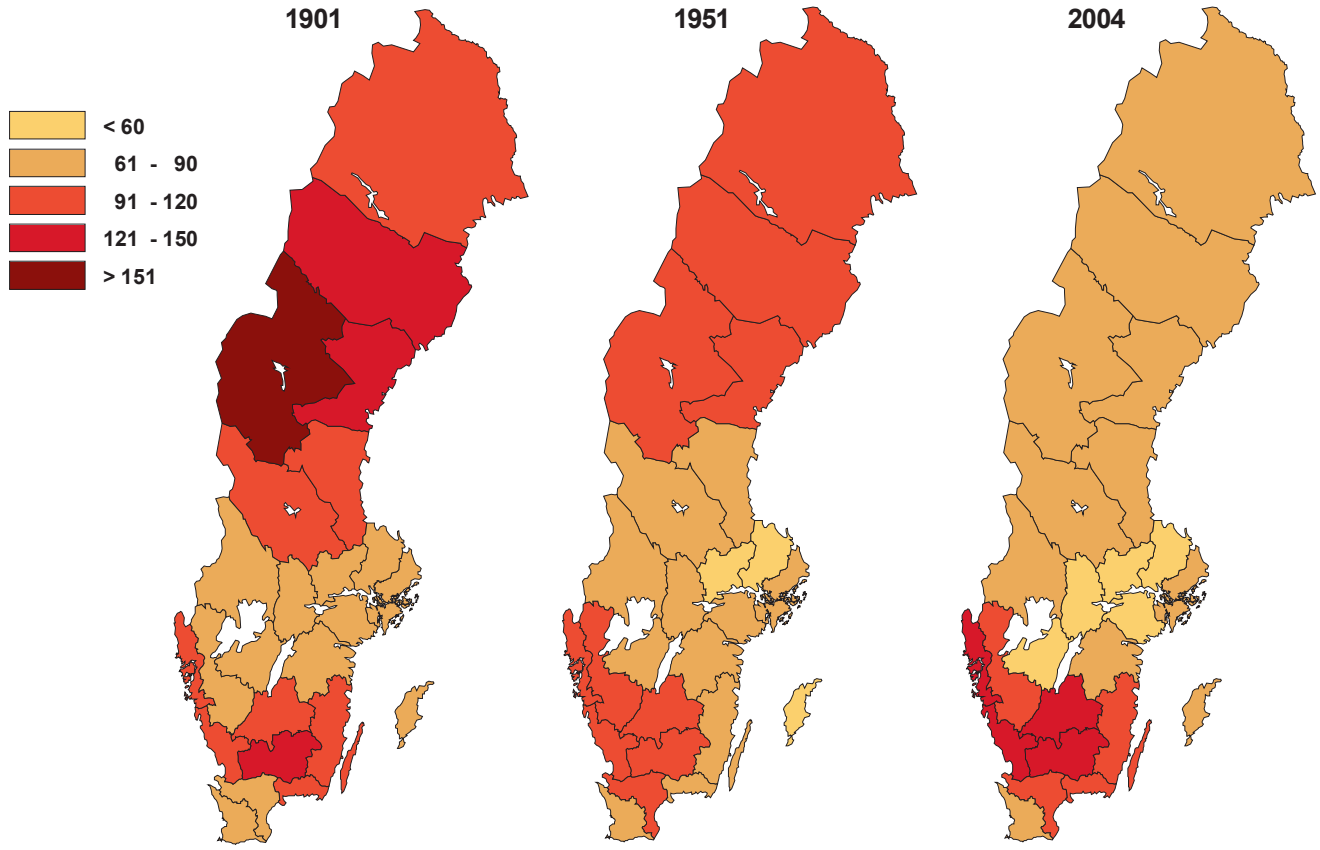

Källa: Tabell 11.1 och 11.4

noterades till ca 71. Denna utveckling är främst kopplad till det kraftigt ökade antalet hästar i länet, vilket i sin tur är nära sammankopplat med hästarnas koncentration till befolkningscentra.

Husdjursstatistiken i Östergötlands län uppvisar en liknande utveckling som den i Stockholms län. Här är det dock ett ökande antal svin som bidragit till det ökade antalet nötkreatursenheter under 1900-talets senare hälft.

Likheterna mellan utvecklingen i angränsande län förekommer även i Götaland. Gotland, Blekinge och Halland samt Smålandslänen uppvisar alla en liknande förändring av antalet nötkreatursenheter i relation till jordbruksmarken. Under åren 1901, 1951 och 2004 var antalet nötkreatursenheter i dessa län som flest år 2004 och som minst år 1951. Under 1900-talets senare hälft följde sedan en förhållandevis kraftig ökning i samtliga av dessa län. Denna ökning är i flera fall, bland annat i Småland, resultatet av en kraftigt minskad areal reducerad jordbruksmark. Gotlands län är ett undantag från detta, då det ökade antalet nötkreatursenheter här istället är ett resultat av ökade antal husdjur av flera olika slag.

Fakta

Nötkreatursenheter

I Jordbruksräkningarna som genomfördes under perioden 1927–1966 och i Jordbruksstatistisk årsbok åren 1965–1976, användes omräkningsfaktorer för att räkna om antalet djur av olika slag till en jämförbar enhet. Nötkreatursenheter blev ett sammanfattande uttryck för husdjursskötselns omfattning med vilket man kunde uttrycka olika områdens behov av foder och bete. 1 nötkreatursenhet = 1 fullvuxet nötkreatur, 2 ungnöt eller kalvar, 2/3 fullvuxen häst, 4/3 unghäst, 4 svin, 10 får eller 12 getter. Till kaniner, fjäderfän och bisamhällen togs ingen hänsyn.

5 Vegetabilie-produktion

Skördeutfallet från den odlade jorden har sedan lång tid tillbaka haft stor betydelse för människornas levnadsstandard. Produktionen av vegetabilier har direkt eller efter viss bearbetning av råvarorna fyllt viktiga behov, framförallt i form av livsmedel och foder till djuren, men även till kläder och olika tekniska användningsområden. När skörde-avkastningen per hektar ökade under 1900-talet kunde en allt större andel av produktionen gå till försäljning. Med kraftig global befolkningsökning och tilltagande behov av förnyelse-bar energi märks i dagsläget ett stort intresse för åkermarkens produktionspotential.

Ökade skördenivåer per hektar från den odlade jorden under förra århundradet

Odling av många olika grödor som kunde tillvaratas och ingå i självhushållet var en självklar del av det traditionella jordbruket. Under 1900-talet ökade möjligheterna till högre skördenivåer genom uppodling av ängsmarker och mossjordar, introduktion av nya grödor och bättre sorter, rationellare drift och kanske framförallt genom den ökade användningen av mineralgödselmedel och växtskyddsmedel.

Skörde-avkastningen av spannmålsgrödorna tredubblades under 1900-talet

Under det förra århundradet skedde en kraftig utveckling av skördenivåerna inom jordbruket. För spannmålsgrödorna ökade skördeutbytet särskilt snabbt under 1950- och 60-talen och vid slutet av 100-årsperioden var skördeavkastningen per hektar tre gånger högre än i början av perioden (se hektarskörden för höstvete som exempel, fiigur 5 A). Även trindsäd, oljeväxter, potatis och slåttervall har haft en tydlig uppgång av skördenivåerna per hektar under 1900-talet. Den kraftiga avkastningsutvecklingen är en följd av flera olika förändringar, inte minst ökad tillgång på produktionsmedel. Variationen mellan enskilda år är dock stor - främst som en följd av vädrets inverkan på skördeutfallet. Under de allra senaste åren verkar ökningstakten för en del grödor ha minskat eller rentav avstannat.

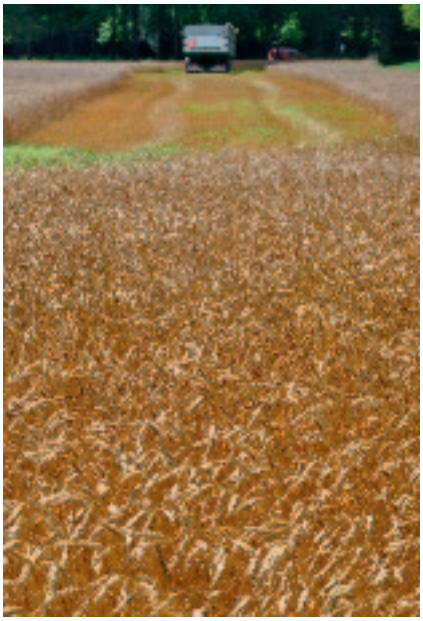

Figur 5 A
Hektarskörd för höstvete, riket 1913–2007

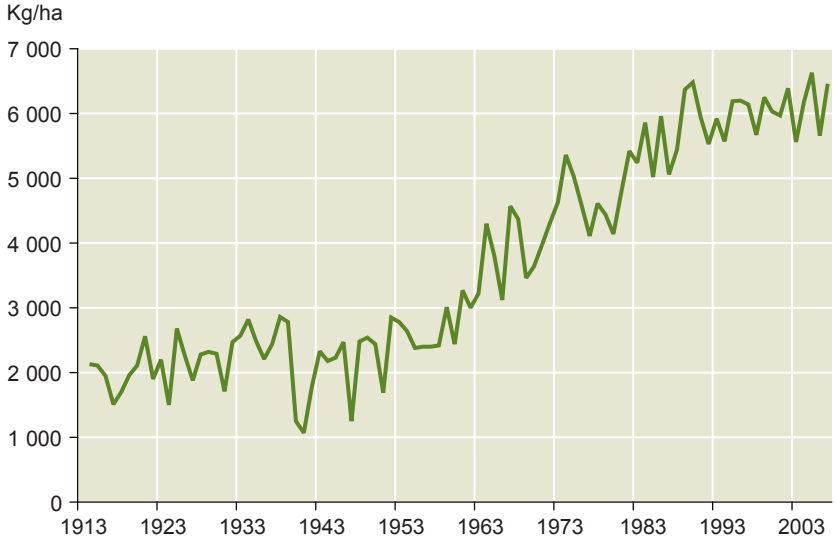

Källa:Tabell 5.1.

Storleksrationalisering och specialisering

Införandet av skiftesreformerna ledde efterhand till uppodling av ängsmarker och införande av vallar i växtföljden. Fördelningen av odlingsmarken på större skiftesstorlekar gjorde introduktionen av roterande växelbruk, effektivare redskap, dikning, nya sorter etc. enklare och redan under början av 1900-talet visade skördeavkastningen en stadigt uppåtgående trend. Storleksrationaliseringen har sedan pågått under hela perioden och var särskilt snabb under 1950- och 60-talen. På gårdsnivå kunde en rationellare och mer maskinvänlig drift uppnås genom att öppna diken lades igen och vikar av åker inemot skogskanterna skars bort och planterades med skog eller växte igen. Större maskiner ökade möjligheterna att kunna utföra arbetsmoment som sådd, gödsling etc. vid optimal tidpunkt, vilket också bidrog till högre skördar.

I början av 1900-talet skedde en ökad diversifiering av växtodlingen i och med att vallen kom in i växtföljden, liksom flera nya grödor som raps, rybs och sockerbetor. Denna blandade jordbruksform, som är fördelaktig ur ogräs- och skadedjurssynpunkt, var sedan den vanligaste odlingsformen under århundradets första hälft. Med början under 1970- och 80-talen har ökade maskinkostnader pressat fram en alltmer långtgående specialisering. En fördel med detta kan vara att kompetensen ökar, men en ökad risk för växtföljdssjukdomar blir samtidigt en nackdel.

Ökad odlingssäkerhet genom användning av mineralgödsel och växtskyddsmedel

Under efterkrigstiden ökade bruket av mineralgödselmedel både genom att användningen blev alltmer utbredd

regionalt i landet och genom att gödselgivorna per hektar blev högre. Något senare ökade även användningen av växtskyddsmedel, samtidigt som andra sorter som var anpassade till de nya produktionsförutsättningarna togs i bruk. Det var också under mitten av 1900-talet som skördeökningstakten tog fart på allvar. Genom en stegrad mineralgödsel- och herbicidanvändning från och med 1950-talet kunde lantbrukarna också tillämpa en friare växtföljd. Den allra senaste 10-årsperioden har gödselgivorna inte ökat, vilket sammanfaller med att skördeavkastningsökningen varit låg eller kanske obefintlig för många grödor.

De sämsta markerna har tagits ur produktion

Åkerarealen var som störst under åren 1915–1945. Några år därefter var minskningen i full gång och fram till år 1970 hade 18 % av åkerarealen överförts till annan markanvändning. Minskningen har fortsatt under resten av 1900-talet, men inte i samma snabba takt. Oftast är det åkermarken med lägst produktionspotential som tagits ur bruk. Det har bidragit till att den kvarvarande åkerarealen kunnat ge högre genomsnittligt skördeutbyte per hektar. Skördenivåerna påverkas också av ändrad fördelning av odlingsarealen för de olika grödorna mellan olika regioner med skiftande naturliga förutsättningar.

Från statlig produktionsrådgivning till miljöhänsyn

Statsmakterna har alltid visat stort intresse för jordbruksproduktionen. Under 1900-talets första hälft handlade de politiska målen om att öka produktionen av livsmedel och säkra självförsörjningen i landet. Exempelvis skedde under perioden ett stort antal sjösänkningar, samt utdikningar av mossar, kärr och myrar med statligt stöd. Dessa nyodlingar gav ofta hög avkastning under flera decennier. Myndigheterna avsatte även resurser för utbildning av lantbrukarkåren och för spridning av ny teknik.

Under slutet av 1940-talet kom omfattande rationaliseringskrav. Målet var nu att jordbruket genom stordrift skulle producera livsmedel till låga kostnader. Jordbruksföretagen slogs ihop till större enheter med assistans från lantbruksnämnderna. Minskad lönsamhet ledde till att många lantbrukare tog annan anställning och bedrev jordbruket på fritiden, ofta mer extensivt än tidigare.

Under de senaste decennierna har ändringar i miljölagstiftningen påverkat jordbruket i ökad utsträckning. Det har bland annat tillkommit regler för hur och när stallgödsel och växtskyddsmedel får spridas. En växande andel av stödet från statsmakterna utgör ersättning för lantbrukets förvaltning av livsmiljön - genom hävd av det öppna landskapet och bevarande av den biologiska mångfalden till framtida generationer. För att minska risken för växtnäringsläckage förvandlas på vissa håll tidigare odlade marker, oftast sådana med låg avkastningspotential, åter till våtmarker med hjälp av statsstöd.

Vete och råg

Fram till slutet av 1920-talet var rågen vårt viktigaste brödsädesslag. Råg började odlas i Sverige redan under järnåldern. Det är en gröda som kan ge bra skörd även på magrare marker. Den höstsådda rågen är vanligast. Vårråg har bara utgjort 2–3 % av den totala rågskörden och från och med början av 1960-talet särredovisas inte vårråg inom skördestatistiken. Under början av 1900-talet odlades råg i hela landet, även i Norrland. Skördeutbytet per hektar var ganska likartat oavsett var

odlingen skedde. I takt med att självhushållet fick mindre betydelse minskade odlingen i skogsbygderna och i Norrlandslänen.

Hektarskörden av höstråg har visat en hög ökningstakt sedan 1950-talet (se fiigur 5 B). Ökningen har fortsatt även under de allra senaste åren, vilket delvis kan förklaras av att nya högavkastande sorter har tagits i bruk. Rågodlingen har också under senare år koncentrerats alltmer till Skåne, vilket bidragit till att höja hektarskörden på riksnivå. Uppemot hälften av landets råg odlas numera i Skåne.

Bland spannmålsgrödorna är höstvete den gröda som vanligen ger störst skörd per hektar. Så har det varit under hela 1900-talet. Från 1960-talet och

Figur 5 B
Hektarskördar för höstvete, vårvete och höstråg 1913–2007

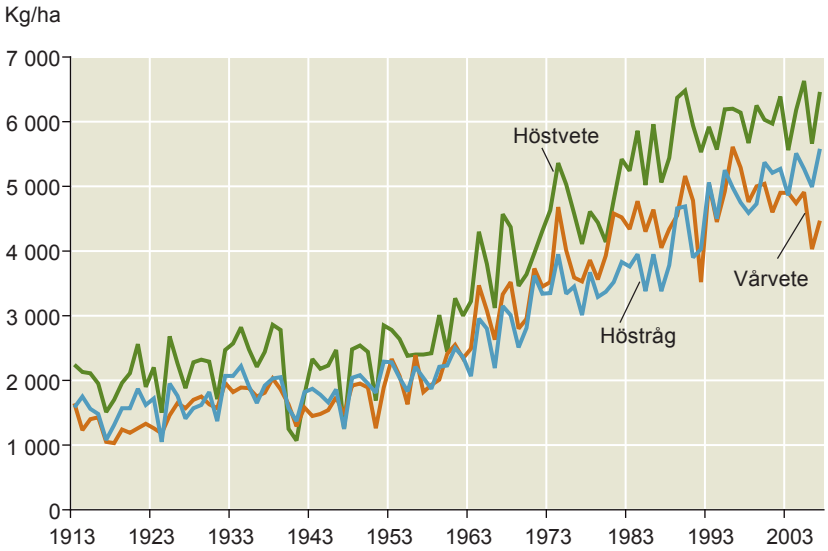

Källa: Tabell 5.1.

framåt har spannet mellan höstvete och de övriga spannmålsgrödorna till och med ökat något. Mönstret är detsamma i flera av länen. Trenden är särskilt tydlig i Stockholms, Södermanlands, Gotlands och Skaraborgs län.

Under åren 1913–1920 var avkastningen av höstvete mellan 2 000 och 3 000 kg per hektar i de län som hade högst skördeutfall. Det finns inte tillgång till uppgifter om skördenivåer vid enskilda gårdar från den tiden. Den högsta avkastningen av höstvete som någonsin redovisats på länsnivå uppgick till 8 210 kg per hektar. Det var den genomsnittliga skördenivån i Skåne län under 2009. Under sådana år med goda förutsättningar för högt skördeutbyte finns det många gårdar i södra Sverige som uppnått hektarskördar av höstvete på mer än 10 ton.

År 1984 var hektarskördarna av höstvete i Stockholms och Uppsala län mycket låga, omkring 2 000 kg. Det berodde på att bestånden hade blivit uttunnade på grund av svåra övervintringsförhållanden samt regnigt väder under hösten vilket försvårade skördearbetet och medförde att stora arealer förblev obärgade.

Från och med år 1995 har höstvete varit den dominerande spannmålsgrödan och sedan år 2000 har höstveteskörden utgjort runt 40 % av den totala spannmålsskörden. Under senare år har speciella högavkastande fodervetesorter börjat odlas alltmer. I den redovisade skördestatistiken ingår även mer lågavkastande höstsådda vetearter såsom dinkel, lantvetesorter etc. Av den redovisade skörden om cirka 2 miljoner ton används uppemot hälften för foderändamål. En betydligt mindre andel av höstveteskörden, ungefär 0,4 miljoner ton, används för livsmedelsändamål i Sverige. Exporten är vissa år i samma storleksordning som den inhemska livsmedelsanvändningen, men varierar mer från år till år. Andra betydelsefulla användningsområden som tillkommit under senare år är produktion av drivmedel (etanol), sprit (för humankonsumtion) och stärkelse för industriändamål.

Vårvete används framförallt för livsmedelsändamål. Omkring 20 % av arealen odlas numera ekologiskt. I Västra Götalands län är nästan hälften av vårvetearealen ekologiskt odlad. Den lägre skördenivån inom den ekologiska odlingsformen har en påtaglig inverkan på länets genomsnittliga hektaravkastning för vårvete. Se vidare under avsnittet om skördenivåer vid ekologisk och konventionell odling.

Vårkorn och havre

Fram till 1960-talet var havre den klart dominerande spannmålsgrödan. Totalskörden av havre utgjorde runt 40 % av den totala spannmålsskörden till och med år 1941 och därefter varierade andelen mellan 25 och 37 % under de resterande åren till 1960. Införandet av traktorer hade påbörjats under 1930-talet och mot mitten av 1950-talet var hästen i stort sett borta som dragare i de södra delarna av landet. Det frigjorde arealer där havre tidigare odlats som foder till hästarna och havren ersattes alltmer av vårkorn. Från och med år 1967 hade produktionen av vårkorn definitivt gått om havreproduktionen. Vårkorn blev därefter den dominerade spannmålsgrödan tills dess att höstvete tog över vid millennieskiftet (se figur 5 C).

Vårkorn har varit den största spannmålsgrödan från slutet av 1960-talet till mitten av 1990-talet. Merparten används för foderändamål men produktionen av maltkorn till bryggeriindustrin utgör också en betydande andel.

Höstkorn kom att odlas alltmer under slutet av 1900-talet och från 1995 särredovisas höstkorn inom skörde-

Figur 5 C
Totalskördar av spannmålsgrödor i riket 1921–2007

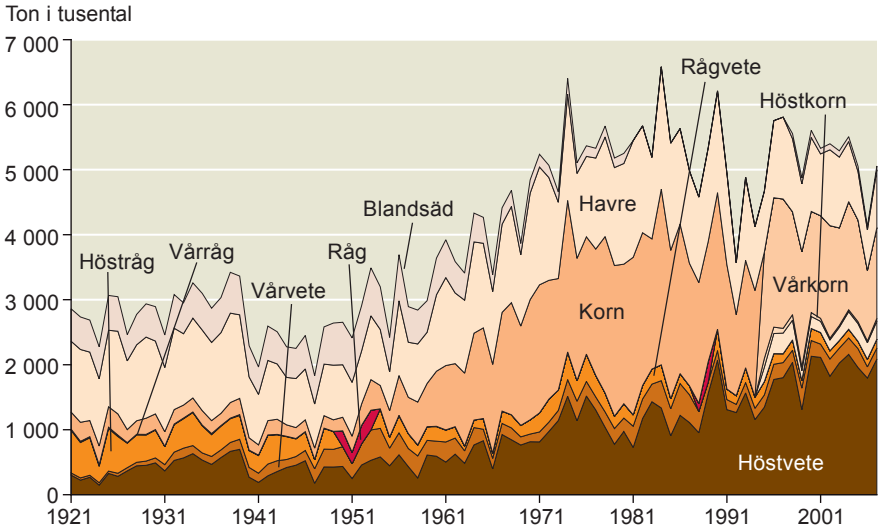

Källa: Tabell 5.2.

Figur 5 D
Hektarskördar för höstkorn, vårkorn, havre, rågvete och blandsäd, riket 1913–2007

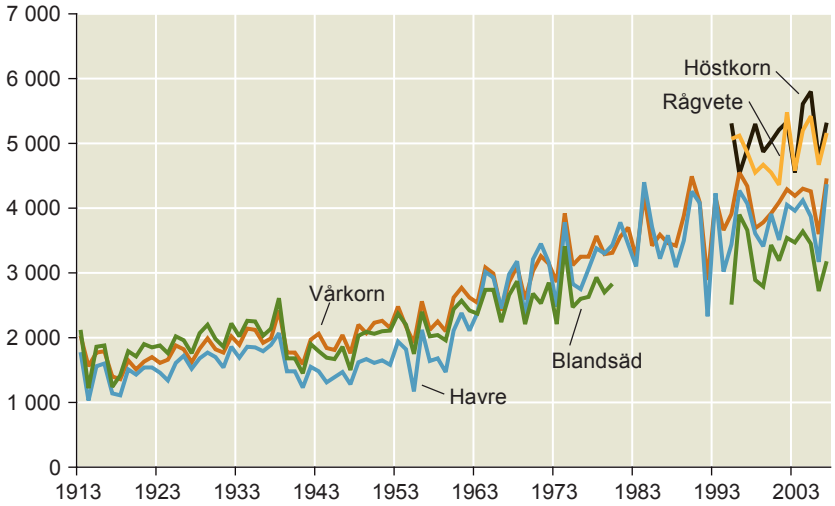

Källa: Tabell 5.1.

statistiken. Då utgjorde höstkornskörden 8 % av den totala kornskörden. Därefter minskade odlingen efterhand och i början av 2000-talet var andelen av den totala kornskörden endast 2 %. De allra senaste åren har produktionen av höstkorn åter ökat något.

Vårkorn är den regionalt mest spridda spannmålsgrödan, som kan odlas i alla delar av landet. I skogsbygderna och i Norrlandslänen skördas runt en tiondel av arealen som grönfoder och ingår därmed inte i skördestatistiken. Detsamma gäller för havre, men för havre är det en ännu större andel av arealen som skördas som grönfoder.

I de östra delarna av landet varierar havreavkastningen mycket mellan olika år. Det har sin förklaring i att grödan är torkkänslig, vilket är en nackdel i östra Sverige där det ofta är problem med försommartorka. Särskilt på Gotland visar tidsserien med hektarskördar av havre på fluktuerande nivåer. Havre odlas mest i de västra nederbördsrika länen och ger där väl så goda skörderesultat som vårkorn. Under åren 1992 och 2006 var det svår sommartorka i stora delar av landet. De vårsådda spannmålsgrödorna drabbades hårt och framförallt havre gav då lågt skördeutbyte, även i Västsverige.

På riksnivå har vårkorn och havre ändå visat en förhållandevis jämn avkastningsutveckling under 1900-talet (se figur 5 D). En viss nedgång märks under krigsåren. I början av 1940-talet var det flera år i rad problem med nattfrost och svår torka under vår- och försommarmånaderna, samt även brist på mineralgödselmedel. Under det senaste decenniet har ökningstakten för havre avtagit. Det kan till viss del hänga samman med att den ekologiska odlingen har blivit mera utbredd under senare år. I landet som helhet har omkring 15 % av havrearealen odlats ekologiskt under 2000-talet.

Fakta

Metodernas inverkan på resultaten

Vid analys av långa tidsserier med statistik är det önskvärt att samma metoder har använts under hela den studerade perioden. I den mån metodbyten har haft en inverkan på resultaten finns det risk för feltolkningar. Här ges inte någon fullständig metodbeskrivning, bara några få påpekanden där metodens påverkan på statistiken kan behöva uppmärksammas.

Under 1900-talets första hälft baserades skördestatistiken på subjektiva bedömningar, som redan på den tiden ansågs underskatta de verkliga skördenivåerna. Syftet med införandet av objektiva metoder var att höja kvaliteten i den officiella skördestatistiken. Inför övergången till skördeuppskattningar med provtagningsmetoden genomfördes från år 1955 årliga jämförelser mellan objektivt beräknade skördekvantiteter och de av hushållningssällskapen subjektivt uppskattade skördarna. Enligt provundersökningsresultaten från 1960 skulle de subjektivt beräknade hektarskördarna behöva höjas med i genomsnitt 18 % för höstvete, 12 % för höstråg, 15 % för vårvete, 6 % för korn och 25 % för havre för att komma på samma nivå som den objektivt beräknade statistiken.

En generell skillnad mellan tidsperioden då statistiken baserades på subjektiva bedömningar av områdens hektarskördenivåer och perioden med provtagningstekniken är att variationen mellan år var mer utjämnad med den subjektiva metoden. Dock syns en kraftig nedgång i avkastningsnivåerna under början av 1940-talet. Det var då mycket kalla vintrar som orsakade utvintringsskador, frostnätter och svår torka under vår- och försommarmånaderna, samt även brist på vissa produktionsmedel på grund av avspärrningssituationen under krigsåren. Det är också påtagligt att de årliga variationerna i skördenivå är större för de höstsådda grödorna än för de vårsådda grödorna under den subjektiva perioden. Denna skillnad finns inte kvar sedan när statistiken baseras på provtagningsmetoden.

På grund av besparingskrav ersattes provtagningsmetoden under 1990-talet med uppgiftsinsamling från jordbrukarna. Eftersom statistiken under en följd av år var utformad som en kombination av intervjuer med jordbrukare och objektiva skördeuppskattningar i ett urval av skördeområden var det möjligt att göra jämförelser mellan metoderna. Resultaten var inte helt entydiga, men det framgick att jordbrukarna vanligen underskattade avkastningen av höstvete medan avkastningen av vårgrödorna, och då särskilt havre, vanligen blev överskattad. På riksnivå var den skillnad i resultat som kunde hänföras till användningen av olika metoder mellan 3 och 9 % för havre under åren 1993–1997.

Från och med år 2005 erbjöds jordbrukarna möjligheten att lämna skördeuppgifterna för spannmål, trindsäd och oljeväxter via webben, vilket cirka 20 % av dem gjorde. Under de två föregående åren genomfördes provundersökningar då intervjumetoden och webbinsamlingsmetoden jämfördes. Inga signifikanta skillnader i resultat som följd av metodval kunde konstateras.

Blandsäd och rågvete

Blandsäd utgörs vanligen av vårkorn och havre. Ibland kan också ärter och vicker ingå. När höstsäd har utvintrat på så sätt att beståndet är uttunnat kan hjälpsådd göras med till exempel vårkorn eller havre. Den blandningen som sedan tröskas blir en blandsäd av den höstsådda och den vårsådda grödan.

Tanken med blandsäd är att kombinera flera grödor och utnyttja deras olika fördelar vid skiftande odlingsförutsättningar. Vårkorn klarar torkan bättre än havre medan havre tvärtom klarar blöta förhållanden bättre än vårkorn. Havre kunde stödja den gamla sortens ärter som annars var veka och ofta låg för nära marken för att kunna tröskas.

Under början av 1900-talet och fram till slutet av 1930-talet var hektarskörden av blandsäd aningen högre än både havreavkastningen och kornavkastningen. Under 1940-talet och 1950-talet låg skördenivån för blandsäd mellan havre- och kornavkastningen och från 1960-talet och framöver har hektarskörden av blandsäd legat under havre- och kornavkastningen.

De största kvantiteterna av blandsäd skördades under 1950-talet. Därefter har odlingen minskat kontinuerligt och efter år 2005 har totalskörden av blandsäd endast varit omkring en tiondel av de kvantiteter som producerades för 50 år sedan.

Rågvete är en relativt ny gröda i Sverige. Rågvete kan odlas på nästan alla slags jordar och används främst till djurfoder. Skördestatistik för rågvete finns från år 1995. Introduktionen av rågvete innebär att det finns ytterligare en höstsådd fodergröda att välja, förutom höstvete. I de mellansvenska länen har avkastningen av rågvete legat i nivå med eller strax under hektarskörden av höstvete. I södra Sverige har rågveteavkastningen inte nått upp till de skördenivåer per hektar som höstvete ger i samma region. Den totala produktionen av rågvete har legat mellan 3 och 6 % av den totala spannmålsskörden.

Figur 5 E
Hektarskördar för trindsäd, riket 1913–2007

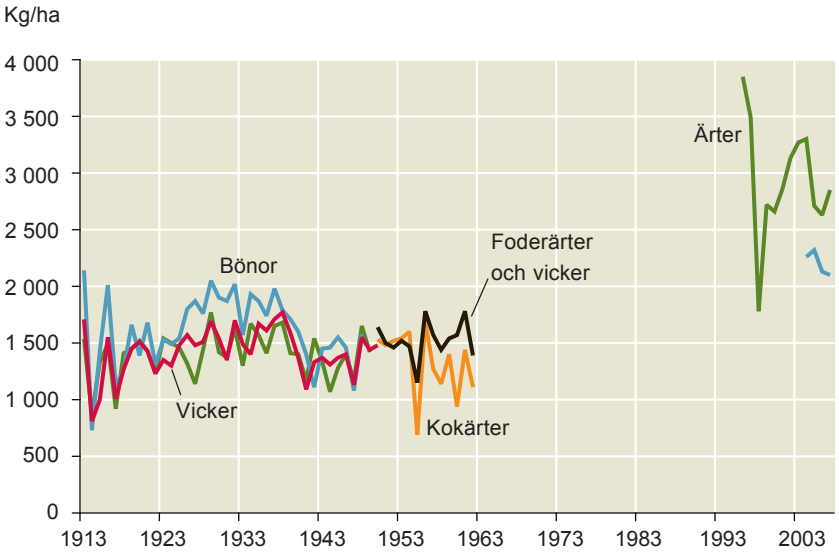

Källa: Tabell 5.1.

Trindsäd

Med trindsäd menas baljväxter som odlas för frönas skull till mogen skörd. Namnet trindsäd kommer av de runda, uppsvällda fröna. I grödgruppen trindsäd ingår ärter, åkerbönor och vicker för skörd av mogen gröda. Med ärter avses kokärter och foderärter (inte konservärter eftersom de skördas färska). Ärter och åkerbönor är vanligt förekommande inom den ekologiska odlingen eftersom dessa grödor liksom andra baljväxter bidrar till försörjningen av växtnäringsämnet kväve och ersätter importerade protein-fodermedel.

Ärter är den klart dominerande trindsädesgrödan. Oftast har kokärter och foderärter samredovisats. Endast för åren 1950–1962 finns separat redovisning av kokärter. Foderärterna samredovisades under 1950–1962 med vicker. Vicker var under 1900-talets första hälft en förhållandevis betydelsefull fodergröda med en årlig totalskörd på mellan 5 000 och drygt 10 000 ton. Under 2000-talet har den årliga odlingsarealen av vicker understigit 50 hektar.

Under åren 1913–1942 redovisades skördestatistik för bönor som en sammanslagen kategori och under åren 1943–1948 redovisades skördeuppgifter för häst- och bondbönor. Under åren 1949–2003 saknas skördestatistik för bönor. Det är troligt att merparten av bönorna under hela perioden 1913–1948 varit just häst- och bondbönor. Dessa bönor kan användas

Fakta

Kvalitetsegenskaper undersöks inte längre

Skördeundersökningen innefattar inte längre variabler om grödornas kvalitet, vilken kan variera mellan olika odlingsmetoder och påverka skördens användbarhet. Statistik om den levererade spannmålsskördens proteinhalt, rymdvikt, vattenhalt och falltal (för brödspannmål) sammanställdes till och med år 1991 utifrån uppgifter som samlades in från spannmålsuppköparna. Fram till och med 1987 fanns statistik om vallskördens näringsvärden baserad på ett urval av prover från de objektiva skördeuppskattningarna.

För potatis görs omräkning av skördad kvantitet till en reducerad användbar skörd med hjälp av standardtal. Samma standardtal används vid beräkning av såväl ekologisk som konventionell skörd.

både som livsmedel och som foderväxter. Bondbönan är något större än hästbönan men växtsättet är detsamma. Åkerbönor, som kom med i skördestatistiken år 2004, är samma typ av böna (*Vicia faba*). Åkerbönorna är relativt små och används i foderblandningar som svenskt proteinfoder istället för importerade sojabönor.

Avkastningen av trindsädesgrödorna är starkt beroende av väderväxlingarna, vilket märks genom att hektarskördarna varierar mycket från år till år (se figur 5 E). Ärterna är torkkänsliga och drabbas även hårt av alltför regnig väderlek. Om marken är vattenmättad lider ärterna snart av syrebrist och problem med ärtrotröta och andra växtsjukdomar. År 1998 var t.ex. sommaren extremt regnig och det regniga vädret fortsatte även under hösten. Det året var hektarskörden av ärter hälften så stor som året innan. Närmare 30 % av ärtarealen förblev då helt obärgad. Under år 1955 var det tvärtom svår sommartorka och då blev det knappt halv skörd av kokärterna.

För åren 1963–1995 saknas skördestatistik för trindsädesgrödorna. Odlingsarealen minskade under början av 1960-talet och var lägst under åren 1967–1972. Under den aktuella tidsperioden baserades skördestatistiken på provtagning av grödorna och en särskild provtagningsteknik togs fram för ärterna. Den var dock relativt tidskrävande och det bedömdes inte ekonomiskt berättigat att introducera provtagningsmetoden för ärterna.

Figur 5 G
Totalskördar av oljeväxter, riket 1943–2007

Ton i tusental

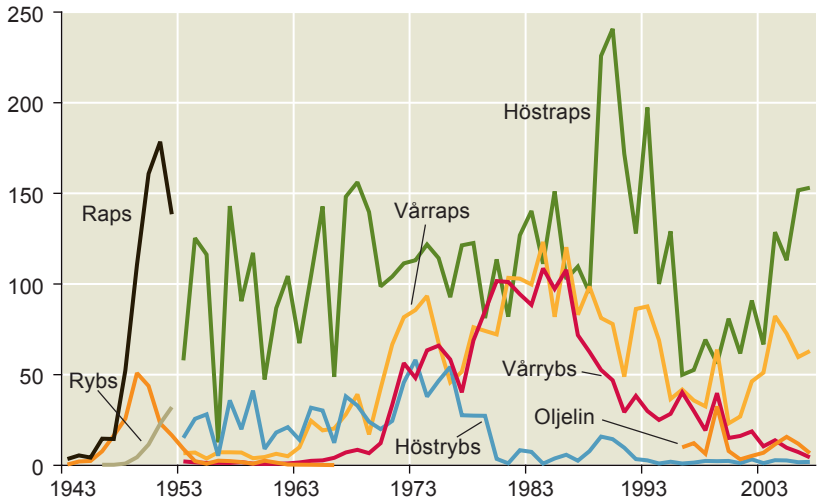

Källa: Tabell 5.2.

Oljeväxter

Till oljeväxter räknas raps, rybs och oljelin. Tidvis har även vitsenap, vallmo och oljedådra odlats - men bara marginellt. Tidsserien med skördestatistik för oljeväxter startar under början av 1940-talet med uppgifter om totalskördar (se figur 5 G). Statistik gällande hektarskördar finns från början av 1950-talet. Trenden har därefter varit svagt ökande när det gäller avkastningsnivåer (se figur 5 F). Sedan slutet av 1990-talet har dock höstraps uppvisat en allt snabbare ökningstakt och skillnaden i skördenivå jämfört med de övriga raps- och rybsgrödorna har efterhand blivit större. För åren 1993–1994 saknas statistik gällande hektarskördar av oljeväxter.

Innan mineraloljorna började tas i bruk mera allmänt vid det förra sekelskiftet användes raps- och rybsoljan för belysningsändamål och som smörjmedel. Oljan användes också som råvara vid framställning av såpa och tvål. Inte förrän på 1970-talet, då det förädlades fram sorter utan giftig erukasyra, började raps- och rybsoljan användas som livsmedel. Avkastningsökningen dämpades då under en period som en följd av att växtförädlingen inriktades på dessa kvalitetsförbättringar snarare än på högre skördeutbyte per hektar.

Totalproduktionen av raps och rybs var förhållandevis stor under 1970- och 1980-talen och kulminerade år 1990. Den nationella jordbrukspoliti-

Figur 5 F
Hektarskördar för raps och rybs, riket 1952–2007

kg/ha

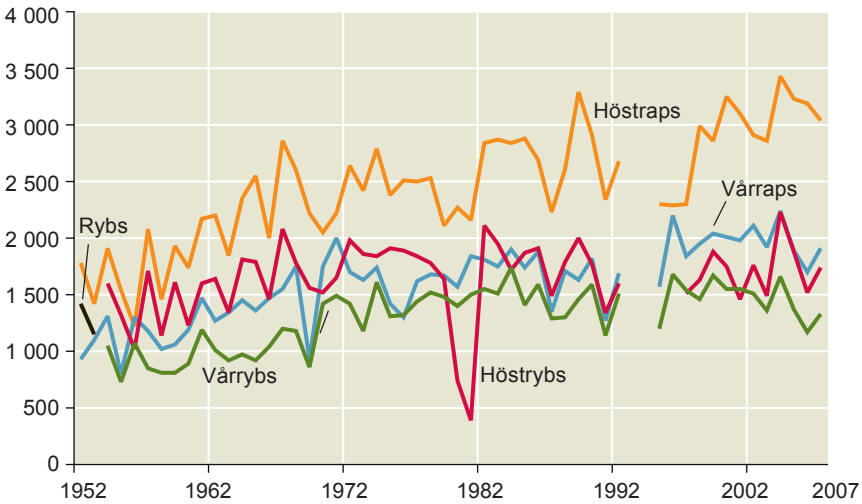

Källa:Tabell 5.1.

Figur 5 H
Arealförändring 1965–2007 och hektarskördar 1998–2007 för höstraps, produktionsområden

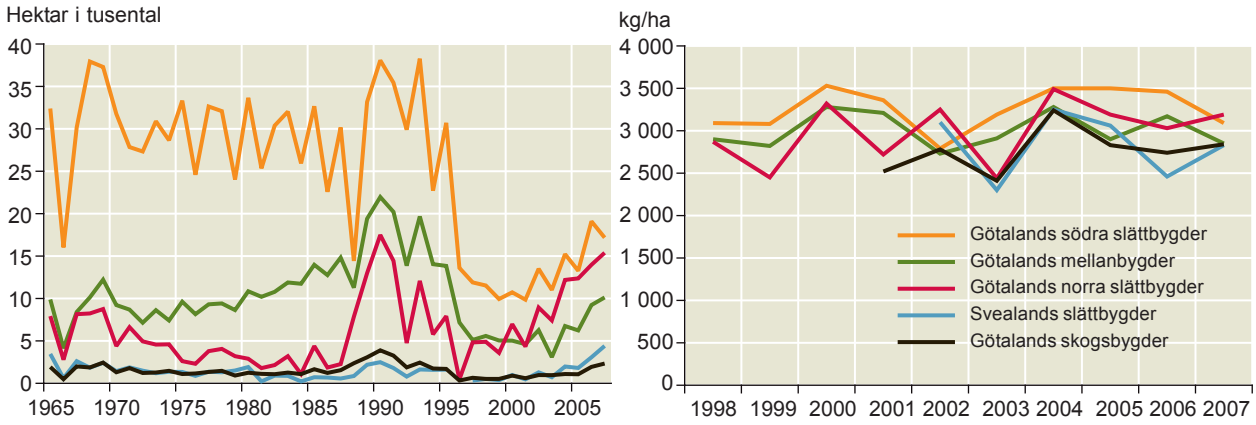

Källa:Tabell 11.2b och 11.3b

ken var under denna period inriktad på att det svenska behovet av oljeväxtfrö för vegetabilisk olja och proteinfodermedel skulle täckas. Genom 1990 års livsmedelspolitiska beslut och strax därefter planering för ett EU-inträde 1995 kom beredskapsmålen att minska i betydelse och numera finns inga målsättningar om produktionens omfattning, utom för ekologisk odling.

Totalskörden av raps och rybs hade en svacka under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet. Den minskade produktionen har förklarats med minskat ekonomiskt stöd, låga priser på världsmarknaden och bättre relativ lönsamhet inom spannmålsodlingen. Mot bakgrund av högre priser under 2000-talet har odlingen och därmed totalskörden av höstraps och i viss mån även vårraps åter visat en uppåtgående trend.

Skörden av raps och rybs används numera framförallt som råvara för vidareförädling till matfett och för foder. Den tekniska industrin använder också en stor del av skörden, bland annat till biodiesel, hydrauloljor, sågkedjeolja m.m.

Höstrybs klarar svåra vinterförhållanden bättre än höstraps. Genom att höstrybs och vårrybs också mognar tidigare än rapsgrödorna har dessa grödor passat bra i de nordligare delarna av landet. Under den senaste 10-årsperioden har dock odlingen av höstrybs varit marginell och vårrybsarealerna har minskat. Istället har vinterhärdigare sorter och kanske även varmare klimat möjliggjort en kraftig ökning av den mer högavkastande höstrapsen. Det gäller särskilt Götalands norra slättbygder och Svealands slättbygder. I de produktionsområden som uppvisar en snabb arealökning har avkastningsutvecklingen ofta stagnerat. Det beror på att med en begränsad odlingsareal är det vanligen bara de allra bäst lämpade odlingsområdena som används. När odlingsarealen sedan ökar tas arealer med sämre avkastningspotential i bruk. Exempel på detta illustreras för höstraps i figur 5 H där arealförändringarna på produktionsområdesnivå sedan 1965 visas till vänster och skördeutvecklingen från 1998 då odlingsarealen ökade visas till höger.

Den svenska odlingen av oljelin kom igång i början av 1940-talet som en följd av importproblemen under andra världskriget. Odlingen ökade därefter snabbt och totalskörden av oljelin nådde en toppnivå under slutet av 1940-talet. Produktionen minskade dock efterhand och för åren 1967–1995 saknas skördestatistik. Vid sökandet efter nya grödor som en följd av överskottsproduktion av de traditionella jordbruksgrödorna väcktes intresset för oljelinet igen under slutet av 1980-talet. När Sverige blev medlem i EU tog oljelinodlingen fart och från och med år 1996 finns oljelin åter med i skördestatistiken (se figur 5 I). Inledningsvis utgick särskilda EU-stöd för linodlingen. Det ledde till att oljelin även odlades på arealer som inte var särskilt lämpliga. Linet behöver bland annat jämn tillförsel av vatten och har svårt att konkurrera med ogräs. Skördestatistiken visar att avkastningsnivåerna överlag var låga under den aktuella perioden. När stödnivåerna successivt minskade under de första åren av 2000-talet minskade även odlingsarealen, samtidigt som avkastningen per hektar ökade.

Figur 5 I
Hektarskörd för oljelin, riket 1952–2007

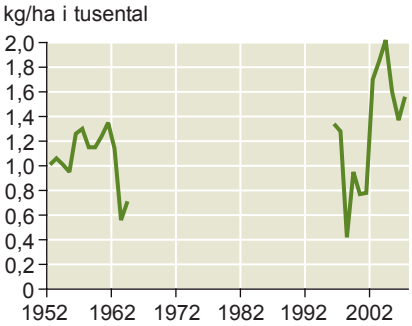

Källa: Tabell 5.1.

Under de allra senaste åren har odlingen och produktionen av oljelin återigen ökat, men nu som en följd av ökad efterfrågan på linolja. Det är framförallt linolje- och färgindustrin som efterfrågar svensk förnyelsebar olja. Restprodukten oljefrökaka är ett eftertraktat foder och för den som har halmpanna är linhalmen ett utmärkt bränsle med högt energivärde. Linfrö används även som livsmedel, bland annat som medel mot förstoppning och som ingrediens i matbröd.

Figur 5 K
Hektarskörd för potatis, riket 1913–2009

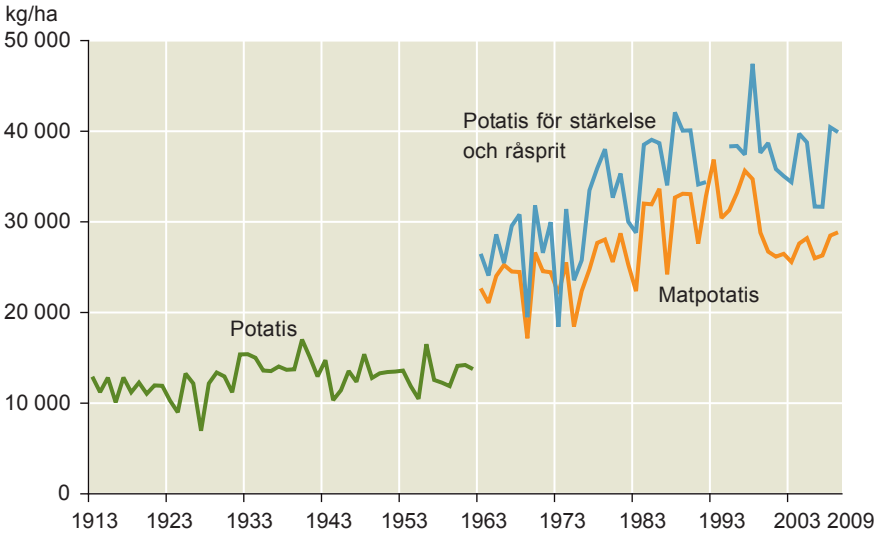

Källa:Tabell 5.1.

Potatis

Under 1900-talets första år importerades cirka 90 000 ton potatis per säsong. Potatisen användes huvudsakligen som livsmedel, till bränning av sprit samt för tillverkning av stärkelse. Intresset för att använda potatis till foder ökade omkring 1910. Som en följd av första världskrigets utbrott ville man 1915 att potatisarealen skulle öka och all spritbränning förbjöds. Bristen på utsädespotatis var stor och anvisningar för delning av potatisutsädet gavs ut. Fördelaktiga lån för att köpa utsäde kunde erhållas. Trots det kom skörden att bli otillräcklig och hela den svenska skörden togs i beslag och ransonering infördes. År 1917 hade odlingen sin största omfattning i Sverige med 163 700 hektar och redan 1919 redovisades ett överskott på ca 190 000 ton, vilket ledde till att ett importförbud infördes.

Under 1920-talet minskade arealerna, men tack vare ökande hektarskördar (se figur 5 K) förblev totalskörden oförändrad. Handsättning var fortfarande den vanligaste sättningstekniken men sättningsmaskiner började komma ut på marknaden. Det fanns större upptagare som krävde fyra hästar för att dra dem. På 1930-talet infördes de första bestämmelserna om kvalitetskrav samt en notering av potatispriset. Största hotet mot odlingssäkerheten var fortfarande potatisbladmöglet, men förebyggande besprutning med kopparpreparat som t.ex. Bordeauxvätska gjorde att angreppen nu kunde begränsas.

Andra världskrigets utbrott ledde åter till att fokus sattes på kvantitet snarare än kvalitet. Problemen under krigsåren var främst bladmögel som gav brunröta på knölarna och odlingstekniska frågor kring t.ex. sättavstånd samt utsädeskvaliteten. Sortblandningar i odlingarna ansågs vara ett problem.

I slutet av 1940-talet redovisades de största totalskördarna någonsin i Sverige och då uppstod under några år ett överskott av potatis (se figur 5 J).

Under 1950-talet gjordes viktiga framsteg i odlingen. Nya sorter speciellt anpassade för framställning av stärkelse och för matpotatisodling togs fram. Nya användningsområden för potatis som t.ex. pommes frites, mospulver och chips utvecklades. Under

Fakta

Definitioner för potatis

Potatis: innefattar all potatisodling.
Matpotatis: innefattar färskpotatis och höst- och vinterpotatis för direkt konsumtion, men även potatis för tillverkning av mos, chips, pommes frites m.m. samt foder- och utsädespotatis.
Potatis för stärkelse och råsprit: innefattade även utsädesodlingar av potatis för stärkelse och råsprit.
Fabrikspotatis och industripotatis: är vidare begrepp än potatis för stärkelse och råsprit och potatis för stärkelse. Begreppen skär över definitionsgränserna i statistiken. Många tolkar t.ex. begreppet fabrikspotatis så att det även inbegriper viss potatis till t.ex. chipsindustrin. Dessa kvantiteter redovisas som matpotatis i statistiken.

Figur 5 J
Totalskörd potatis, riket 1921–2007

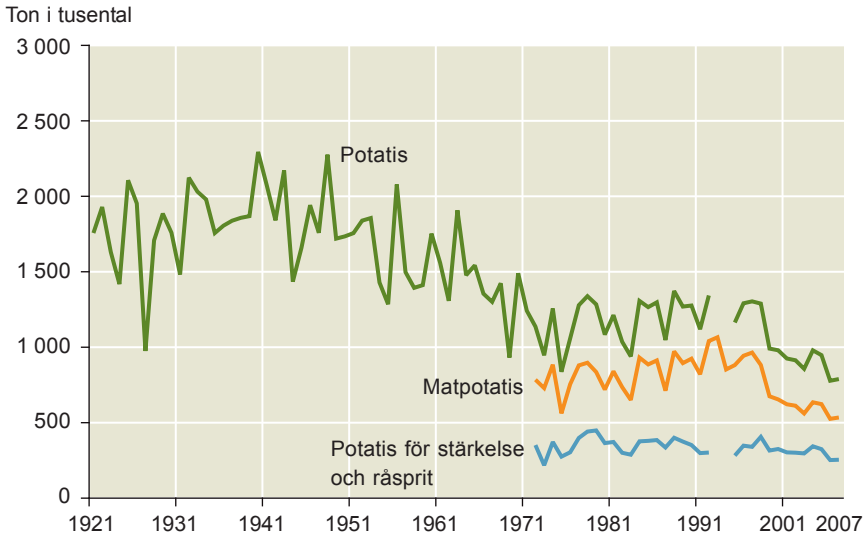

Källa: Tabell 5.2.

1960-talet började även skalerier att etableras på många platser och utvecklingen av förädlade potatisprodukter fortsatte.

De objektiva skördeuppskattningarna infördes och det statistiska underlaget inhämtades genom provtagning och vägning av proverna ute i fält. Odlingsstorleken ökade och den småskaliga odlingen där varje hushåll bedrev husbehovsodling minskade successivt. Tack vare ökande hektarskördar bibehölls totalskörden tämligen oförändrad. Denna utveckling fortsatte även under 1970-talet och totalskörden förblev i stort sett på samma nivå trots minskande arealer. Undantaget är 1975 då stor brist på svensk matpotatis noterades.

Under 1980-talet drabbades odlingarna hårt av bladmögel. Angreppen kom tidigare men tack vare tillgång till ett kurativt preparat (Ridomil) kunde potatis av god kvalitet ändå skördas. Nya problem uppstod dock då bladmögelsvampen i vissa områden utvecklade resistens mot Ridomil och odlings- och bekämpningsstrategier fick omarbetas.

I början av 1990-talet avreglerades potatismarknaden. Spannmål kom att användas i allt större utsträckning som brännerirråvara och fr.o.m. 1994 upphörde potatisodling för tillverkning av råsprit.

Det nya seklet har fortsatt med ytterligare minskning av husbehovsodlingarna. För matpotatis har trenden varit att totalskördarna minskat, medan totalskördarna för potatis för stärkelse i större utsträckning bibehållits. En allt större del av totalskörden för matpotatis skördas numera som färskpotatis, uppemot 20 % av arealen har utgjorts av färskpotatis under senare år. Trots att potatis fortfarande är ett baslivsmedel för de allra flesta säljs alltmer potatis som tvättad produkt i mindre förpackningar med snävare storlekssortering och får då mer karaktären av en exklusiv grönsak.

Figur 5 L
Hektarskördar för sockerbetor och foderrotfrukter, riket 1913–2007

Ton i tusental

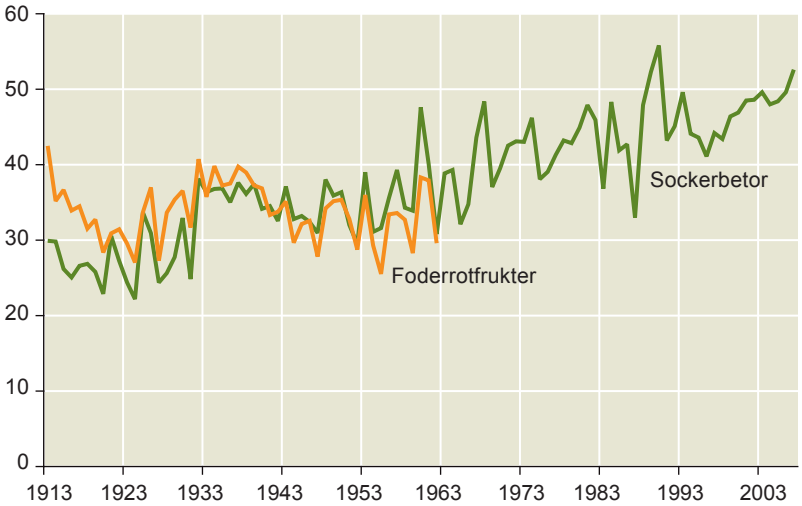

Källa:Tabell 5.1.

Sockerbetor och foderrotfrukter

I Sverige har sockerbetor odlats i cirka 150 år. Sockerbetorna behöver lång vegetationsperiod och huvuddelen av odlingen sker i Skåne. I tidsserien med avkastningsnivåer som börjar år 1913 anas svackor i samband med krigsåren 1914–1918 och 1939–1945. I övrigt är det en positiv skördeutvecklingstrend (se figur 5 L). Den genomsnittliga avkastningen under 1990-talet var drygt 30 % högre än under 1950-talet. De allra senaste åren, från år 2007 och framåt, har odlingsarealen minskat något och koncentrerats än mer till Skåne. Det beror till stor del på EU:s sockerreform år 2006, då man för att skapa balans på marknaden och harmonisera de europeiska priserna med världsmarknadspriserna sänkte

Fakta

Metodbyten ändrade skördenivåerna för potatis

När den subjektiva metoden, i början 1960-talet, ersattes med objektiv skördeuppskattning ökade de skattade hektarskördarna även för potatis. De objektivt skattade hektarskördarna översteg skördenivån som erhölls med den subjektiva metoden med i storleksordningen 30 %. Totalskördeuppgifterna för åren före 1959 är följaktligen inte helt jämförbara med de efterföljande åren. Totalskörden före 1960 torde dock inte ha blivit underskattad i lika hög utsträckning eftersom man före 1960 använde oreducerad areal vid beräkning av totalskörden medan man när objektiv skördeuppskattning införs börjar använda uppgifter om besådd areal.

Fr.o.m. 1999 ersattes SCB:s objektiva skördeuppskattningar med provtagning i fält med uppgifter inhämtade direkt ifrån jordbrukarna. Metodändringen gör det svårt att direkt jämföra senare års resultat med resultaten fram t.o.m. 1998. För potatis visade sig resultaten på riksnivå understiga de objektiva med nästan 20 % när uppgifter hämtades direkt ifrån jordbrukarna. De två viktigaste orsakerna till skillnaden i nivå mellan de båda metoderna var att i den objektiva skattningen vägdes proven direkt ute i fält. Ingen korrigering gjordes för s.k. lättnad som inträffar när knölarna efter upptagning erhåller en ny vätskejämvikt gentemot omgivande luft i stället för den jämvikt som rådde när knölen låg i fuktig jord. I de objektiva skördeuppskattningarna åsattes dessutom areal odlad som färskpotatis samma hektarskörd som matpotatis upptagen efter 15 augusti vid beräkning av totalskörden. Ingen korrigering nedåt gjordes för färskpotatisens lägre hektarskördenivå.

Figur 5 M
Totalskördar av sockerbetor och foderrotfrukter, riket 1921–2007

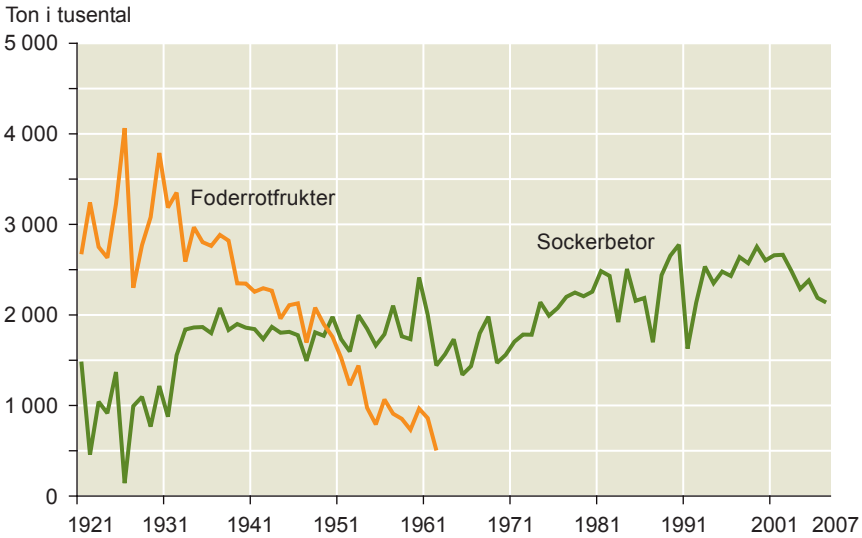

Källa:Tabell 5.2.

produktionskvoterna och även stödet till betodlarna. Effekten på riksnivå har blivit att totalskörden av sockerbetor har minskat samtidigt som avkastningen per hektar har ökat.

Foderrotfrukter började odlas under den senare hälften av 1800-talet och har odlats i hela landet. Som foderrotfrukter användes foderbetor, fodersockerbetor, rovor, kålrötter och fodermorötter. Under åren 1913–1920 var skördeavkastningen av foderrotfrukter 20–40 % högre än skördeavkastningen för sockerbetor. Därefter låg merutbytet per hektar av foderrotfrukterna på en något lägre nivå fram till 1940-talet. Under de senaste åren då det finns skördestatistik för foderrotfrukter, dvs. till år 1962, var avkastningen per hektar lägre än sockerbetsavkastningen. Det märks tydligt att årsmånsvariationerna för sockerbetor och foderrotfruker följs åt. År med hög hektarskörd för sockerbetor sammanfaller med år med hög hektarskörd för foderrotfruker, och tvärtom.

Totalskörden av foderrotfrukter var störst under 1920-talet och 1930-talet (se figur 5 M). Därefter minskade arealen i takt med att den mindre arbetsintensiva odlingen av foderspannmål ökade. De allra senaste åren har odlingen av foderbetor, om än på en marginell nivå, åter tagits upp inom ekologisk mjölkproduktion. Krav på 100 % ekologiskt foder till idisslare har införts och det finns också gränser för hur mycket kraftfoder man får utfodra idisslare med. Ett sätt att minska beroendet av konventionella fodermedel och öka självförsörjningsgraden har då varit odling av energirika foderrotfrukter med högt skördeutbyte per hektar.

Hö från naturlig äng och slåttervall från åker

Under början 1900-talet pågick fortfarande en omfattande omställning från bärgning av ängshö till odling av slåttervall på åkermark. Fram till år 1959 redovisades skördeuppgifter om avkastning för naturlig äng, men statistik om totalskördar från naturlig äng redovisades för sista gången år 1940 (se figur 5 N). Då utgjorde skörden från naturlig äng runt 10 % av den totala slåttervallskörden från åkermark.

Skördeavkastningen per hektar från den naturliga ängen låg under perioden 1913–1959 vanligen på cirka en tredjedel av avkastningen från slåttervallen. De kvarvarande ängarna var troligen förhållandevis marginella marker i jämförelse med de i hög grad nyuppodlade och alltmer välgödslade åkermarksvallarna. Det kan noteras att varken slåttervallen eller slåtterängarna visade någon nämnvärd ökning av avkastningsnivåerna under den aktuella perioden.

År 1918 drabbades grödorna av torka och kyla från april till i mitten av juni och dessutom svår nattfrost i maj och början av juni. Det var alltför torrt

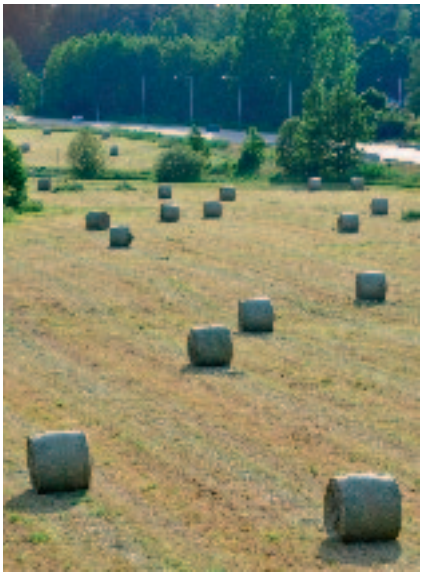

Figur 5 N
Totalskörd av vall, riket 1921–2007

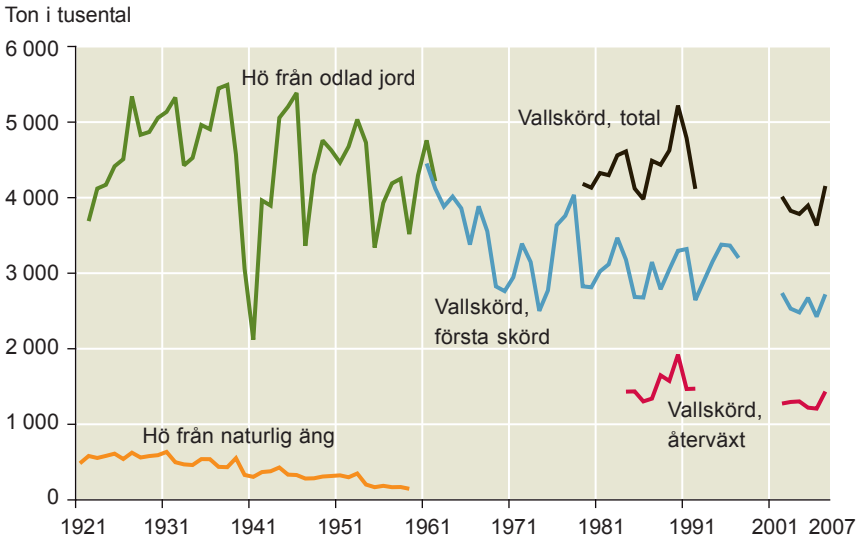

Källa: Tabell 5.2.

väder även i augusti samt brist på mineralgödselmedel. Hö från odlad jord, eller slåttervall som det numera benämns, gav bara 1 900 kg per hektar det året. Slåttervallsavkastningen var ännu lägre år 1941 och även då var det torka och frostnätter under april, maj och juni samt brist på mineralgödselmedel.

Under perioden 1961–1998, då statistiken baserades på provtagning, redovisades mestadels skördestatistik för både första skörd och återväxt (se figur 5 O). I återväxtskörden ingick även skörd från betad återväxt. Under den här perioden kunde en kraftig ökning av skördeavkastningen konstateras, samtidigt som en tydlig förändring av fördelningen skedde från den första skörden till återväxten.

För åren 1993–1997 är statistiken bristfällig, dels därför att den enbart omfattar den första skörden och inte återväxten, dels därför att antalet jordbruksföretag som statistiken baseras på är begränsat. För åren 1998–2001 saknas skördestatistik för slåttervall helt och hållet.

År 2002 återupptogs insamlingen av skördedata för slåttervall, nu baserad på information från ett urval av jordbrukare med vallodling. Denna statistik över skördenivåer i slåttervall ligger på en lägre nivå jämfört med då vallstatistiken byggde på provtagningsresultat. Det finns flera förklaringar till denna nivåskillnad, varav en är en metodteknisk förändring som innebar att uppgifter om skörden från betad återväxt som ingick i beräkningarna under provtagningsperioden inte kunde samlas in längre via intervjumetoden. En annan förklaring hänger samman med att antalet mjölkkor har minskat under perioden, samtidigt som arealen med slåttervall har ökat. Det innebär att förhållandevis stora vallarealer odlas extensivt, i första hand för att få gårdsstödet, eller för att få fram foder till fritidshästar. Ytterligare en orsak till nivåskillnaden är den ökade andelen ekologiskt odlad vall. Hektarskörden av ekologiskt odlad slåttervall är runt 20–35 % lägre än avkastningen från den konventionellt odlade arealen. Andelen ekologisk slåttervall var år 1995 cirka 5 %, år 2000 runt 25 %, år 2005 34 % och under år 2007 var den 27 %. Sättet att tillvarata grovfodret har också ändrats. Det har blivit allt vanligare att skörda vallen som ensilage, inte som hö. Man skördar numera en mindre kvantitet med högre kvalitet.

Figur 5 O
Hektarskörd för vall, riket 1913–2007

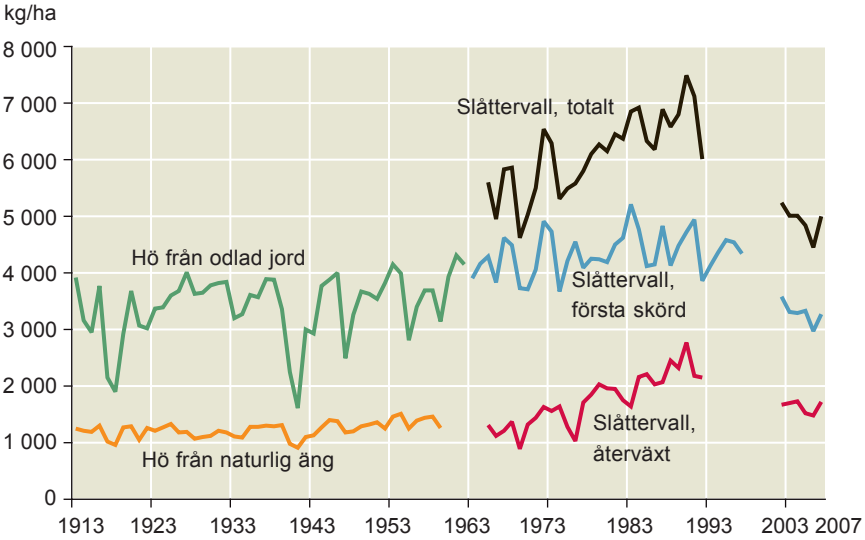

Källa: Tabell 5.1.

Fakta

Beräkning av skörd av slåttervall

Statistiken om skörd av slåttervall omfattar sedan år 2002 inbärgad skörd, fördelad på första skörd och återväxt. Om återväxten tillvaratagits genom bete ingår den inte längre i statistikunderlaget. Den betade återväxten ingick däremot i statistikunderlaget till den tidigare använda provtagningsmetoden.

Återväxten skördas ofta flera gånger under en växtodlingssäsong. Vid statistikberäkningarna slås dessa delskördar ihop till en total återväxtskörd. Från en del arealer där det har bärgats en första skörd av slåttervall tillvaratas inte återväxten alls. Skörden per hektar av återväxt beräknas ändå utslagen på hela den areal där slåttervall har skördats. Det innebär att hektarskördarna av återväxten blir lägre än om återväxtsskörden skulle ha beräknats utslagen per tillvaratagen återväxtareal.

Halm

Under början av 1900-talet var det självklart att tillvarata hela skörden, vilket bland annat innebar att halmen nogsamt samlades in och användes. Halmen var och är fortfarande ett viktigt strömedel. Förr, när varje gård hade djurhållning, behövdes stora kvantiteter halm för ströändamål. Halmen kunde även användas som foder vid brist på hö. Det förekom också att

Tablå 5.1
Utnyttjande av halm 1997

Gröda	Grödareal hektar	Andel av grödarealen: Bränning på fältet %	Andel av grödarealen: Nedbrukas %	Andel av grödarealen: Tillvaratas %	Andel av tillvaratagen areal till: Foder %	Andel av tillvaratagen areal till: Strö %	Andel av tillvaratagen areal till: Energiproduktion %	Andel av tillvaratagen areal till: Annat %
Spannmål	1 268 800	1	64	35	24	71	3	2
Kokärter	32 700	0	96	3	76	20	3	0
Sockerbetor	60 500	0	91	9	100	0	0	0
Oljeväxter	63 600	0	97	3	6	21	73	0
Oljelin	9 500	1	90	9	0	0	66	34

Källa: Statistiska centralbyrån, Statistiska meddelanden MI 63 SM 9901.

Figur 5 P
Totalskörd halm, riket 1921–1962

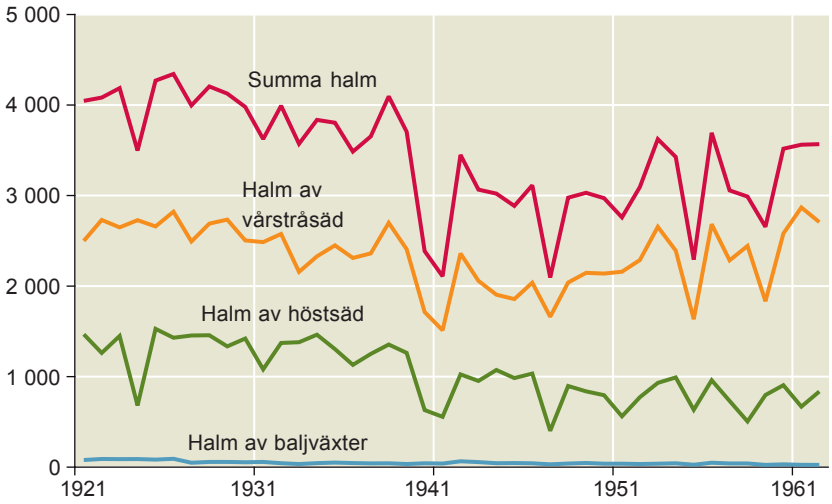

Källa: Tabell 5.2.

halmen hackades, blandades med mald spannmål och melass och användes som foder till både hästar och nötkreatur. Förr i tiden hade halmen dessutom flera andra användningsområden, såsom stoppning i madrasser, taktäckningsmaterial och för att täcka isblock under sommaren (isdös – dåtidens kylskåp). Råghalm är längre än halm från övriga sädesslag och den är även mer motståndskraftig mot röta. Havre- och vetehalm är smakligare som foder.

Statistik om den totala halmskörden finns fram till början av 1960-talet (se figur 5 P). Trenden fram till andra världskriget var svagt nedgående. Under samma period minskade den totala höstrågskörden, medan totalskörden av höstvete ökade. Den totala skörden av vårvete ökade något, men totalproduktionen av de övriga vårsådda spannmålsgrödorna var förhållandevis stabil. Den låga halmskörden under år 1924 förklaras av regnigt väder under hösten 1923, vilket medförde att en del av höstsådden uteblev helt. Fortsatt ogynnsamt väder under vintern och våren 1924 tunnade ut de höstsådda grödorna och stora arealer plöjdes upp och såddes om med vårsäd. Under åren 1940 och 1941 ledde torr och kall väderlek under våren, följt av långvarig torka under försommaren, till korta strån och halmskörden var mycket liten dessa år. Under de efterföljande åren är tendensen ökande halmskördar, dock med stora variationer. Under åren 1947 och 1955 var det problem med utvintrad höstsäd och svår sommartorka och 1958 blev de höstsådda grödorna nedsatta av för mycket regn i samband med sådden under den föregående hösten, vilket ledde till sämre övervintring än normalt.

Ett sätt att råda bot på den långvariga bristen på statistik om halmskörden sedan början av 1960-talet har ibland varit att utgå från kvoten halm/kärnskörd. Detta förhållande påverkas dock av sort, väder, jordart, gödsling och användning av stråförkortningsmedel, så metoden är grov och årsmånsberoende. En generell tendens enligt tidsserier från försöksresultat är att kärnskördarna har blivit större i förhållande till halmskördarna över tiden. För de år som statistik om halmskörden finns visas kvoten i figur 5 Q. Under denna period har halm/kärnskördkvoten minskat från cirka 1,5 till 1,0. Växtförädlingen mot högre kärnskörd och kortare strå, med syfte att minska risken för liggsäd, har bidragit till denna förändring. Den minskade kvoten kan också vara en följd av att en allt mindre andel av halmen tagits tillvara. Åtminstone under de första åren av 1960-talet samlades information in om på hur stor andel av höstsädes-, vårsädes- respektive baljväxtarealen som halmen bränts eller nedplöjts.

Under 1980 gjordes en provstudie

Figur 5 Q
Halm/kärna-kvot, riket 1921–1962

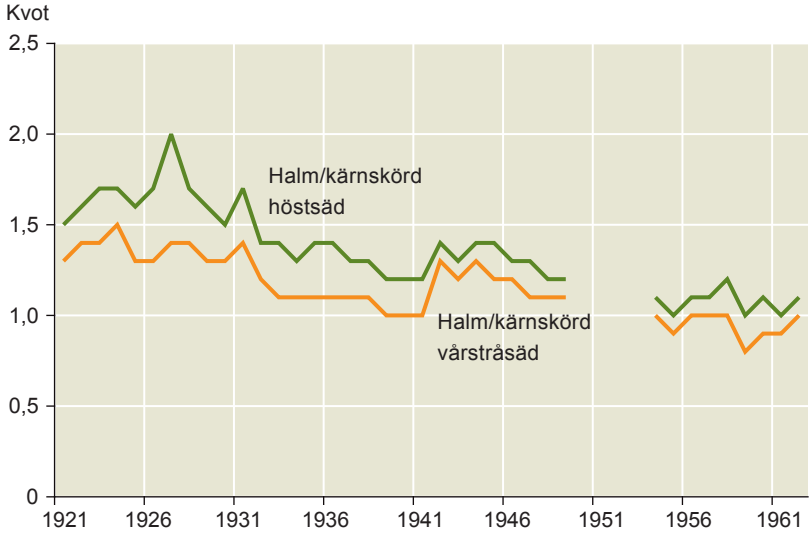

Källa: Beräkning utifrån Tabell 5.2.

av halm/kärna-kvoten utifrån de prover som samlades in för de objektiva skördeuppskattningarna. Kvoten blev mellan 1,1–1,3 för de olika spannmålsgrödorna, men då ingick även agnar och boss i halmdelen, eftersom denna fraktion inte gick att särskilja. Med dagens tröskteknik kan agnar och boss dock inte bärgas.

År 1997 gjorde SCB en rikstäckande undersökning av hur halmen tillvaratogs det året. Information samlades in från ett urval jordbruksföretag. En sammanfattning av resultaten visas i tablå 5.1.

Under 1997 tillvaratogs halmen på 35 % av spannmålsarealen, varav 3 % gick till energiproduktion. Andelen som vidareförädlas till energi har troligen ökat de senaste åren.

Skördeutveckling inom olika regioner

Jordbrukets åtta produktionsområden är avgränsade för att omfatta arealer som är likartade när det gäller naturliga förutsättningar för jordbruksproduktion. Länen innehåller ofta blandade odlingsförhållanden som kan dölja karaktäristiska särdrag. Därmed är produktionsområdena mer lämpliga för att studera trender för avkastningsnivåer. För att kunna följa utvecklingen under de senaste åren har 2008, 2009 och preliminära resultat för 2010 lagts till i de tidsserier för spannmålsgrödorna som redovisas i följande diagram.

Figur 5 R
Hektarskörd för höstvete, produktionsområden 1963–2010

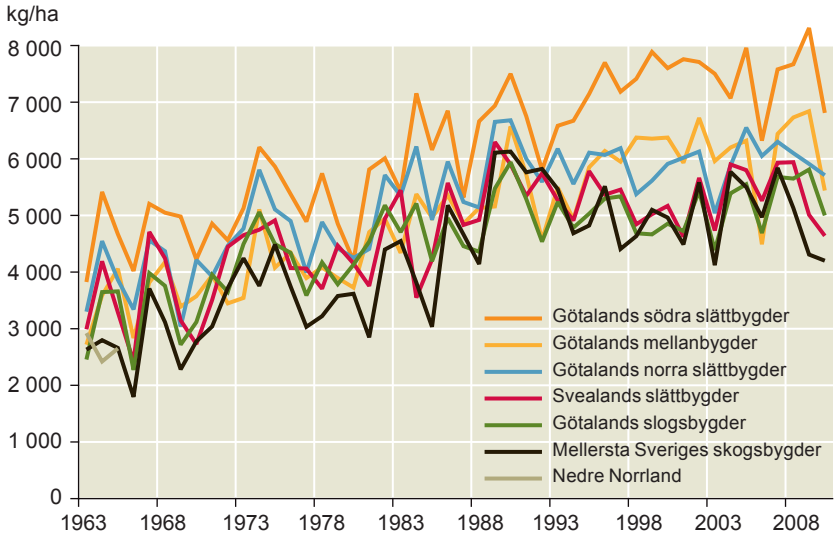

Källa: Tabell 11.3.

Figur 5 S
Hektarskörd för vårvete, produktionsområden 1963–2010

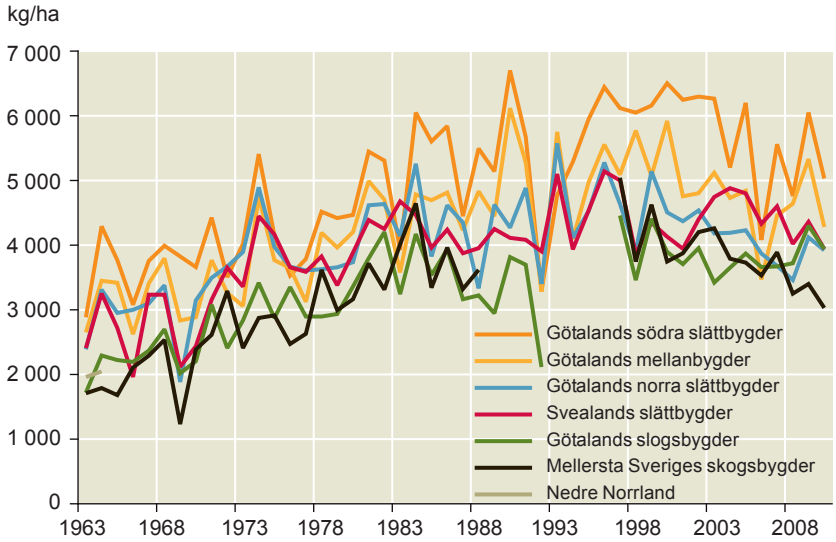

Källa: Tabell 11.3.

Vid jämförelse av spannmålsgrödornas hektaravkastning på produktionsområdesnivå blir det tydligt att från början av 1990-talet och framöver har skördeutvecklingen varit bäst i Götalands södra slättbygder. Det gäller särskilt höstvete (se figur 5 R) men även för de övriga spannmålsgrödorna och både om trenden har varit uppåtgående som för höstråg (se figur 5 T) och nedåtgående som för vårvete (se figur 5 S).

För råg, vårkorn (se figur 5 U) och havre (se figur 5 V) har spridningen i skördenivå mellan de olika produktionsområdena ökat sedan början av 1990-talet. Under samma period har skördeökningstakten generellt sett minskat eller avstannat. Det gäller för flera av spannmålsgrödorna i flertalet av produktionsområdena. Skördeutvecklingstrenden för vårvete har närmast varit negativ efter millennieskiftet.

Den ökade andelen ekologisk odling kan till viss del ha bidragit till den lägre skördeavkastningen under senare år, men kan inte utgöra hela förklaringen. Andra orsaker som nämnts har varit ökad markpackning, låga mullhalter och ensidiga växtföljer. Omläggningen av jordbrukspolitiken från prisstöd till arealersättning kan också ha lett till ökad fokusering på reducering av kostnader och minskade incitament att driva fram höga hektarskördar. Ef-

Figur 5 T
Hektarskörd för höstråg, produktionsområden 1963–2010

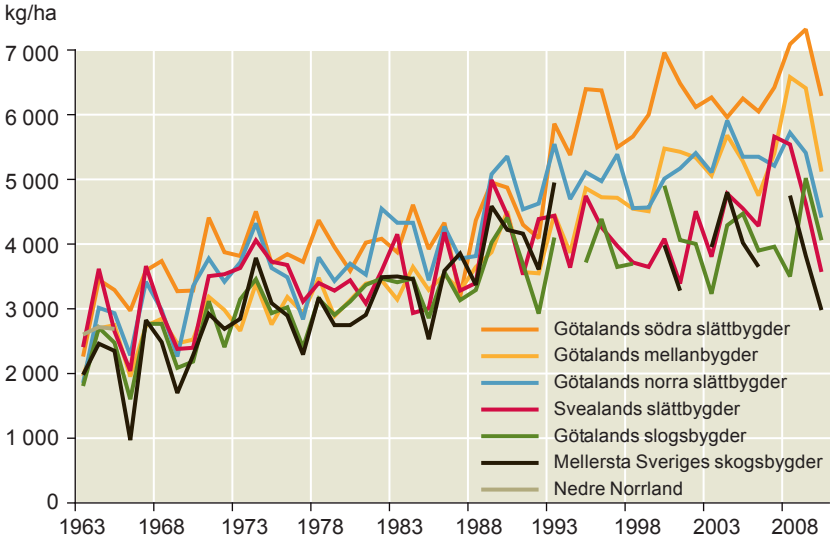

Källa: Tabell 11.3.

Figur 5 U
Hektarskörd för vårkorn, produktionsområden 1963–2010

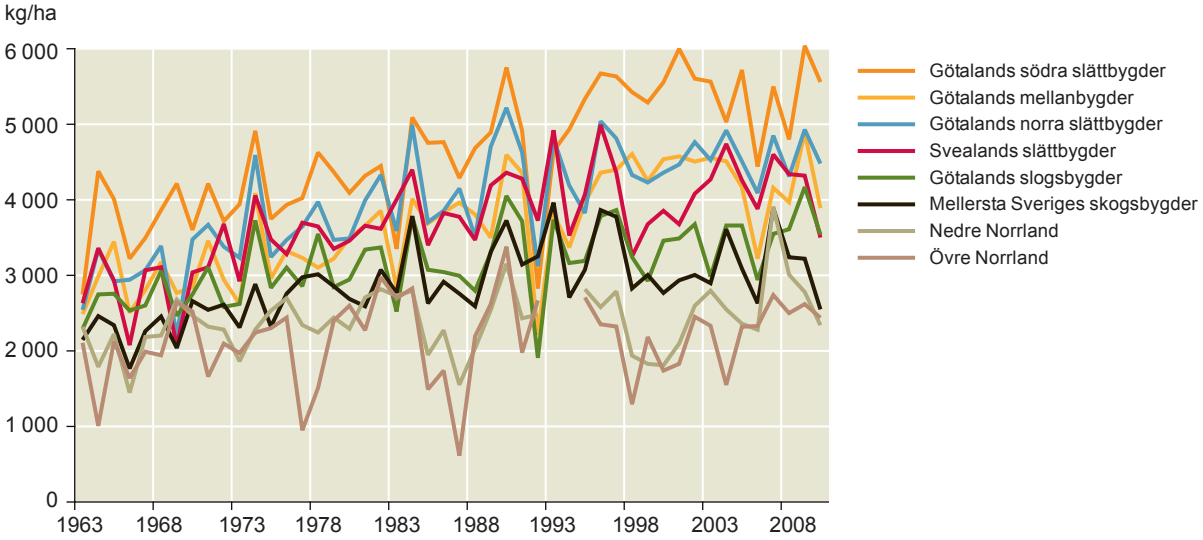

Källa: Tabell 11.3.

ter införandet av gårdsstödet år 2005 finns det dock inte några stödregler som styr mot odling av t.ex. spannmål. Rimligen gödslas det så mycket som är optimalt i förhållande till förväntat pris.

Ökade regionala skillnader under 1900-talet

Vårkorn odlas längre norrut än något av de andra stråsädesslagen. Därför passar grödan bra vid jämförelser av skördenivåer inom olika regioner i landet. I norra Sverige har det sexradiga vårkornet odlats i större utsträckning än söderöver. Det beror på att sexradskornet mognar tidigare än tvåradskornet. I de norra delarna av landet var kornet länge ett viktigt livsmedel i form av bröd, gröt m.m.

På kartorna (se figur 5 W) visas hektarskördar av vårkorn på länsnivå för åren 1915, 1965 och 2005. År 1915 var det inte så stora skillnader i avkastning mellan länen. Detsamma gäller för åren närmast före och efter. Överlag är avkastningsnivåerna i Norrlandslänen i samma storleksordning som för Mellansverige under det tidiga 1900-talet. Just för år 1915 var hektarskörden av vårkorn i Norrbottens län på samma nivå som i Kristianstads län.

En delförklaring till de jämna skörderesultaten mellan norr och söder kan vara att nyodlingen fortfarande var

Figur 5 V
Hektarskörd för havre, produktionsområden 1963–2010

kg/ha

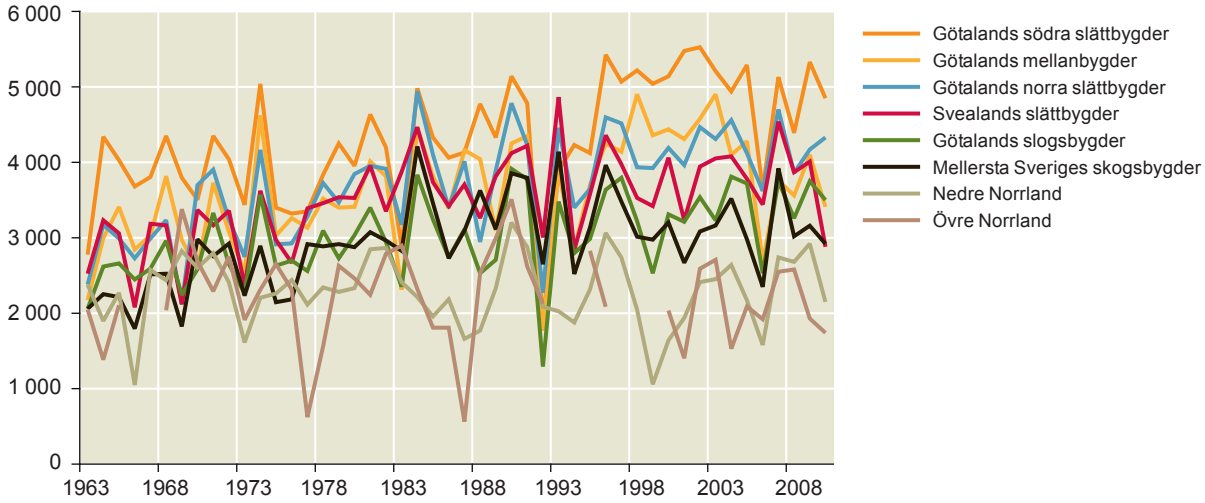

Källa: Tabell 11.3.

omfattande i Norrlandslänen. Från de nyuppodlade arealerna var det ofta ett bra skördeutbyte per hektar under de första odlingsåren. En annan förklarande faktor kan vara att vårkorn under den aktuella perioden var en förhållandevis marginell gröda i Götaland och Svealand, med 4 respektive 2 % den totala åkerarealen. Det kan innebära att vårkornet där trängdes undan från de bästa odlingsjordarna av mer högavkastande grödor som sockerbetor, höstvete m.fl. som inte går att odla norröver. I Norrland utgjorde vårkornarealen 15 % av den totala åkerarealen under år 1915. Det kan heller inte uteslutas att det finns brister i materialet i och med att skördeupp-

Figur 5 W
Skörd per hektar av vårkorn 1915, 1965 och 2005

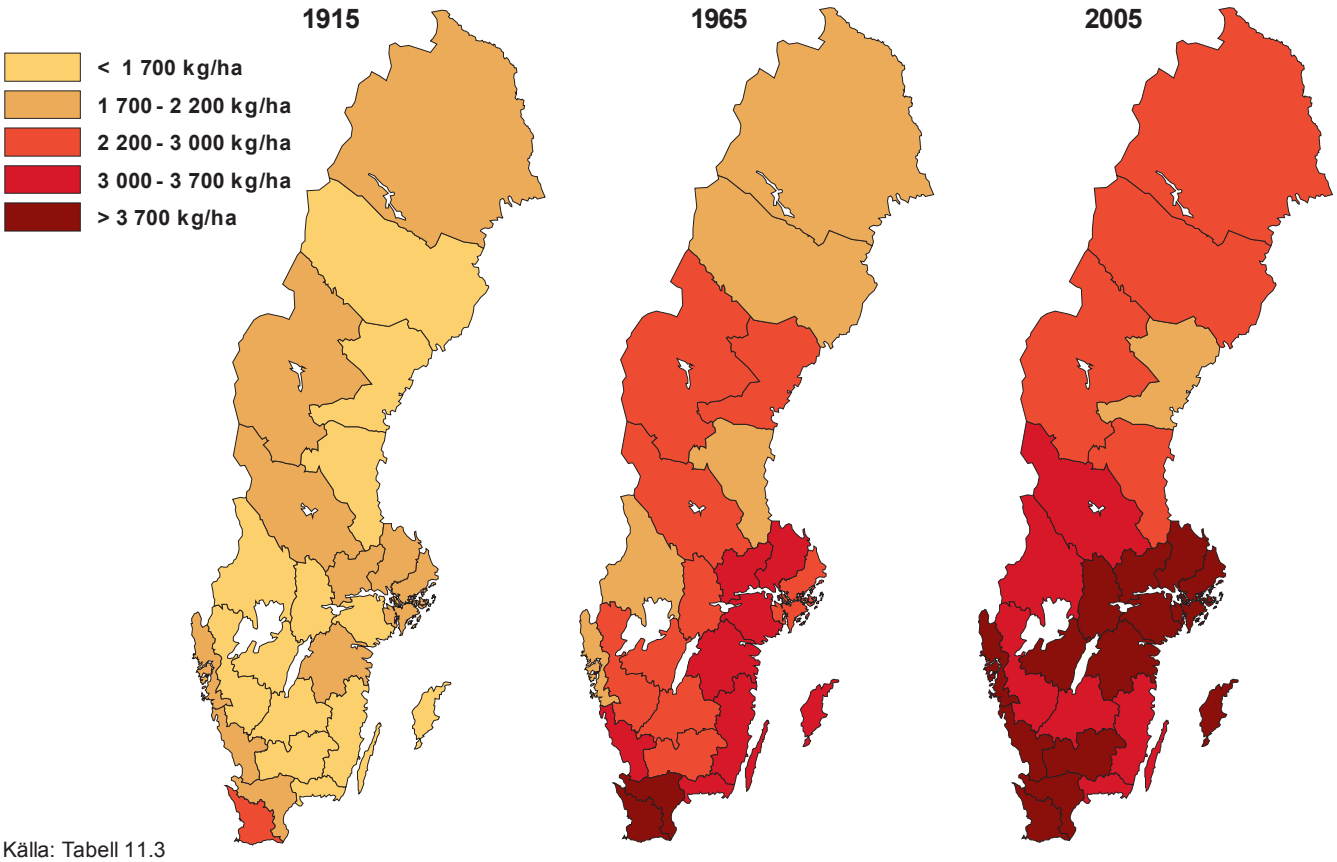

Källa: Tabell 11.3

gifterna baserades på subjektiva bedömningar av medelskördar på sockennivå.

År 1965 baserades statistiken på den objektiva provtagningsmetoden som genomfördes på samma sätt i hela landet. Här framträder Kristianstads och Malmöhus län med de högsta avkastningsnivåerna för vårkorn. Dessa län visar hektarskördar av vårkorn som är högre än hektarskördarna i de övriga länen även under åren närmast före och efter 1965. Vårkornarealen hade nu blivit större än havrearealen och utgjorde 15 respektive 22 % av åkerarealen i Götaland och Svealand. I Norrland utgjorde vårkornarealen 16 % av den totala åkerarealen.

Figur 5 X
Totalskörd av tobak, riket 1921–1962

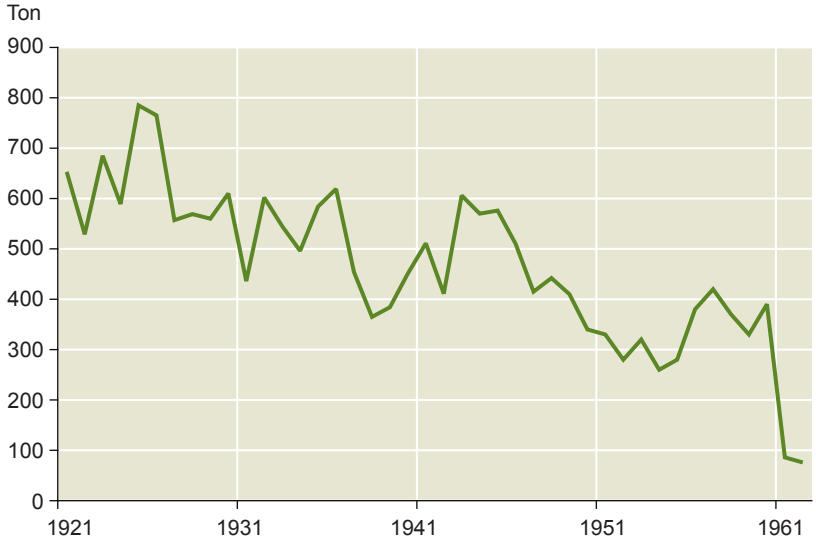

Källa: Tabell 5.2.

Även under år 2005 var avkastningen av vårkorn högst i Kristianstads och Malmöhus län. Andelen vårkorn var det året 18 respektive 19 % av den totala åkerarealen i dessa län. Om man rangordnar länen efter hektarskörden av vårkorn under åren 1913–2007 märks dels en tendens att skördenivåerna är mer likvärdiga under början av perioden, dels att Malmöhus och Kristianstads allt oftare har hektarskördar som är bland de högsta under den senare delen av perioden. Liknande tendenser finns även för havre.

Udda grödor förr och nu - några exempel

Spärgel

Under slutet av 1800-talet började spärgel odlas som foderväxt i Sverige, särskilt på magra sandjordar. Det finns noteringar om att grödan ger ett smakligt foder. Fröna kan malas och användas som nödbröd. Även om odlingen varit blygsam under 1900-talet så har odling trots allt förekommit fram till 1950-talet. Grödan omnämns bland övriga växtslag i 1943 års officiella jordbruksstatistik. Enligt 1911 års officiella jordbruksstatistik var den totala utsädesmängden i landet av spärgel 261 hektoliter, att jämföras med 266 584 hektoliter för höstvete. Är utsädet småfröigt, som hos spärgel, så räcker dock utsädet till en större areal än om det är mera storfröigt som vete. År 1889 var den totala utsädesmängden 133 hektoliter och den totala skörden 4 216 hektoliter. Året därpå ökade utsädesmängden till 703 hektoliter men det totala skördeutbytet sjönk till 2 035 hektoliter.

Tobak

Odlingen av tobak var mest utbredd i landet under 1700- och 1800-talet. Fabrikörer köpte då upp tobaksbladen av bönderna, men förädling av tobak förekom också på gårdsnivå. Piptobak, snus och handrullade cigarrer fick till-

Figur 5 Y
Totalskörd av spånadslin, riket 1921–1965

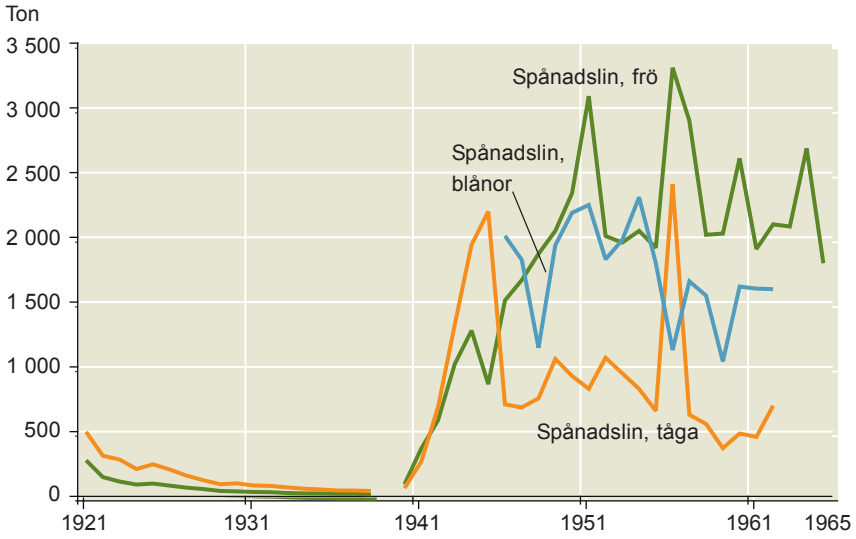

Källa: Tabell 5.2.

verkas och säljas lokalt fram till dess att det statliga Tobaksmonopolet bildades 1915. Bruket av tobak hade efterhand förändrats - istället för att snusa i näsan började alltfler lägga in snuset under läppen. Snus är än idag vanligare i Sverige än i de flesta andra länder. Under början av 1900-talet skördades omkring 700 ton tobak (se figur 5 X). Produktionen minskade successivt och upphörde helt under början av 1960-talet, främst som en följd av ökad import av utländsk tobak som höll högre kvalitet. Under krigsåren 1940–1945 låg den inhemska tobaksproduktionen på en något högre nivå. Odlingen höll sig kvar längre i Skåne än i andra landsändar. Under 2000-talet har tobaksodling förekommit på enstaka platser, främst som hobbyverksamhet.

Spånadslin

Sedan början av 1940-talet finns det två typer av odlat lin, spånadslin och oljelin. Spånadslinet har ett långt, rakt strå med sparsam förgrening, vilket ger långa fibrer men däremot lägre fröskörd. Oljelinets strå är lågvuxet och mera förgrenat, vilket ger många frökapslar. Oljelinets frön har dessutom högre oljehalt, men frön från spånadslin kan också användas för oljeutvinning. Fram till slutet av 1930-talet fanns det inte några särskilda linsorter för spånad respektive olja. Linodlingen var från början i första hand avsedd för produktion av linnetyg, oljan framställdes mera som en restprodukt. Linhanteringen var mycket arbetskrävande. Det skördade linet skulle repas (fröställningarna repas av), rötas (stjälkarna blöts upp för att frigöra fibrerna), bråkas (krossas) skäktas (rensas) och häcklas (avskiljning av blånor från lintågorna). Blånorna var korta och svaga fibrer medan tågorna var långa fibrer av god kvalitet. I statistiken särredovisas tågor och blånor. Odlingen av lin hade minskat under slutet av 1800-talet och fortsatte att minska under början av 1900-talet (se figur 5 Y). Under andra världskriget skedde en vändning. Flera linbedningsverk anlades och statligt stöd gavs till linodling. En del av stödet blev kvar även efter kriget, men det drogs in år 1966. Under 1960-talet skedde en snabb ökning av användningen av syntetiska fibrer inom textilindustrin, på bekostnad av bland annat linfibern. Numera odlas spånadslin på knappt hundra hektar, merparten i Skåne. Under början av 1900-talet fanns linodlingarna i hela landet, men efterhand koncentrerades produktionen alltmer till Hälsingland, Småland, Skåne och Halland. Lin är Hälsinglands landskapsblomma.

Vitsenap

Namnet vitsenap syftar på de bleka fröna. Grödan har tidigare framförallt odlats som kryddväxt. Från de gula senapsfröna kan senapsolja utvinnas och användas vid tillverkning av senap. På senare tid har en annan användning tillkommit. Vissa sorter av vitsenap och oljerättika har en sanerande effekt mot betcystnematoden som är en svår skadegörare inom sockerbetsodlingen. Vid odling av dessa grödor som fånggrödor kan både minskat växtnäringsläckage och nematodbekämpning uppnås.

Oljedådra

Oljedådran hör till de gamla kulturväxter som man hittat spår av från brons- och järnåldern. Odlingen under 1900-talet har dock varit begränsad och statistik om totalskörden av oljedådra finns bara redovisad för åren 1951 och 1952. Under 2000-talet har oljedådran uppmärksammats och odlats på prov igen på grund av sin fördelaktiga fettsyrasammansättning.

Bruna bönor

Bruna bönor produceras enbart på Öland och har odlats där i mer än hundra år. Grödan är värmekrävande och känslig för frost under groning och uppkomst. Gott kalktillstånd samt en utdragen, varm och torr höst är andra behov som har bidragit till att odlingen av bruna bönor har koncentrerats till Öland. Under 1950-talet samlades uppgifter in om totalskördar av bruna bönor på riksnivå. Då varierade produktionen mellan 11 000 och 27 000 ton. Under 2000-talet har odlingsarealen av bruna bönor pendlat mellan omkring 500 och 800 hektar. Skördestatistik från Öland under perioden 1970–2004 visar att medelavkastningen för bruna bönor har varierat mellan 2 400 kg per hektar (1979) och 400 kg per hektar (1987).

Konservärter

Konservärterna skördas innan de har mognat och är därför gröna. De odlas för att konserveras eller frysas. Grödan odlas på kontrakt och arealerna har under senare tid varit koncentrerade till Skåne, Hallands och Västra Götalands län. Under de senaste 15 åren har odlingsarealen varit omkring 8 000–9 000 hektar. Officiell skördestatistik saknas i dagsläget. Vid början av 1900-talet odlades konservärter i hela landet. Arealerna var störst i Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Östergötlands och Västmanlands län. Dessa län dominerade konservärtsodlingen fram till slutet av 1950-talet. Statistik om totalskördar finns från 1950-talet. Produktionen varierade då mellan 11 000 ton och 27 000 ton.

Figur 5 Z
Totalskörd av hampa, riket 1942–1962

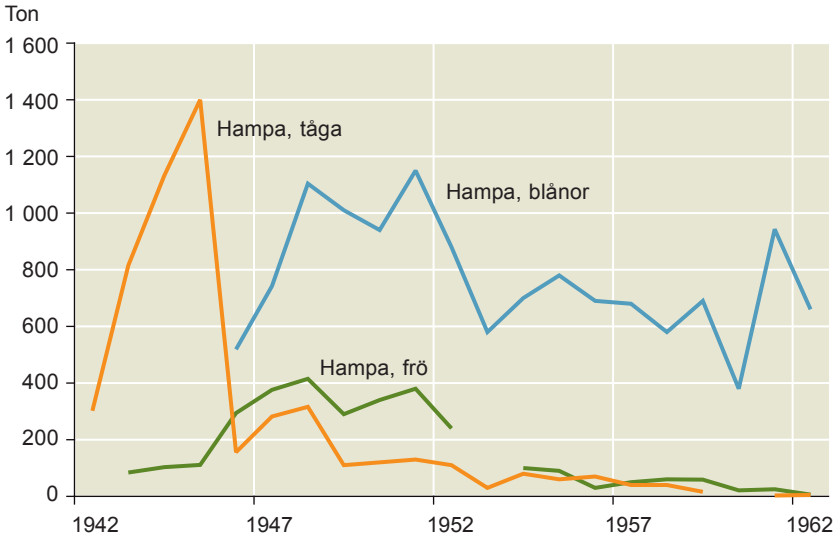

Källa: Tabell 5.2.

Hampa

Hampa är en gammal kulturväxt som använts för produktion av rep, säckar, segel, papper m.m. Hampfröet och dess olja kan användas som livsmedel, men även för färgtillverkning, hudvårdsprodukter m.m. Odlingen fick ett uppsving under andra världskriget då beredningsverk anlades för både fiber och olja med hjälp av statliga lån och bidrag (se figur 5 Z). En stor andel av hampaodlingen fanns då på Gotland, men även kring Mälaren och Hjälmaren och i övre Norrland, där hampan ersatte linet på grund av bättre tålighet mot höstfrost. På Gotland trivdes hampan bra på myrjordarna. När grödan väl är etablerad konkurrerar den effektivt mot ogräs genom sitt kraftiga växtsätt. I vårt nordliga klimat blir hampan cirka 1,5 – 4 meter hög. Hampan bereddes på ungefär samma sätt som linet. Stjälkarna skulle rötas, bråkas, skäktas och häcklas. Tågorna var de längsta och starkaste fibrerna. Blånorna var de sämre, kortare och grövre fibrerna.

För åren 1961–1965 finns statistik om totalskördar av repad, men i övrigt obearbetad halm av hampa. Det producerades mellan 2 000 och 5 000 ton sådan repad halm av hampa per år under den perioden. På grund av hampans narkotiska egenskaper förbjöds odlingen år 1974. Drogerna marijuana och hasch utvinns från den indiska hampan. Den industrihampa som odlas här innehåller dock endast marginella mängder av de aktiva substanserna och kan inte användas för framställning av droger.

Från och med år 2003 blev det återigen tillåtet att odla hampa i Sverige. År 2004 var arealen cirka 150 hektar, år 2005 drygt 300 hektar, år 2006 drygt 500 hektar och år 2007 drygt 800 hektar. Därefter har odlingen av hampa minskat till omkring 300 hektar. I Sverige är användningen oftast inriktad på energiproduktion. Hampa som ska användas till biobränsle bör skördas när merparten av bladet har ramlat av, vilket innebär att frosten helst ska inväntas. Näringen i bladen kan då återföras till jorden och biomassan blir lättare att hantera i förbränningsanläggningarna. Under vintern och våren sker förluster av biomassa, så vårskörd ger lägre avkastning än skörd på senhösten. Biomasseskördar på 10 ton torrsubstans per hektar är inte ovanliga vid höstskörd. Efterfrågan på hampafibrer har ökat de senaste decennierna, bland annat eftersom det numera finns beredningsmetoder som gör fibrerna lämpliga för textilindustrin. Ekologiska kläder är ofta gjorda av hampatyg eftersom hampan klarar sig bättre utan växtskyddsmedel än bomullen.

Rörflen

Rörflen är ett flerårigt gräs som kan bli upp till 2 meter högt. Det har visat sig lämpligt för energiproduktion i de nordiska länderna. Rörflen växer vilt i större delen av vårt land, särskilt på fuktiga marker. I jämförelse med salix har rörflen fördelen att jordbruket inte behöver ställas om i någon större utsträckning. Traditionella metoder och vanliga vallskördemaskiner kan användas. Skörden sker tidigt på våren, vilket innebär att växtnäringen då har hunnit omlokaliseras till plantornas underjordiska utlöpare. Skördenivåer på 4–6 ton torrsubstans per hektar kan erhållas vid normala förhållanden. I samband med omställningen av jordbrukspolitiken i början av 1990-talet började många lantbrukare odla rörflen, framförallt i norra Sverige. Som mest uppgick odlingarna till runt 5 000 hektar. Då var det dock svårt att få avsättning för gräset. Nu växer återigen intresset för rörflen i takt med stigande energipriser. Under 2000-talet har arealen med rörflen varit runt 600–800 hektar.

Majs

Intresset för odling av majs har växt snabbt under de senaste åren. År 2000 var majsarealen cirka 2 500 hektar och år 2010 hade arealen ökat till drygt 16 000 hektar. Merparten av arealen skördas som grönfoder, men omkring 1 000 hektar tröskas. Majs ingick i skördestatistiken för första gången år 2007. Grödan odlas främst i Skåne och där har avkastningen av tröskad majs varit omkring 6 500 kg per hektar.

Speltvete
Speltvete, även benämnd dinkel, är en ursprunglig vetetyp med kärnan innesluten i ett fröskal som inte faller av vid tröskningen. Grödan odlas främst på Gotland, men arealen är på uppgång också i andra områden - bland annat i Västra Götalands, Östergötlands, Hallands och Skåne län. Speltvete är anspråkslös när det gäller jordart. Det finns både höstspelt och vårspelt. Avkastningen för höstspelt är lägre än för höstvete och dessutom avgår 30–40 % av skörden i form av skal. Speltvete växer snabbare än vanligt vete på våren och konkurrerar därför bra mot ogräs. Speltvete har även hög motståndskraft mot sjukdomar och skadedjur.

Andra gamla typer av stråsädesslag som börjat odlas igen är emmervete, naken havre, naket korn och öländskt lantvete.

Obärgade arealer

För åren före början av 1960-talet saknas statistik om obärgade arealer. Det är dock troligt att man förr i tiden gjorde stora ansträngningar för att tillvarata det som fanns att skörda, även om det var missväxt eller svåra bärgningsförhållanden. Efterhand som större och tyngre lantbruksmaskiner började tas i bruk begränsades möjligheterna att rädda skörden vid alltför blöta markförhållanden.

Om skörden måste lämnas obärgad blir det förstås ett ekonomiskt avbräck. Under år då de obärgade arealerna är omfattande är det många lantbrukare som drabbas hårt. En vanlig anledning till att skörden inte kunnat bärgas är att det regnat för mycket under den period då grödorna skulle skördas. Orsaken kan också vara att marken tidigare varit översvämmad och att grödorna är vattenskadade eller att marken inte bär tröskan eller potatisupptagaren. Mer sällan blir grödan helt obärgad som en följd av torkskador. Andra orsaker som förekommer är sen mognad, ogräs som tagit överhanden eller att grödan förstörts av sjukdomar eller skadegörare av olika slag. Uppgifter om skador av vildsvin har börjat förekomma allt oftare under senare år.

Figur 5 Å
Andel obärgad areal av höstsådda spannmålsgrödor, riket 1962–2009

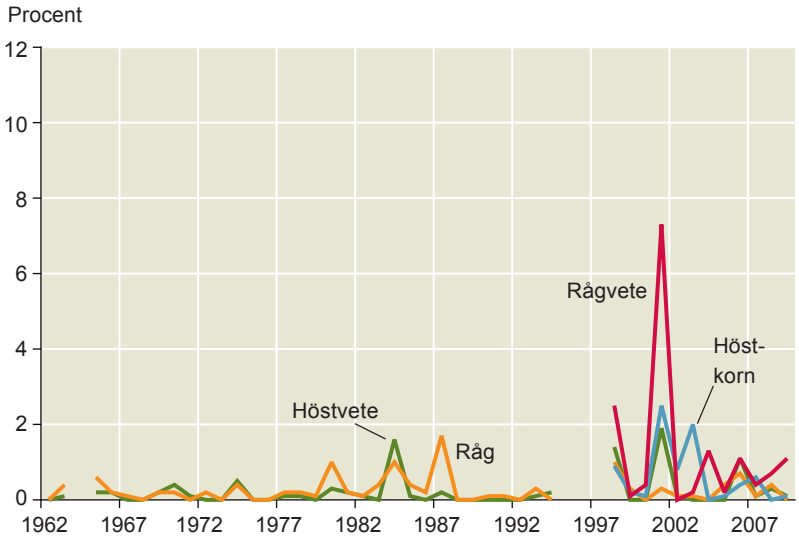

Källa:Statistiska meddelanden, serie JO, senast JO 16 SM 1001.

Större chans att hinna tröska de höstsådda grödorna innan regnet kommer
De höstsådda spannmålsgrödorna mognar förhållandevis tidigt och hinner vanligen tröskas innan det besvärliga skördevädret kommer senare under hösten. En annan anledning till att de höstsådda spannmålsgrödorna överlag har en lägre andel obärgad areal är att de i större utsträckning odlas längre söderut i landet där växtodlingssäsongen är längre. Under de svåra åren 1984, 1998 och 2001 var det dock en hög andel obärgad areal även för de höstsådda grödorna (se figur 5 Å). Rågvete och höstkorn, som ingår i statistiken från och med år 1995, har ofta haft större andel obärgad areal än höstvete och höstråg.

Stor obärgad areal av de vårsådda grödorna när hösten varit regnig
De år då det varit besvärliga skördeförhållanden har flertalet av grödorna stora obärgade arealer. Åren 1977, 1984, 1992, 1998, 1999, 2001 och 2006 var det problem med regn som fördröjde och försvårade skördear-

Figur 5 Ä
Andel obärgad areal av vårsådda spannmålsgrödor, riket 1962–2009

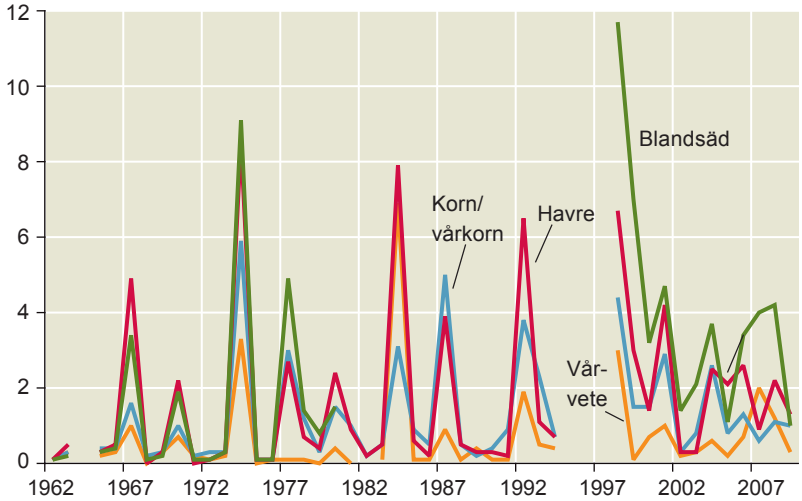

Källa: Statistiska meddelanden, serie J och JO, senast JO 16 SM 1001.

Figur 5 Ö
Andel obärgad areal av vårkorn, produktionsområden, 1981–2009

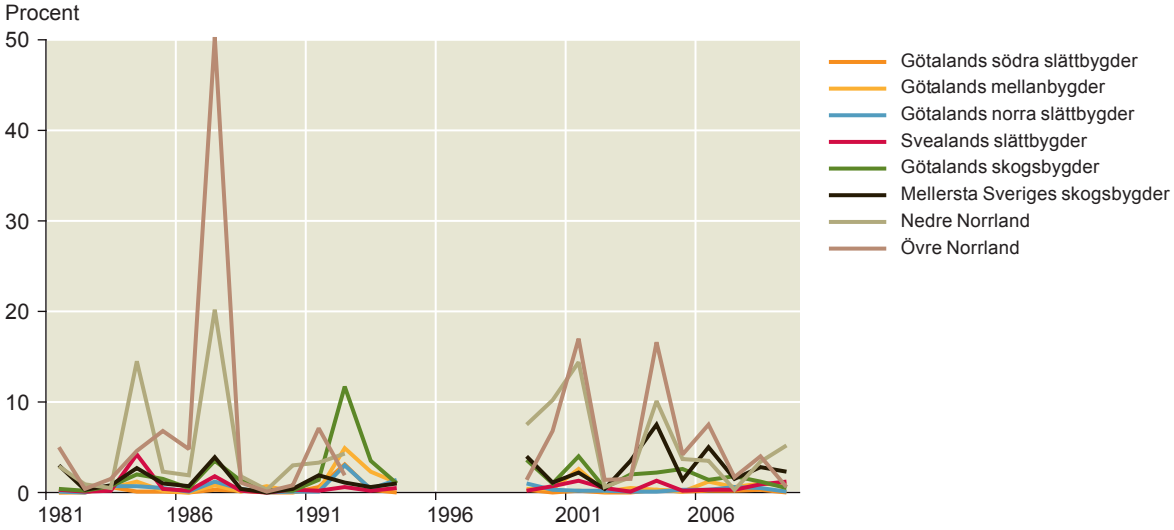

Källa: Statistiska meddelanden, serie J och JO, senast JO 16 SM 1001.

Figur 5 AA
Andel obärgad areal av vårkorn, produktionsområden utom Norrland, 1981–2009

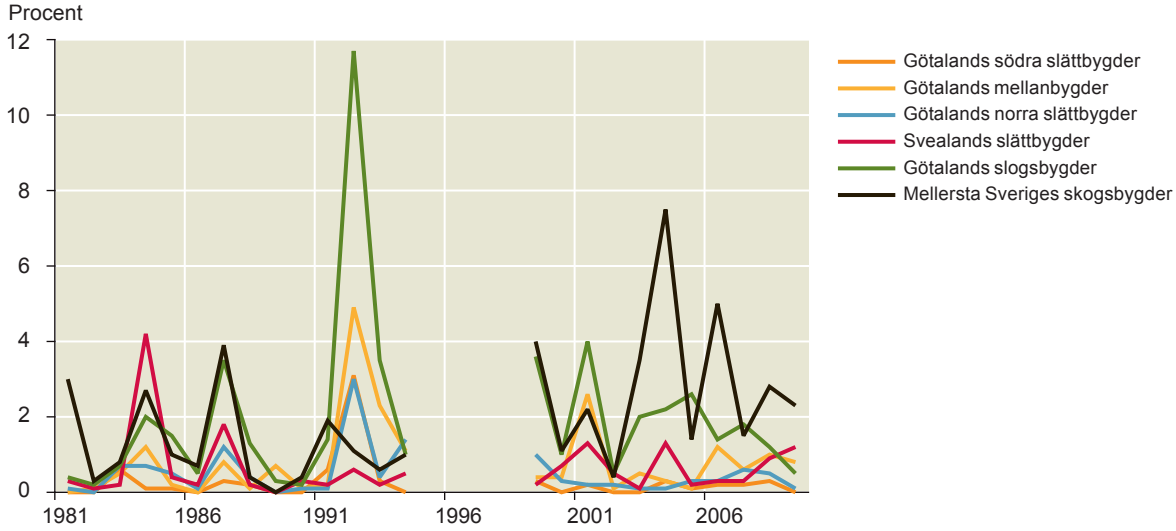

Källa: Statistiska meddelanden, serie J och JO, senast JO 16 SM 1001.

betet. Under åren 1977, 1987, 1998 och 2004 var det problem med sent eller ojämnt mognande grödor. Under åren 1987, 2000 och 2004 förekom det lokalt översvämningar som skadade grödorna och år 1992 plöjdes grödor ner oskördade eftersom bestånden var förstörda av torka.

Enligt statistiken om obärgade arealer på riksnivå är det ofta havre och blandsäd som drabbats värst bland de vårsådda grödorna (se figur Ä). Det har delvis sin förklaring i att dessa grödor i stor utsträckning odlas i skogsbygder och i de norra delarna i landet, där den kortare odlingssäsongen oftare leder till att arealer måste lämnas oskördade.

Mest obärgat i skogsbygden och i norra Sverige

Vårkorn och höstvete är landets största spannmålsgrödor arealmässigt, men specifikt för vårkorn är att grödan odlas i hela landet. Vårkorn är också den spannmålsgröda som är mest frekvent odlad i norra Sverige. Om andelen obärgad areal av vårkorn redovisas för jordbrukets åtta produktionsområden blir det tydligt att dessa andelar är störst i de två nordligaste produktionsområdena (se figur 5 Ö).

Fakta

Om obärgade arealer

Förekomsten av obärgade arealer kan variera mycket mellan olika företag och regioner. Detta medför att statistiken om obärgade arealer är osäker. Obärgade arealer påverkar hektarskörden av en gröda på så sätt att den blir lägre ju större andel av grödarealen som är obärgad. Statistik om arealer som inte kunnat skördas finns redovisad från och med år 1962, med ett uppehåll under åren 1995–1997 då det saknades ekonomiska resurser för att ta fram underlaget. För år 1964 saknas redovisning av andel obärgad areal på riksnivå, men andelen obärgad areal på länsnivå var det året mycket låg för alla undersökta grödor.

Figur 5 BB
Andel obärgad areal av vårkorn, produktionsområden i Götaland och Svealands slättbygder 1981–2009

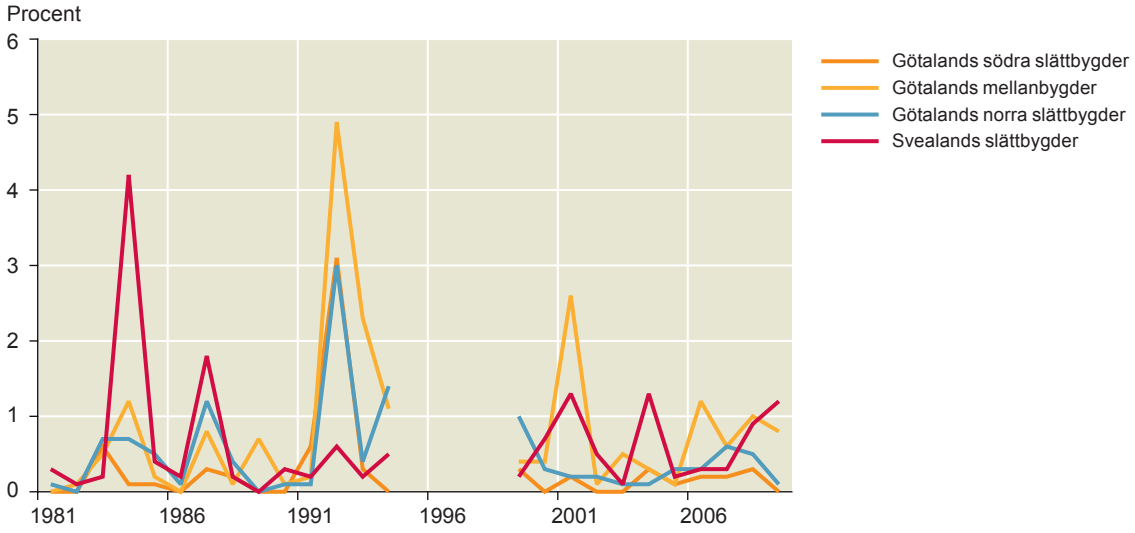

Källa: Statistiska meddelanden, serie J och JO, senast JO 16 SM 1001.

Om de två nordligaste produktionsområdena utesluts vid jämförelsen visar det sig att skogsbygdsområdena har de högsta andelarna obärgad areal av vårkorn (se figur 5 AA).

Om också skogsbygderna utesluts framträder det att Götlands södra slättbygder, som har den längsta växtodlingssäsongen, har de lägsta andelarna obärgad areal för vårkorn (se figur BB). Samma mönster finns för de övriga spannmålsgrödorna. Observera att skalorna är olika i figurerna 5 Ö, 5 AA och 5 BB.

Mer obärgat av ärter och åkerbönor

För ärter och åkerbönor finns inga långa tidsserier med statistik om obärgade arealer. Under åren 1998 och framåt har dock andelen obärgad areal överlag varit högre än för spannmålsgrödorna. Ärter brukar i rådgivningssammanhang vanligen beskrivas som en gröda med förhållandevis hög odlingsosäkerhet.

Olika andel obärgad areal av raps och rybs beroende på odlingsområde

Mer än hälften av landets höstraps odlas i Skåne där odlingssäsongen är lång. På riksnivå är andelen obärgad areal av höstraps vanligen lägre än en procent. Höstrybs och vårrybs, som i och för sig mognar snabbare än rapsgrödorna, men som oftare odlas i skogsbygderna, uppvisar högre andelar obärgade arealer än höstraps och vårraps.

Oljelinet blir ofta sent skördat

Oljelinet mognar sent och blir ofta den gröda som tröskas sist. Det förekommer att oljelin tröskas på vårvintern om tjälen bär tröskan. Andelen obärgad areal av oljelin har varierat kraftigt under de år som uppgifter finns tillgängliga.

Skördenivåer vid ekologisk och konventionell odling

Ekologisk odling i olika former och med olika benämningar började ta

Figur 5 CC
Hektarskördar för höstråg och havre från ekologisk och konventionell odling samt från den ordinarie officiella statistiken 2003–2009

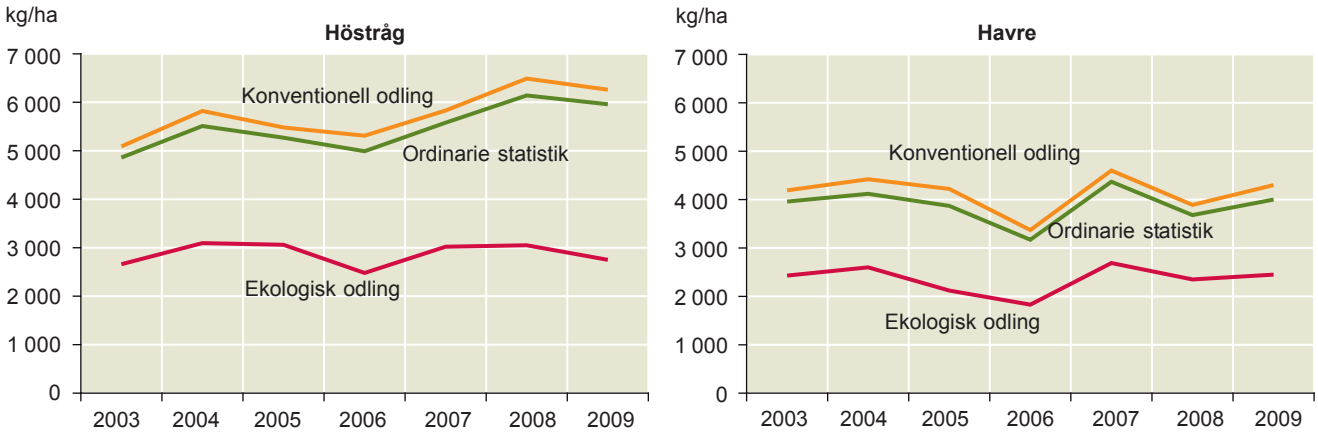

Källa: Statistiska meddelanden, serie JO, senast JO 16 SM 1002.

Figur 5 DD
Hektarskördar för ärter och åkerbönor från ekologisk och konventionell odling samt från den ordinarie officiella statistiken 2003–2009

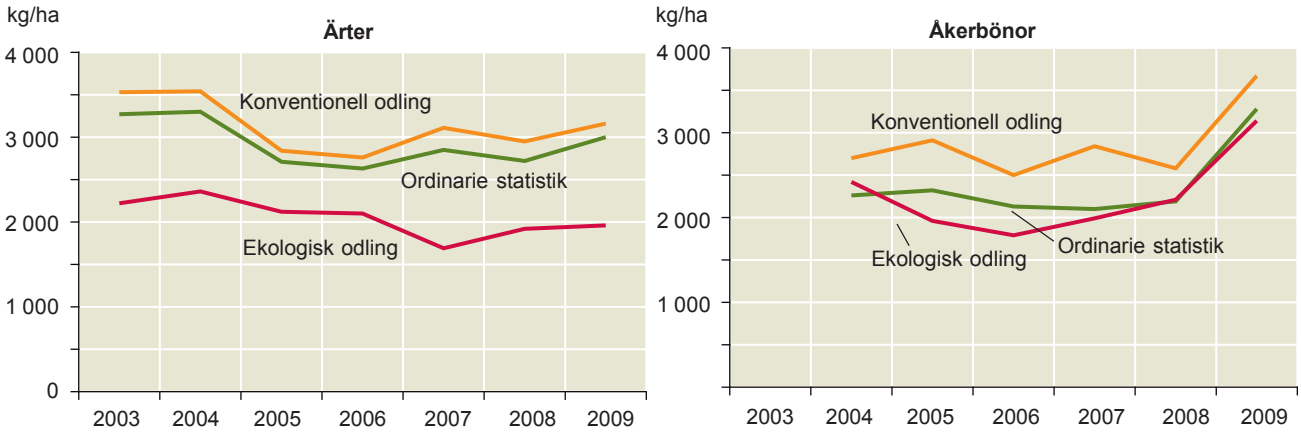

Källa: Statistiska meddelanden, serie JO, senast JO 16 SM 1002.

form under 1970-talet. Beaktansvärt är att den odlingsform som var förhärskande under början av 1900-talet troligen skulle uppfylla många av de kriterier som numera gäller för den ekologiska odlingen. Exempel på sådana kriterier är hög självförsörjningsgrad av fodergrödor, ingen användning av syntetiskt framställda mineralgödselmedel och ingen användning av kemiska växtskyddsmedel.

Skörden per hektar är lägre för den ekologiska odlingen än för den konventionella. Det beror bland annat på att de två ovan nämnda produktionsmedlen inte används inom ekologisk odling. En annan aspekt är att antalet år då man kan välja en gröda avsedd för skörd ofta är färre inom ekologisk odling. Det beror på att de ekologiska växtföljderna på gårdar som inte odlar vall vanligen innehåller gröngödslingsgrödor för att tillföra växtnäring och hämma ogrästillväxt. I det följande jämförs de årliga hektarskördarna för ekologisk och konventionell odling utan att beakta skillnader i växtföljdsintensitet.

Lägre avkastning vid ekologisk spannmålsodling

Vid ekologisk odling ger flertalet av spannmålsgrödorna hektarskördar på omkring 50–60 % av motsvarande konventionella skördenivåer. År med bra avkastning inom konventionell odling har vanligen gett bra skörd även för den ekologiska odlingsformen - och tvärtom. Det är heller inte annat att vänta. Årsmånen i form av nederbörd, torka och värme påverkar ekologisk och konventionell odling på liknande sätt (se figur 5 CC).

Ärter och åkerbönor visar mindre skillnader mellan metoderna

För ärter och åkerbönor är skillnaden i avkastning beroende på odlingsmetod ofta mindre än vad den är för de övriga grödorna. En förklaring kan vara att dessa grödor liksom andra baljväxter bidrar till försörjningen av växtnäringsämnet kväve. År 2007 var försommaren extremt regnig, vilket ledde till omfattande angrepp av ärtrotröta och ärtbladmögel. Inom den ekologiska odlingen förblev 8,6 % av ärtarealen obärgad det året. År 2004 var hektarskördarna för ekologiskt och konventionellt odlade åkerbönor på samma nivå. Skillnaden som syns i figur 5 DD ligger inom felmarginalen.

Figur 5 EE
Hektarskördar för höstraps och vårrybs från ekologisk och konventionell odling samt från den ordinarie officiella statistiken 2003–2009

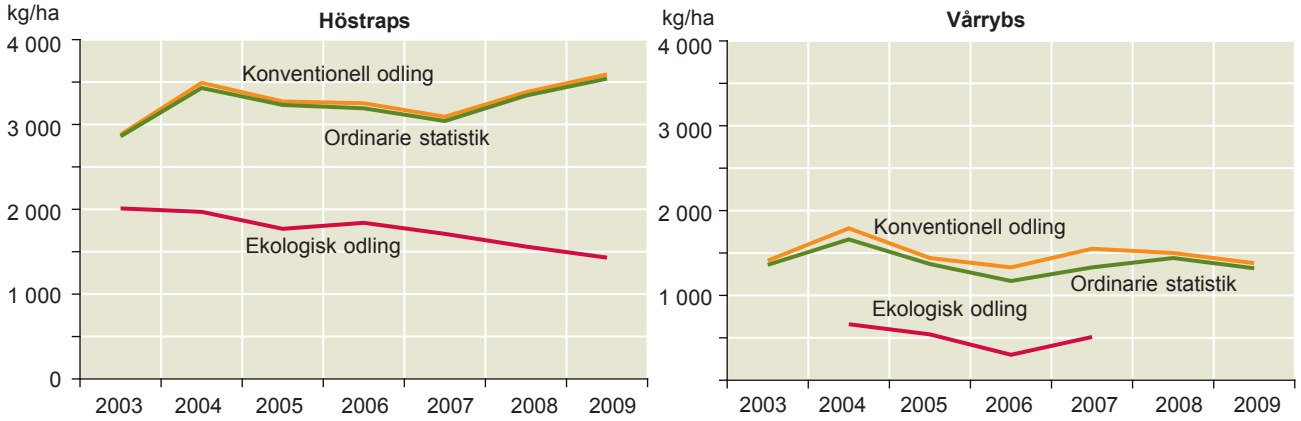

Källa: Statistiska meddelanden, serie JO, senast JO 16 SM 1002.

Oljeväxterna ger halv skörd vid ekologisk odling

Oljeväxterna har ofta en långsam utveckling direkt efter sådd vilket innebär att ogräset lätt tar överhanden. De är också känsliga för flera olika skadegörare, särskilt rapsbaggar. I skördestatistiken visar det sig i form av stora skillnader i avkastning mellan ekologisk och konventionell odling. Den ekologiska oljeväxtodlingen är inte så utbredd och därför blir det få observationer för de enskilda grödorna i de urvalsundersökningar som utgör underlag för skördestatistiken. Flest år med resultat på riksnivå finns för höstraps och vårrybs (se figur 5 EE).

Mindre del av potatisen odlas ekologiskt

En viktig faktor för skördenivån vid ekologisk potatisodling är hur stora angreppen av bladmögel blir. Omfattande angrepp av bladmögel leder till att odlingen måste avbrytas i förtid med lägre skörd per hektar som följd. Även för den konventionella odlingen kan bladmögelangrepp sänka avkastningen, men för den ekologiska potatisodlingen är det den orsak som lantbrukarna oftast hänvisar till vid låg skörd per hektar. Obärgad areal av potatis skiljer sig mycket från år till år. Några orsaker till obärgad areal som ofta anges är: rikligt med regn som lett till kvävningsskador eller omöjliggjort upptagning, skador av vilt och alltför rikligt med ogräs samt förekomst av bladmögel och brunröta. Obärgade arealer förekommer i större utsträckning vid ekologisk odling än vid konventionell. Avkastningen för den ekologiska matpotatisodlingen har jämfört med den konventionella legat på knappt halv skörd under åren 2003 – 2009 (se figur 5 FF). Cirka 4 % av matpotatisarealen har årligen odlats ekologiskt under perioden. Ekologisk odling av potatis förekommer främst i Gotlands, Skåne, Västra Götalands, Dalarnas och Gävleborgs län. Potatis för stärkelse ingår inte i undersökningen om ekologisk skörd eftersom odlingens omfattning är begränsad.

Slåttervall visar ofta god skörd vid ekologisk odling

I slåttervall används normalt inte kemiska växtskyddsmedel, varken vid ekologisk eller vid konventionell odling. Hög andel klöver kan till viss del kompensera för att syntetiskt framställda mineralgödselmedel inte används inom ekologisk odling. På riksnivå har avkastningen för den ekologiska odlingen varit mellan 66 och 80 % av motsvarande konventionella skördenivå (se figur 5 GG). Uppgifter om bärgad skörd efterfrågas för slåttervall. Skörd från betesvall ingår inte och inte heller skörd från betad återväxt på slåttervall. De redovisade hektarskördarna för slåttervall avser bärgad skörd per utnyttjad areal slåttervall. Grönfoderväxter ingår inte i skördeundersökningen.

Figur 5 FF
Hektarskördar för matpotatis från ekologisk och konventionell odling samt från den ordinarie officiella statistiken 2003–2009

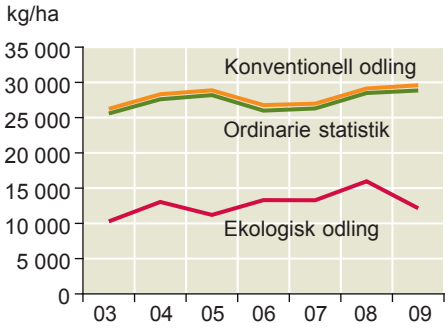

Källa: Statistiska meddelanden, serie JO, senast JO 16 SM 1002.

Stor andel vall inom den ekologiska odlingen

Om man ser till den totala ekologiskt odlade åkerarealen utgör vallodling en stor andel. Exempelvis var andelen slåttervall hela 56 % under 2007, medan den konventionellt odlade slåttervallen då utgjorde 27 % av den totala konventionellt odlade åkerarealen. Även trindsädesgrödorna (ärter och åkerbönor) är mer frekvent odlade inom den ekologiska odlingsformen. Odlingen av spannmål, oljeväxter, potatis och sockerbetor är istället något mindre vanlig på de ekologiskt odlade arealerna.

Figur 5 GG
Hektarskördar för slåttervall från ekologisk och konventionell odling samt från den ordinarie officiella statistiken 2003–2009

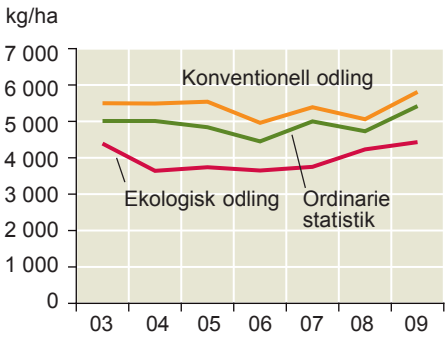

Källa: Statistiska meddelanden, serie JO, senast JO 16 SM 1002.

Andelen ekologisk odling varierar mellan olika grödor

Bland skördestatistikens grödor är det åkerbönor som uppvisar högst andel ekologisk odling. Havre och framförallt blandsäd är två spannmålsgrödor som också odlas ekologiskt i stor utsträckning. Det kan delvis vara en följd av att dessa grödor överlag är mer frekventa i skogsbygdsområden där också den ekologiska odlingen är mer utbredd. Blandsäd ger dessutom ökad odlingssäkerhet genom att de olika grödornas egenskaper kompletterar varandra. Vårvete visar hög andel ekologisk odling i och med att grödan är en efterfrågad brödsädesgröda. Bland raps- och rybsgrödorna är det tydligt att höstrybs och vårrybs har högre andelar ekologisk odling, troligen som en följd av dessa grödors tidigare blomning, vilket kan minska trycket av rapsbaggar.

När man analyserar skördenivåerna i den ordinarie officiella skördestatistiken behöver man ta hänsyn till andelen ekologisk odling för respektive gröda. För grödor som har en hög andel ekologisk odling är hektarskörden för konventionell odling vanligen högre än hektarskörden enligt den ordinarie statistiken, där underlag från båda odlingsformerna ingår.

Störst andel ekologisk odling i Norrland och i skogsbygden

Den ekologiska odlingen är inte jämnt fördelad mellan olika delar av landet. Om man rangordar länen efter hur stor andel av vårkornarealen som odlas ekologiskt blir det tydligt att andelen är störst i Norrlandslänen och i län med skogsbygdskaraktär.

Konventionell hektarskörd högre än ordinarie officiell hektarskörd

Den ekologiska odlingens lägre

skördenivåer påverkar den ordinarie skördestatistikens skördenivåer. Här har arealandelen ekologisk odling stor betydelse, men även hur stor skillnaden är mellan ekologisk och konventionell skördenivå. I Västra Götalands län har mellan 43 och 68 % av vårvetearealen odlats ekologiskt under åren 2003-2009. Skörden per hektar från den ekologiska odlingen har varit mellan 40 och 50 % av den konventionella. Dessa förhållanden har medfört att den konventionella skördenivån varit högre än den ordinarie officiella hektarskörden av vårvete, som baseras på resultat från båda odlingsformerna (se figur 5 HH).

Figur 5 HH
Hektarskördar för vårvete från ekologisk och konventionell odling samt från den ordinarie officiella statistiken 2003–2009

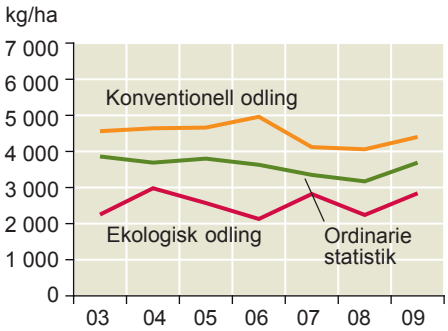

Källa: Statistiska meddelanden, serie JO, senast JO 16 SM 1002.

Odling och skörd av trädgårdsväxter

Under början av 1900-talet hade i stort sett varje lantbruk en kålgård där man odlade köksväxter. Där odlades inte bara kål och rovor utan också morötter, lök, ärter, bönor och kryddor m.m. Alltsammans för att användas i självhushållet. Odling av egna köksväxter var då vanligt även bland dem som inte arbetade inom lantbruket.

Komersiell trädgårdsodling utvecklades snabbast i Skåne. Därifrån fraktades varorna norrut. Skåne har sedan behållit en ledande roll inom trädgårdsnäringen. Till en början var den officiella statistiken om trädgårdsodlingen bristfällig. Den första fullständiga trädgårdsräkningen gjordes år 1971.

Fakta

Ekologisk och konventionell odling

De skördeuppgifter som här anges som ekologiska avser skörd från arealer med miljöersättning för ekologiska produktionsformer. Grödor som odlats på areal med miljöersättning för ekologiska produktionsformer är inte automatiskt godkända för försäljning som ekologiska. För att få märka och marknadsföra produkter som ekologiska måste produktionen kontrolleras av ett godkänt kontrollorgan. Kontrollen kan göras enligt KRAV:s regler eller enligt EU:s gemensamma regler för ekologisk produktion. Båda anslutnings-formerna ger producenten rätt att använda beteckningen "ekologisk" vid märkning och marknadsföring av sina produkter. Odling på åkerareal för vilken det inte sökts miljöersättning för ekologiska produktionsformer klassificeras här som konventionell odling. Bland dessa odlingar finns arealer som ligger nära den ekologiska odlingen vad gäller insatser av produktionsmedel.
Inom forsknings- och försöksverksamheten försöker man undvika skillnader som orsakas av belägenhet, jordartsskillnader, markstruktur m.m. då olika typer av odlingssystem jämförs i planerade fältförsök. Så är inte fallet i denna redovisning eftersom uppgifterna avser den faktiska odlingen. Sedan 2003 genomförs årligen undersökningar om skörd från arealer med miljöersättning för ekologiska produktionsformer.

Jämför man odlad areal och skörd av trädgårdsväxter under perioden mellan trädgårdsräkningen 1971 och undersökningen av trädgårdsproduktion år 2005 märks både likheter och olikheter. Morot var den köksväxt som odlades på störst yta friland både 1971 med 1 137 ha och 2005 med 1 727 ha, en ökning med knappt 52 %. Köksväxtarealen är den som ökat mest jämfört med de andra produktionsinriktningarna sett över hela perioden 1971–2005.

Fruktarealen nästintill halverades under perioden sedan 1970-talets början. Den var då 3 496 ha jämfört med 1 870 år 2005. Denna kraftiga minskning i areal har uppvägts av att odlingstekniken utvecklats vilket medfört ökade hektarskördar. För äpple, som är den frukt som odlats på överlägset störst arealer, ökade hektarskörden från 7,8 ton per hektar år 1971 till 12,3 ton per hektar år 2005.

Bland de övriga inriktningarna inom frilandsodlingen ökade bärarealen med mer än 75 % från år 1971 till år 2005. Arealen för plantskoleväxter minskade dock under samma period från 890 hektar till 448 hektar.

Odlingen i växthus och bänkgårdar domineras av gurka, tomat och olika slag av blommor. Här märks återigen den kraftigt ökade skördeavkastningen. På växthusarealen med tomater, som minskade mellan åren 1971 och 2005 från ca 872 000 kvadratmeter till ca 456 000 kvadratmeter, ökade genomsnittsskörden från 10 kilo per kvadratmeter till knappt 38 kilo per kvadratmeter. Samma utveckling märks för gurkodlingen där skördeavkastningen ökade från ca 21 kilo per kvadratmeter till knappt 41 kilo per kvadratmeter under perioden 1971-2005. Avkastningsökningen är särskilt märkbar år 1981 då minimigränsen för odlad yta infördes i trädgårdsstatistiken.

Kvantiteten producerade krukväxter ökade från 27 miljoner år 1971 till knappt 41 miljoner år 2005. Bland krukväxterna är det framförallt pelargon som ökat i producerad kvantitet, från ca 4 miljoner på 1970-talet till över 10 miljoner under 2000-talet.

Den största förändringen inom trädgårdsodlingen kan ses hos snittblommorna (ej lökblommor). Av dessa producerades år 1971 ca 187 miljoner på en yta som uppgick till knappt 1 821 000 kvadratmeter. År 2005 hade produktionen minskat med nästan 98 % till ca 4 miljoner och växthusytan med snittblommor var nu endast ca 51 000 kvadratmeter.

6 Animalieproduktion

Produktionen av fläskkött ökade som mest under slutet av 1800-talet. Produktionen av nötkött ökade framförallt från andra världskriget ända fram till 1980-talet, medan ökningstakten för produktionen av fjäderfäkött var störst från slutet av 1950-talet och fram till 2000-talet, då produktionen åttadubblats. Mjölkproduktionen ökade från 1,3 miljoner ton 1870 till som högst 5 miljoner ton vid två tillfällen under 1900-talet. Förändringarna i produktionen reflekterar både förändringar i efterfrågan bl.a. till följd av ändrade konsumtionsmönster och jordbrukpolitiska beslut men också ökande besättningsstorlekar och en kraftigt ökad avkastning.

Produktion animalier

Den totala mjölkproduktionen ökade från 1,3 miljoner ton i början av 1870-talet till som högst runt 5 miljoner ton under två toppar under 1900-talet. Därefter har mjölkproduktionen sjunkit och var på 2000-talet runt 3 miljoner ton. Mjölkavkastningen per ko har ökat kraftigt. Produktionen av nötkött, fårkött och fläskkött har också ökat. Det köttslag vars produktion ökat mest är fjäderfäkött där produktionen har åttadubblats sedan 1950-talet.

Om statistiken

Siffrorna för perioden 1871 till 1913 bygger på statistik om antalet djur tillsammans med bedömningar om möjlig avkastning eller slakt per djur. Kvaliteten i statistiken bedöms därför som relativt osäker. Från och med 1926 är källorna mera tillförlitliga. (SCB, 1955) Statistiken från och med andra världskriget och framåt bygger på de Jordbruksekonomiska meddelanden som gavs ut av Statens Jordbruksnämnd, senare Jordbruksverket. Uppgifterna till statistiken samlades framförallt in från uppköparna av produkterna. Den inledande bakgrunden om animalieproduktionen 1870–1913 bygger på Morell (2001). I källorna avser kött, produktion av kött från nöt, häst och får, medan fläsk avser kött från gris. Dessa benämningar används därför i texten.

Animalieproduktion 1870-1913

Matvanorna förändras mot slutet av 1800-talet. Industrialiseringen och urbaniseringen innebar ändrade levnads- och inkomstförhållanden vilket i sin tur innebar att man började äta mer animalier i kosten. Handeln med matvaror ökade för att tillfredställa den växande tätortsbefolkningens behov. Lokala marknader i småstäderna och större marknader i Stockholm, Göteborg och Malmö skapades. Mjölken transporterades oftast från områden relativt nära tätorterna, medan fläsk, grönsaker och spannmål kunde fraktas längre. Export och import av livsmedel ökade också under perioden. Jordbrukarna producerade inte längre enbart för det egna hushållet utan också för försäljning.

De animalieprodukter man tidigare ätit var framförallt nötkött, strömming och sill men nu sker en förskjutning mot mer fläsk i kosten. Mjölkkonsumtionen ökar också. Detta avspeglas i produktionsstatistiken. Figur 6 A visar att produktionen av fläsk tredubblades från 34 ton åren 1870/75 till 106 ton åren 1911/13. Produktionen av kött steg också, men inte i samma snabba takt.

Figur 6 A
Produktion av kött och fläsk per år 1871–1913

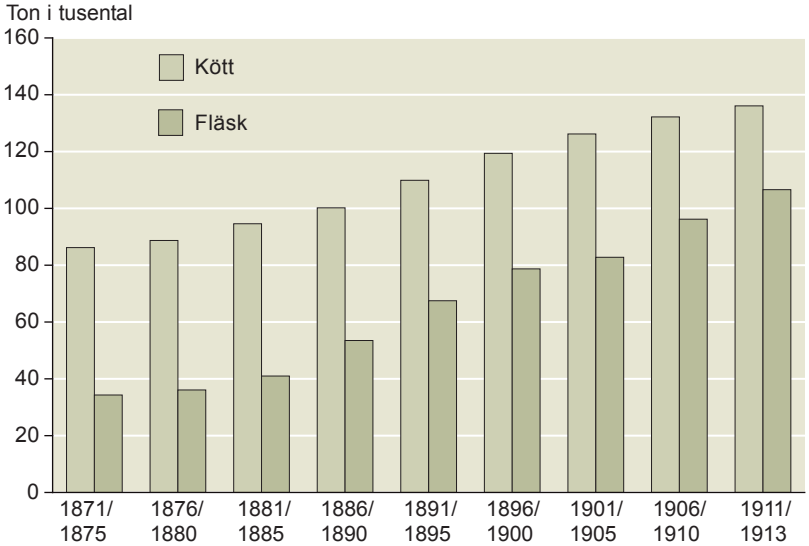

Källa: Tabell 6.1.

Figur 6 B
Total mjölkproduktion 1871/1875–1911/1913

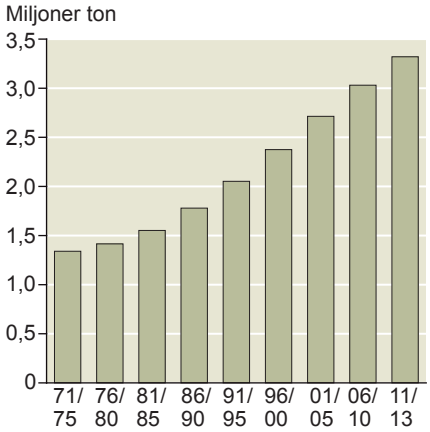

Källa: Tabell 6.3.

Den totala mjölkproduktionen ökade under den senaste hälften av 1800-talet, vilket redovisas i figur 6 B. Mjölkproduktion mer än fördubblades från 1,3 miljoner ton 1971/75 till 3,3 miljoner ton i början av 1910-talet. Uppgifterna om mjölkavkastning per ko varierar. Israelsson (2005) refererar i sin avhandling ”Kor och människor” till forskningsresultat som kan sammanfattas med att avkastningen kan antas ha ökat från omkring 1 000 kg per ko och år runt 1 870 till mellan 1 800 och 2 000 kg per ko och år i början av 1910-talet. Israelsson (2005) skiljer i sin avhandling mellan kor som hålls i självförsörjningssystem och kor som hålls i avsalusystem.

Självförsörjnings-system definieras som mindre besättningar med 1–2 kor där jordbrukarna lade ner mycket möda på att korna överhuvudtaget skulle överleva. Korna hölls för flera syften; förutom mjölkproduktion t.ex. för gödselproduktion, som dragdjur och för slakt. Besättningarna i avsalusystemen var större och mer fokuserade på att producera mjölk för försäljning. Detta innebar också att avkastningen skilde sig mycket åt i olika typer av besättningar och naturligtvis var större i besättningarna för avsalu-

Figur 6 C
Total mjölkproduktion och invägd mjölk vid mejeri 1939–2007

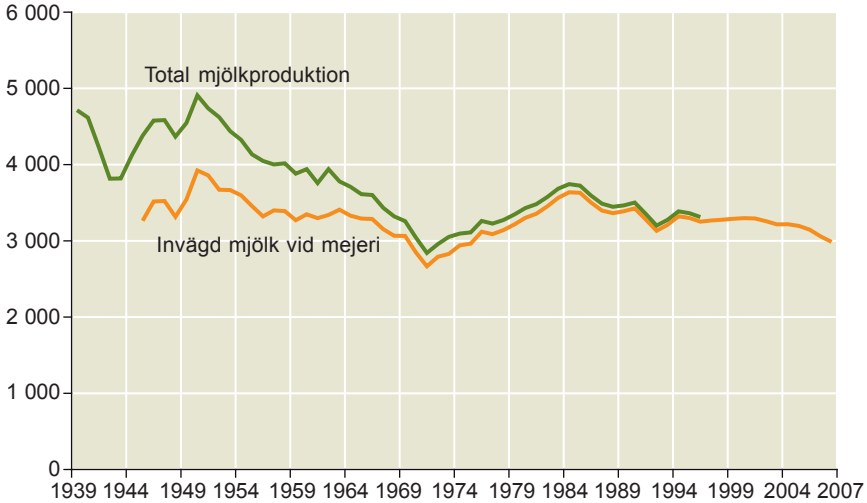

Källa: Tabell 6.3 och 6.4.

produktion. Antalet mjölkkor ökar också under perioden (se kapitel 4). Israelsson (2005) bedömer dessutom att den officiella statistiken för perioden troligen underskattade antalet kor i de små besättningarna.

Mjölkproduktionen 1926–2007

Den totala mjölkproduktionen ökar under 1920–1930-talet och på slutet av 1930-talet hade den ökat till strax under 5 miljoner ton (se figur 6 C). Foderskördarna misslyckades under år 1940 och år 1941 samtidigt som införselmöjligheterna för foder var begränsade under kriget. Det ledde till foderbrist och en utslaktning av djur, vilket i sin tur fick till följd att mjölkproduktionen minskade och nådde en bottennivå under år 1942. Den totala produktionen av mjölk steg återigen efter kriget och var vid slutet av 1940-talet tillbaka på förkrigsnivån strax under 5 miljoner kg. Därefter föll mjölkproduktionen fram till slutet av 1960-talet, för att återigen stiga fram till mitten av 1980-talet. Därefter har mjölkproduktionen med några undantag varit konstant eller sjunkit måttligt. År 2007 var produktionen knappt 3 miljoner ton.

Avkastningen ökar

Antalet kor har minskat drastiskt sedan 1930-talet vilket beskrivs i kapitel 5, samtidigt som mjölkavkastningen per ko och år har ökat. Av figur 6 D framgår att avkastningen har fyrdubblats från drygt 2 000 kg per ko och år på 1920-talet till drygt 8 000 kg per ko och år 80 år senare.

Avkastningen per ko kan variera mellan olika källor. Statistiken här bygger på de Jordbruksekonomiska meddelandena och avkastningen är åtminstone under senare år beräknad genom att den totala mjölkproduktionen divideras med antalet mjölkkor i juni. Avkastningssiffrorna för besättningar som är med i mjölkboskapskontrollen, en kontroll och rådgivningsverksamhet, är högre. Skillnaden förklaras delvis av att besättningar som är med i kokontrollen har högre avkastning. År 1983/84 var t.ex. avkastningen i de kontrollerade besättningarna i genomsnitt 6 500 kg per ko och år, medan motsvarande siffra i de icke kontrollerade besättningarna var 5 000 kg per ko och år. Andelen kor som är med i mjölkboskapskontrollen ökar också. År 1983/84 var andelen 68 %, år 2007 hade den ökat till minst 85 % procent. Avkastningen för kontrollerade kor var drygt 9 000 kg år 2007, medan avkastningen för icke anslutna kor beräknades till 7 000 kg.

Det antal mjölkkor som produktionen slås ut på skiljer sig dessutom åt, vilket också förklarar skillnaden i avkastningsnivå. Medelkoantalet över året är t.ex. troligen något lägre än mjölkkoantalet i juni och en del kor som inte räknas som mjölkkor i kokontrollen kan ingå i mjölkkoantalet i juni. Avkastningsnivån kan alltså beräknas på olika sätt, men figur 6 D visar otvetydigt att mjölkavkastningen per ko har ökat kraftigt under efterkrigstiden.

Figur 6 D
Mjölkavkastning kilo per ko och år 1926–2007

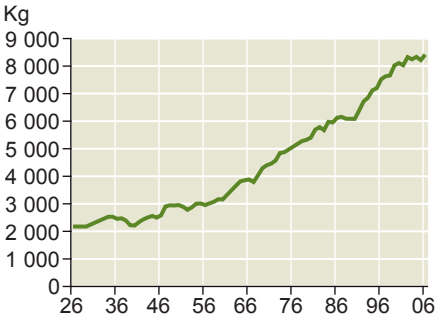

Källa: Tabell 6.3.

Storleks-rationalisering, specialisering, avel och ökad kunskap

Under efterkrigstiden har det skett en betydande storleksrationalisering bland de företag som har djur. Besättningsstorlekarna har ökat för samtliga djurslag. Samtidigt har det skett en specialisering. Ett jordbruksföretag på 1930-talet hade ofta både växtodling och djurhållning. Av företagen hade runt 90 % av företagen nötkreatur och de flesta företagen hade också svin och höns. Utvecklingen har därefter gått mot att företagen i högre grad specialiserat sig på ett djurslag. Storleksrationaliseringen inom fjäderfäsektorn började under 1950-talet, med att höns började hållas i burar. Uppfödning av slaktkycklingar i större skala började under 1960-talet.

Under 1900-talet har också jordbrukarna kunnat ta del av rådgivning t.ex. inom ramen för den ovan nämnda kokontrollen. Den ökade kunskapen har exempelvis inneburit möjligheter för jordbrukaren att planera produktionen bättre och att utfodra bättre. Under hela 1900-talet har också bedrivits ett omfattande avelsarbete. För svin har avelsmålen t.ex. syftat till snabb tillväxt, friskare djur och ett kött av god kvalitet. En planlagd avel har gått hand i hand förbättrade utfodrings- och skötselrutiner och ett bättre foder. Sammantaget innebär det att djurens avkastning har ökat under 1900-talet.

Produktion av nötkött och fläsk

Produktionen av nöt- och fläskkött har ökat under efterkrigstiden (se figur 6 F). Produktionen av fläskkött ökade framförallt under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet. Därefter har nivån varit relativt stabil mellan 125 och 150 ton per år. Under 2000-talet har produktionen minskat svagt. Produktionen av kalv, dvs. gödkalv har minskat från början av 1950-talet fram till början av 1990-talet och är därefter obetydlig. Produktionen av kött från storboskap ökade från 60 ton vid krigsslutet till 325 ton i början av 1980-talet. Därefter har produktionen fluktuerat runt 300 ton per år. Toppen vid mitten av 1950-talet förklaras av en ökad utslaktning p.g.a. en ovanligt torr sommar 1955.

Kött från häst och får

Produktionen av hästkött har minskat samtidigt som produktionen av fårkött har ökat. Produktionen är emellertid i förhållande till nötkötts- och fläskproduktionen obetydlig. Utvecklingen redovisas i figur 6 G..

Fjäderfäkött och ägg

Produktionen av fjäderfäkött redovisas i figur 6 E. Figuren visar att fjäderfäproduktionen har ökat dramatiskt från 15 ton i mitten av 1950-talet till 120 ton år 2007. Äggproduktionen har ökat från en nivå runt 25 ton 1939. till slutet av 1970-talet då den uppskattade totala produktionen var drygt 120 ton. Därefter har produktionen sjunkit och var runt 100 ton år 2007 (se Figur 6 H).

Figur 6 E
Produktion av fjärderfäkött 1939–2007

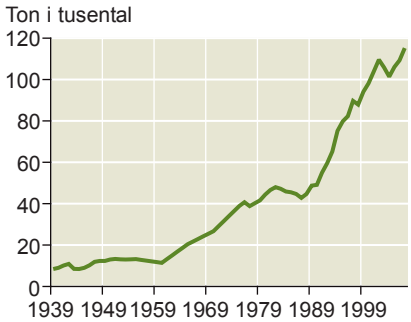

Källa: Tabell 6.5 .

Figur 6 F
Produktion av nötkött och fläsk 1944/45–2004

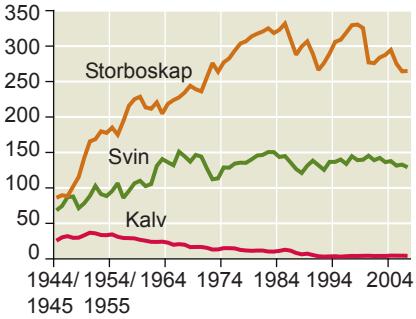

Källa: Tabell 6.2.

Figur 6 G
Produktion av hästkött och fårkött 1944/45–2004

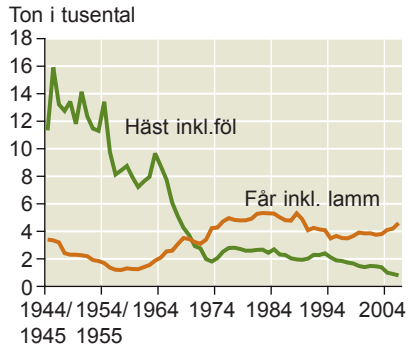

Källa: Tabell 6.2.

Figur 6 H
Produktion av ägg och invägda ägg 1939–2007

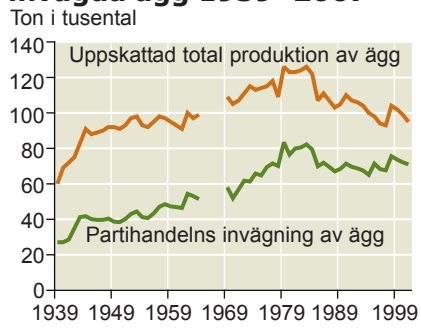

Källa: Tabell 6.6.

7 Ekonomi

Andelen av BNP för jordbruk, skogsbruk och fiske har sjunkit från 40-50 % i slutet av 1800-talet till 2 % år 2000. Samtidigt har andelen sysselsatta minskat från 70 % år1866 till 3 % år 2000. Statistiska bearbetningar av bokföringsmaterial finns från början av 1900-talet. Bearbetningarna speglar de omvälvande förändringar som har skett i jordbruket under 1900-talet. Stora effektivitetshöjningar har skett inom jordbruksproduktionen t.ex. genom höjda avkasningsnivåer och ändrade produktionsmetoder. För jordbrukarhushållen har den andel av inkomsten som kommer från tjänst ökat, medan den del som kommer från näringsverksamheten i jordbruket har minskat.

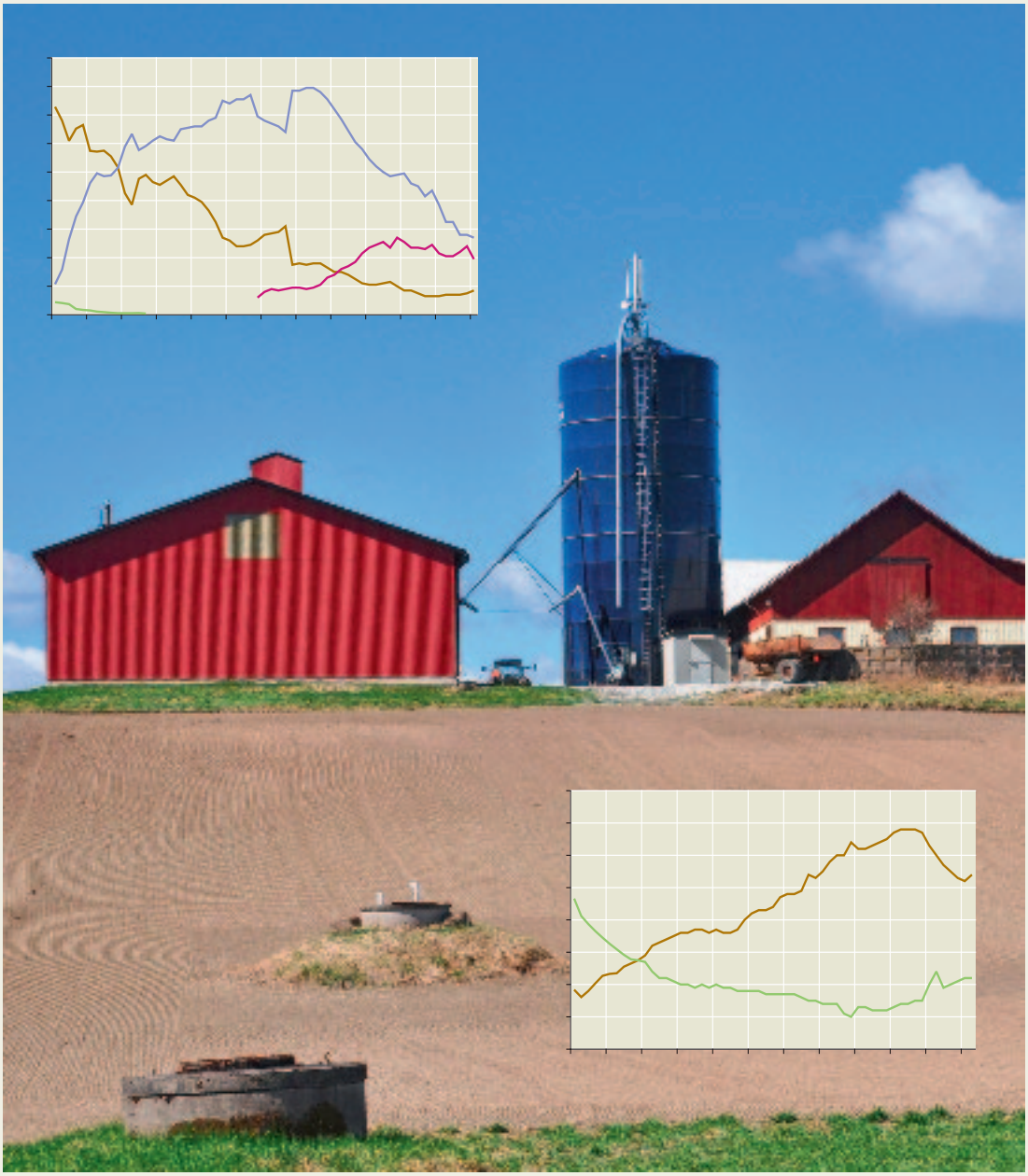

Jordbrukets produktionsvärde

Kapitlet om ekonomi består av tre delar. Först följer en beskrivning av jordbrukets betydelse för samhällsekonomin. Därefter följer tio nedslag i typföretags ekonomi ungefär vart tionde år från 1919/20 till 2008. Kapitlet avslutas med en beskrivning av jordbrukarhushållens inkomster från 1960-talet och framåt..

Jordbrukets del av BNP

Jordbrukets del av BNP samt andelen sysselsatta i olika sektorer är hämtade från en doktorsavhandling från Stockholms universitet. (Edvinsson, 2005) Serierna från 1950 och framåt om jordbrukets del av bruttonationalprodukten är hämtade från SCB:s ekonomiska statistik. Den mer finfördelade beskrivningen av jordbruket är hämtad från den ekonomiska kalkylen för jordbrukssektorn.

Jordbrukets betydelse för BNP har minskat

Bruttonationalprodukten (BNP) består av värdet av alla marknadsförda varor och tjänster som produceras i ett land. På 1860–1870 talen svarade värdet av produkter från jordbruk, skogsbruk och fiske för mellan 40 % och 45 % av hela Sveriges BNP. Därefter har andelen från jordbruk skogsbruk och fiske sjunkit kontinuerligt till 2 %. När första världskriget började hade andelen sjunkit till 27 % och när andra världskriget började hade andelen sjunkit till 14 %. Det finns tre perioder då takten i minskningen varit högre än genomsnittet, nämligen under slutet av 1800-talet, under 1920-talet samt under 1950-1960-talet. Om jordbruk bryts ut från skogsbruk och fiske, så har andelen av BNP sjunkit från 7 % år 1950 till 0,5 % år 2006.

Morell (2001) framhåller att trots att jordbrukets andel av BNP minskat så har sektorn haft fortsatt betydelse i samhället. Industrin tillverkade redskap, maskiner och handelsgödsel som användes i jordbruket, och livsmedelsindustrin använde råvaror från jordbruket. Den arbetskraft som inte längre behövdes inom jordbruket när det mekaniserades kunde flytta över till industrin. Det är också viktigt att komma ihåg, som Morell (2001) påpekar, att minskningen var relativ. I kapitel 5 redovisas exempelvis att hektarskördarna för t.ex. vete har tredubblats mellan 1913 och 2007. Av kapitel 6 framgår att mjölkproduktionen per ko i genomsnitt har ökat från 1000–1500 kg per ko och år till uppemot 9 000 kg per ko och år under 2000-talet. Den fysiska produktiviteten, mätt som avkastning per ko eller per hektar har alltså ökat.

Figur 7 A
Andel sysselsatta personer i jordbruk, skogsbruk och fiske 1866-2000

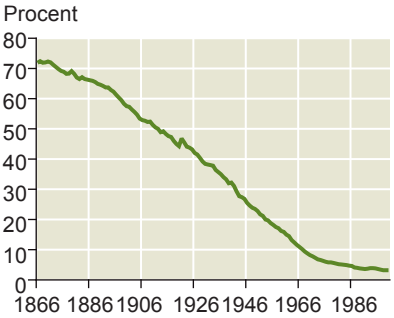

Källa: Edvinsson 2005.

Figur 7 B
Andelar BNP för jordbruk, skogsbruk och fiske 1866–2000

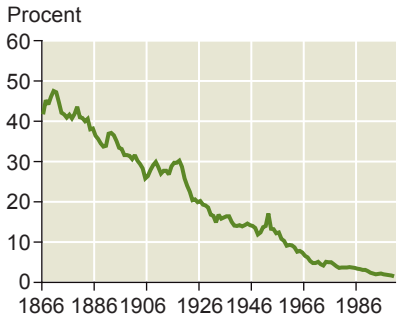

Källa: Edvinsson 2005.

Figur 7 C
Jordbrukets andel av BNP 1950–2005

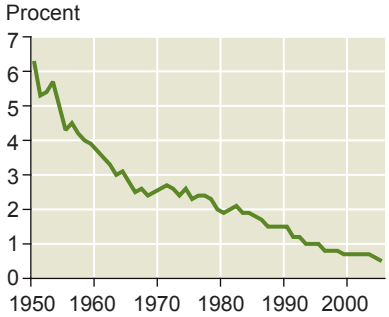

Källa: Tabell 7.1.

Stödens utformning påverkar resultatet

Det finns sammanhängande tidsserier för jordbrukssektorns intäkter och kostnader från 1973 och framåt, men stöden till jordbruket har ändrat karaktär. Mellan 1973 och 1990 var stödet till jordbruket främst indirekt genom att de priser som jordbrukarna fick för produkter reglerades. Från att ha varit ett stöd som ingått i priset, förändrades stödet med början runt år 1990 till att betalas ut per gröda eller per djur av olika slag. EU-inträdet 1995 innebar att denna typ av stödformer fortsatte användas. Både prisstöden och direktstöden har ingått i intäkten för grödan eller djurslaget i beräkningen av de värden till baspris som redovisas i boken. Det finns några få undantag, t.ex. stöd till jordbruket i vissa delar av Norrland som betalas ut per kilo mjölk.

Efter år 2005 har få stöd koppling till en specifik gröda eller ett specifikt djurslag. Stöden ingår därför inte längre i intäkterna för vegetabilier och animalier, utan redovisas under en egen post, produktionssubventioner.

För att ge en mer rättvisande bild av jordbrukets intäkter har i figur 7 D produktionssubventionerna lagts till intäkterna. Produktionssubventionerna var 9 miljarder kr år 2007, vilket kan jämföras med intäkterna i övrigt som var 47 miljarder kr.

Under perioden har också bedrivits handelspolitik i form av t.ex. tullar och bilaterala avtal eller stödformer i form av intervention, där staten stödköper varan om priset går under en viss nivå. Det påverkar naturligtvis också värdet av jordbruksproduktionen i Sverige. Betydelsen av dessa åtgärder går inte heller att utläsa av kalkylen över jordbrukets intäkter och kostnader. De pris som värdeberäkningarna i kalkylen baseras på är de pris som jordbrukaren får för sina varor och tjänster oavsett hur dessa priser skapats.

Mjölk och spannmål viktiga

Intäkterna fördelas till ungefär hälften på animalier och vegetabilier. De fem största intäktsposterna har under hela perioden varit mjölk följt av spannmål, foderväxter, fläsk, och nötkött. Intäkter från mjölk har svarat för 25–30 % av produktionsvärdet från jordbruket, medan spannmål svarat för 15–20 % av produktionsvärdet.

Andelen av jordbrukets intäkter som kom från animalier ökade under 1970-talet och var som högst under 1980-talet då nivån var uppemot 60 %. Därefter har den minskat till förmån för vegetabilier och intäkter från olika typer av tjänster. Produktionsvärdet, dvs. intäkterna exklusive produktionssubventioner, motsvarar jordbrukets bidrag till bruttonationalprodukterna. Om värdet av produktionen inflationsjusteras är det tydligt att det sjönk under hela perioden fram till 1995. Därefter har produktionsvärdet varit relativt stabilt, för att sjunka år 2005 när stöden bröts ut och flyttades till produktionssubventioner. Skulle

Figur 7 D
Jordbrukets produktionsvärde till baspriser för åren 1973–2007, i löpande priser

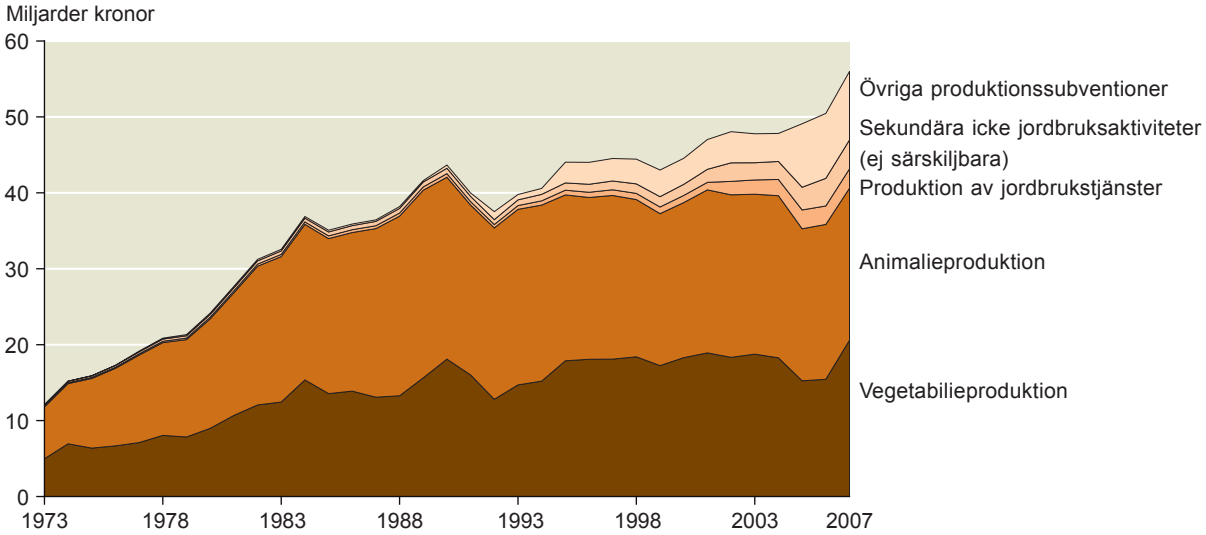

Källa: Tabell 7.2.

Figur 7 E
Jorbrukets kostnader till baspriser för åren 1973–2007 i löpande priser

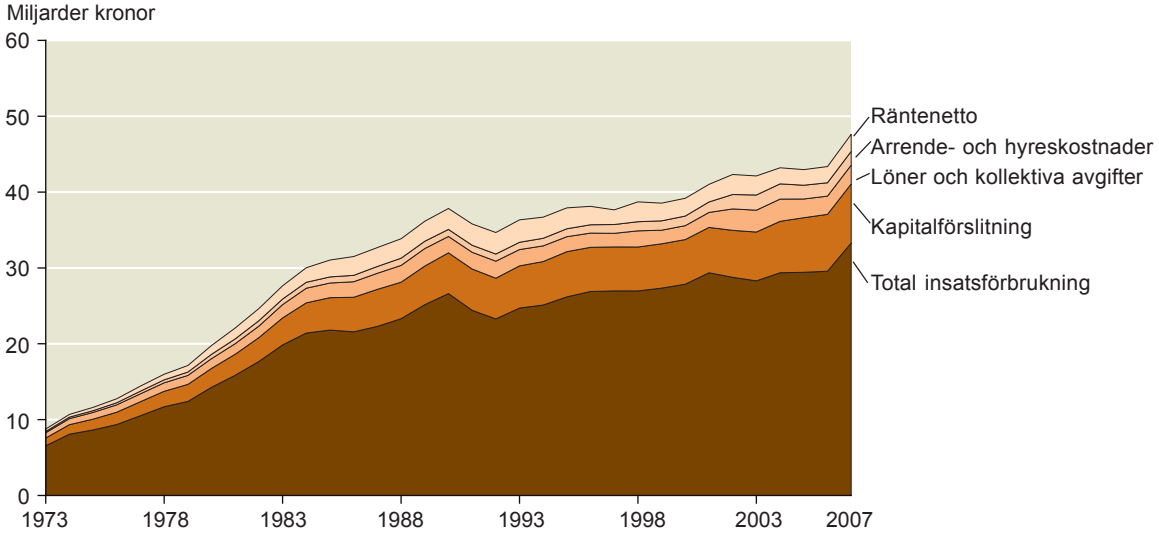

Källa: Tabell 7.2.

produktionssubventionerna beaktas har produktionsvärdet varit relativt stabilt.

Kostnader i relation till intäkterna

I förhållande till intäkterna inklusive produktionssubventioner har insatsförbrukningen av gödselmedel, energi, utsäde, etc. ökat från 54–55 % till runt 60 % under perioden. Kostnaden för kapitalförslitning, dvs. företagsekonomiska avskrivningar på maskiner och byggnader har ökat från 8 % till 14 %. Kostnaden för arrenden och hyror samt räntor är låga i relation till intäkterna. Tillsammans motsvarade de runt 4 % av intäkterna 1973 för att ha ökat till 7 % år 2009.

Företagsinkomsten minskar

Företagsinkomsten beräknas genom att kostnader för insatsvaror, löner, arrende och hyreskostnader samt räntor dras ifrån samtliga intäkter. Företagsinkomsten är den ersättning som jordbrukaren får för insatt arbete och kapital. Inkomsten var runt 8,4 miljarder år 2007. Om företagsinkomsterna justeras för inflationen, så har de sjunkit under perioden. Samtidigt har också den arbetstid som läggs ner i jordbruket minskat. Företagsinkomsten minskade mest på 1980-talet, då jordbrukarnas inkomster inte höll jämna steg med inflationen.

Bokföringsdata speglar jordbrukets utveckling

Jordbruksbokföringen har mycket gamla anor, men statistiska bearbetningar av bokföringsmaterial gjordes först i början av 1900-talet. Den Jordbruksekonomiska undersökningen (JEU) och dess föregångare är de viktigaste källorna. JEU-resultaten speglar de omvälvande förändringar som har skett under 1900-talet. Stora effektivitetshöjningar har skett inom jordbruksproduktionen i form av höjda avkastningsnivåer och ändrade produktionsmetoder. Arbetsinsatsen har successivt minskat samtidigt som en omfattande mekanisering har skett, vilket belyses av JEU-data om jordbruksföretagens kostnadsstruktur.

Bakgrunden

JEU och dess föregångare är baserade på lantbruksbokföring och bygger på företagsekonomiska principer. Inkomst av tjänst, kapital etc. ingår inte i JEU-redovisningen, varför hushållets samlade ekonomi får belysas av andra statistikkällor, främst taxeringsdata.

Långa jämförbara tidsserier baserade på JEU-data kan av olika skäl inte redovisas . Främst beror det på ändringar i definitioner och beräkningsprinciper. Vidare har klassificeringen av jordbruksföretagen ändrats vad gäller geografiska avgränsningar, storleksgrupper och driftsinriktning. Då de flesta variablerna redovisas i monetära termer, måste även penningvärdets förändringar över tiden beaktas.

Denna redovisning av historisk statistik har inriktats på typiska familjejordbruk i södra, mellersta och norra Sverige med 10 års intervall (1919/20, 1929/30 etc.). Målsättningen att spegla familjejordbruket har lett till att de tre redovisade typgrupperna har behövt ändras över tiden i takt med storleksrationaliseringen. Allokering av urvalen i de utnyttjade JEU-årgångarna har medfört begränsningar vid valet av typgrupper.

Direkt jämförbara data kan sålunda inte redovisas för de valda företagsgrupperna, varför relativa tal har beräknats för att öka möjligheterna till jämförelser. Främst ger de redovisade relativa talen möjlighet att översiktligt följa trendmässiga förändringar i intäkts- och kostnadsstrukturerna. Den procentuella marginalen (överskott/underskott) beräknas som en restpost och måste tolkas med försiktighet, då bl.a. definitions- och metodändringar påverkar denna nettopost.

De typer av jordbruksföretag som redovisas beskrivs i tablån på sidan 97.

Från naturahushållning till marknadsinriktat jordbruk

Vid början av den studerade perioden (1919/20) svarade naturauttagen för 30 % respektive 33 % av omsättningen för de två typgårdarna i mellersta Sverige (Ms) och norra Sverige (Ön). Största naturauttagen gjordes av mjölk, men även av mjöl och griskött gjordes stora uttag. För typgruppen i Svs svarade uttagen enbart för 13 % av omsättningen. Detta bör ses mot bakgrund av att omsättningen i den senare gruppen var mer än dubbelt så hög som i de båda övriga grupperna.

T.o.m. 1949/50 låg andelen naturauttag kvar på ungefär oförändrade nivåer för de tre typgrupperna. Under de följande åren sjönk andelarna till enbart 2–8 % och 2008 hade naturauttagen i det närmaste upphört.

Företagens utveckling

Ökande effektivitet

Specialisering och storleksrationalisering är utmärkande drag inom jordbrukssektorn under efterkrigstiden. Det studerade bokföringsmaterialet innehåller t.o.m. typgårdarna 1949/50 data avseende enskilda företag i urvalet.

De undersökta företagen uppvisar en i hög grad blandad produktion av såväl vegetabilier som animalier, under 1900-talets första hälft.

Under de senaste 100 åren har effektiviteten i det svenska jordbruket

ökat kraftigt. Hektarskördarna av höstvete var under perioden 1916–1920 i genomsnitt 1 850 kg och hade till perioden 2004–2008 ökat till 6 270 kg. Mjölkavkastningen (kontrollerade kor) per ko och år har från perioden 1916–1920 ökat från 2 600 kg till ca 9 000 kg i början av 2000-talet.

Ändrad kostnadsstruktur

Under de senaste 100 åren har insatserna av produktionsmedel fått en ändrad sammansättning. Dessa kan struktureras på följande sätt: Arbete, Mark och Inköpta varor och tjänster (förnödenheter, maskiner, byggnader etc.).

Under perioden 1919/20–1949/50 har kostnadsandelen (i procent av omsättningen) för lejt arbete legat inom intervallet 10–25 % vid de redovisade typgårdarna. Fr.o.m. 1960 minskade kostnaderna snabbt för lejt arbete. År 2008 uppgick andelen för lejt arbete till 5 % för typgruppen Jordbruksväxter i RO 1, medan andelarna i de båda mjölkgrupperna i RO 2 och RO 3 låg nära 0 %.

Storleksrationaliseringen inom jordbruket har under efterkrigstiden lett till ökad medelareal vid företagen. De kostnader som kan spegla detta är räntor och arrendekostnader. Underhåll och avskrivningar av markanläggningar är också kostnader relaterade till åkermarken. De senaste årgångarna av JEU särredovisar inte markanläggningar, men resultaten för tidigare år visar att dessa anläggningar enbart svarar för en blygsam del av kostnaderna.

Typgårdarnas kostnadsandelar för arrende och räntor låg t.o.m. 1960 omkring 5–6 %. För 1970 hade de aktuella kostnadsandelarna stigit till 9 %. För åren 1980, 1990 och 2000 uppvisade gruppen Jordbruksväxter i RO 1 en kostnadsandel på 16 %, medan nivån var lägre för mjölkgårdarna, samtidigt som bilden var mer splittrad. Kostnadsandelarna för 2008 minskade kraftigt. För mjölkgårdarna (RO 2 och RO 3) blev nettot av räntor och arrende svagt positivt och redovisas därmed bland intäkterna.

Kostnadsandelen för ”Inköpta produktionsmedel” har överslagsmässigt beräknats som summan av växtnäring, bekämpningsmedel, inköpt foder, övriga driftskostnader, underhåll och avskrivning för maskiner, byggnader och markanläggningar. Vid början av den studerade perioden (1919/20) svarade de inköpta produktionsmedlen för 20–35 % av omsättningen för de tre typgrupperna. Under den senare delen av perioden hade andelen stigit till 50–80 %. Ökningen av denna kostnadsandel har skett parallellt med att andelen arbetskraftskostnader kraftigt minskat. En drivkraft för denna överflyttning torde vara arbetslönernas snabba ökning (gäller även med hänsyn tagen till penningvärdets förändringar).

Svårt att belysa kapitalkostnaderna

Då jordbruksföretagen är kapitalkrävande, är metodiken för att beräkna dessa kostnader en viktig fråga när företagens samlade ekonomi skall beskrivas. Beräkningarna har ändrats över tiden och för 1919/20 och 1929/30 ger publikationerna ingen klar bild av metodiken. Angående avskrivningar finns följande beskrivning i Räkenskapsresultat för svenska jordbruk, 1919/20: ”…. jämte nödiga avskrivningar å byggnader samt döda och levande inventarier”. Ränte- och arrendekostnaderna beräknades med en kalkylränta på hela kapitalet.

Även för 1939/40 har ”nödiga avskrivningar” gjorts, men i en tabell används begreppet ”underhåll och amorteringar” uppdelat på Hästar, Byggnader, Döda inventarier och Dikning. Amorteringar torde ha uppfattats som synonymt med avskrivningar. I publikationen för 1949/50 redovisas avskrivningarna på samma sätt som för 1939/40, men begreppet amorteringar används inte längre i detta sammanhang.

Efter de genomgripande metodändringarna i JEU under 1950-talet återfinns i JEU-publikationen en detal-

År	**Slättbygderna**	**Skogsbygderna**	**Norra Sverige**
1919/20	Svs 10–25 ha	Ms 10–25 ha	Ön 10–25 ha
1929/30	Svs 25–50 ha	”	Sn 10–25 ha
1939/40	Ssl 10–20 ha	Msk 10–20 ha	N 10–20 ha
1949/50	Ssl 20–30 ha	Msk 20–30 ha	N 20–30 ha
1960	Gss 20–30 ha	Gsk 20–30 ha	Nn 10–20 ha
1970	”	”	Nn 20–30 ha
1980	Gss 30–50 ha	Gsk 30–50 ha	Nn, Nö 30–50 ha
1990	RO 1, Jordbruksväxter, 1 600–3 200 tim	RO 2, Mjölk, 1 600–3 200 tim	RO 3, Mjölk, 1 600–3 200 tim
2000	”	”	”
2008	”	”	”

Fakta

Förkortningar av geografiska områden:

Svs: Södra Sveriges vete- och sockerbetsområde
Ms: Mellersta Sverige
Ön: Övre Norrland
Sn: Södra och mellersta Norrland
Ssl: Skåne-Hallands slättbygder
Msk: Södra- och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder
N: Norra Sverige
Gss: Götalands södra slättbygder
Gsk: Götalands skogsbygder
Nn: Norrland, nedre
Ön: Norrland, övre
RO 1: Södra och mellersta Sveriges slättbygder
RO 2: Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder
RO 3: Norra Sverige.

För årgångarna 1919/20–1939/40 hålls storleksgrupperna i stort sett oförändrade för typgårdarna. Detta motiveras av att företagsstrukturen var mycket stabil under denna period. Storleksrationaliseringen under efterkrigstiden har för perioden 1949/50–1980 motiverat höjningar av typgårdarnas storlek. Tack vare det på 1980-talet införda typologisystemet, har typgrupperna fr.o.m. 1990 kunnat redovisas efter driftsinriktning. Den under efterkrigstiden fortgående specialiseringen inom jordbruket var den främsta drivkraften för denna förändring.

jerad beskrivning av avskrivningsberäkningarna. Avskrivningarna beräknas på återanskaffningsvärden. Avskrivningsprocenten för inventarier differentierades efter storleksgrupp efter åker och typ av maskin. I mitten av 1970-talet gjordes nästa större metodöversyn av JEU, varvid avskrivningsberäkningarna ånyo ändrades. Den viktigaste ändringen var därvid att avskrivningarna på maskiner och markinventarier gjordes på nuvärden. Företag med genomgående nya maskiner fick därvid högre avskrivningar än företag med äldre maskiner. Den senaste större metodändringen gjordes fr.o.m. JEU 2007 och avsåg ekonomibyggnaderna. Denna ändring ledde till avsevärt sänkta avskrivningsbelopp.

Kan man lita på resultaten?

1919/20 och 1929/30

Bokföringsmaterialet användes under denna period främst för rådgivning, undervisning och forskning. Av detta skäl torde beräkningar av driftsresultatet ha prioriterats framför beräkningar av kapitalkostnaderna. Sålunda redovisades inte ränte- och arrendeutgifter i materialet för båda dessa år.

Det torde finnas även andra brister i räkenskapsmaterialet. Urvalets begränsade omfattning och dess ojämna fördelning regionalt och på storleksgrupper, vilket i sin tur berodde på den ojämna anslutningen till bokföringsbyråer. Vidare har framhållits att de deltagande gårdarna med säkerhet hade en rationellare drift än genomsnittet.

Särredovisning av intäkter, kostnader i skogsbruket saknas. Det är dock oklart om skogsbruket har exkluderats i redovisningen eller om vissa intäkter och kostnader i skogsbruket ingår i andra redovisade variabler.

1939/40 och 1949/50

Behovet av ekonomiskt underlag för jordbrukspolitiska beslut ökade under 1930-talet till följd av de då införda regleringarna. Enligt ett riksdagsbeslut 1939 inrättades Lantbruksstyrelsens jordbruksekonomiska undersökning (JEU).

Fr.o.m. undersökningen 1939/40 skulle urvalet i JEU utökas till 1 600 företag, men denna urvalsstorlek uppnåddes först i 1948/49 års undersökning. Utvidgningen av urvalet 1939/40 medförde att samtliga län skulle vara representerade. I övrigt skulle urvalet vara representativt vad gäller olika jordbruksområden och storleksgrupper. Driftsbyrån fick uppdraget att utföra merparten av arbetet med insamling och bearbetning av JEU-materialet.

Sammanfattningsvis kan sägas att bokföringsundersökningen fr.o.m. 1939/40 fick fastare former och en mer preciserad målsättning.

1960 och 1970

I början av 1950-talet fick Lantbruksstyrelsen och Statens jordbruksnämnd i uppdrag att utreda metodfrågorna med hänsyn tagen till att resultaten skulle användas för typjordbrukskalkyler. Utredningen (utförd av den s.k. Typjordbrukskommittén) konstaterade att det fanns betydande brister i JEU. Bland de brister som framhölls var att de ekonomiska begreppen var ålderdomliga och inkonsistenta. Vidare ansågs kvantitetsredovisningen vara otillräcklig både på intäkts- och kostnadssidan. Bland bristerna i övrigt framhölls att representativiteten inte var tillfredsställande.

I utredningens förslag framhölls vikten av den regionala fördelningen av urvalet, så att det speglade det svenska jordbruket. En annan central fråga var effektiviteten vid JEU-företagen jämfört med populationen i stort. Utredningen föreslog därför löpande utvärderingar av representativiteten med avseende på mekaniseringsgrad m.m. Efter genomförandet av förslaget konstaterade dock Typjordbrukskommittén att resultaten inte kan bedömas som representativa på samma sätt som från ett slumpmässigt urval.

1980, 1990, 2000 och 2008

I mitten på 1970-talet övertog SCB produktionsansvaret för JEU och i samband därmed genomfördes en rad förändringar i undersökningen. En viktig förändring var att ett slumpmässigt urval infördes i undersökningen. Bortfallet av företag vid rekryteringen av nya företag har dock efter omläggningen kommit att utgöra ett allvarligt

Fakta

Osäkerheten i de redovisade resultaten till följd av slumpmässiga fel, särskilt urvalsfel, anges i JEU genom medelfel. Osäkerheten till följd av systematiska fel (t.ex. bortfallsfel) har inte kunnat kvantifieras, men bedöms i allmänhet inte överstiga den osäkerhet som redovisas genom medelfelet. För att exemplifiera medelfelen redovisas nedan dessa fel för vissa variabler för typgårdarna 2000:

JEU 2000. Medelfel, procent

Typgrupp	RO 1, Jordbruksväxter 1 600–3 200 timmar	RO 2, Mjölk 1 600–3 200 timmar	RO 3, Mjölk 1 600–3 200 timmar
Intäkter vegetabilier	2,1– 5,0 %	10,1– 20,0 %	10,1– 20,0 %
Intäkter animalier	50,1–100,0 %	5,1– 10,0 %	5,1– 10,0 %
Övriga intäkter	10,1– 20,0 %	10,1– 20,0 %	5,1– 10,0 %
Kostnad handelsgödsel	5,1– 10,0 %	10,1– 20,0 %	10,1– 20,0 %
Kostnad bekämpningsmedel	10,1– 20,0 %	10,1– 20,0 %	10,1– 20,0 %
Summa underhåll	10,1– 20,0 %	5,1– 10,0 %	10,1– 20,0 %
Kostnad anställda	20,1– 50,0 %	50,1–100,0 %	50,1–100,0 %
Summa avskrivningar	10,1– 20,0 %	5,1– 10,0 %	10,1– 20,0 %
Nettoresultat	10,1– 20,0 %	10,1– 20,0 %	20,1– 50,0 %

Som framgår av ovanstående tabell är medelfelen mycket höga för ”kostnader för anställda”. I gruppen RO 1 Jordbruksväxter har även variabeln ”intäkter av animalier” ett högt medelfel. För nämnda variabler torde vissa företag inte ha något att redovisa.

kvalitetsproblem. Bortfallet i den nya urvalsdelen har oftast legat inom intervallet 25–50 %. Studier av bortfallets snedvridande effekt har gjorts vid flera tillfällen under åren. Studierna har visat att de företag som rekryterats till JEU inte haft några speciella särdrag jämfört med motsvarande grupper av företag i LBR.

Vid omläggningen av JEU på 1970-talet beslutades att urvalsstorleken skulle vara 1 000 företag. På grund av högt bortfall och beslut om neddragningar nådde inte urvalsstorleken detta mål. I början av 1990-talet var antalet nere i ca 600 företag. Vid EU-inträdet beslutades att urvalsstorleken åter skulle vara 1 000 företag och denna urvalsstorlek uppnåddes i slutet av 1990-talet.

1919/20 (skördeåret 1919)

Uppgifterna nedan har hämtats ur publikationen ”Räkenskapsresultat för svenska jordbruk, bokföringsåret 1919/20”, utarbetad av L. Nanneson på uppdrag av Kungl. Lantbruksstyrelsen.

Det ekonomiska utfallet redovisas för nedanstående företagsgrupper i tre områden, som representerar slättbygd, skogsbygd och norra Sverige.

– Södra Sveriges vete- och sockerbetsområde (Svs), 10–25 ha
– Mellersta Sveriges (Ms), 10–25 ha
– Övre Norrland (Nö), 10–25 ha

Allmänt

Jordbrukets förutsättningar under 1910-talet påverkades i hög grad av det första världskriget som pågick mellan 1914 och 1918. Under denna tid fungerade inte marknaderna för jordbruksprodukter och produktionsmedel på normalt sätt. Förordningar om maximipriser, ransoneringar etc. var verktyg som kom till användning för att reglera marknaden.

Efter krigsstilleståndet i november 1918 lättade trycket, men först våren 1919 kom införseln i gång av spannmål, kraftfoder, konstgödsel och andra för jordbruket viktiga produktionsmedel. I april–maj 1919 upphörde prisregleringen på animalieprodukter och maximipriser och transportförbud på vårsäd. Vid ingången av undersökningsåret 1919/20 skedde en återgång till friare prisbildning på jordbrukets område.

Skördeutfall

Enligt den officiella statistiken översteg hektarskördarna under 1919 de genomsnittliga skördarna 1913–1918 för de flesta grödorna, men hektarskördarna av sockerbetor och foderrotfrukter 1919 var lägre än under jämförelseperioden. För höstråg, havre, blandsäd, ärter, bönor, ängshö och vårsädeshalm låg hektarskördarna 10 % eller mer över genomsnittsskördarna 1913–1918. Vid de i räkenskapsresultaten undersökta gårdarna var hektarskördarna år 1919 för vårstråsäd 2 510 kg i Svs, 1 990 kg i Ms och 1 930 kg i Ön.

Djurskötsel

I de tre redovisade grupperna hade mjölkproduktionen störst omfattning i Ön-området (53 kor per 100 ha). Ön-området drabbades i mindre utsträckning än övriga områden av foderbrist under 1917 och 1918. Vad gäller svinproduktionen uppvisar Svs den hösta djurtätheten (26 svin per 100 ha).

Priser

Marknadsläget för jordbruksprodukter under 1919/20 utmärktes av att prisuppgången under krigsåren övergick i fallande priser. Kristidens toppriser passerades av lantbruket vid årsskiftet 1919–1920. Den förändrade prisutvecklingen på jordbrukets område bör ses mot bakgrund av att de flesta prisregleringarna slopades.

För bokföringsåret 1919/20 blev prisändringarna oenhetliga, med såväl uppgångar som nedgångar. Jämfört med 1918/19 noteras nedgångar för spannmål (-5 %) och slaktdjur (-32 %), medan prisökningar skett för mjölk- och mejeriprodukter (+2 %). Priserna på jordbrukets förnödenheter visade en stigande tendens med uppgångar för bl.a. kraftfoder (+11 %), maskiner och redskap (+20 %) samt arbetslöner (+19 %). För konstgödsel sjönk dock priserna (-19 %).

En prisjämförelse mellan 1919/20 och förkrigstiden (1904–1913) visar att marknadspriserna för jordbruksprodukter ökat mycket kraftigt. Som exempel kan tas vete (+159 %), sockerbetor (+233 %), mjölk (+230 %) och svin, 75–100 kg, (+334 %). Även arbetslönerna steg kraftigt under perioden; +238 % för manliga arbetare, fast anställda med egen kost.

Resultat

Nedan redovisas det ekonomiska utfallet (relativa tal) 1919/20 för de tre typgårdarna. Differensen mellan intäkter och kostnader benämns ”Överskott” och utgör brukarfamiljens ersättning för eget arbete och eget kapital.

Trots att de tre typgrupper som redovisas omfattar storleksgruppen 10–25 ha är företagen i Svs-gruppen betydligt större än i Ms och Nö. Åkerarealen i Svs-gruppen är ca 25 % större än i de övriga grupperna och omsättningen är mer än dubbelt så hög.

Av den totala arbetsinsatsen svarade familjen för 14 % i Svs-gruppen, 8 % i Ms och hela 63 % i Ön. Den totala arbetsinsatsen per ha är högst i Ön med 523 tim, medan den i Svs uppgår till 365 tim och i Ms till 375 tim. Skillnaden mellan Ön och de övriga områdena kan bl.a. bero på den högre djurtätheten i Ön. Den mycket stora skillnaden i fördelningen av arbetsinsatsen mellan anställda och familjen är dock svår att förklara.

Maskinkostnadernas (underhåll och avskrivning) andel av omsättningen är liten (1,8–3,0 %), vilket torde spegla en låg mekaniseringsgrad i jordbruket. Regionala skillnader i kostnadernas fördelning finns främst för växtnäring och inköpt foder, där Svs-gruppen ligger högst och Ön-gruppen lägst.

Naturauttagen utgjorde en viktig användning av produktionen av vegetabilier och animalier. Resultaten visar stora skillnader mellan de tre grupperna. I Svs svarade naturauttagen för relativt liten del av omsättningen (13 %), medan uttagen i redovisningsgruppen i Ön utgjorde 1/3 av omsättningen. Till följd av skillnaderna i omsättning mellan grupperna, blir dock skillnaden mindre i absoluta tal.

Utgiftsräntor inkl. arrenden har inte redovisats i räkenskapsresultaten. Dessa kostnader har därför beräknats utifrån det redovisade totala räntekravet och uppgifter om soliditetstal, som fått hämtas från publikationen avseende 1949/50. Denna kostnadspost får därför tolkas med viss försiktighet.

Marginalen mellan intäkter och kostnader (Överskottet) utgör ersättning för brukarfamiljens eget arbete och kapital. För Ön-gruppen låg andelen ”överskott” på 48 %, viket var betydligt högre än för Svs och Ms. Till följd av den betydligt högre omsättningen i Svs-gruppen, blir dock skillnaderna i absoluta tal relativt små. I räkenskapsresultaten redovisas den s.k. förräntningsprocenten, som utgör kvoten mellan resultatet efter samtliga kostnader före ränta och totalt insatt kapital. Av de tre grupperna uppvisar Svs den högsta förräntningsprocenten, 5,0 %, medan motsvarande resultat för Ms och Ön anges till 3,3 % respektive 1,8 %.

Resultatet från skogsbruk ingår inte i denna redovisning. Omfattningen av skogsbruket är större i Norra Sverige och i Götalands och Svealands skogsbygder än i slättbygderna, varför slutsatser inte kan dras om det samlade ekonomiska utfallet för jord- och skogsbruk.

Beräkningar av förräntningspro-

Figur 7 F
Andelen av olika intäkts- och kostnadsslag vid tre olika typgårdar i JEU 1919/1920

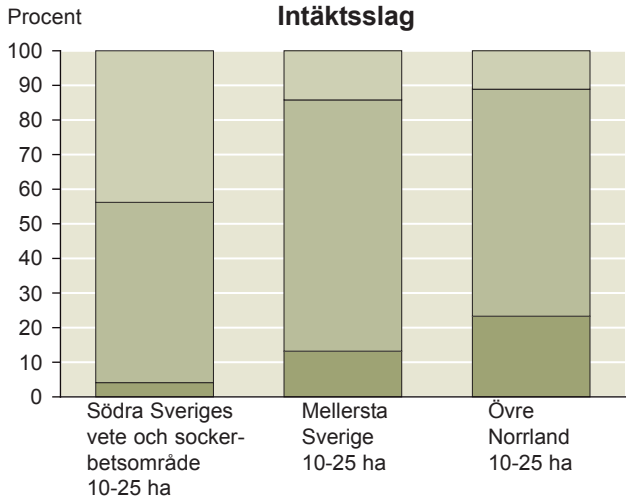

Några nyckeltal	Södra Sveriges vete och socker-betsområde 10-25 ha	Mellersta Sverige 10-25 ha	Övre Norrland 10-25 ha
Medelareal, ha	20,9	16,3	14,5
Omsättning, kr	24 829	11 720	9 527
Naturauttag, % av omsättningen	13,0	30,0	33,0

Vegetabilier
Övriga intäkter
Animalier

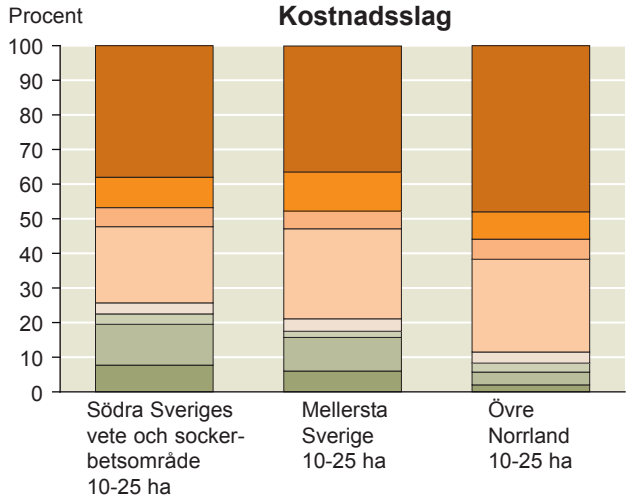

Överskott
Byggnader o anläggningar, underhåll och avskrivningar
Övriga kostnader
Maskiner, underhåll och avskrivningar
Arrende, räntor
Inköpt foder
Lejt arbete
Växtnäring

Källa: Räkenskapsresultat från svenska jordbruket 1914-1975.

centen finns i räkenskapsresultaten tillgängliga från 1912/13 för Svs-området. Under åren fram till 1910/20 har den i undersökningen beräknade lönsamheten varierat kraftigt. Högsta lönsamheten uppnåddes under krigsåren och då speciellt 1915/16 och 1918/19 utmärkte sig med hög förräntningsprocent.

1929/30 (skördeåret 1929)

Uppgifterna nedan har hämtats ur publikationen ”Räkenskapsresultat för svenska jordbruk, bokföringsåret 1929/30”, utarbetad av L. Nanneson på uppdrag av Kungl. Lantbruksstyrelsen.

Det ekonomiska utfallet redovisas för nedanstående företagsgrupper i tre områden, som representerar slättbygd, skogsbygd och norra Sverige.

– Södra Sveriges vete- och sockerbetsområde (Svs), 25–50 ha
– Mellersta Sverige (Ms), 10–25 ha
– Södra och mellersta Norrland (Sn), 10–25 ha

Skälet till att en grupp förhållandevis stora företag (25–50 ha) redovisas för Svs-området är att resultat inte redovisas för de lägre storleksgrupperna p.g.a. ett allt för litet urval.

Allmänt

I början av 1920-talet skedde en avveckling av den kristidsorganisation och ransonering som varit i bruk under det första världskriget. Utvecklingen hämmades dock av en svår lågkonjunktur under 1921–1922. Till följd av rationaliseringar skedde under 1920-talets senare del en relativt god tillväxt. Det svenska jordbruket hade dock fortfarande svårigheter att täcka det inhemska livsmedelsbehovet.

För jordbruket försämrades lönsamheten under 1929/30 till följd av en prisnedgång på 12 % för jordbruksprodukterna, vilket inte kompenserades av motsvarande kostnadssänkningar (se nedan).

Figur 7 G
Andelen av olika intäkts- och kostnadsslag vid tre olika typgårdar i JEU 1929/1930(skördeåret 1929)

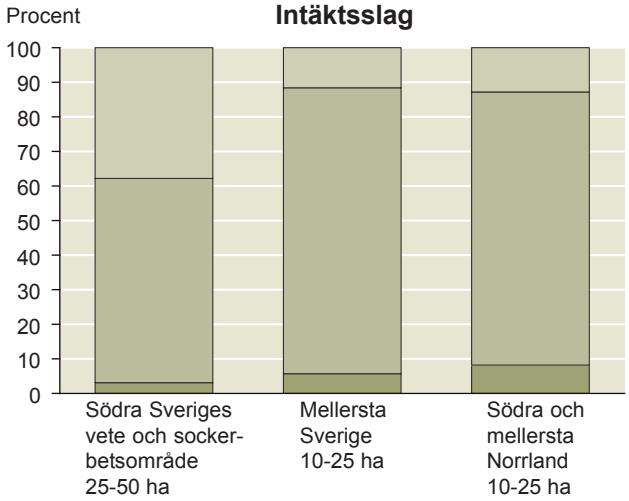

Några nyckeltal	Södra Sveriges vete och socker-betsområde 25-50 ha	Mellersta Sverige 10-25 ha	Södra o. mellersta Norrland 10-25 ha
Medelareal, ha	34,4	16,0	14,2
Omsättning, kr	20 846	7 040	5 211
Naturauttag, % av omsättningen	7,0	14,0	37,0

Vegetabilier
Övriga intäkter
Animalier

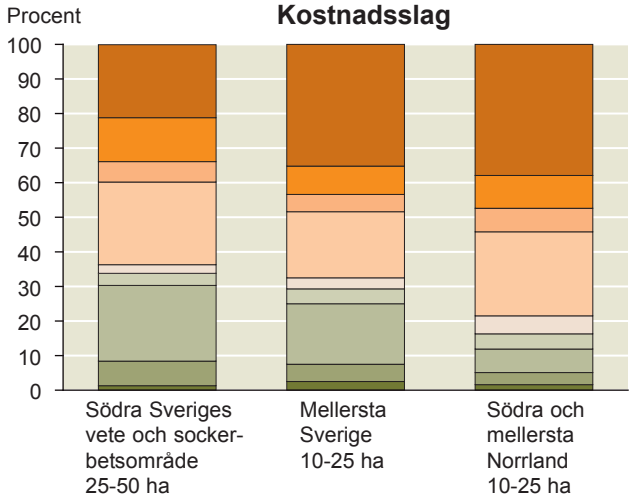

Överskott
Maskiner, underhåll och avskrivningar
Övriga kostnader
Inköpt foder
Arrende, räntor
Växtnäring
Lejt arbete
Energi
Byggnader o anläggningar, underhåll och avskrivningar

Källa: Räkenskapsresultat från svenska jordbruket 1914-1975.

Skördeutfall
Väderleken under 1929 var i stort sett gynnsam för grödornas utveckling. Vid de undersökta gårdarna låg skördenivån för vårsäd på ca 3 000 kg per ha i Svs, ca 2 300 kg i Ms och 1 600–1 800 kg i Sn. För flertalet grödor blev skörden per ha avsevärt högre än medelskörden 1920–1928. Särskilt för vårsäd, potatis och foderrotfrukter blev skördarna relativt höga. Sockerbetsskörden liksom skörden av ängshö låg dock under jämförelseperiodens skördenivåer.

Djurskötsel
I de tre redovisade grupperna hade mjölkproduktionen störst omfattning i Sn-området (62 kor per 100 ha). Mjölkavkastningen per ko låg för gruppen i Svs på 4 000 kg per ko och år, medan avkastningen i Sn låg på ca 2 040 kg. Vad gäller svinproduktion låg Svs klart över de andra grupperna (49 svin per 100 ha).

Priser
Som ovan nämnts sjönk de genomsnittliga priserna på jordbruksprodukter med 12 % under 1929/30 jämfört med närmast föregående år. För växtprodukter noterades kraftiga prisfall, -17 %. För djurprodukter var prisnedgången betydligt mindre, -9 %. Jordbrukets kostnader sjönk inte i samma utsträckning som produktpriserna mellan 1928/29 och 1929/30. Arbetslönerna föll med -1% och den genomsnittliga prisnivån för förnödenheter med -9 %.

En prisjämförelse mellan 1929/30 och förkrigstiden (1909–1913) visar att marknadspriserna för jordbruksprodukter i genomsnitt ökat med 21 %. Samtidigt steg arbetslönerna med 85 % och priserna på förnödenheter med 36 %.

Resultat
Nedan redovisas det ekonomiska utfallet (relativa tal) 1929/30 för de tre typgårdarna. Differensen mellan intäkter och kostnader benämns ”Överskott” och utgör brukarfamiljens ersättning för eget arbete och eget kapital.

Typgruppen i Svs med 34,4 ha åkermark skiljer sig storleksmässigt från grupperna i Ms (16,0 ha) och Sn (14,2 ha). Detta leder till betydande skillnader i kapitalinsats och omsättning. Den totala omsättningen i Svs var sålunda ca 4 gånger högre än i Sn.

Av den totala arbetsinsatsen svarade familjen för 28 % i storleksgruppen 25–50 ha och för 56 % i storleksgruppen 10–25 ha. Kostnadsandelen för lejt arbete minskade något jämfört med 1919/20 och uppgick nu till 19–24 % av omsättningen. Andelen maskinkostnader (underhåll och avskrivning) har ökat något, men svarar för en mycket blygsam andel av omsättningen (3,5–4,4 %).

Naturauttagen utgjorde en viktig användning av produktionen av vegetabilier och animalier. Resultaten visar stora skillnader mellan de tre grupperna. I Svs svarade naturauttagen för relativt liten del av omsättningen (7 %), medan uttagen i redovisningsgruppen i Sn utgjorde 1/3 av omsättningen. Till följd av skillnaderna i omsättning mellan grupperna, blir dock skillnaden mindre i absoluta tal.

Utgiftsräntor inkl. arrenden har inte redovisats i räkenskapsresultaten. Dessa kostnader har därför beräknats utifrån det redovisade totala räntekravet och uppgifter om soliditetstal, som fått hämtas från publikationen avseende 1949/50. Denna kostnadspost får därför tolkas med viss försiktighet.

1939/40 (skördeåret 1939)

Uppgifterna nedan har hämtats ur publikationen ”Räkenskapsresultat för svenska jordbruk, bokföringsåret 1939/40”, utarbetad av L. Nanneson på uppdrag av Kungl. Lantbruksstyrelsen.

Det ekonomiska utfallet redovisas för storleksgruppen 10–20 ha i tre områden. I urvalet till undersökningen ligger tyngdpunkten på denna storleksgrupp.

– Skåne-Hallands slättbygder (Ssl), 10–20 ha
– Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder (Msk), 10–20 ha
– Norra Sverige (N), 10–20 ha

Allmänt
År 1939/40 avslutades ett för jordbruket händelserikt decennium. Början av 1930-talet präglades av den svåra ekonomiska krisen, som för jordbruket innebar avsättningssvårigheter och prispress på jordbrukets produkter. Under 1930-talet infördes den statliga prisregleringen på jordbruksområdet, som i stort kom att behållas till början på 1990-talet.

Svenskt jordbruk påverkades under 1939/40 av det andra världskriget, som utbröt i september 1939, med bl.a. störningar i den internationella handeln som följd. Avspärrningen blev total först i bokföringsårets slutskede (april 1940). Inom landet fanns dock betydande lager av spannmål och jordbruksförnödenheter.

Skördeutfall
Hektarskördarna var för flertalet grödor något lägre under 1939 än under de båda närmast föregående skördeåren. För höstvete låg den i räkenskapsresultaten redovisade skördenivån i Ssl på 3 350 kg per ha, i Msk på 2 410 och i N på 2 070 kg per ha. I jämförelse med 5-årsperioden 1934–1938 kan konstateras en skördestegring för flertalet spannmålsslag, medan potatis och vallhö m.m. visar en minskning.

Djurskötsel
I de tre redovisade grupperna hade mjölkproduktionen störst omfattning i Norra Sverige (68 kor per 100 ha). Mjölkavkastningen per ko låg för gruppen i Ssl nära 4 000 kg per ko och år, medan avkastningen i N låg på ca 2 300 kg.Vad gäller svinproduktion låg Ssl klart över de andra grupperna (65 svin per 100 ha).

Priser
Trots den förhållandevis goda försörjningsberedskapen blev prisökningarna betydande på vissa produkter. För växtprodukter uppgick prisökningen från 1938/39 till 22 %, för animalier

till 10 % och för förnödenheter till 11 %. Lantarbetarlönen steg med 9 % mellan de båda åren (för manliga daglönare uppgick timlönen till 68 öre/tim).

En prisjämförelse över en längre period visar att marknadspriserna på vissa produkter (bl a vete, råg, potatis, ägg) under 1939/40 fortfarande låg under nivån för 1924–1929. Även priserna på vissa förnödenheter (motorfotogen, skördegarn, cement, tegelrör) låg under den tidigare nivån.

Resultat

Nedan redovisas det ekonomiska utfallet (relativa tal) 1939/40 för de tre typgårdarna. Differensen mellan intäkter och kostnader benämns ”Överskott” och utgör brukarfamiljens ersättning för eget arbete och eget kapital.

Den totala arbetsinsatsen uppgår i samtliga tre typgrupper till 5 000–6 300 tim, vilket kan ses mot bakgrund av en låg mekaniseringsgrad och en därmed följande arbetsintensiv produktion. Av den totala arbetsinsatsen svarade familjen för ca 60-70 %. Kostnadsandelen för lejt arbete har minskat jämfört med 1919/20 och 1929/30 och uppgår nu till 15–20 % av omsättningen. Andelen maskinkostnader (underhåll och avskrivning) har dock inte ändrats nämnvärt.

Åkerarealen uppgår till ca 16 ha i de tre grupperna av företag. Den totala omsättningen i jordbruket skiljer sig dock markant mellan grupperna. Omsättningen i Ssl ligger ca 90 % högre än i N. Naturauttagen utgjorde en viktig användning av produktionen av vegetabilier och animalier. Det tillgängliga materialet visar stora skillnader mellan olika regioner i landet, från 10 % i Ssl till 39 % i N.

Utgiftsräntor inkl. arrenden har inte specificerats för de enskilda redovisningsgrupperna. Dessa har därför beräknats utifrån det redovisade totala räntekravet och uppgifter om soliditetstal, som fått hämtas från publikationen avseende 1949/50.

Marginalen mellan intäkter och kostnader (överskottet) utgör ersättning för brukarfamiljens eget arbete

Figur 7 H
Andelen av olika intäkts- och kostnadsslag vid tre olika typgårdar i JEU 1939/1940(skördeåret 1939)

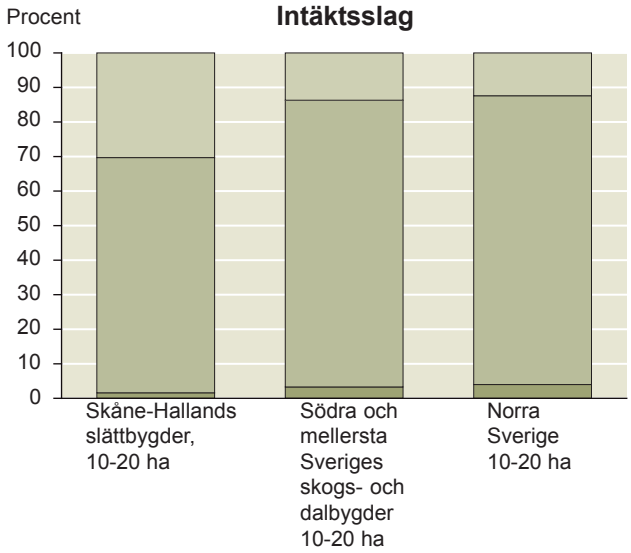

Några nyckeltal	Skåne-Hallands slättbygder, 10-20 ha	Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder 10-20 ha	Norra Sverige 10-20 ha
Total arbetstid	5 346	6 016	6 231
Medelareal, ha	16,2	16,0	15,5
Omsättning, kr	11 129	7 328	5 875
Naturauttag, % av omsättningen	10,0	22,0	39,0

Vegetabilier
Övriga intäkter
Animalier

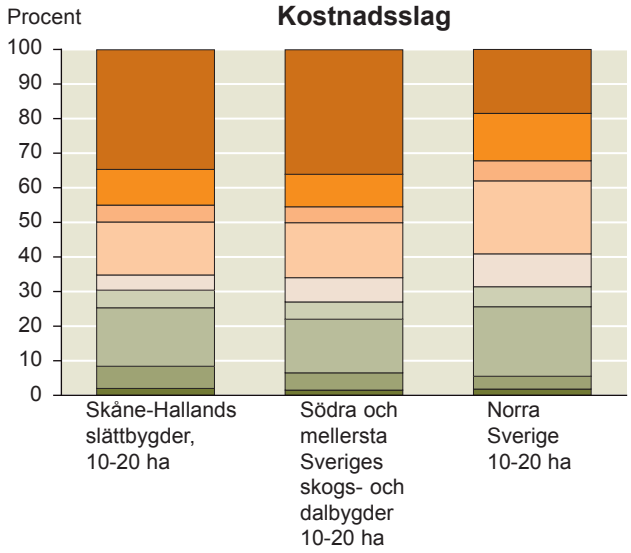

Överskott
Maskiner, underhåll och avskrivningar
Övriga kostnader
Inköpt foder
Arrende, räntor
Växtnäring
Lejt arbete
Energi
Byggnader o anläggningar, underhåll och avskrivningar

Källa: Räkenskapsresultat från svenska jordbruket 1914-1975.

och kapital. I Ssl och Msk låg överskottet på ca 35 % av omsättningen, medan det i N endast låg på 18–19 %. I publikationen från undersökningen redovisas den s.k. förräntningsprocenten som utgör kvoten mellan resultatet efter samtliga kostnader före ränta och totalt insatt kapital. Av de tre grupperna uppvisar Ssl den högsta förräntningsprocenten, 6,0 %, medan motsvarande resultat för Msk och N anges till 2,0 % respektive 1,2 %.

Resultatet från skogsbruk ingår inte i denna redovisning. Omfattningen av skogsbruket är större i Norra Sverige och i Götalands och Svealands skogsbygder än i slättbygderna, varför slutsatser inte kan dras om det samlade ekonomiska utfallet för jord- och skogsbruk.

Under 1930-talet har den i undersökningen beräknade lönsamheten varierat kraftigt. Den högsta förräntningsprocenten uppnåddes under 1937/38 och 1938/39. Sämsta lönsamheten registrerades för 1930/31 och 1932/33.

1949/50 (skördeåret 1949)

Uppgifterna nedan har hämtats ur publikationen ”Räkenskapsresultat för svenska jordbruk, bokföringsåret 1949/50”, utarbetad av L. Nanneson på uppdrag av Kungl. Lantbruksstyrelsen.

Det ekonomiska utfallet redovisas för följande tre områden

– Skåne-Hallands slättbygder (Ssl), 20–30 ha
– Södra och mellersta Sveriges skogs-och dalbygder (Msk), 20–30 ha
– Norra Sverige (N), 20–30 ha

Allmänt

Under det andra världskriget, liksom under det första, hade Sverige avsevärda problem med livsmedelsförsörjningen. För att hantera den uppkomna situationen tillsattes Statens livsmedelskommission, som bl.a. kom att ansvara för livsmedelsransoneringarna. Ransoneringarna behölls för vissa livsmedel ända till slutet av 1940-talet.

Under 1947 fattades ett nytt jordbrukspolitiskt beslut, som kom att styra jordbrukspolitiken i flera decennier. Politiken skulle styras av följande mål: Inkomstmålet, produktionsmålet och effektivitetsmålet. I början av 1940-talet infördes den s.k. totalkalkylen som ett underlag för prissättningen på jordbrukets område. Det jordbrukspolitiska beslutet 1947 förutsatte en övergång från totalkalkylen till s.k. typkalkyler baserade på JEU. År 1951 fick Lantbruksstyrelsen i uppdrag att utreda metodfrågorna i JEU, med hänsyn tagen till behoven från de kommande typjordbrukskalkylerna.

.

Skördeutfall

Hektarskördarna var för flertalet grödor högre under 1949 än under det närmast föregående skördeåret. De enda grödor som uppvisade lägre hektarskördar var korn, potatis och sockerbetor. I jämförelse med 5-årsperioden 1941–1945 är hektarskördarna 1949 högre för samtliga grödor, utom potatis. Stösta skillnaden noteras för höstvete och vårvete med +32 respektive +35 %.

Djurskötsel

I de tre redovisade grupperna hade mjölkproduktionen störst omfattning i Norra Sverige (66 kor per 100 ha). Mjölkavkastningen per ko var högst i Ssl-gruppen med 4 080 kg per ko och år, medan avkastningen i N låg på ca 2 590 kg. Vad gäller svinproduktion låg Ssl klart över de andra grupperna (91 svin per 100 ha).

Priser

Utvecklingen mellan 1948/49 och 1949/50 av priserna på jordbruksprodukter visade en oenhetlig tendens. Prisökningar noterades för bl.a. vete och råg (+3 %), potatis (+53 %), slaktkor (+19 %) och spädkalv (+9 %), prissänkningar skedde för korn (-13 %), ägg (-15 %) och får (-25 %). Även för jordbrukets produktionsmedel var prisutvecklingen oenhetlig mellan de båda åren. Lantarbetarlönerna steg med 3 % mellan de båda åren (för kreatursskötare uppgick timlönen till 1,93 kr/tim).

En prisjämförelse mellan 1949/50 och mellankrigstiden (1935–1937) visar på mycket kraftiga prisökningar för jordbruksprodukter. Priserna har mer än fördubblats för potatis, sockerbetor, mjölk och samtliga slag av kött.

Resultat

Nedan redovisas det ekonomiska utfallet (relativa tal) 1949/50 för de tre typgårdarna. Differensen mellan intäkter och kostnader benämns ”Överskott” och utgör brukarfamiljens ersättning för eget arbete och eget kapital.

Företagens totala arbetsinsats uppgår till 5 000–7 000 tim, vilket kan ses mot bakgrund av en låg mekaniseringsgrad och en därmed följande arbetsintensiv produktion. Av den totala arbetsinsatsen vid de tre typgårdarna svarade familjen för 50–75 %. Kostnadsandelen för lejt arbete har minskat jämfört med den första årgången av typgårdar (1919/20) från 20–30 % till 10–20 % av omsättningen. Andelen maskinkostnader (underhåll och avskrivning) har under samma tidsperiod ökat från 2–3 % till ca 8 %.

Naturauttagen utgjorde för vissa av typgrupperna en viktig användning av produktionen av vegetabilier och animalier. Det tillgängliga materialet visar stora skillnader mellan olika regioner i landet, från 5 % i Ssl till 31 % i N.

Marginalen mellan intäkter och kostnader (överskottet) utgör ersättning till brukarfamiljens egna arbete och kapital. I de tre redovisade grupperna ligger överskottet i intervallet 33–39 % av omsättningen. I absoluta tal är dock överskottet per företag avsevärt större i Ssl-gruppen än i de övriga grupperna, då omsättningen är störst i Ssl. I publikationen från undersökningen redovisas den s.k. förräntningsprocenten som utgör kvoten mellan resultatet efter samtliga kostnader före ränta och totalt insatt kapital. Av

de tre grupperna uppvisar Ssl den klart bästa lönsamheten med en förräntningsprocent nära 8 % . För de båda övriga grupperna var resultatet negativt.

Under hela 1940-talet indikerade förräntningsprocenten i Ssl en god lönsamhet. För Msk och N försämrades lönsamheten successivt under decenniet och mot periodens slut var förräntningsprocenten ofta negativ.

Resultatet från skogsbruk ingår inte i denna redovisning. Omfattningen av skogsbruket är större i Norra Sverige och i Götalands och Svealands skogsbygder än i slättbygderna, varför slutsatser inte kan dras om det samlade ekonomiska utfallet för jord- och skogsbruk.

Figur 7 I
Andelen av olika intäkts- och kostnadsslag vid tre olika typgårdar i JEU 1949/1950(skördeåret 1949)

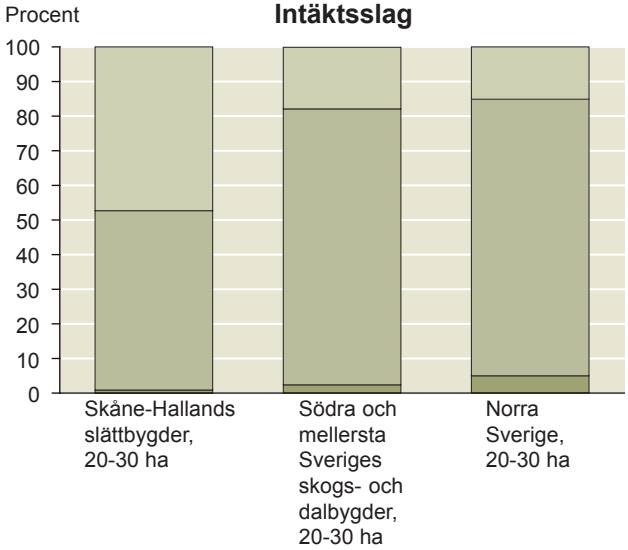

Några nyckeltal	Skåne-Hallands slättbygder, 10-20 ha	Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder 10-20 ha	Norra Sverige 10-20 ha
Total arbetstid	7 130	5 670	5 880
Medelareal, ha	25,2	24,3	24,8
Omsättning, kr	38 300	19 900	20 000
Naturauttag, % av omsättningen	5,0	20,0	31,0

Vegetabilier
Övriga intäkter
Animalier

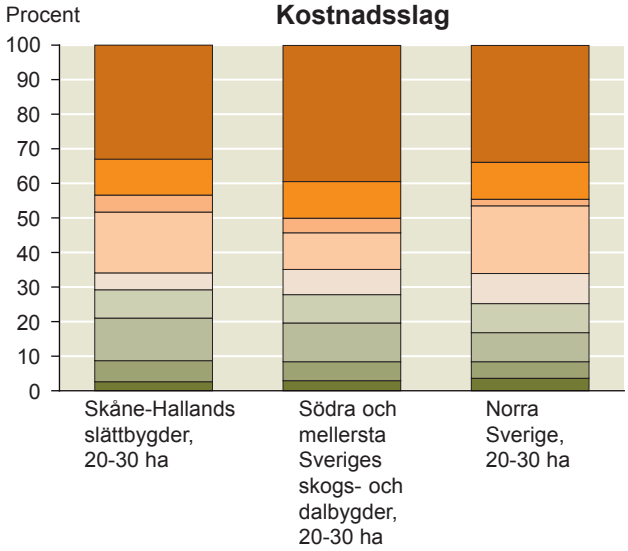

Överskott
Maskiner, underhåll och avskrivningar
Övriga kostnader
Inköpt foder
Arrende, räntor
Växtnäring
Lejt arbete
Energi
Byggnader o anläggningar, underhåll och avskrivningar

Källa: Räkenskapsresultat från svenska jordbruket 1914-1975.

1960

Uppgifterna nedan har hämtats ur publikationen ”Räkenskapsresultat för svenska lantbruk, skördeåret 1960”, utarbetad inom Kungl. Lantbruksstyrelsen.

Det ekonomiska utfallet redovisas för följande storleksgrupper och områden.

– Götalands södra slättbygder (Gss), 20–30 ha
– Götalands skogsbygder (Gsk), 20–30 ha
– Norrland, nedre (Nn), 10–20 ha

Skälet till att den lägre storleksgruppen (10–20 ha) redovisas för Nn, är att högre storleksgrupper inte redovisas i JEU.

Allmänt

Under senare delen av perioden kom de s.k. typkalkylerna att få en central roll vid prissättningen på jordbrukets produkter. Inkomstjämförelser gjordes mellan väl definierade grupper av jordbrukare och industriarbetare. Inkomstklyftan blev ett uttryck för skillnaden mellan jämförbara grupper. Eftersom typkalkylerna baserades på JEU, kom denna undersökning att förbättras och omorganiseras fr.o.m JEU 1954.

Prissättningen reglerades genom fleråriga ramavtal, som för ett antal år angav principerna för prisregleringen. Under löptiden av ett ramavtal styrdes prissättningen av olika spärregler. När en spärregel utlöstes, brukade oftast importavgifter och prisgränser justeras.

Skördeutfall

Under juli–augusti 1960 drabbades jordbruket av onormalt stora regnmängder, viket satte ned kvaliteten för skördarna. Främst var det vissa av mälarlänen som drabbades av skador.

Hektarskördarna var dock för flertalet grödor högre under 1960 än under närmast föregående år.

En jämförelse av hektarskördarna 1960 och perioden 1950–1959 visar högre skördar för bl a vårvete, höstråg, korn och höstraps. Höstvete uppvisade dock en lägre skörd 1960 än under jämförelseperioden.

Hektarskördarna för JEU-företagen var oftast högre än de av SCB redovisade skördarna. Enligt JEU var hektarskörden av korn 4 100 kg i Gss-gruppen, 2 900 i Gsk och 1 900 kg i Nn.

Djurskötsel

I de tre redovisade grupperna hade mjölkproduktionen störst omfattning i Nn (46 kor per 100 ha). Mjölkavkastningen per ko låg för gruppen i Gss på 4 440 kg per ko och år, medan avkastningen i Nn låg på 3 160 kg. Vad gäller svinproduktionen låg Gss klart över de andra grupperna (133 svin per 100 ha). Det bör påpekas att till följd av den fortgående specialiseringen inom animalieproduktionen kan djurtätheten vid enskilda gårdar vara starkt varierande.

Priser

Under 1960 utlöstes spärregler i löpande jordbruksavtal, vilket medförde att gränsskyddet för jordbrukets produkter justerades. Enligt jordbruksnämndens producentprisindex sjönk vegetabiliepriserna under 1960 med över 6 % jämfört med närmast föregående år, medan animaliepriserna steg med 2–3 %. Priserna på griskött och potatis uppvisade stora svängningar under året.

Prisindex för jordbrukets produktionsmedel var i stort sett oförändrat mellan slutet av 1959 och slutet av 1960. För enskilda produktionsmedel var dock förändringarna betydande. Priserna sjönk ett par procent på handelsgödsel och med 15 % på köpfodermedel, medan de steg med ca 10 % för maskinunderhåll och ekonomibyggnader.

Resultat

Nedan redovisas det ekonomiska utfallet (relativa tal) 1960 för de tre typgårdarna. Differensen mellan intäkter och kostnader benämns ”Överskott” och utgör brukarfamiljens ersättning för eget arbete och eget kapital.

Den totala arbetsinsatsen uppgick i samtliga tre typgrupper till 4 000–5 000 tim, vilket är betydligt lägre än för typgårdarna 1949/50 och tidigare. Samtidigt var kostnadsandelen för lejt arbete nere i 5–8 % av omsättningen. Den minskade arbetsinsatsen torde spegla en fortgående mekanisering inom jordbrukssektorn. Maskinkostnadernas andel av omsättning låg för de tre typgårdarna på 12–15 %. Sett över en längre tid blir förändringen tydlig. De för 1919/20 redovisade typgrupperna uppvisade en andel för maskinkostnaderna på 2–3 %, medan lejt arbete svarade för 22–27 %.

Åkerarealen uppgår till ca 25 ha i Gss- och Gsk-grupperna, medan företagen i Nn-gruppen enbart omfattar ca 15 ha. Sett till den totala omsättningen i jordbruket är dock skillnaderna i storlek än mer markanta. Naturauttagen av jordbruksprodukter har successivt minskat över tiden, och de utgör 1960 en blygsam del (2–8 %) av företagens samlade produktion.

Marginalen mellan intäkter och kostnader (överskottet) utgör ersättning för brukarfamiljens eget arbete och kapital. I de tre redovisade grupperna låg överskottet inom intervallet 34–36 %. I JEU-publikationen för 1960 redovisas den s.k. förräntningen, som anger den ränta, som erhållits på kapitalinvesteringen, då jordbruket belastats med samtliga kostnader utom ränta. Förräntningen under 1960 var i Gss-gruppen +9 460 kr/företag. För Gsk- och Nn-grupperna var förräntningen negativ med -1 020 kr respektive -4 620 kr.

Resultatet från skogsbruk ingår inte i denna redovisning. Omfattningen av skogsbruket är större i Norra Sverige och i Götalands och Svealands skogsbygder än i slättbygderna, varför slutsatser inte kan dras om det samlade ekonomiska utfallet för jord- och skogsbruk.

Figur 7 J
Andelen av olika intäkts- och kostnadsslag vid tre olika typgårdar i JEU 1960

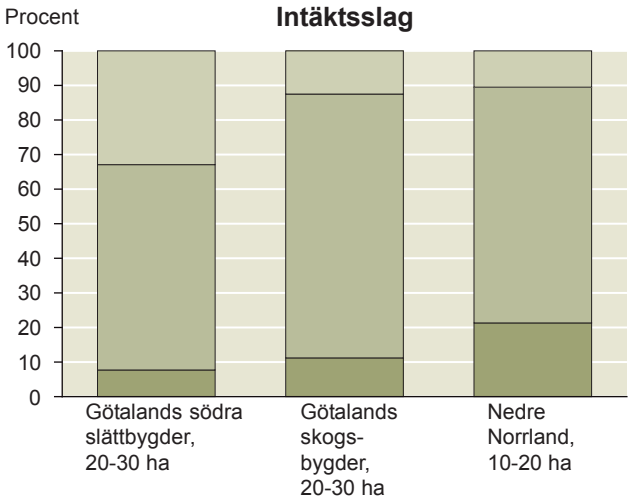

Några nyckeltal	Götaland södra slättbygder, 20-30 ha	Götalands skogs-bygder, 20-30 ha	Nedre Norrland 10-20 ha
Total arbetstid	5 020	4 920	3 980
Medelareal, ha	24,4	25,0	14,7
Omsättning, kr	70 200	43 600	24 800
Naturauttag, % av omsättningen	2,0	4,0	8,0

Vegetabilier
Övriga intäkter
Animalier

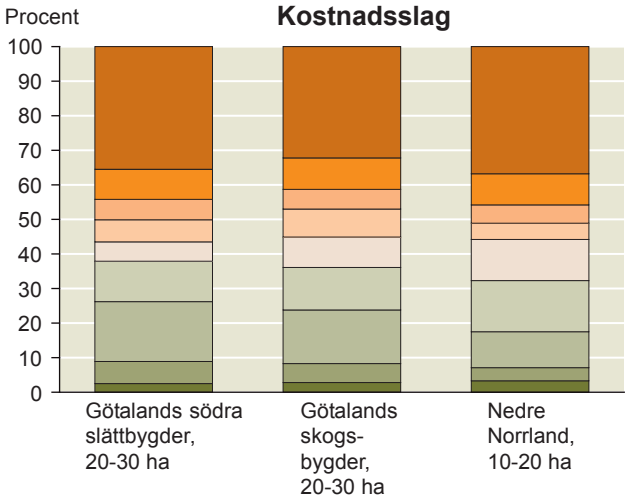

Överskott
Maskiner, underhåll och avskrivningar
Övriga kostnader
Inköpt foder
Arrende, räntor
Växtnäring
Lejt arbete
Energi
Byggnader o anläggningar, underhåll och avskrivningar

Källa: Räkenskapsresultat från svenska jordbruket 1914-1975.

1970

Uppgifterna nedan har hämtats ur publikationen ”Räkenskapsresultat för svenska lantbruk, skördeåret 1970”, som utarbetats inom Kungl. Lantbruksstyrelsen.

Det ekonomiska utfallet redovisas för storleksgruppen 20–30 ha i tre områden.

– Götalands södra slättbygder (Gss), 20–30 ha
– Götalands skogsbygder (Gsk), 20–30 ha
– Norrland, nedre (Nn), 20–30 ha

År 1967 fattades ett nytt jordbrukspolitiskt beslut i vilket angavs att storleksgruppen 20–30 ha (normjordbruk) skulle vara vägledande vid genomförande och uppföljning av de jordbrukspolitiska målen.

Allmänt

Det jordbrukspolitiska beslutet (1967) innebar bl.a. ökade krav på rationalisering inom jordbrukssektorn. Lantbruksnämnderna hade en central roll i rationaliseringsarbetet. En omfattande strukturomvandling skedde nu inom jordbruket.

Inom mjölkproduktionen märktes tydligt effekterna av specialisering och strukturrationalisering. Under perioden oktober 1969 – september 1970 minskade antalet mjölkleverantörer med ca 11 000, eller nära 12 %. Invägningen vid mejerierna låg under 1970 nära 8 % under 1969 års invägning. Om jämförelsen i stället görs med perioden 1960–1964, var nedgången hela 18 %.

Skördeutfall

En snörik vinter och sen vår 1970 medförde en sen vårsådd. Under hösten försenades spannmålsskörden i stora delar av södra Sverige. Enligt den officiella skördestatistiken var för de flesta grödorna hektarskördarna 1970 högre än under närmast föregående år. Lägre skörd 1970 noterades dock för höstraps. Om en jämförelse görs mellan hektarskördarna 1970 och de genomsnittliga skördarna 1966–1970 blir bilden annorlunda. För råg, korn, havre, matpotatis, fabrikspotatis var skörden 1970 högre än under jämförelseperioden, men lägre för höstvete, höstraps och slåttervall.

Hektarskördarna som redovisas för JEU-företagen är i många fall högre än de officiellt redovisade skördarna. Enligt JEU var hektarskörden av korn 3 700 kg i Gss-gruppen, 3 000 i Gsk och 2 600 kg i Nn.

Djurskötsel

I de tre redovisade grupperna hade mjölkproduktionen störst omfattning i Gsk (43 kor per 100 ha). Mjölkavkastningen per ko låg för gruppen i Gss på 5 490 kg per ko och år, medan avkastningen i Nn låg på 4 350 kg. Vad gäller svinproduktionen låg Gss klart över de andra grupperna (194 svin per 100 ha). Det bör påpekas att till följd av den fortgående specialiseringen inom animalieproduktionen, kan djurtätheten vid enskilda gårdar vara starkt varierande.

Priser

Enligt jordbruksnämndens avräkningsprisindex steg jordbrukarnas erhållna priser med 3,3 % mellan 1969 och 1970. Betydande prishöjningar noteras för höstraps, matpotatis, gödsvin och smågrisar. Priserna sjönk dock för fabrikspotatis och mindre kalv. Prisindex för jordbrukets produktionsmedel (exkl. arbete och ränta) steg med 6,1% mellan 1969 och 1970. Timkostnaden för lantarbetare steg samtidigt med 11 % mellan de båda åren.

Under 1960-talet har producentpriserna på jordbruksprodukter haft en varierande utveckling. Priserna utvecklades starkt under åren 1963–1965 med årliga ökningar på 4–8 %. Under 1967 och 1968 sjönk dock de genomsnittliga priserna.

Resultat

Nedan redovisas det ekonomiska utfallet (relativa tal) under 1960 för de tre typgårdarna. Differensen mellan intäkter och kostnader benämns ”Överskott” och utgör brukarfamiljens ersättning för eget arbete och eget kapital.

Den totala arbetsinsatsen minskade kraftigt 1970 i samtliga tre typgrupper (till under 3 000 tim) jämfört med motsvarande typgrupper 1960. Samtidigt var kostnadsandelen 1970 för lejt arbete enbart några få procent av omsättningen. I posten lejt arbete ingår dock inte utbetalda löner till anhöriga utanför familjen, då dessa kostnader inte särredovisas i JEU-publikationen.

Åkerarealen uppgår till ca 25 ha i samtliga tre typgrupperna. Sett till den totala omsättningen i jordbruket är dock skillnaderna stora; Gss-gruppen omsätter drygt 80 % mer än Nn-gruppen. Naturauttagen av jordbruksprodukter har 1970 minskat till 1–3 % av omsättningen.

Skuldränta och arrende har gjorts utifrån det i JEU kalkylerade totala räntekravet. Utgiftsräntorna har beräknats med hjälp av data om soliditeten.

Marginalen mellan intäkter och kostnader (Överskottet) utgör ersättning för brukarfamiljens eget arbete och kapital. I de tre redovisade grupperna låg överskottet inom intervallet 10–25 %, vilket är en klart lägre nivå än nivån för samma typgrupper under 1960 (34–36 %). I JEU-publikationen för 1970 redovisas den s.k. förräntningen, som anger den ränta, som erhållits på kapitalinvesteringen, då jordbruket belastats med samtliga kostnader utom ränta. Förräntningen under 1970 var i Gss-gruppen -2 950 kr/företag. För Gsk- och Nn-grupperna var förräntningen -12 360 kr respektive -20 450 kr.

Resultatet från skogsbruk ingår inte i denna redovisning. Omfattningen av skogsbruket är större i Norra Sverige och i Götalands och Svealands skogsbygder än i slättbygderna, varför slutsatser inte kan dras om det samlade ekonomiska utfallet för jord- och skogsbruk.

Figur 7 K
Andelen av olika intäkts- och kostnadsslag vid tre olika typgårdar i JEU 1970

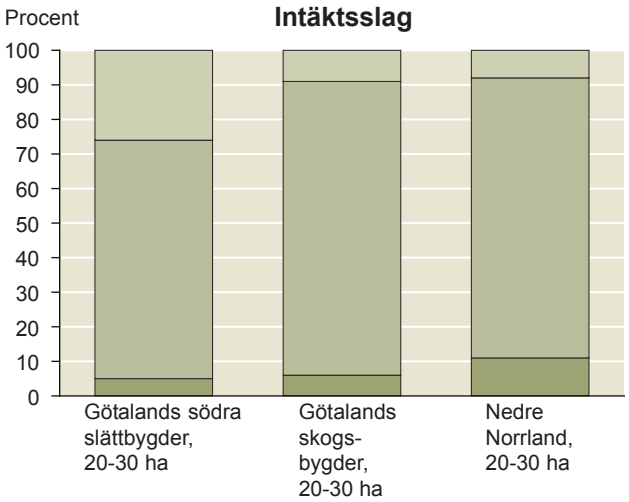

Några nyckeltal	Götaland södra slättbygder, 20-30 ha	Götalands skogs-bygder, 20-30 ha	Nedre Norrland 10-20 ha
Total arbetstid	2 920	2 750	2 720
Medelareal, ha	25,2	25,4	25,3
Omsättning, kr	94 100	70 000	51 400
Naturauttag, % av omsättningen	1,0	3,0	3,0

Vegetabilier
Övriga intäkter
Animalier

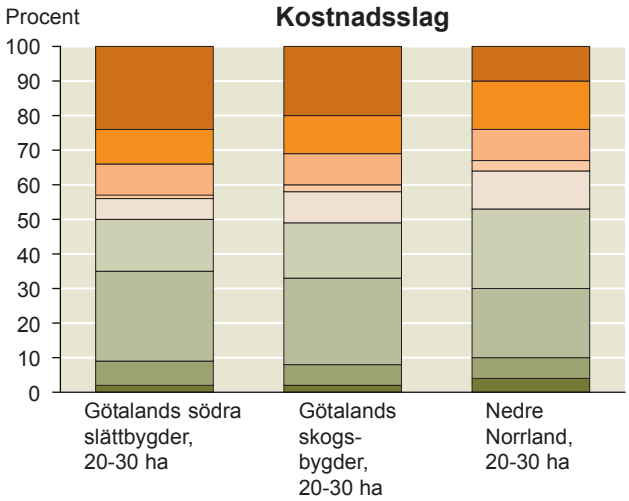

Överskott
Maskiner, underhåll och avskrivningar
Övriga kostnader
Inköpt foder
Arrende, räntor
Växtnäring
Lejt arbete
Energi
Byggnader o anläggningar, underhåll och avskrivningar

Källa: Räkenskapsresultat från svenska jordbruket 1914-1975.

1980

Uppgifterna nedan har hämtats ur Statistiska Meddelanden, J 1981:18 ”Jordbruksekonomiska undersökningen 1980” framtagen av SCB

Det ekonomiska utfallet redovisas för storleksgruppen 30–50 ha i tre områden.

– Götalands södra slättbygder (Gss), 30–50 ha
– Götalands skogsbygder (Gsk), 30–50 ha
– Norrland, nedre och övre (Nn, Nö), 30–50 ha

Den redovisade storleksgruppen (30–50 ha) innebär en förändring från 1970, då företag med 20–30 ha redovisades. Motivet för denna ändring är den fortgående storleks-rationaliseringen inom jordbruket.

Jämfört med JEU 1970 har viktiga förändringar skett i JEU. I mitten av 1970-talet skedde en övergång till ett slumpmässigt urval. Vidare gjordes genomgripande förändringar i metodiken att beräkna kalkylerade intäkter och kostnader.

Allmänt

Den ekonomiska utvecklingen under 1970-talet påverkades av energikrisen 1973–1974 och den snabba löneutvecklingen i mitten och slutet av 1970-talet. Inflationen var hög under hela decenniet och diskontot understeg inte 5 %. Under större delen av 1980 låg diskontot på 10 %. Under 1973 infördes statliga konsumentsubventioner av livsmedel. Subventionerna förstärktes efter hand och 1980 utbetalades ca 3,7 miljarder kr.

Under 1950-talet infördes de på JEU baserade typkalkylerna, som underlag för prissättningen av jordbruksprodukter. Under följande decennier fick dock typkalkylerna en successivt minskande betydelse för att omkring 1980 ha spelat ut sin roll. I stället påbörjades under 1980-talet utveckling av typgårdar och modelljordbruk baserade på JEU och DU (Deklarationsundersökningen för jordbrukare).

Skördeutfall

Väderleken under 1980 utmärktes av en medeltemperatur under den normala, medan nederbördsmängderna var större än normalt. De genomsnittliga objektiva hektarskördarna under 1980 blev jämfört med närmast föregående år högre för vårvete, höstråg, havre och höstraps. För höstvete, slåttervall, matpotatis och fabrikspotatis var dock skördarna lägre. Om 1980 års hektarskördar jämförs med genomsnittet för perioden 1971–1975 var 1980-års skördar högre för fodersäd, fabrikspotatis och sockerbetor.

Hektarskördarna som redovisas i JEU har hämtats från de objektiva skördeuppskattningarna. För vårkorn var hektarskörden 4 140 kg i Gss-gruppen, 2 980 kg i Gsk och i Nn/Nö, 2 320 respektive 2 430 kg.

Djurskötsel

I de tre redovisade grupperna (30–50 ha) hade mjölkproduktionen störst omfattning i Gsk (17 kor per företag). Mjölkavkastningen (4 procentig mjölk) per ko låg för samtliga tre grupper i intervallet 5 500–5 900 kg per ko och år. Vad gäller svinproduktionen låg Gss klart över de andra grupperna (71 svin per företag). Det bör påpekas att till följd av den fortgående specialiseringen inom animalieproduktionen kan djurtätheten vid enskilda gårdar vara starkt varierande. I mitten av 1980-talet infördes ett system för typklassificering i den svenska jordbruksstatistiken (se typgårdarna avseende 1990).

Priser

Enligt jordbruksnämndens avräkningsprisindex (december–december) steg de erhållna priserna under åren 1977, 1978, 1979 och 1980 med 6,9 %, 5,0 %, 5,0 respektive 11,3 %.

Produktionsmedelsprisindex för jordbrukets produktionsmedel (exkl. arbete steg för samma fyraårsperiod med 9,6 %, 5,3 %, 11,6 % respektive 13,7 %. Timkostnaden för industriarbetare (lön och sociala kostnader) steg samtidigt med 10,8 %, 10,7 %, 8,7 % respektive 10,4 %.

Resultat

Nedan redovisas det ekonomiska utfallet (relativa tal) 1980 för de tre typgårdarna. Differensen mellan intäkter och kostnader benämns ”Överskott” och utgör brukarfamiljens ersättning för eget arbete och eget kapital.

Jämfört med tidigare redovisade årgångar av typgårdarna har kostnadsandelarna 1980 ändrats väsentligt. Det är dock svårt att dra några slutsatser av förändringarna av bl.a. följande skäl: Areal- och omsättningsmässigt är typgårdarna 1980 betydligt större. Urvalsmetodik, definitioner och beräkningsprinciper har ändrats.

Klassificeringen av företag efter åkerareal gör typföretagen allt mindre relevanta i takt med den ökande specialiseringen inom animalieproduktion. Bakom genomsnittssiffran 5,3 kor i Gss (30–50 ha) döljer sig troligen ett fåtal mjölkbesättningar med relativt högt djurantal. Under 1980-talets första hälft pågick inom SCB ett utvecklingsarbete på ett system för typklassificering (typologin). Det nya systemet implementerades i mitten av 1980-talet (se typgårdarna 1990).

Kostnadsandelen för avskrivning och underhåll av ekonomibyggnader och övriga anläggningar uppgick 1980 till 12–19 % av omsättningen. Denna höga nivå torde främst förklaras av de ändrade beräkningsprinciperna och i viss mån av den kraftiga inflationen på 1970-talet. En stor kostnadsökning noteras för utgiftsräntor och arrende. Som ovan nämnts låg diskontot på 10 % under större delen av 1980, vilket påverkar utgiftsräntorna.

I spåren av energikrisen i mitten av 1970-talet ligger nu kostnadsandelen för energi (drivmedel och el) på 3–5 %, jämfört med ett par procent 50 år tidigare. Det kan vidare konstateras att familjejordbruket enbart i liten utsträckning anlitade lejd arbetskraft (2–3 % år 1980).

Marginalen mellan intäkter och kostnader (Överskottet) utgör ersättning för brukarfamiljens eget arbete och kapital. I de tre redovisade grupperna låg överskottet inom intervallet 3–11 %, vilket är en klart lägre nivå än den som redovisats för tidigare årgångar. Det bör dock noteras att överskottet 1980 i absoluta tal även påverkas av att omsättningen vid 1980 års

typgårdar kraftigt överstiger omsättningen vid typgrupper för tidigare år.

Resultatet från skogsbruk ingår inte i denna redovisning. Omfattningen av skogsbruket är större i Norra Sverige och i Götalands och Svealands skogsbygder än i slättbygderna. En beräkning av skogsbrukets överskott (i procent av jordbrukets omsättning) 1980 för de tre typgrupperna visar ett överskott i Gss och Gsk på 4–5 % och 12 % i Nn och Nö. För den senare typgruppen är alltså skogsbrukets resultat högre än det från jordbruket.

Figur 7 L
Andelen av olika intäkts- och kostnadsslag vid tre olika typgårdar i JEU 1980

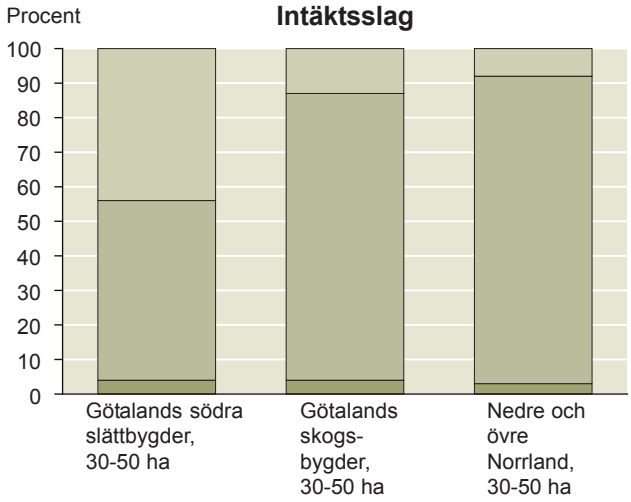

Några nyckeltal	Götaland södra slättbygder, 30-50 ha	Götalands skogs-bygder, 30-50 ha	Nedre och övre Norrland 30-50 ha
Total arbetstid	3 590	3 750	3 770
Medelareal, ha	38,4	38,0	37,8
Omsättning, kr	326 300	301 700	229 100
Naturauttag, % av omsättningen	0,5	0,7	1,4

Vegetabilier
Övriga intäkter
Animalier

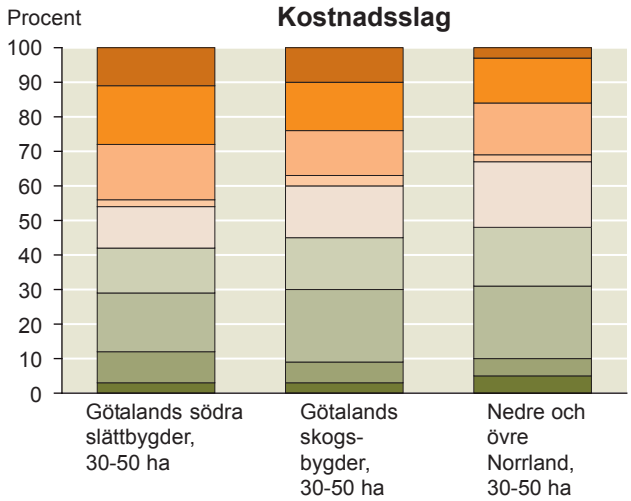

Överskott
Maskiner, underhåll och avskrivningar
Övriga kostnader
Inköpt foder
Arrende, räntor
Växtnäring
Lejt arbete
Energi
Byggnader o anläggningar, underhåll och avskrivningar

Källa: Serie J, Jordbruksekonomiska undersökningen 1976–2007.

1990

Uppgifterna nedan har hämtats ur Statistiska Meddelanden, J 40 SM 9101 ”Jordbruksekonomiska undersökningen 1990” framtagen av SCB.

Det ekonomiska utfallet redovisas för storleksgruppen 1 600–3 199 standardtimmar. Redovisning med denna storleksgruppering blev möjlig när det nya svenska typklassificeringssystemet infördes i mitten av 1980-talet. Typgrupp och storleksgrupp baseras i det nya systemet på data om det standardiserade arbetsbehovet.

– Södra och mellersta Sveriges slättbygder (RO 1), Jordbruksväxter, 1 600–3 199 tim.
– Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder (RO 2), Mjölk, 1 600–3 199 tim.
– Norra Sverige (RO 3), Mjölk, 1 600–3 199 tim.

Även om det standardiserade arbetsbehovet är ungefär lika i de tre grupperna finns det andra skillnader i storlek. RO 1-gruppens åkerareal överstiger 100 ha, medan de två ”mjölkgrupperna” i RO 2 och RO 3 enbart omfattar 20–30 ha. Vidare är bruttoomsättningen i RO 1 mer än dubbelt så hög som i de två andra grupperna.

De här redovisade resultaten bygger på nominella resultat till nukoststnad, vilket ger en kontinuitet över tiden.

Allmänt

Enligt det jordbrukspolitiska beslutet år 1990 var målsättningen att det svenska jordbruket i princip skulle underkastas samma villkor som andra näringar. För att underlätta en sådan förändring infördes 1991 ett 5-årigt omställningsprogram. Syftet med programmet var att stimulera en ändrad användning av åkermarken genom en övergång från traditionella jordbruksgrödor till alternativa grödor (bioenergi, industriråvaror etc). Efter Sveriges ansökan 1991 om EU-medlemsskap kom dock den svenska jordbrukspolitiken att främst inriktas på en anpassning till EU:s jordbrukspolitik (CAP).

Skördeutfall

År 1990 kännetecknades av de relativt sett höga temperaturerna under dess första hälft. Onormalt stora nederbördsmängder kunde också noteras inom vissa områden. Övervintringen av de höstsådda grödorna blev mycket god vintern 1989–1990. Goda skördar av såväl vallväxter som spannmål bärgades.

För perioden 1985–1990 uppvisar år 1990 de högsta hektarskördarna av höstvete, vårvete, höstråg, havre och vårkorn. Växtodlingens inriktning vid de tre redovisade typgrupperna varierade starkt. I RO 1-gruppen (109 ha) dominerade brödsäd, fodersäd och oljeväxter, medan vallväxter svarade för enbart 5 %. I de båda mjölkgrupperna i RO 2 (22 ha) och RO 3 (31 ha) var däremot vallarealerna dominerande med 68 % respektive 76 %.

Djurskötsel

I den redovisade typgruppen i RO 1 (Jordbruksväxter) svarade animalierna bara för en tiondel av intäkterna och enbart svin förekom inte i någon nämnvärd utsträckning. Djurbesättningarna vid de redovisade mjölkgrupperna i RO 2 och RO 3 dominerades naturligt nog av kor och övriga nöt. Mjölkavkastningen (4 procentig mjölk) har successivt ökat över tiden och uppgick i de båda mjölkgrupperna till ca 6 500 kg per år.

Priser

GATT-överenskommelsen 1989 innebar bl.a. att stödet till jordbruket skulle hållas oförändrat under 1989 och 1990. För att prisstödet till jordbruket inte skulle behöva höjas beslutade riksdagen därför att en direkt utbetalning till jordbrukarna skulle göras avseende kalenderåret 1990.

Jordbruksnämndens avräkningsprisindex (1980=100) sjönk mellan 1989 och 1990 från 162 till 160 för vegetabilier, från 172 till 166 för animalier och totalt sjönk index från 170 till 164. Produktionsmedelsprisindex för jordbrukets produktionsmedel (1980=100) steg mellan 1989 och 1990 för förnödenheter från 191 till 199, för tjänster från 200 till 218, för kapitalkostnader från 174 till 188 och totalt från 185 till 197.

Resultat

Nedan redovisas det ekonomiska utfallet (relativa tal) 1990 för de tre typgårdarna. Differensen mellan intäkter och kostnader benämns ”Överskott” och utgör brukarfamiljens ersättning för eget arbete och eget kapital.

Den nya typologin gör det möjligt att studera olika driftsinriktningar. Gruppen Jordbruksväxter i RO 1har en förhållandevis liten arbetsinsats, som dessutom torde uppvisa stora säsongsmässiga skillnader. Det kan noteras att övriga intäkter svarar för inte mindre än 23 % av den totala omsättningen. Av ”övriga intäkter” svarar körslor mot ersättning för ca 1/3 av intäkterna, medan resterande delar inte specificerats. Även de båda mjölkgrupperna uppvisar betydande andelar övriga intäkter.

Kostnadsandelen för avskrivning och underhåll av ekonomibyggnader och övriga anläggningar steg för 1980 års typgårdar till 12–19 % av omsättningen. Denna höga nivå torde bl.a. ha förklarats av de ändrade beräkningsprinciperna. Även för typgårdarna 1990 ligger kostnadsandelarna på ungefär samma nivå. Lejt arbete svarar vid typgruppen jordbruksväxter för nära 3 % av kostnaderna, medan detta kostnadsslag i mjölkgrupperna understiger 1 %.

Marginalen mellan intäkter och kostnader (Överskottet) utgör ersättning för brukarfamiljens eget arbete och kapital. I de tre redovisade grupperna låg överskottet inom intervallet 15–18 %. Det bör noteras att överskottet 1990 i absoluta tal även påverkas av att omsättningen successivt ökat över tiden. Överskottet 1990 vid typgruppen Jordbruksväxter på 167 000 kr, medan det för mjölkgruppen i RO 3 stannade vid 78 400 kr.

Resultatet från skogsbruk ingår inte i denna redovisning. Omfattningen av skogsbruket är större i Norra Sverige och i Götalands och Svealands skogsbygder än i slättbygderna. En beräkning av skogsbrukets överskott (i procent av jordbrukets omsättning) 1990 för de tre typgrupperna visar att överskottet i gruppen Jordbruksväxter,

RO1 var 1 % och för de båda mjölkgrupperna var andelarna 4 % respektive 8 %. För de senare typgrupperna är alltså skogsbrukets resultat av stor betydelse för företagens samlade resultat.

Figur 7 M
Andelen av olika intäkts- och kostnadsslag vid tre olika typgårdar i JEU 1990

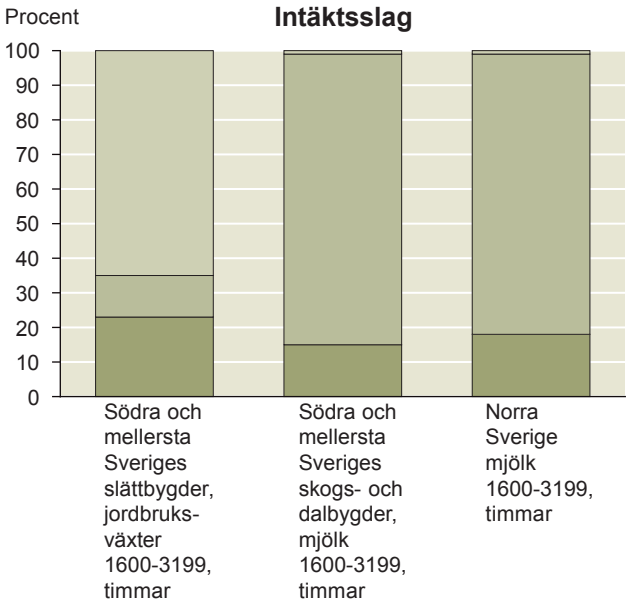

Några nyckeltal	Södra och mellersta Sveriges slättbygder, Jordbr.växter 1600-3199 timmar	Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder, mjölk 1600-3199 tim.	Norra Sverige mjölk 1600-3199 timmar
Total arbetstid	2 660	3 370	3 330
Medelareal, ha	108,7	21,5	30,8
Omsättning, kr	1 108 700	413 900	482 000
Naturauttag, % av omsätt.	0,1	1,3	1,4

Vegetabilier
Övriga intäkter
Animalier

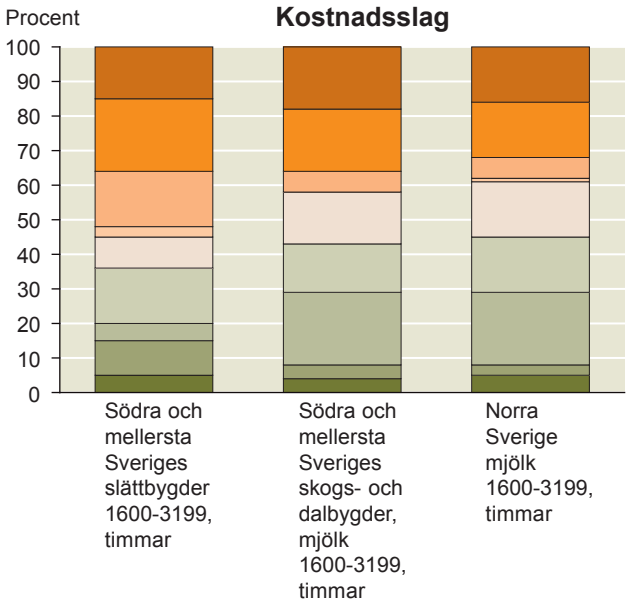

Överskott
Maskiner, underhåll och avskrivningar
Övriga kostnader
Inköpt foder
Arrende, räntor
Växtnäring
Lejt arbete
Energi
Byggnader o anläggningar, underhåll och avskrivningar

Källa: Serie J, Jordbruksekonomiska undersökningen 1976–2007.

2000

Uppgifterna nedan har hämtats ur Statistiska Meddelanden, JO 40 SM 0102 ”Jordbruksekonomiska undersökningen 2000” framtagen av SCB på uppdrag av Jordbruksverket.

Det ekonomiska utfallet redovisas för storleksgruppen 1 600–3 199 standardtimmar. Redovisning med denna storleksgruppering blev möjlig när det nya svenska typklassificeringssystemet infördes i mitten av 1980-talet. Typgrupp och storleksgrupp baseras på data om det standardiserade arbetsbehovet.

– Södra och mellersta Sveriges slättbygder (RO 1), Jordbruksväxter, 1 600–3 199 tim.
– Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder (RO2), Mjölk, 1 600–3 199 tim.
– Norra Sverige (RO 3), Mjölk, 1 600–3 199 tim

Även om det standardiserade arbetsbehovet är ungefär lika i de tre grupperna finns det andra skillnader i storlek. RO 1-gruppens åkerareal överstiger 100 ha, medan de två ”mjölkgrupperna” i RO 2 och RO 3 enbart omfattar 25–35 ha. Vidare är bruttoomsättningen i RO 1-gruppen ungefär dubbelt så hög som i de två andra grupperna.

De här redovisade resultaten bygger på nominella resultat till nukostnad. Detta ger en kontinuitet över tiden, då avskrivningarna korrigeras för inflationens effekter.

Allmänt

Det svenska EU-medlemsskapet medförde bl.a. att JEU måste anpassas till FADN (Farm Accountancy Data Network). Anpassningen skulle ske under en tre-årsperiod. Inför JEU 1996 gjordes genomgripande förändringar i undersökningens datorprogram, urval, variabelinnehåll och kalkylmetodik. Jämförbarheten över tiden försvåras av nämnda förändringar.

FADN utgör ett viktigt underlag vid utformningen av EU:s gemensamma jordbrukspolitik, CAP (Common Agricultural Policy). År 1993 genomfördes en viktig reform av CAP, då prisstödet till jordbrukets produkter sänktes och samtidigt infördes direktstöd till jordbruksföretagen. Vid millennieskiftet genomfördes en ytterligare stor reform av CAP, ”Agenda 2000”. Denna reform innebar en ökad inriktning på direktstöd (arealersättning, djurbidrag, regionala stöd, miljöstöd och extensifieringsbidrag). Förändringarna av CAP ledde till en kraftig utökning av FADN (och därmed av JEU) av antalet variabler rörande stöden.

Skördeutfall

Hektarskördarna år 2000 av spannmål låg över 5-årsgenomsnittet 1995–1999 för bl.a. råg och havre. Vårvete, vårkorn och rågvete låg under skördenivåerna för jämförelseperioden. Bland övriga grödor var hektarskördarna 2000 för höstraps och sockerbetor avsevärt högre än genomsnittet för perioden 1995–1999. För matpotatis, potatis för stärkelse och oljelin blev dock hektarskördarna klart lägre än under jämförelseperioden.

Växtodlingens inriktning i de tre redovisade typgrupperna varierade starkt. Vid RO 1-gruppen (106 ha) dominerade brödsäd och fodersäd, medan vallväxter enbart svarade för 4 %. I de båda mjölkgrupperna i RO 2 (28 ha) och RO 3 (35 ha) dominerade vallarealerna med 70 % respektive 73 %.

Djurskötsel

I den redovisade typgruppen i RO 1 (Jordbruksväxter) var djurhållningen minimal och animalierna svarade bara för en procent av intäkterna. Djurbesättningarna vid de redovisade mjölkgrupperna i RO 2 och RO 3 dominerades naturligt nog av kor och övriga nöt. Mjölkavkastningen (4 procentig mjölk) har successivt ökat över tiden och uppgick i mjölkgrupperna till nära 7 000 kg per ko och år.

Priser

Under 1990-talet har ersättningen till jordbruket kommit att i betydande utsträckning betalas via direktstöd, utan koppling till enskilda jordbruksprodukter (avlänkat stöd). Den nedan redovisade prisutvecklingen för jordbruksprodukter bör ses mot bakgrund av dessa direktstöd.

Jordbruksverkets avräkningsprisindex totalt (1995=100) sjönk mellan 1999 och 2000 från 91 till 90. Sedan EU-inträdet, 1995, har detta index sålunda sjunkit från 100 till 90. Produktionsmedelsprisindex (1995=100) steg mellan 1999 och 2000 från 105 till 109. Sedan 1995 uppvisar ”energi och smörjmedel” största förändringen med en uppgång från 100 till 149. Sänkta priser under 5-årsperioden noteras dock för ”utsäde”, ”handelsgödsel och jordförbättringsmedel”, ”växtskydds- och ogräsmedel” samt ”djurfoder”.

Resultat

Nedan redovisas det ekonomiska utfallet (relativa tal) 2000 för de tre typgårdarna. Differensen mellan intäkter och kostnader benämns ”Överskott” och utgör brukarfamiljens ersättning för eget arbete och eget kapital.

Typologi-systemet gör det möjligt att studera olika driftsinriktningar, vilket är viktigt då specialiseringsgraden är hög inom de svenska jordbruksföretagen. Gruppen Jordbruksväxter i RO 1 har en förhållandevis liten arbetsinsats (strax under 2 300 tim), medan åkerarealen uppgår till drygt 100 ha. Mjölkgrupperna i RO 2 och RO 3 har en betydligt större arbetsinsats, medan åkerarealen enbart uppgår till ca 30 ha.

Som framgår ovan (”Priser”) har direktstöden kommit att svara för en allt större andel av jordbruksföretagens intäkter. För gruppen Jordbruksväxter i RO 1 svarade direktstöden för 20 % av bruttointäkterna och merparten av stödet avser arealstöd. För mjölkgruppen i RO 2 uppgick direktstöden till 15 % av bruttointäkterna och här var kompensationsbidrag och miljöstöd de dominerande direktstöden. I mjölkgruppen i RO 3 vägde direktstöden tungt, då de svarade för 35 % av bruttointäkterna. Kompensationsbidrag och miljöstöd (inklusive nationellt stöd till norra Sverige) var här de dominerande stöden.

Kostnadsandelen för avskrivning

och underhåll av maskiner är en stor kostnadspost vid typgårdarna, främst vid gruppen Jordbruksväxter i RO 1 (19 %). Vad gäller ekonomibyggnader och övriga anläggningar uppvisar mjölkgrupperna de högsta kostnadsandelarna (10–13 % av bruttoomsättningen). Lejt arbete svarar vid typgruppen Jordbruksväxter för ca 2 % av kostnaderna, medan detta kostnadsslag i mjölkgrupperna understiger 1 %.

Marginalen mellan intäkter och kostnader (Överskottet) utgör ersättning till brukarfamiljens egna arbete och kapital. I de tre redovisade grupperna låg överskottet inom intervallet 15–22 %. Marginalerna år 2000 var av samma storleksordning som år 1990, dvs. tiden före EU-inträdet. Det bör noteras att överskottet i absoluta tal, förutom den procentuella marginalen, även påverkas av att omsättningen successivt ökat över tiden. Överskottet 2000 vid typgruppen Jordbruksväxter uppgick till 172 600 kr, medan det för mjölkgrupperna i RO 2 och RO 3 stannade vid 98 300 respektive 140 300 kr.

Resultatet från skogsbruk ingår inte i denna redovisning. Omfattningen av skogsbruket är större i Norra Sverige och i Götalands och Svealands skogsbygder än i slättbygderna. En beräkning av skogsbrukets överskott år 2000 (i procent av jord- och skogsbrukets samlade överskott) visar att skogsbruket i gruppen Jordbruksväxter, RO 1 svarade för 4 % och för de båda mjölkgrupperna var andelarna 35 % respektive 20 %, För de senare typgrupperna är sålunda skogsbrukets resultat av stor betydelse för företagens samlade resultat.

Figur 7 N
Andelen av olika intäkts- och kostnadsslag vid tre olika typgårdar i JEU 2000

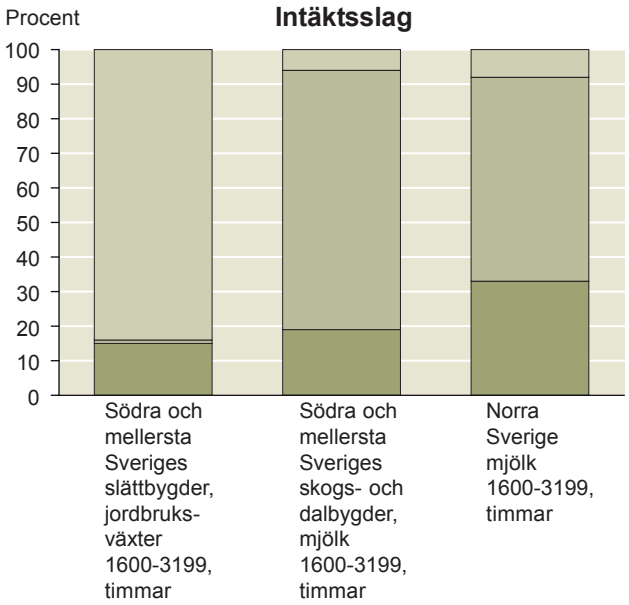

Några nyckeltal	Södra och mellersta Sveriges slättbygder, Jordbr.växter 1600-3199 timmar	Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder, mjölk 1600-3199 tim.	Norra Sverige mjölk 1600-3199 timmar
Total arbetstid	2 286	6 016	2 840
Medelareal, ha	106,0	28,0	35,0
Omsättning, kr	1 139 600	531 600	625 300
Naturauttag, % av omsätt.	0,0	0,3	0,6

Vegetabilier
Övriga intäkter
Animalier

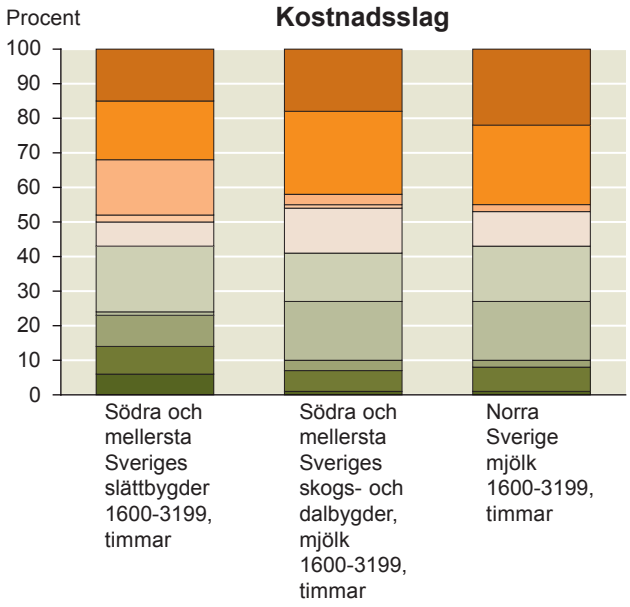

Överskott
Maskiner, underhåll och avskrivningar
Övriga kostnader
Inköpt foder
Arrende, räntor
Växtnäring
Lejt arbete
Energi
Byggnader o anläggningar, underhåll och avskrivningar
Bekämpningsmedel

Källa: Serie J, Jordbruksekonomiska undersökningen 1976–2007.

2008

Uppgifterna nedan har hämtats ur Statistiska Meddelanden, JO 40 SM 0101 ”Jordbruksekonomiska undersökningen 2008” framtagen av SCB på uppdrag av Jordbruksverket.

Det ekonomiska utfallet redovisas för storleksgruppen 1 600–3 199 standardtimmar. Typgrupp och storleksgrupp baseras på data om det standardiserade arbetsbehovet.

– Södra och mellersta Sveriges slättbygder (RO 1), Jordbruksväxter, 1 600–3 199 tim.
– Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder (RO 2), Mjölk, 1 600–3 199 tim.
– Norra Sverige (RO 3), Mjölk, 1 600–3 199 tim

Även om det standardiserade arbetsbehovet är ungefär lika i de tre grupperna finns det andra skillnader i storlek. RO 1-gruppens åkerareal uppgår till 124 ha, medan de två ”mjölkgrupperna” i RO 2 och RO 3 i medeltal enbart omfattar 27 respektive 42 ha. Vidare är bruttoomsättningen i RO 1-gruppen 2 till 3 gånger så hög som i de två andra grupperna.

De här redovisade resultaten bygger på nominella resultat till nukostnad.

Allmänt

Det svenska EU-medlemsskapet medförde bl a att JEU måste anpassas till FADN (Farm Accountancy Data Network). De olika förändringar som skett i EU:s gemensamma jordbrukspolitik, CAP, (Common Agricultural Policy) har krävt anpassningar av FADN. Främst är det subventionerna som föranlett en väsentlig utökning av antalet variabler.

FADN utgör ett viktigt underlag vid utformningen av CAP. Vid millennieskiftet genomfördes en reform av CAP, Agenda 2000. Reformen innebar en ökad inriktning på direktstöd (arealersättning, djurbidrag, regionala stöd, miljöstöd, extensifieringsbidrag. En annan viktig förändring av FADN medfördes av Landsbygdsprogrammet 2007–2013.

Skördeutfall

Tack vare den milda vintern blev övervintringen god av de höstsådda grödorna. Hektarskördarna av höstvete blev väl i nivå med de närmast föregående åren. De arealmässigt mindre grödorna höstråg, rågvete och höstkorn visade höga skördenivåer i nästan alla län. Hektarskördarna av vårkorn, havre och vårvete var förhållandevis små till följd av torkan under våren och försommaren. För slåttervall var förstaskörden per hektar lägre än normalt, p.g.a. torkan. Återväxten blev i stället högre än normalt.

Växtodlingens inriktning vid de tre redovisade typgrupperna varierade starkt. I RO 1-gruppen (124 ha) dominerade brödsäd och fodersäd, medan vallväxter enbart svarade för 10 %. I de båda mjölkgrupperna i RO 2 (27 ha) och RO 3 (42 ha) var däremot vallarealerna dominerande med 70 % respektive 67 %.

Djurskötsel

I den redovisade typgruppen i RO 1 (Jordbruksväxter) var djurhållningen av liten omfattning och animalierna svarade bara för 12 % av intäkterna. Djurbesättningarna vid de redovisade mjölkgrupperna i RO 2 och RO 3 dominerades naturligt nog av kor och övriga nöt.

Priser

Under 1990-talet har ersättningen till jordbrukarna kommit att i betydande utsträckning betalas via direktstöd, utan koppling till enskilda jordbruksprodukter (avlänkat stöd). Den nedan redovisade prisutvecklingen för jordbruksprodukter (avräkningsprisindex) bör ses mot bakgrund av att ändringar av direktstöden kan ha skett.

Jordbruksverkets avräkningsprisindex totalt steg mellan 2007 och 2008 med 8 %. Utvecklingen var dock inte enhetlig; kött och mjölk uppvisade stigande priser, medan spannmålspriserna sjönk. Mellan 2000 och 2008 steg avräkningsprisindex totalt med 25 %. Stora ökningar noteras för oljeväxtfrö (+ 119 %) och matpotatis (+108 %), medan sockerbetspriset sjönk (-30 %)

Produktionsmedelsprisindex för jordbrukets produktionsmedel steg mellan 2007 och 2008 med nästan 15 %. Stora prisökningar noteras för ”gödnings- och jordförbättringsmedel” (+57 %), ”växtskydds- och bekämpningsmedel” (+23 %) och ”djurfoder” (+20 %). Mellan år 2000 och 2008 har produktionsmedelsprisindex ökat med 46 %, dvs. avsevärt mer än uppgången i avräkningsprisindex (+25 %). De produktionsmedel som stigit mest i pris är ”gödnings- och jordförbättringsmedel” (+128 %), ”energi- och smörjmedel” (+72 %) och ”djurfoder” (+54 %).

Resultat

Nedan redovisas det ekonomiska utfallet (relativa tal) 2008 för de tre typgårdarna. Differensen mellan intäkter och kostnader benämns ”Överskott” och utgör brukarfamiljens ersättning för eget arbete och eget kapital.

Vad gäller driftens inriktning fanns det stora skillnader mellan å ena sidan typgruppen i RO 1 och å andra sidan typgrupperna i RO 2 och RO 3. Gruppen Jordbruksväxter i RO 1 hade en förhållandevis liten arbetsinsats (strax över 2 500 tim), medan åkerarealen uppgick till ca 125 ha och omsättningen till ca 2,0 miljoner kr. Mjölkgrupperna i RO 2 och RO 3 har en större arbetsinsats (ca 3 000 tim), samtidigt som åkerarealen enbart uppgår till 27 respektive 42 ha och omsättningen till ca 700 000 kr respektive 860 000 kr.

Som framgår i stycket ovan om priser har direktstöden kommit att svara för en allt större andel av jordbruksföretagens intäkter. För gruppen Jordbruksväxter i RO 1 svarade direktstöden för 19 % av bruttointäkterna och merparten av stödet avser gårdsstöd. För mjölkgruppen i RO 2 uppgick direktstöden till 20 % av bruttointäkterna och i mjölkgruppen i RO 3 vägde direktstöden tungt, då de svarade för 36 % av bruttointäkterna.

Kapitalkostnaderna (avskrivningar, arrende och räntor, netto) som andel av bruttoomsättningen har i gruppen RO 1 (Jordbruksväxter) minskat kraftigt mellan år 2000 (35 %) till 2008 (19 %). Än större var nedgången i Mjölkgrupperna i RO 2 och RO 3. År 2000 utgjorde kapitalkostnaderna för

dessa grupper 25 respektive 23 % av bruttoomsättningen och motsvarande andelar hade 2008 sjunkit till 6 %. En starkt bidragande orsak till de relativt sett minskade kapitalkostnaderna torde vara den metodändring som gjordes fr.o.m. 2007 av avskrivningar på ekonomibyggnader.

Kostnadsandelen för lejt arbete var vid typgården Jordbruksväxter i RO 1 ca 5 % av bruttoomsättningen, medan detta kostnadsslag i de två mjölkgrupperna låg nära 0 %.

Marginalen mellan intäkter och kostnader (Överskottet) utgör ersättning för brukarfamiljens eget arbete och kapital. I de tre redovisade grupperna låg överskottet inom intervallet 22–46 %. Marginalerna år 2008 har ökat kraftigt jämfört med 2000. För gruppen i RO 1 från 15 till 22 %, för gruppen i RO 2 från 19 till 31 % och för gruppen i RO 3 från 22 till 40 %. Ökningen torde bl.a. förklaras av den minskade andelen kapitalkostnader.

Det bör noteras att överskottet i absoluta tal, förutom den procentuella marginalen, även påverkas av att omsättningen successivt ökat över tiden. Överskott vid typgruppen Jordbruksväxter uppgick till 426 300 kr år 2008, medan det för mjölkgrupperna i RO 2 och RO 3 stannade vid 212 400 respektive 343 600 kr.

Resultatet från skogsbruk ingår inte i denna redovisning. Omfattningen av skogsbruket är större i Norra Sverige samt i Götalands och Svealands skogsbygder än i slättbygderna.

En beräkning av skogsbrukets överskott år 2008 (i procent av jord- och skogsbrukets samlade överskott) för de tre typgrupperna visar att skogsbruket i gruppen Jordbruksväxter, RO 1 svarade för 0 % och för de båda mjölkgrupperna var andelarna 26 % respektive 14 %, För de senare typgrupperna är alltså skogsbrukets resultat av relativt stor betydelse för företagens samlade resultat.

Figur 7 O
Andelen av olika intäkts- och kostnadsslag vid tre olika typgårdar i JEU 2008

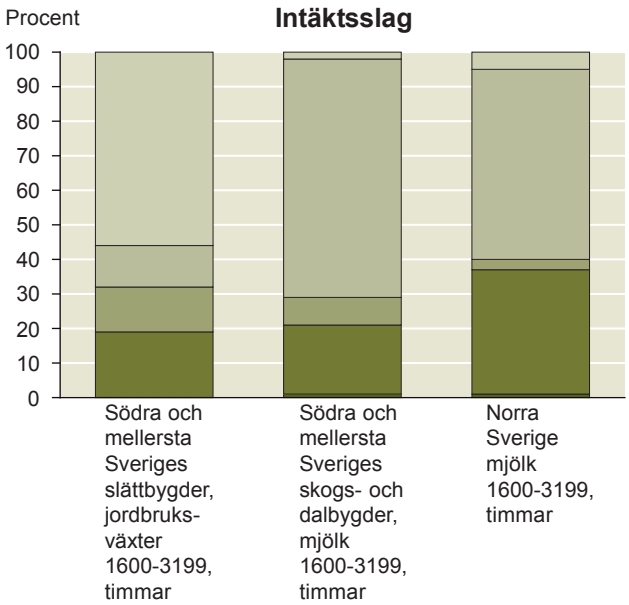

Några nyckeltal	Södra och mellersta Sveriges slättbygder, Jordbr.växter 1600-3199 timmar	Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder, mjölk 1600-3199 tim.	Norra Sverige mjölk 1600-3199 timmar
Total arbetstid	2 536	2 917	3 086
Medelareal, ha	124,0	27,0	42,0
Omsättning, kr	1 975 800	691 900	658 500
Naturauttag, % av omsätt.	0,0	0,0	0,0

Vegetabilier
Övriga intäkter
Netto av arrenden och räntor
Animalier
Direktstöd

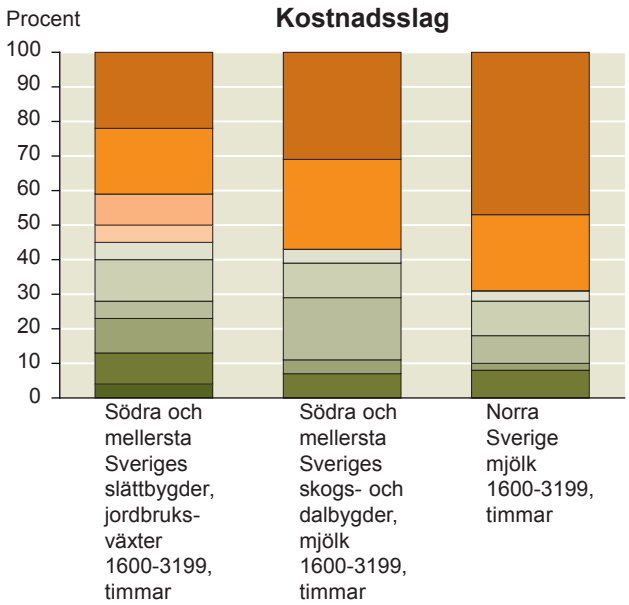

Överskott
Maskiner, underhåll och avskrivningar
Övriga kostnader
Inköpt foder
Arrende, räntor
Växtnäring
Lejt arbete
Energi
Byggnader o anläggningar, underhåll och avskrivningar
Bekämpningsmedel

Källa: Serie J, Jordbruksekonomiska undersökningen 1976–2007.

Jordbrukarhushållens inkomster

För en allsidig belysning av jordbrukarnas ekonomiska situation krävs data om samtliga inkomstslag för det samlade jordbrukarhushållet. I Sverige utnyttjas deklarations- och taxeringsmaterial för att belysa jordbrukarnas hushållsinkomster. Förändringar i skattelagstiftningen och därmed av tillgängliga data ger dock upphov till bristande jämförbarhet över tiden. Under de senaste 50 åren har inkomst av tjänst kommit att svara för en allt större del av jordbrukarhushållens samlade inkomster.

Deklarations- och taxeringsmaterial – främsta källorna

Långt före framväxten av den jordbruksekonomiska statistiken på 1900-talet, fördes detaljerade dagböcker av jordbrukare med intresse av att dokumentera verksamheten på sina gårdar. Dessa dagböcker kunde innehålla dagliga noteringar om produktion, ekonomiska transaktioner etc. Tillgången på dessa dagböcker är dock liten, varför materialet inte kunnat utnyttjas för statistiska bearbetningar.

Statistik som belyser jordbrukarhushållens inkomster finns tillgänglig från första hälften av 1900-talet. Fr.o.m. 1911 lämnade staten ekonomiskt stöd till bokföringsverksamheten och 1915 utvidgades det till att omfatta räkenskapsutdrag och statistiska beräkningar. Denna verksamhet kom dock att fokusera på företagets ekonomi och omfattade inte hushållens samlade ekonomi.

Redan i början av 1900-talet diskuterades möjligheterna att utnyttja inkomstdeklarationer för att belysa jordbrukarnas ekonomi. Det dröjde dock till 1930-talet innan deklarationsundersökningar genomfördes i större skala. I samband med den ekonomiska krisen tillsattes en jordbruksutredning, som lät utföra deklarationsundersökningar 1932, 1935 och 1937.

Årliga deklarationsundersökningar (DU) genomfördes fr.o.m 1950 vid SCB. I dessa redovisas samtliga förvärvskällor för brukaren med maka/make, varför hushållets samtliga inkomster kunde belysas.

Fram till 1980-talet baserades undersökningen på deklarationer inlånade från skattemyn-digheterna. Därefter har DU ändrats till att bygga på uttag ur Riksskatteverkets databaser.

Förutsättningarna för DU förändrades successivt under senare delen av 1980-talet och början av 1990-talet. Skattereformen 1991 innebar, att förvärvskällorna ”Jordbruksfastighet”, ”Fastighetsförvaltning” och ”Rörelse” slogs samman till Näringsverksamhet, varför verksamheten i jordbruket inte alltid kunde särskiljas. Vidare försämrades stegvis specificeringsgraden av intäkter och kostnader i näringsbilagorna. Samtidigt ändrades behovsbilden väsentligt genom 1990 års jordbrukspolitiska beslut.

Urvalen i DU förändras

Urvalet i DU minskades från inkomståret 1991. Från inkomståret 1994 lades DU ned till följd av försämringen av datainnehållet och ändrade statistikbehov genom EU-inträdet 1995. Från och med inkomståret 1999 ändrades det tillämpade hushållsbegreppet till att omfatta en vidare krets av personer.

Intresset för de sambearbetningar mellan DU och LBR med Inkomst- och Förmögenhetsregistret (IoF), som påbörjades på 1980-talet, kvarstod även efter DU:s nedläggning. Sålunda fortsatte därför bearbetningarna av LBR och IoF för att belysa jordbrukarfamiljernas samlade ekonomi.

Under senare delen av 1990-talet gjordes även sambearbetningar mellan LBR och dataregistrerade uppgifter från jordbrukardeklarationernas näringsbilagor, det s.k. SRU-registret. Syftet var främst att för totalkalkylens behov skatta vissa poster som byggnadsinvesteringar, underhåll av maskiner och byggnader samt ränteintäkter och räntekostnader. Specificeringsgraden i näringsbilagorna minskade dock ytterligare från inkomståret 1997, varför förutsättningarna för sådana bearbetningar ytterligare försämrades.

Taxerade inkomster ger inte alltid en bild av levnadsstandarden

Under efterkrigstiden fram till slutet av 1980-talet var det s.k. inkomstmålet vägledande i svensk jordbrukspolitik. Inkomstmålet innebar att de som var sysselsatta inom jordbruket skulle kunna nå en ekonomisk standard som var likvärdig med den som erbjöds inom andra näringar. Medlen för att uppnå inkomstmålet var både prispolitiska åtgärder och rationaliseringsstöd.

I anslutning till de årliga överläggningarna om jordbrukspriserna redovisades material som bl.a. belyste jordbrukarfamiljernas inkomster jämfört med främst inkomsterna för industriarbetarfamiljer, men även med småföretagarfamiljer. I stor utsträckning byggde dessa jämförelser på undersökningar baserade på taxeringsdata. En ofta framförd kritik mot detta material var att det inte gav rättvisande jämförelser mellan löntagare och företagare.

I en jordbrukspolitisk proposition i slutet av 1970-talet (Prop. 1977/78:154) framhöll jordbruksministern behovet av jämförelse av levnadsstandarden. Detta ledde till ett omfattande utvecklingsarbete inom den s.k. Levnadsstandardgruppen.

Under tiden som Levnadsstandardgruppen arbetade tillsattes 1983 års livsmedelskommitté, som bl.a. fick i uppgift att se över inkomstjämförelserna mellan jordbrukare och andra grupper. Slutrapporten från Levnadsstandardgruppen, som lämnades 1983, utgjorde en del av det material som lades fram inför kommittén.

Levnadsstandardgruppen ägnade stor uppmärksamhet åt en precisering

av inkomstbegreppet. Som utgångspunkt valde man den traditionella definitionen:

”Inkomsten under en period är lika med den konsumtion som skulle kunna ske under perioden utan att den reala förmögenhetsställningen förändras”.

Tyngdpunkten i gruppens arbete blev att utifrån tillgängligt dataunderlag definiera och beräkna nominella och reala jämförelseinkomster. Gruppen konstaterade, att det för småföretagare inte fanns tillgång till material motsvarande DU och JEU. För inkomstjämförelserna kom Inkomstfördelningsundersökningen vid SCB (HINK) att få en central roll. För att möjliggöra jämförelser gjordes urvalsförstärkningar för jordbrukargruppen ett antal år. Beräkningarna av jordbrukarnas levnadsstandard upphörde i slutet av 1980-talet i samband med att de traditionella årliga prisöverläggningarna upphörde.

Omkring sekelskiftet genomförde EU:s revisorer en utvärdering av det statistiska underlaget för uppföljning av inkomstmålet inom EU:s gemensamma jordbrukspolitik (CAP). För att utveckla en ny statistik genomfördes ett antal projekt. En utvärdering av projekten visade dock att det inte var möjligt att skapa en jämförbar statistik på hushållsnivå inom medlemsländerna, varför projekten lades ned.

Inkomstslagens utveckling speglar hushållens verksamhet

Då deklarations- och taxeringsmaterial är främsta källan till statistiken kommer de begrepp som används i skattesystemet att återfinnas i statistiken. Inkomsterna fördelas på följade inkomstslag:

- Inkomst av jordbruksfastighet och annan näringsverksamhet
- Inkomst av tjänst
- Inkomst av kapital m.m.
- SAMMANLAGD HUSHÅLLSINKOMST

Över åren har ett flertal ändringar skett av skattelagstiftningen, brister i jämförbarheten kan finnas vad gäller inkomsternas nivå, fördelning mellan åren och mellan olika inkomstslag. Som exempel kan nämnas förändringen fr.o.m. 1991, då nettointäkt av jordbruksfastighet slogs samman med nettointäkt av övrig näringsverksamhet till ”nettointäkt av näringsverksamhet”. En annan viktig förändring utgjorde den s.k. räntefördelning som gör det möjligt att under vissa förutsättningar överföra inkomster mellan näringsverksamhet och inkomst av kapital. Trots bristerna i jämförbarhet, torde statistiken ge en översiktlig bild av utvecklingen av de olika inkomstslagen (se figur 7 Q).

Inkomst av tjänst blir allt viktigare

I figur 7 Q redovisas hur jorbrukarhushållens inkomster fördelade sig på olika inkomstslag för perioden 1962–2007. Som ovan nämnts finns brister i jämförbarheten över tiden, men en översiktlig bild ges dock.

Inkomst av jordbruksfastighet/näringsverksamhet svarar under den redovisade perioden för en successivt minskande andel av den totala hushållsinkomsten.

Vid periodens början låg andelen över 70 % för att under de senaste åren ha sjunkit till 15–20 % av den totala inkomsten. Inkomst av tjänst uppvisar den motsatta utvecklingen. Vid periodens början svarade tjänsteinkomsterna för 25–30 % av den totala hushållsinkomsten och ökade under perioden till 75–80 %. Andelen ”Kapital m.m.” har under hela perioden legat omkring 10 % av den totala inkomsten. Denna post är svår att analysera, då dess omfattning skiftat under perioden beroende på ändrade definitioner (se figur 7 Q).

Figur 7 Q
Fördelningen av jordbrukarhushållens samlade inkomster på olika inkomstslag 1962–2007

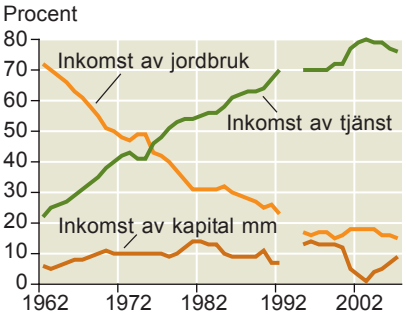

Källa: Serie JO, Inkomster, SCB.

Inkomstslag efter driftsinriktning

Driftsinriktningen har stor betydelse för hur jordbrukarhushållens sammanlagda inkomst fördelas på inkomstslag. I figur 7 P redovisas fördelningen på inkomstslag för några olika driftsinriktningar. Driftsinriktningen mjölkkor skiljer sig markant från övriga redovisade driftsinriktningar vad gäller fördelningen av den samlade inkomsten på inkomstslag. Under 2007 svarar näringsverksamheten för nästan hälften av den totala hushållsinkomsten. Småbruk har naturligt nog bara en liten andel näringsverksamhet. För övriga tre redovisade driftsinriktningar svarar näringsverksamheten för 15–20 % av den totala inkomsten. Andelen tjänsteinkomster utgör en spegelbild av andelen näringsverksamhet,

Figur 7 P
Fördelning av jordbrukarhushållens inkomster på olika inkomstslag efter driftsinriktning år 2007

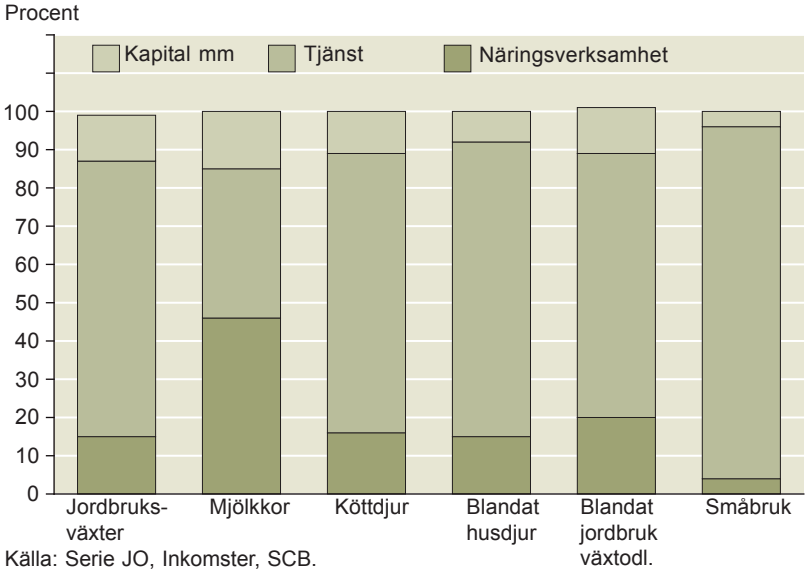

Källa: Serie JO, Inkomster, SCB.

Figur 7 R
Fördelning av jordbrukarhushållens inkomster på olika inkomstslag efter storleksgrupp åkermark år 1970 respektive år 2007

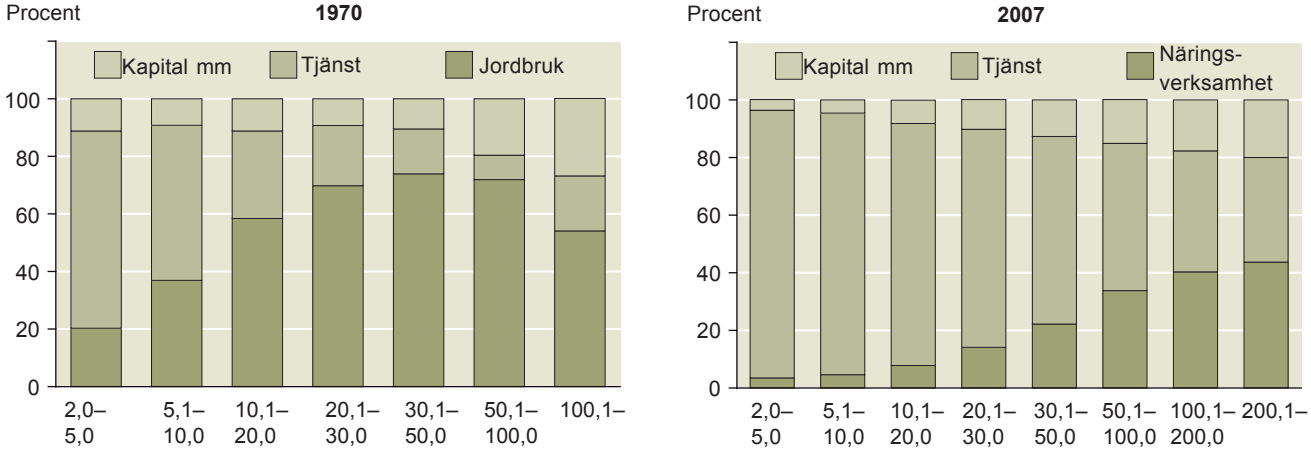

Källa: Serie JO, Inkomster, SCB.

Källa: Serie JO, Inkomster, SCB.

dvs. inriktningen mjölkkor har lägre andel inkomst av tjänst än övriga grupper.

Inkomstslag efter företagsstorlek

Hushållens möjligheter att skaffa inkomster vid sidan av jordbruksföretaget torde bl.a. sammanhänga med företagsstorleken. I figur 7 R redovisas för 1970 och 2007 hushållsinkomstens fördelning på olika nettointäkter med fördelning inom storleksgrupper efter åker.

En jämförelse mellan 1970 och 2007 visar att intäkterna från jordbruksfastighet/näringsverksamhet svarar för en minskande andel av hushållens samlade intäkter. Största minskningen återfinns bland grupperna med minst åkerareal. För de tre storleksgrupperna upp till 20 ha åker utgjorde näringsverksamheten under 2007 mindre än 10 % av den sammanlagda familjeinkomsten. En stor del av dessa jordbruk torde utgöras av bostads- och hobbyjordbruk.

Den minskade inkomstandelen för näringsverksamhet motsvaras av en ökad betydelse av tjänsteintäkterna. För samtliga jordbrukarhushåll svarade tjänst för 76 % av den sammanlagda inkomsten, medan motsvarande andel år 1970 enbart uppgick till 38 %. Enligt arbetsredovisningen i JEU har arbetsinsatsen vid jordbruksföretagen minskat över tiden, vilket bör ha gett utrymme för ökad sysselsättning utanför jordbruket alternativt en ökning av företagsstorleken .

Inkomstslag efter ålder

I figur 7 S grupperas jordbruksföretagen efter brukarens ålder. Redovisningen avser fördelningen av den samlade hushållsinkomsten för inkomståret 2007 på olika inkomstslag.

Åldersgruppen 65 år och äldre skiljer sig markant från övriga grupper vad gäller hushållsinkomstens fördelning på inkomstslag. Näringsverksamheten svarar här för enbart ca 5 %, medan inkomsten av kapital m.m. uppgår till 15–20 %. För övriga åldersgrupper är inkomstandelen för näringsverksamhet ungefär densamma, eller 15–20 %. Den lägsta åldersgruppen (30–39 år) utmärker sig genom att uppvisa enbart 2 % inkomst av kapital m.m. av den totala hushållsinkomsten (se figur 7 S).

Inkomstslag efter region

Regionala skillnader i fördelningen av den samlade hushållsinkomsten på olika inkomstslag illustreras i figur 7 T. En jämförelse mellan olika regioner är intressant mot bakgrund av de stora regionala skillnaderna vad gäller de areella näringarnas inriktning och omfattning.

Resultaten visar en lägre andel näringsverksamhet i riksområdena 2 och 3 än riksområde 1. Trots att skogsbruket i mellersta och norra Sverige ger betydande bidrag till inkomsterna av näringsverksamhet kan detta inte uppväga den mer intensiva jordbruksproduktionen i södra Sverige. I Riksområde 3 svarar tjänsteinkomsterna för mer än 80 % av jordbrukarhushållens samlade inkomst (se figur 7 T).

Figur 7 S
Fördelning av jordbrukarhushållens inkomster på olika inkomstslag efter brukarens ålder år 2007

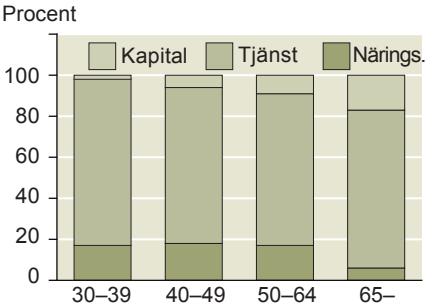

Källa: Serie JO, Inkomster, SCB.

Figur 7 T
Fördelning av jordbrukarhushållens inkomster på olika inkomstslag efter riksområde år 2007

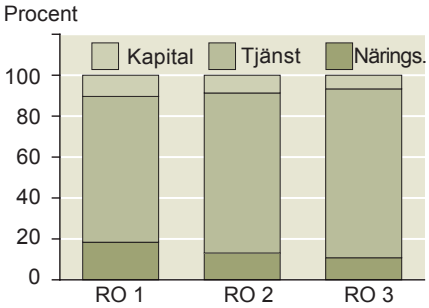

Källa: Serie JO, Inkomster, SCB.

8 Priser

Marknadens efterfrågan på jordbruksprodukter tillsammans med faktorer som politiska beslut, förändrade produktionsmetoder och kostnaden för produktionsmedel har påverkat avräkningspriserna på jordbruksprodukter. Mellan 1930 och 1970 följde priserna i stort sett den allmänna prisutvecklingen. Därefter ses en viss avmattning och om priserna korrigeras med inflationen så har de fallit under den senaste 40-årsperioden.

Priser

Avräkningspriserna på jordbruksprodukter har under den senaste 80-årsperioden inte enbart påverkats av marknadens efterfrågan på produkterna utan också av en kraftig produktivitetsökning i jordbruket och av politiska beslut. Produktivitetsökningen innebär att kostnaden för produktionsmedel som arbetskraft eller maskiner för att producera en liter mjölk eller ett kilo vete minskat. Jordbrukssektorn har också varit politiskt reglerad under perioden. Styrmedlen har framförallt varit tullar och stöd som ingått i det pris jordbrukaren fått. Vid slutet av 1980-talet ersattes prisstöden med olika direktstöd, som utgick per areal eller per djur. I och med EU-inträdet har dessa stödformer fortsatt samtidigt som jordbruksprodukter handlas fritt utan tullar mellan EU-länderna.

Om statistiken

Statistiken över priser redovisas för perioden 1930–2007. Hur priserna mäts och exakt vad priserna avser har ändrats ett flertal gånger över tiden. Men de priser som redovisas har ändå bedömts vara tillräckligt homogena för att användas för att belysa prisutvecklingen över långa tidsperioder. Däremot bör de inte användas för mer ingående analyser av prisutvecklingen för korta tidsperioder. För det ändamålet hänvisas till annan publicering av olika priser som gjorts inom den officiella statistiken.

Priserna på jordbruksprodukter har samlats in av Jordbruksverket och tidigare Jordbruksnämnden. Priserna har under perioden samlats in från uppköparen av varor till exempel mejerier och slakterier.

Figur 8 A och 8 B redovisar priserna i löpande priser. Det betyder att inflationen ingår i priserna. I figur 8 C reovisas priserna i 2007 års fasta priser.

Inflation, politiska beslut och kraftiga produktivitetsökningar

Avräkningspriserna på jordbruksprodukter följde i stort sett den allmänna prisutvecklingen mellan åren 1930 och 1970. Därefter ses en viss avmattning i utvecklingen av avräkningspriserna jämfört med den allmänna prisutvecklingen. Den viktigaste förklaringen är den generella produktivitetsökning som skett sedan mellankrigstiden. Det blir helt enkelt billigare och billigare, relativt sett, att producera ett kilo vete eller en liter mjölk.

I början av 1990-talet infördes också en livsmedelspolitik som syftade till att avreglera jordbrukssektorn och anpassa produktionen till marknadens villkor. Som kompensation för sänkta priser erhöll jordbruket övergångsvis olika direktstöd, såsom arealstöd och djurbidrag.

På senare år har priserna på jordbruksprodukter varierat mera, både uppåt och nedåt.

Avräkningspriser

Avräkningspris är det pris som jordbrukaren får vid försäljning av sina produkter.

De flesta avräkningspriser på jordbruksprodukter visar en likartad utveckling. Mellan åren 1930–1990 steg priserna i allt snabbare takt. Därefter sker ett trendbrott med sänkta avräkningspriser under några år för att följas av väldigt rörliga priser under den senaste perioden då det sker både stora prisökningar och stora prisminskningar.

Förklaringen till trendbrottet runt 1990 var den livsmedelspolitik som infördes vilken syftade till att avreglera jordbrukssektorn. Produktionen anpassades till marknadens villkor och de prisnivåer som marknaden satt. Jordbrukarna kompenserades för sänkta priser via olika direktstöd, som inte avspeglas i avräkningspriserna. I samband med EU-inträdet blev det kraftiga prisändringar, både uppåt och

Figur 8 A
Avräkningspriser för vissa animalier 1930–2007

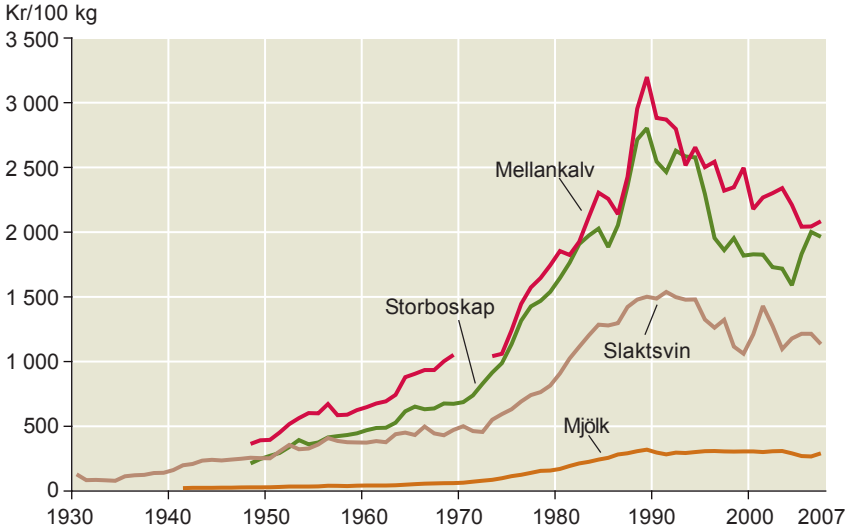

Källa: Tabell 8.2.

Figur 8 B
Avräkningspriser för vissa vegetabilier 1930–2007

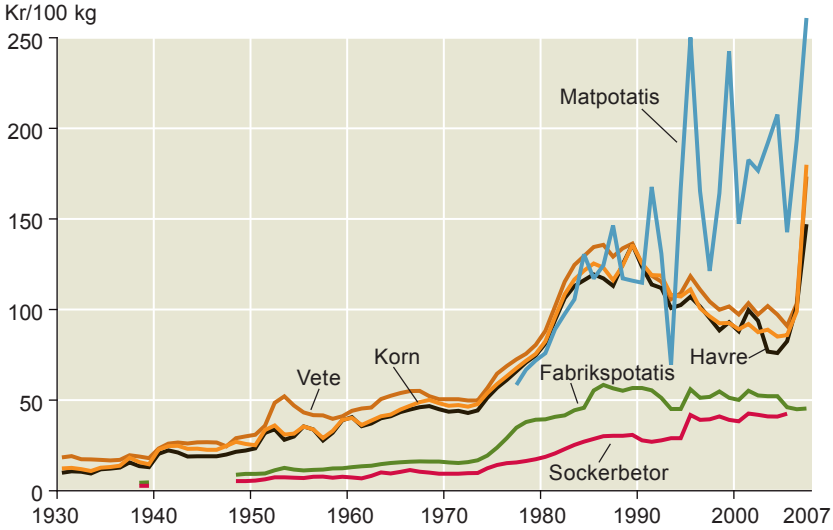

Källa: Tabell 8.2.

Konsumentpriser

Konsumentpris är det pris som slutanvändaren (konsumenten) betalar för en vara. Konsumentprisernas utveckling redovisas i kapitel 10 om konsumtion.

nedåt, för jordbruksprodukterna, vilka har fortsatt under de senaste åren.

Sett över hela perioden har nötköttspriserna utvecklats mer positivt för jorbrukaren än priserna för svinkött. Det förklaras delvis av de stordriftsfördelar som finns i högre grad inom grisköttsproduktionen jämfört med nötköttsproduktionen.

Inflations-justerade avräkningspriser

Om priserna korrigeras för inflation har priserna till jordbrukaren fallit under den senaste 40-årsperioden. Inflationsjusterade priser redovisas i figur 8 C. År 1930 fick jordbrukaren 18 öre per kilo vete, år 2007 var avräkningspriset 173 öre per kilo. Om priserna korrigeras med den allmänna prisutvecklingen mätt med Konsumentprisindex (uttryckt i 2007 års priser) skulle priset 1930 istället ligga på 483 öre per kilo. Även för produkterna mejerimjölk och slaktsvin skulle det inflationskorrigerade priset vara betydligt högre år 1940 respektive 1930. En förklaring till de fallande priserna är den kraftiga produktivitetsökning som skett inom jordbruket efter andra världskriget och framåt.

Fakta

Om statistiken

Avräkningspris är det pris som jordbrukaren får vid försäljning av sina produkter. Normalt avser avräkningspriser ”pris fritt gård”, men avvikelser kan förekomma och avser då vanligen ”pris fritt mejeri” eller ”pris fritt slakteri”. Pris fritt gård innebär att priset inte inkluderar transportkostnaden mellan gården och mejeriet. Pris fritt mejeri eller fritt slakteri inkluderar transportkostnaden.

En tidigare benämning på avräkningspriser är ”producentpriser”. Detta uttryck bör emellertid undvikas, då det lätt kan förväxlas med Producentprisindex och priser i samma produktionsled. Ofta är detta priser ”fritt mejeri” eller ”fritt slakteri”, dvs. i ett senare handelsled.

Figur 8 C
Avräkningspriser för vete (kr/kg), mjölk (kr/kg) och slaktsvin (kr/hekto) i 2007 års fasta priser 1930–2007

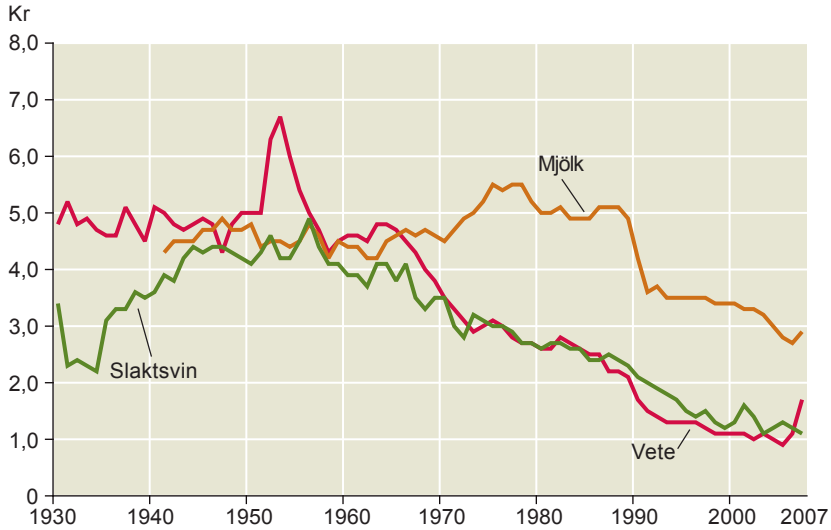

Källa: Tabell 8.2.

9 Import och export

I början av 1870-talet svarade värdet av livsmedelsexporten för runt en fjärdedel av Sveriges totala exportvärde. Havre och därefter smör var viktiga exportvaror. Andelen hade år 2007 sjunkit till runt 5 %. De värdemässigt största exportvarorna för livsmedelprodukter var år 2007 gruppen fisk och skaldjur följt av drycker inklusive spritdrycker. Av statistiken kan man tydligt se hur handeln påverkas av en mängd faktorer som industrialiseringen, den ökade välfärden, krig och politik för att nämna några.

Import och export

I början av 1870-talet svarade värdet av livsmedelsexporten för runt en fjärdedel av värdet av Sveriges totala export. Andelen hade år 2010 sjunkit till knappt 5 %. Sverige har, med undantag av något år i anslutning till första världskriget, importerat mer livsmedel än vi exporterat. Spannmål är den enda grupp av livsmedel där Sverige de senaste decennierna haft ett handelsöverskott. Handeln har under perioden påverkats av en mängd faktorer som industrialiseringen, den ökade välfärden, krig och politik för att nämna några.

Import och export i statistiken

Statistiken över utrikeshandeln med jordbruksvaror är relativt fullständig för perioden 1866–2007. Handeln redovisas för ett antal tidsperioder innehållande olika sammansättningar av varor. Ett fåtal produkter som t.ex. havre, smör och kaffe går att följa under hela perioden. Statistiken visar tydligt den utveckling som jordbruket genomgått. Faktorer som industrialiseringen, tullar, förändringar i konsumtionsmönster, händelser i världen samt förändringar inom jordbruket har alla påverkat utrikeshandeln i olika utsträckning. För perioden 1866 till 1958 bygger statistiken på publikationen ”Historisk statistik för Sverige, 3 – Utrikeshandel”. Därefter har statistik i de Jordbruksekonomiska meddelandena för åren 1966–1995 använts. Statistiken från perioden 1996–2007 är hämtad från SCB:s utrikeshandelsstatistik inom livsmedelsområdet. Det svenska EU-medlemskapet förändrade handelsstatistiken. Förändringarna innebär i korthet att det fr.o.m. 1995 inte finns någon heltäckande statistik över Sveriges handel med de övriga EU-länderna. Detta betyder att jämförelser av handelsstatistik före tiden för Sveriges medlemskap i EU med tiden efter inträdet blir osäkra.

Figur 9 B
Import av oljekakor och gödselmedel 1866–1958

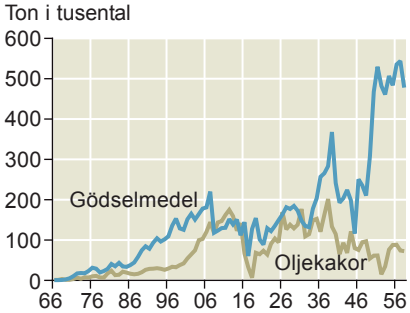

Källa: Tabell 9.5 och 9.6.

Industrialiseringen sätter fart på utrikeshandeln

I mitten av 1800-talet drogs Sverige med i industrialiseringen som hade börjat i Storbritannien under 1700-talets andra hälft. Utrikeshandeln ökade kraftigt tack vare större efterfrågan på varor runt om i Europa. Handeln mellan länder underlättades också då transportmöjligheter i form av vägar, järnvägar och sjöfart byggdes ut i snabb takt. Järn, trävaror och havre var stora svenska exportvaror.

Havre blev en viktig exportvara eftersom hästar fortfarande var ett viktigt transportmedel. Havreexporten kulminerade runt 1880 för att sedan minska kraftigt fram till sekelskiftet. År 1866 uppgick exporten av havre till 130 tusen ton (se figur 9 F). Exporten steg därefter konstant till 1879/1880 då den var runt 300 tusen ton, varefter den åter sjönk. I början av 1900-talet var havreexporten nästan obefintlig. Tillsammans med nötkreatur var havre den största exportvaran under 1870- och början av 1880-talet. Runt mitten av 1880-talet ökade exporten av animaliska produkter, framförallt smör.

Importen av jordbruksrelaterade produkter bestod i huvudsak av råg (se figur 9 G) och gödselmedel. År 1866 var t.ex. importen av gödselmedel endast 0,5 tusen ton, men år 1907 hade den stigit till 220 tusen ton. Mot slutet av perioden ökade också importen av vete kraftigt.

Figur 9 A
Export av kött[1] och levande nötkreatur 1866–1907

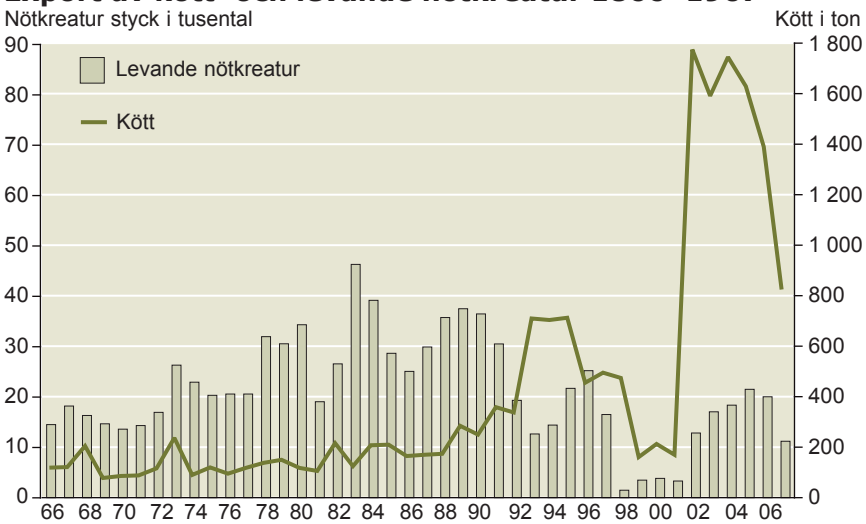

1) Exklusive fläsk.

Källa: Tabell 9.1.

Ändrade matvanor från spannmål till animalier

I slutet av 1800-talet sker en betydande förändring av matvanorna. Den förindustriella kosthållningen bestod till största delen av spannmålsprodukter. Industrialiseringen och urbaniseringen innebar ändrade levnads- och inkomstförhållanden, vilket i sin tur gav en förskjutning mot mer animalisk kosthållning. Kött, fläsk, mejerivaror och socker efterfrågades allt mer bland

Figur 9 C
Import och export av rågmjöl 1866–1929

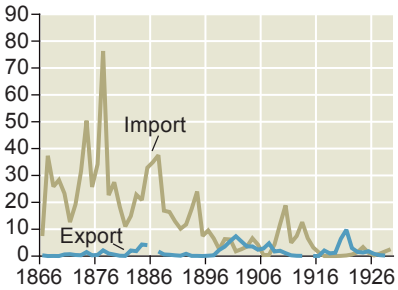

Källa: Tabell 9.1, 9.2 och 9,5.

Figur 9 D
Import och export av vetemjöl 1866–1929

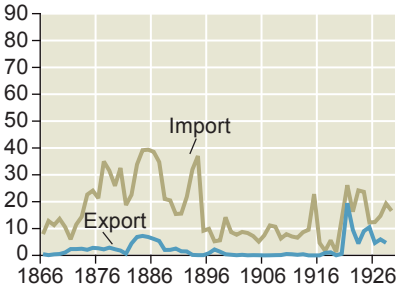

Källa: Tabell 9.1, 9.2 och 9.5.

städernas befolkning. Även efterfrågan på produkter som kaffe, frukt, sprit, bomull och tobak ökade. För utrikeshandelns del innebar det en ökning av både importen och exporten av t.ex. kött samt en ökad import av t.ex. kaffe och frukt. Under andra halvan av 1860-talet omfattade importen av kaffe omkring 7 tusen ton, år 1903 hade den stigit till 31 tusen ton. Smör blev en viktig exportvara (se figur 9 K) under den här perioden som pågick till några år in på 1900-talet. Åren 1866 och 1867 exporterades endast 0,4 tusen ton; år 1903 hade den siffran stigit till 20 tusen ton.

Jordbruket en viktig exportnäring

Jordbruket var under den senare delen av 1800-talet en viktig exportnäring. Under 1870-talet svarade jordbruket för en fjärdedel av det totala värdet av Sveriges export. Spannmål (se figurerna 9 C–9 H) svarade för runt 70 % av värdet av livsmedelsexporten under 1870-talet. Med början på 1880-talet sjönk värdet av spannmål kontinuerligt i relation till animalieprodukter. Under det första decenniet på 1900-talet hade andelen sjunkit till runt 2 %, medan animaliska produkter som smör och fläsk (se figur 9 J) ökat till strax över 80 %. Under 1920-talet ökade återigen värdet av spannmål något. Av den totala importen av livsmedelsprodukter svarade animaliska produkter för mellan 15 % och 20 % under perioden. Värdet av importerade spannmålsprodukter ökade från runt 10 % i början av 1870-talet till 1/3 av livsmedelsimporten i början av 1920-talet.

Värdet av importen av livsmedel var med undantag av något år i anslutning till det första världskriget större än exporten. Sverige hade alltså ett handelsunderskott för livsmedel.

Figur 9 E
Import och export av korn 1866–1907

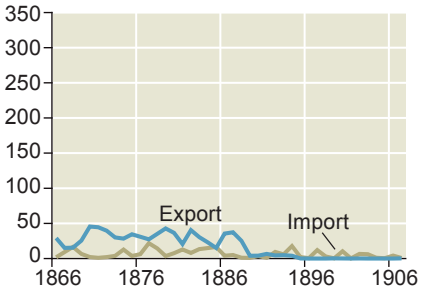

Källa: Tab 9.1, 9.2 och 9.5.

Figur 9 F
Import och export av havre 1866–1929

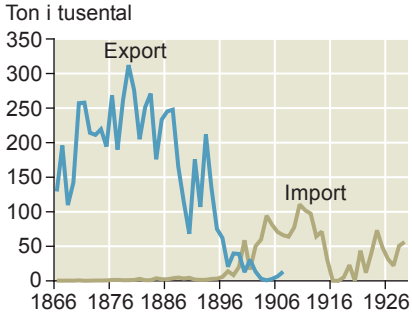

Källa: Tabell 9.1, 9.2 och 9.5.

Figur 9 G
Import och export av råg 1866–1929

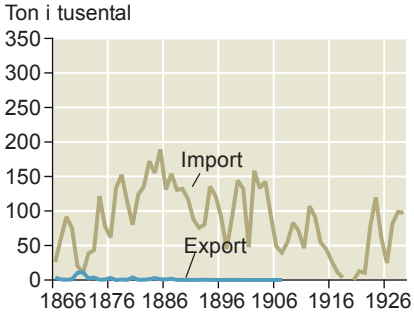

Källa: Tabell 9.1, 9,2 och 9.5.

Figur 9 H
Import och export av vete 1866–1929

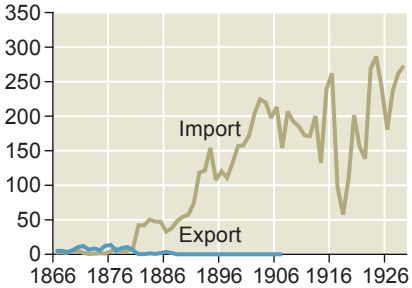

Källa: Tabell 9.1, 9,2 och 9.5.

Tullskydd påverkar handeln

Den ökade handeln i slutet av 1800-talet innebar att importen av spannmål t.ex. från Amerika ökade. Det ledde till att priserna på spannmål sjönk vilket i sin tur påverkade de svenska företagens möjligheter till export och deras lönsamhet. Morell (2001) pekar på att de svenska jordbruksföretagen mötte den förändrade marknaden på två sätt, dels genom att gå över från spannmål till animalier och dels genom att politiskt förespråka tullar.

Sverige var på 1870-talet frihandelsvänligt, men från och med 1880 började tullar diskuteras. Jordbrukarna var inte eniga politiskt då spannmålsodlarna i högre grad förespråkade tullar än animalieproducenterna som såg fördelar med ett billigare foder. Samhällsekonomiska för- och nackdelar diskuterades också där frihandelns fördelar ställdes mot ett skydd för arbete i Sverige. År 1888 infördes tullar på spannmålsprodukter, fläsk, smör och margarin. (Morell, 2005)

Vid samma tid som tullar infördes i Sverige började andra länder i Europa också föra en mindre frihandelsvänlig politik. Sverige har sedan 1880-talet haft ett gränsskydd för jordbruksprodukter bestående av t.ex. tullar, importavgifter och importkvoter. Senare utökades reglingsintrumenten med en intern marknadsreglering. Syftet med denna var att undvika prisfall på den inhemska marknaden och genomfördes med bidrag för export.

Figur 9 I
Import och export av omalen spannmål 1866–2007

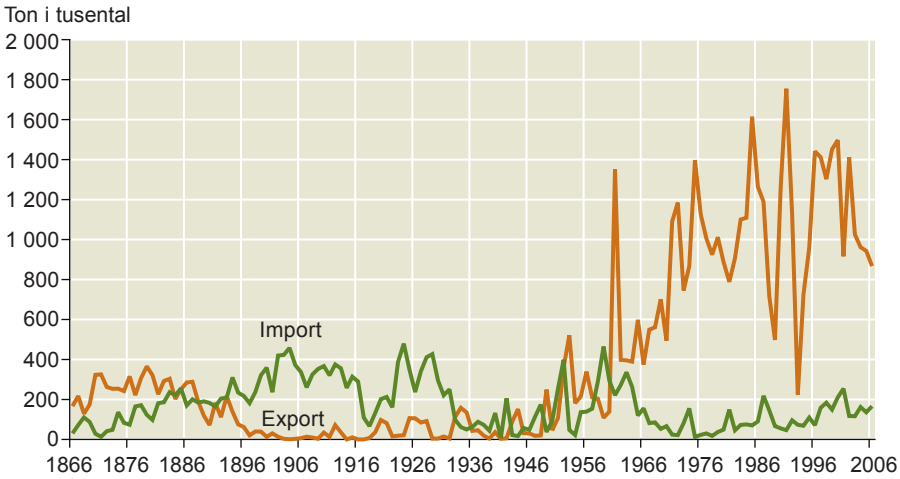

Källa: Tabell 9.1–9.8.

Avmattad utrikeshandel under krigsåren

Av förklarliga skäl avmattades all utrikeshandel efter första världskrigets utbrott 1914. För Sveriges del upphörde nästan all export av jordbruksprodukter under första världskriget medan det fortfarande skedde en viss import av t.ex. vete och gödselmedel.

Mellankrigstiden medförde en viss ökning i utrikeshandeln. Importen av t.ex. vete, gödselmedel, oljekakor (se figur 9 B), majs ökade. Kaffe var en vara som också ökade under perioden. Från bottenåret 1917 då importen var 9 tusen ton steg den till 56 tusen ton år 1939. Exporten gick trögare, men omalen spannmål (se figur 9 I) liksom t.ex. kött och fläsk steg till samma nivåer som före första världskriget. De två länder Sverige exporterade mest livsmedelsprodukter till under mellankrigstiden var Storbritannien och Tyskland. Exporten till Storbritannien bestod framför allt av fläsk och smör och till Tyskland framför allt av smör.

Strax efter första världskriget svarade exporten av levande djur för runt 10 % av värdet av livsmedelsexporten. Den upphörde under 1930-talet och ersattes av slaktdetaljer och i någon mån spannmål. Tyskland och Storbritannien tillsammans svarade t.ex. under 1938 för 76 % av värdet av Sveriges livsmedelsexport. Värdet av livsmedelsexporten i förhållande till den totala exporten varierade under mellankrigstiden mellan 6 % och 10 %. Under mellankrigstiden importerades alltså tre-fyra gånger så mycket livsmedel som exporterades. Handelsunderskottet ökade något jämfört med tiden före första världskriget.

Andra världskriget medförde sedan återigen ett nästintill totalstopp för all utrikeshandel med jordbruksprodukter.

Efterkrigstidens handel

Efter andra världskrigets slut återupptogs handeln. Under senare hälften av 1940-talet och under 1950-talet översteg värdet av importen av kaffe från Brasilien vida livsmedelsimporten från övriga länder. Danmark, USA och Italien var andra viktiga avsändarländer.

Viktiga mottagarländer för exporten efter kriget var återigen Storbritannien och Västtyskland. För mer renodlade jordbruksprodukter bestod exporten under den senare delen av 1940-talet och under 1950-talet till övervägande delen av animalier, framför allt kött, fläskkonserver och mjölk. Importen dominerades däremot av vegetabilier som fodersäd, bönor och oljekraftfoder.

Under 1960-talet tar Danmark över förstaplatsen från Brasilien som det viktigaste importlandet. Importen från Danmark bestod framförallt av fisk, fläsk och oljekraftfoder. Under 1960-talet ökade exporten av vegetabilier, främst spannmål och spannmålsprodukter, på bekostnad av animalierna. Detta är en utveckling som fortsatt under senare år.

EU-inträdet påverkar handeln

Länderna inom EU är vår viktigaste import- och exportmarknad för jordbruksvaror och livsmedel och var det även före EU-inträdet 1995. Såväl importen som exporten har ökat sedan EU-inträdet. Samma år trädde WTO:s jordbruksavtal ikraft. Avtalet sätter gränserna för vad länderna får och inte får göra för att skydda jordbruket och livsmedelsindustrin från konkurrens.

Före EU-inträdet tillämpades importavgifter vid import till Sverige av jordbruksvaror från EU medan för en stor grupp av bearbetade varor tillämpades frihandelsliknande villkor. I och med EU-inträdet blev Sverige en del av den inre marknaden, vilket innebär att inga tullar tas ut vid handel mellan medlemsländer. Det kan finnas andra faktorer (t.ex. smittskydd) som gör att handeln försvåras. EU-medlemskapet innebär också en gemensam handelspolitik, med exempelvis gemensamma tullar, mot länderna utanför EU.

Den totala svenska importen av jordbruksvaror och livsmedel uppgick värdemässigt år 2007 till 77 miljarder kronor. Den enskilt största produktgruppen är fisk och skaldjur, som 2007 svarade för 22 % av importen, följt av frukt och grönt (20 %), kött och köttvaror (11 %) och drycker (9 %).

Importen av fisk utgörs till stor del av norsk lax, som bearbetas i Sverige och sedan reexporteras till övriga EU.

Kött och fläsk importeras i huvudsak från de andra EU-länderna, förutom får- och lammkött där Nya Zeeland är den viktigaste handelspartnern. Segmentet frukt och grönsaker har i förhållande till andra sektorer haft en blygsam utveckling av importvärdet. En förklaring kan vara att införandet av EU:s tullar gjorde att många traditionella leverantörer utanför EU av framför allt frukt fick sämre tillträde till den svenska marknaden, men även prisutvecklingen inom området.

Importen kommer främst från länder i vårt närområde. De viktigaste avsändarländerna är Norge, Danmark, Tyskland och Nederländerna. Från Norge importerar vi i stort sett bara fisk. På mejerisidan kommer den ökade importen av yoghurt främst från Finland medan osten främst kommer från Danmark, Tyskland och Nederländerna.

Även när det gäller exporten är den enskilt största produktgruppen fisk och skaldjur, som år 2007 svarade för 27 % av exporten, följt av drycker inklusive spritdrycker (15 %), spannmål och varor därav (13 %) samt diverse livsmedel (12 %). Andra viktiga produktgrupper är bröd och bakverk, choklad och diverse beredda livsmedel.

En viktig förklaring till ökningen av

Figur 9 J
Export av smör 1866-2007 ton

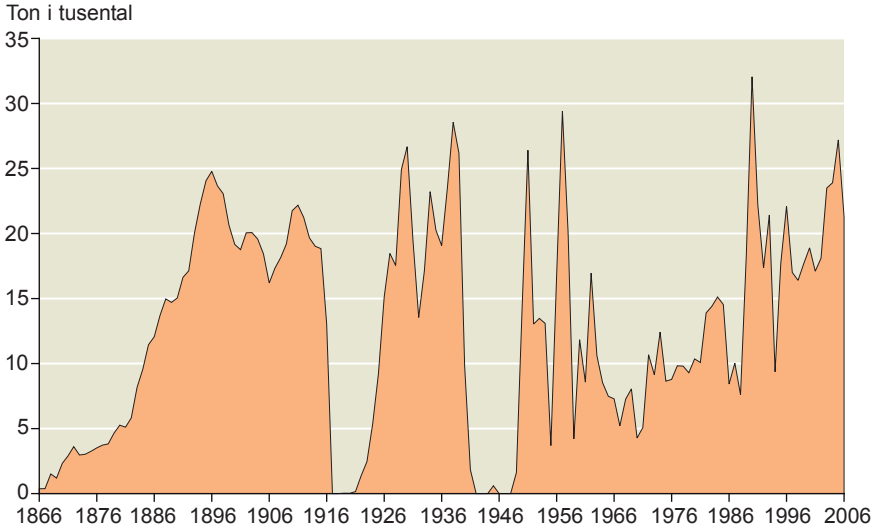

Källa: Tabell 9.1–9.4.

Figur 9 K
Export av kött och fläsk 1866–2005

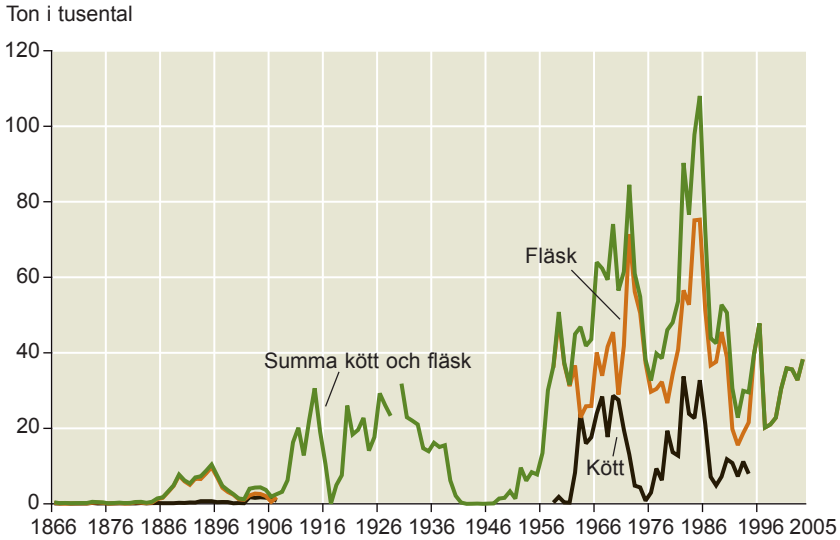

Källa: Tabell 9.1–9.4.

fisk är att den ökade exporten till stor del utgörs av vidareexport av norsk lax.

Sveriges största exportprodukt inom segmentet drycker är vodka. USA:s andel av exportvärdet för vodka ligger runt 50 % och för 15 år sedan låg andelen på drygt 70 %. Vete var före EU-inträdet och är fortfarande Sveriges viktigare exportprodukt i spannmålssegmentet. Exportdestinationerna är ungefär desamma, bland andra Tyskland, Spanien och Danmark. Exporten av havre har minskat. Exporten av bearbetade spannmålsprodukter har däremot ökat i betydelse och framförallt övriga bakverk och bröd där Norge är det största mottagarlandet.

Exporten går framförallt till Danmark, Finland och Tyskland. Utanför EU är våra viktigaste handelspartners Norge och USA. USA:s betydelse som mottagarland och vodkan som exportprodukt har minskat kontinuerligt under senare år. Till Norge exporterar Sverige utöver spannmål och varor därav, diverse livsmedel samt kaffe, te och kakao.

Figur 9 L
Sveriges import av jordbruksvaror och livsmedel 1995–2007

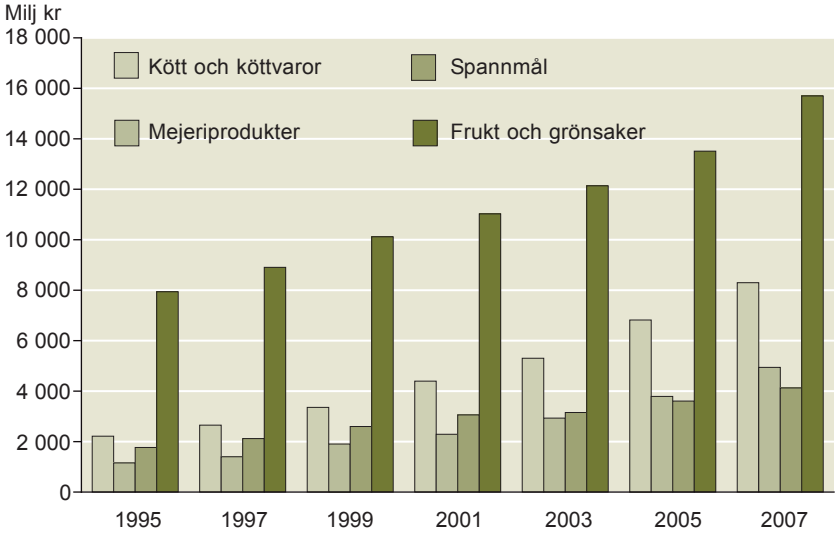

Källa: Jorbruksverket 2011.

Figur 9 M
Sveriges export av jordbruksvaror och livsmedel 1995–2007

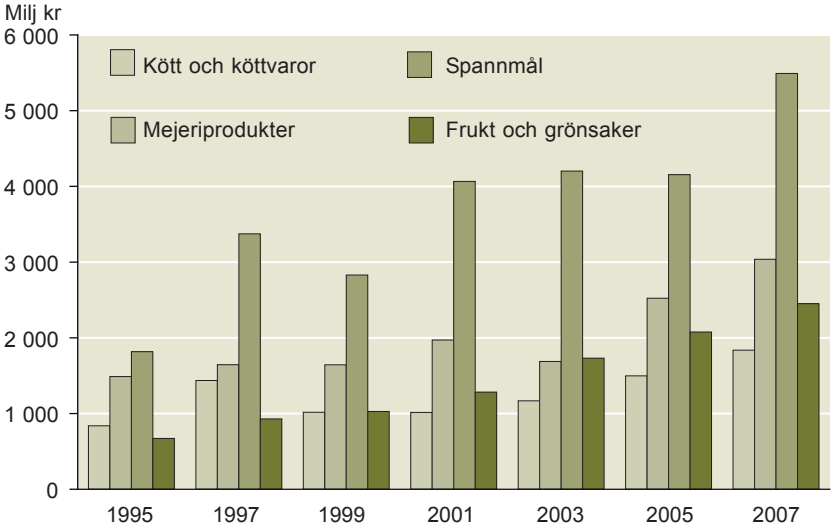

Källa: Jordbruksverket 2011.

10 Konsumtion

Under den senaste 60-årsperioden har konsumtionen av varor som mjöl, potatis och strösocker minskat. Istället har konsumtionen ökat av produkter med högre förädlingsgrad som matbröd, pommes frites, läsk, sylt och färdiglagad mat. Konsumtionen av kött, speciellt kyckling har ökat kraftigt. Prisökningstakten för livsmedel har varit lägre än inflationen under den senaste 40-årsperioden. Det innebär att livsmedel har blivit billigare jämfört med andra varor. De disponibla inkomsterna har samtidigt ökat. Den del av hushållens disponibla inkomst som används för att köpa mat har också minskat.

Livsmedelskonsumtionen 1947–2006

Konsumtionsmönstren i Sverige har förändrats under den senaste 60-årsperioden. Livsmedel har blivit billigare jämfört med andra varor och den del av hushållens disponibla inkomst som används för att köpa mat har minskat. Konsumtionen av kött, färska grönsaker, ris, pasta och frukt har ökat, medan konsumtionen av mjölk, smör och potatis har minskat. Konsumtionen av råvaror som mjöl, potatis och strösocker har minskat medan konsumtionen av hel- och halvfabrikat har ökat.

Statistikens utveckling

Statistik över konsumtionen av livsmedel och av kostens näringsinnehåll har publicerats i Jordbruksekonomiska meddelanden (JEM) sedan 1950. Uppgifter finns för år 1939, samt därefter årligen från år 1946. Beräkningarna tillkom bl.a. för att man under krigsåren skulle kunna följa förändringar i näringsstandarden. Statistiken är framtagen genom att kvantiteter och värden av import, export och inhemsk produktion ställs samman och fördelas efter befolkningens storlek. Beräkningsmetoderna har kontinuerligt setts över. Översynerna har ofta åtföljts av revideringar av statistiken något eller några år bakåt i tiden. Under den senare delen av 1960-talet genomfördes en omfattande revidering som närmade beräkningarna nationalräkenskapernas SNI-koder. Samtidigt fördelades konsumtionen på direktkonsumtion och totalkonsumtion. Det innebär att statistiken är jämförbar från 1960 och framåt. Mellan år 1939 och åren 1946–1960 finns jämförbara tidsserier endast för ett fåtal produkter. Prisutvecklingen för olika varor och varugrupper från 1960-talet och framåt bygger på index beräknade av SCB (Jordbruksverket, 2009).

Kost och kalorier

Kosthållet har genomgripande förändrats under de senaste 150 åren. I början av perioden bestod kosten framförallt av vegetabilier som potatis, bröd, gröt och välling. Animaliekonsumtionen bestod av nötkött och fisk, medan fläskkonsumtionen var låg. Under den senare delen av 1800-talet började detta förändras. Konsumtionen av fläskkött, samt andra animalieprodukter som mjölk, smör, ost och ägg ökade. Konsumtionen av grönsaker och frukt ökade också under 1800-talet. Omläggningen av kosten gick snabbare i städerna än på landsbygden. Utvecklingen speglas i figur 10 A. Av figuren framgår att näringstillförseln från vegetabilier, dvs. spannmålsprodukter, sjönk fram till 1960-talet. Därefter märks en svag återhämtning med ett par procentenheter, vilket innebär att andelen vegetabilier var knappt 70 % år 2005 jämfört med 63 % år 1960. Från och med år 1960 räknas även malt- och läskedrycker samt sprit in i beräkningen vilket påverkar andelen animalier och vegetabilier. Dessförinnan har drycker inte ingått i beräkningen. År 1960 förändrades också beräkningen genom att margarin räknades till animalier och genom att svinnet i handelsleden beaktades. Det kan dock antas att svinnet för de tidigaste perioderna var litet.

Utslaget på olika varugrupper kom år 2005 ungefär 30 % av energitillförseln från bröd och spannmålsprodukter, 12 % kom från kött, 10 % från andra livsmedel, 8 % från matfett och 6 % från mjölk respektive frukt och bär. Övriga varugrupper svarade för mellan 1 % och 5 % av energitillförseln (se figur 10 B).

Fakta

Om statistiken

Konsumtionssiffrorna bygger på Jordbruksverkets konsumtionsberäkningar. Prisutvecklingen studeras genom konsumentprisindex, samt konsumentprisindex för livsmedel. Indexen beräknas av SCB och redovisas liksom konsumtionsberäkningarna årligen på Jordbruksverkets webbplats. Begreppet inflation används synonymt med konsumentprisindex. Observera att skalorna i diagrammen skiljer sig åt.

I text och diagram används begreppen Direktkonsumtion och Totalkonsumtion.

– Direktkonsumtion avser leveranser av livsmedel till enskilda hushåll och storhushåll, samt producenternas hemmaförbrukning. Konsumtionen redovisas i den form som produkterna når konsumenterna, dvs. som jordbruks- och trädgårdsprodukter, halvfabrikat, konserver, djupfrysta varor, färdiglagad mat etc.

– Totalkonsumtionen redovisar totalförbrukningen av olika råvaror. Således har konsumtionen av mer förädlade produkter räknats om till råvaror. Konsumtionen av bröd redovisas.

Energitillförsel

Kostens näringsinnehåll beräknas genom att konsumtionen av olika livsmedel eller livsmedelsgrupper multipliceras med innehållstal avseende olika näringsämnen. Beräkningarna baseras delvis på Jordbruksverkets direktkonsumtionsberäkningar men utförs av Livsmedelsverket. Då beräkningarna baseras på direktkonsumtionen och därmed på de kvantiteter som är tillgängliga för konsumenterna via detaljhandelsledet eller storhushåll, beaktas inte svinn i enskilda hushåll eller i storhushåll. Konsumtionen av vitaminpreparat och liknande ingår inte i beräkningarna.

Figur 10 A
Energitillförsel 1920/29–2000, andel vegetabilier resp. animalier

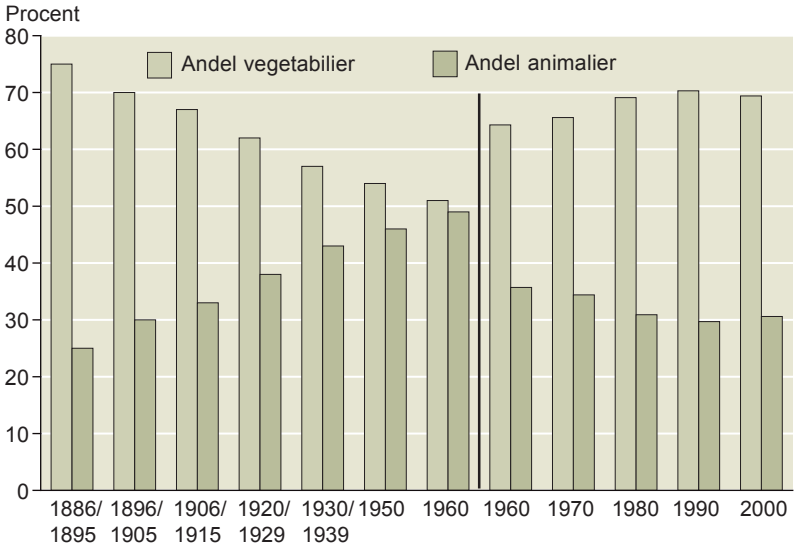

Källa: Tabell 10.8.

Kaloriförbrukningen dvs. energitillförseln per person och dag steg fram till 1930-talet då den kulminerade. År 1939 var energiintaget knappt 14 Megajoule. Uppgången antyder att livsmedelsförsörjningen dessförinnan var otillfredsställande. Jämförbara data finns inte för krigsåren, men år 1946 beräknades energiintaget till 13,8 Megajoule. Utvecklingen mellan 1946 och 2007 redovisas i figur 10 C. Figuren visar att energitillförseln per person och dag minskade kontinuerligt till en nivå runt 11,8 Megajoule år 1960. Minskningen kan förklaras av en ändrad befolkningsstruktur, mindre tungt kroppsarbete, som tidigare krävt mycket energi, samt en ökad medvetenhet om näringslära bland befolkningen. Jämfört med 1930-talet kom under 1960-talet en större andel av energin från grönsaker, rotfrukter, margarin och kött, medan andelen från mjöl, gryn, potatis, mjölk och smör minskade. Sedan 1960-talet har energitillförseln varit relativt konstant under två perioder: 1960–1975 och 1980–2000. Två perioder kännetecknas av en ökning i energitillförseln: den senare delen av 1970-talet då energitillförseln ökade med 0,5 Megajoule och perioden mellan 2000 och 2005 då energitillförseln återigen ökade till en nivå runt 13 Megajoule.

Figur 10 B
Fördelning av energitillförseln på protein, fett, kolhydrater och alkohol 1945–2005

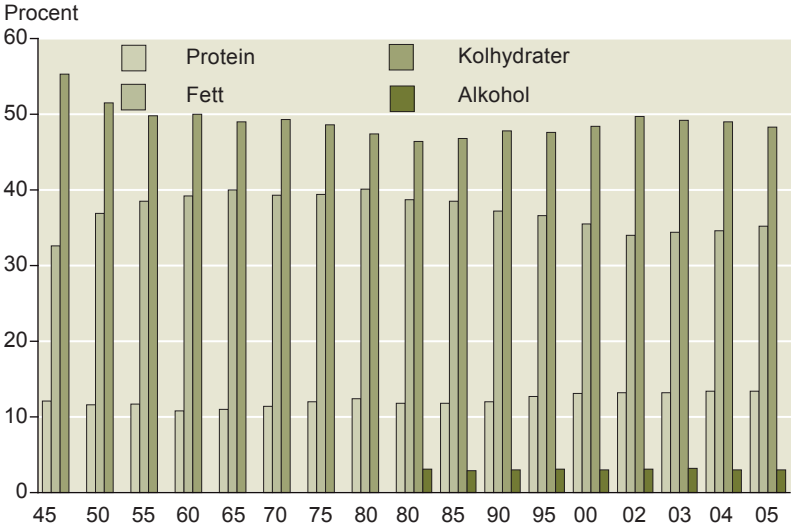

Källa: Tabell 10.9.

Det innebär en ökning med 7,5 procentenheter sedan 1960-talet.

Jämförs energiintaget 1960 med det 2005 kan man konstatera att en minskad andel energi kommer från fett, en ökad andel kommer från protein medan andelen energi som kommer från kolhydrater ligger på ungefär samma nivå som år 1960. Livsmedelsverket rekommenderar år 2005 att 50–60 % av energiintaget bör komma från kolhydrater medan det faktiska intaget är knappt 7 % lägre, nämligen 48,3 %. Rekommendationen för fett är 25–35 % medan det faktiska intaget är 35,2 %. Vad gäller proteiner är den andel som rekommenderas ungefär lika stor som den andel vi äter.

Jämfört med de rekommendationer som fanns år 2005 är alltså andelen av energiintaget från fett fortfarande för hög medan andelen som kommer från kolhydrater är för låg.

Figur 10 C
Tillförsel av Megajoule (MJ) per konsumtionsenhet och per person 1939–2005

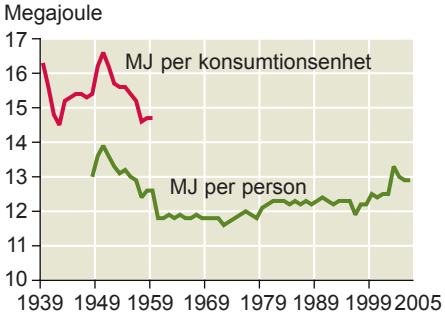

Källa: Tabell 10.7.

Mellanmjölk istället för standardmjölk men ökad konsumtion av choklad

Om man tittar närmare på trender i konsumtionen sedan 1960-talet ser man att konsumenterna i större utsträckning väljer produkter med lägre fetthalt inom vissa varugrupper. T.ex. har konsumtionen av lättmjölk och mellanmjölk ökat medan konsumtionen av standardmjölk minskat.

Ett annat exempel är att konsumtionen av smör och margarin minskar totalt sett, samtidigt som den andel av konsumtionen inom gruppen som utgörs av lättmargarin ökar. Denna trend minskar intaget av fett men samtidigt ökar konsumtionen av varor som generellt sett har hög fetthalt såsom ost, glass, choklad och konfektyrvaror samt vissa bröd- och spannmålsprodukter.

I konsumtionsstatistiken kan man till viss del se generella förändringar i konsumtionsmönster över tiden. En av de förändringar som går att utläsa är att vi konsumerar en mindre mängd varor av råvarukaraktär, t.ex. mjöl, potatis och strösocker, dvs. produkter som tidigare köptes för vidare förädling i hemmet (bakning, syltning, saftning etc.). Istället ser vi en ökning av konsumtionen av produkter av högre förädlingsgrad såsom matbröd, pommes frites, läsk, sylt, färdiglagad mat. Färre livsmedel förädlas i hemmet. Det handlar alltså om en förändring i livsstilen som i sin tur har ett samband med samhällets utveckling i övrigt, t.ex. ökat förvärvsarbetande, ökad disponibel inkomst, teknikutveckling osv.

Prisutvecklingen sedan 1960

Konsumentpriserna för livsmedel följde, med undantag för 1980-talet, den allmänna prisutvecklingen fram till 1990 års livsmedelspolitiska beslut. Därefter sjönk priserna på livsmedel fram till år 1997 för att därefter åter stiga till en nivå som år 2006 var något lägre än år 1990. Under denna period blev Sverige medlem i EU år 1995 och momsen på mat sänktes kraftigt år 1996. År 2006 hade vi alltså en prisnivå på livsmedel som i stort sett motsvarade den som gällde år 1990, samtidigt som konsumentprisindex för samtliga varor stigit med nästan 40 %. Livsmedel har alltså generellt sett blivit billigare jämfört med andra varor.

Det svenska EU-inträdet förde med sig nya marknadsregleringar som hade olika påverkan på priserna för olika varugrupper. År 2006 låg livsmedelspriserna totalt sett på ungefär samma nivå som åren före EU-medlemskapet. Priserna sjönk relativt kraftigt fram till 1997, bl.a. som en följd av sänkningen av momsen på livsmedel, för att därefter åter stiga till ungefär samma nivå som före EU-medlemskapet. Förenklat kan man säga att två varugrupper utmärker sig i prisutvecklingen oavsett om man väljer 1990 eller 1994 som startår för jämförelserna. Priserna på mejeriprodukter har stigit medan kött- och charkprodukter är den varugrupp för vilka priserna sjunkit mest. Prisökningen för mejeriprodukter är dock lägre än för det totala konsumentprisindexet, dvs. alla varor, inte enbart livsmedel.

Figur 10 D
Konsumtion av pasta och ris 1946–2006, kg per person och år

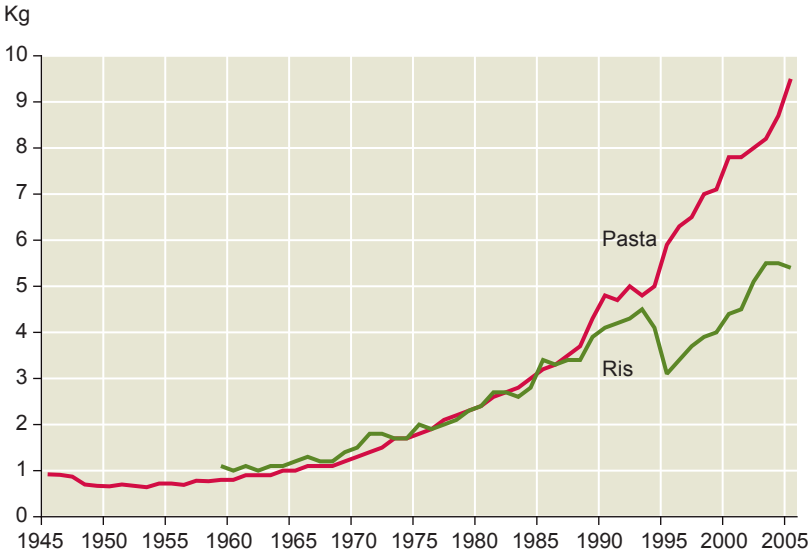

Källa: Tabell 10.3

Bröd och spannmålsprodukter

Totalkonsumtionen av mjöl och gryn minskade från 1939 ända fram till början av 1970-talet. Därefter har totalkonsumtionen ökat något.

Direktkonsumtionens varugrupp för bröd- och spannmålsprodukter innehåller både varor av råvarukaraktär (mjöl av vete, råg, mjölblandningar samt ris och havregryn) och mer förädlade produkter som olika mixer, pasta, majsflingor, såväl hårt som mjukt matbröd samt kaffebröd (mjukt vetebröd, rån, torra kakor, sockerkakor samt bakelser och tårtor).

Direktkonsumtionen av mjöl har minskat samtidigt som konsumtionen av matbröd ökat relativt mycket sedan början av 1990-talet (se figur 10 E). Den minskade mjölkonsumtionen kan bl.a. förklaras av att vi inte bakar lika mycket hemma nu som under 1960-talet. Detta återspeglar sig också i den ökade matbrödskonsumtionen, dvs. vi köper mer färdiga produkter i butik. Konsumtionen av kaffebröd och övriga bakverk dvs. bakelser, tårtor etc. men också av crêpes, pizzor och piroger var knappt 20 kg per person 1960. Konsumtionen sjönk till runt 10 kg per person i början av 1980-talet för att därefter öka till runt 20 kg per person 2006. De senaste 25 årens ökning i konsumtionen består framförallt av en ökning av övriga bakverk, medan konsumtionen av kaffebröd varit konstant.

Figur 10 E
Konsumtion av bröd 1960–2006

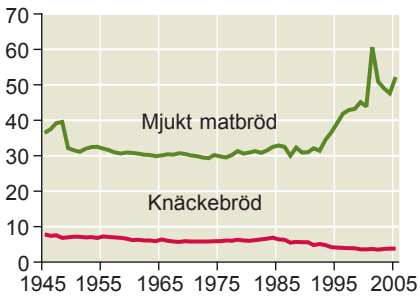

Källa: Tabell 10.3.

Konsumtionen av ris sjönk kraftigt när priserna steg vid EU-inträdet

Konsumtionen av pasta var runt 1 kg per person och år 1947. Därefter konsumtionen ökat kraftigt. Pastakonsumtionen har stigit till hela 10 kg per person 2006. Konsumtionen av ris ökade stadigt från 1960-talet fram till EU-inträdet då den sjönk med knappt 1 kg per person och år. Därefter har den ökat igen och var 2006 runt 5 kg per person och år (se figur 10 D).

Konsumtionen av majsflingor, rostat ris, ostbågar och popcorn var sju gånger större år 2000 än år 1960, men har därefter varit relativt konstant.

Figur 10 F
Prisutveckling för spannmålsprodukter 1975–2006 (1975=100)

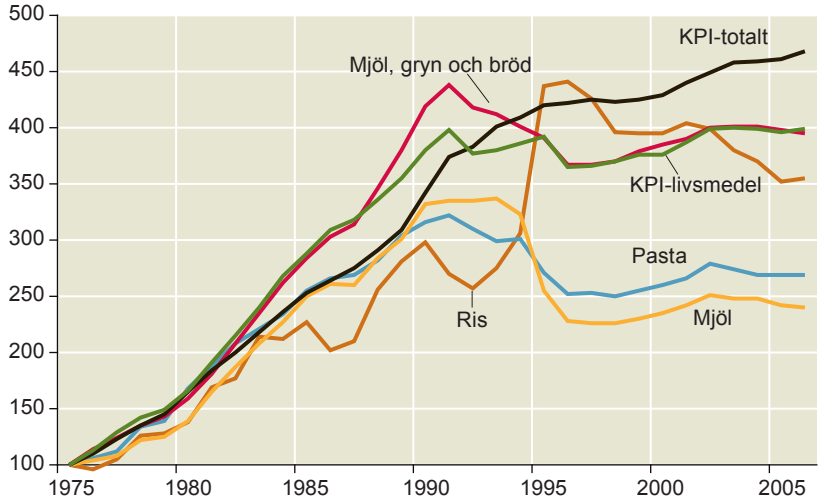

Källa: Jordbruksverket (2009).

Mjölpriserna sjönk medan rispriset steg i samband med EU-inträdet

Prisutvecklingen för mjöl och pasta har i stort sett följt inflationen från mitten av 1970-talet fram till början av 1990-talet. I mitten av 1990-talet sjönk mjölpriserna med 30 % och har därefter legat relativt stilla. Generellt sett har livsmedelspriserna totalt stigit mer under motsvarande perioder.

Själva mönstret för prisutvecklingen för hela gruppen mjöl, gryn och bröd jämfört med prisutvecklingen för enbart mjöl har sett ut på samma sätt. Däremot har prisutvecklingen varit högre för denna sammansatta produktgrupp jämfört med för enbart mjöl. I stort sett har prisutvecklingen för denna sammansatta grupp följt prisutvecklingen för livsmedel totalt.

Priset på ris utvecklades i stort sett på samma sätt som inflationen från år 1975 fram till mitten av 1980-talet, därefter sjönk rispriset något. I slutet av 1980-talet steg rispriset igen för att i början av 1990-talet återigen sjunka. Mellan åren 1994 och 1995 steg rispriset kraftigt. Det kan förklaras med Sveriges inträde i EU och anpassningen till EU:s jordbruksregleringar vilket bl.a. innebar att Sverige fick tillämpa ett högre gränsskydd för risimporten från länder utanför EU. Därefter sjönk rispriset något (se figur 10 F).

Potatis, rotfrukter, grönsaker och frukt

Totalkonsumtionen av potatis har sjunkit från drygt 120 kg per person och år 1946 till knappt 84 kg per person och år 2007. Direktkonsumtionen av färsk potatis har halverats från 87 kg till 46 kg per person och år sedan 1960 (se figur 10 G). Samtidigt som konsumtionen av färsk potatis har minskat kraftigt har konsumtionen av vissa beredda produkter ökat. Detta gäller till exempel konsumtionen av pommes frites och chips. Den minskade konsumtionen av färsk potatis ska också sättas i relation till den ökade konsumtionen av pasta och ris.

Figur 10 G
Konsumtion av potatis, beredda potatisprodukter och chips 1946–2007, kg per person och år

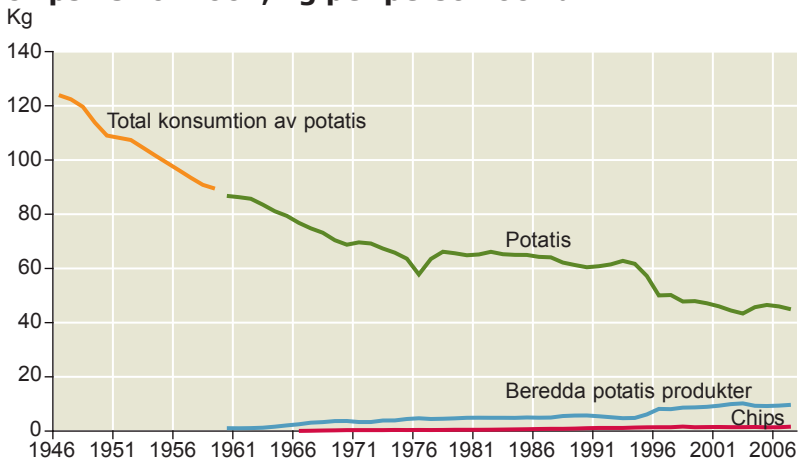

Källa: Tabell 10.3.

År 1960 konsumerades sammanlagt 89 kg färsk potatis, beredda potatisprodukter, ris och pasta per person och år. Då stod konsumtionen av färsk potatis för 97 % av nämnda sammanlagda konsumtion. Motsvarande siffror för år 2006 var 72 kg per person med konsumtionsfördelningen färsk potatis 64 %, ris 7 %, pasta 14 % och beredda potatisprodukter 15 %.

Direktkonsumtionen av färska köksväxter har tredubblats från 15 kg per person 1960 till 45 kg per person 2006 (se figur 10 H). Konsumtionen av rotfrukter har varit relativt stabil under samma period och endast ökat från 8 kg per person till 10 kg per person.

Konsumtionen av köksväxter som är frysta, beredda eller konserverade på annat sätt har mer än fördubblats sedan 1960. Då var konsumtionen 7 kg per person; nu är den runt 20 kg per person.

Sammantaget har konsumtionen av frukt ökat med 25 % sedan år 1960. Konsumtionen av äpplen och päron var relativt konstant från 1960 fram till början av 1980-talet. Därefter sjönk den från 20 kg per person och år till 15 kg per person och år. Den minskande konsumtionen kan förklaras av att konsumtionen av egenproducerade frukter och bär inte redovisas från och med år 1988. Ungefär samtidigt som konsumtionen av äpplen och päron minskade steg konsumtionen kraftig för fruktgruppen bananer, meloner etc.

Konsumtionen av apelsiner och andra citrusfrukter ökade också under samma period. År 2006 konsumerades 17 kg citrusfrukter, 23 kg bananer,

Figur 10 H
Direktkonsumtion av köksväxter och rotfrukter 1960–2007, kg per person och år

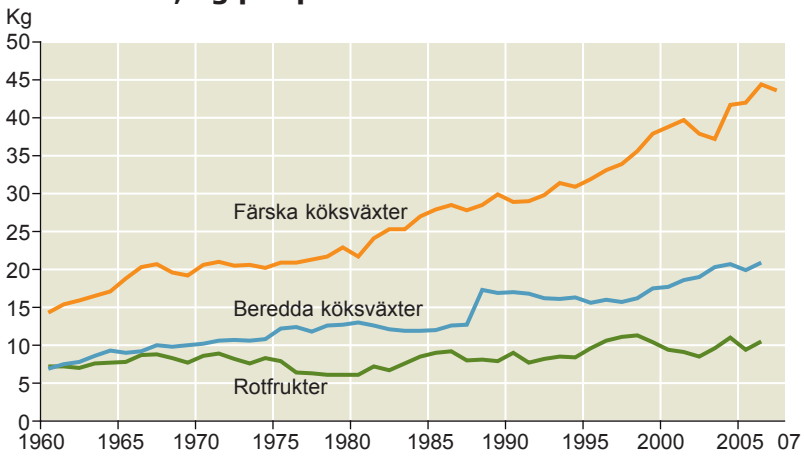

Källa: Tabell 10.3.

meloner etc. samt 17 kg äpplen och päron. Konsumtionen av övrig frukt har varit relativt stabil runt 13 kg per person och år under hela perioden.

Prisutvecklingen för potatisprodukter högre än för livsmedel

Prisutvecklingen för potatis följde inflationen och prisutvecklingen för livsmedel i övrigt under hela 1970- och 1980-talet (se figur 10 I). Prisökningen har därefter avtagit och övergick i en prisminskning under 2000-talet. Det innebär att prisökningarna för potatisprodukter varit lägre än inflationen men något högre än genomsnittet för livsmedel.

Grönsaker och frukt har blivit billigare

Från år 1960 fram till år 1980 har prisutvecklingen för rotfrukter och grönsaker nästan exakt följt samma prisutveckling som livsmedel i övrigt och då legat på en något högre nivå än inflationen. Prisutvecklingen för frukt och bär har däremot legat under nivån för motsvarande prisutveckling för livsmedel samt inflation. Därefter har inflationen ökat mer än priserna på grönsaker och frukt, vilket inneburit att de blivit relativt sett billigare (se figurerna 10 J och 10 K).

Från år 1990 och fram till år 2000 har priserna på frukt och grönsaker varierat upp och ner men låg på ungefär samma nivå år 1990 som år 2000 samtidigt som inflationen steg kontinuerligt. Under 2000-talet har grönsakspriserna nästan stått stilla, medan priserna för frukt ökat något.

Kött

Den totala köttkonsumtionen har ökat med 35 kg per person och år mellan åren 1960 och 2006. Från att i början av 1960-talet legat på drygt 50 kg kött per person och år har konsumtionen 2006 ökat till 82 kg kött per person och år. Detta innebär att köttkonsumtionen har ökat med drygt 60 %.

Sammantaget konsumerades nästan dubbelt så mycket förädlade köttprodukter (charkuteri plus färdigmat) år 2006 i Sverige jämfört med år 1960. Konsumtionen har ökat kraftigt vid två tillfällen, dels i början av 1980-talet och dels i början av 2000-talet. Det är främst konsumtionen av färdigmat som har ökat. Charketurikonsumtionen har hållit sig på ungefär samma nivå under hela perioden.

Konsumtionen av fjäderfäkött har ökat från 1,6 till 16 kg per person

Totalkonsumtionen av kött visas i figur 10 L. I början av 1960-talet och fram till mitten av 1990-talet var nötköttskonsumtionen i mellan 15 och 20 kg per person och år. Därefter har kon-

Figur 10 I
Prisutveckling för potatis 1969–2006 (1985=100)

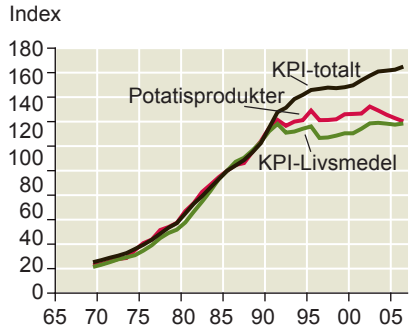

Källa: Jordbruksverke (2009).

Figur 10 J
Prisutveckling för rotfrukter och grönsaker, frukt och bär 1960–1980 (1960=100)

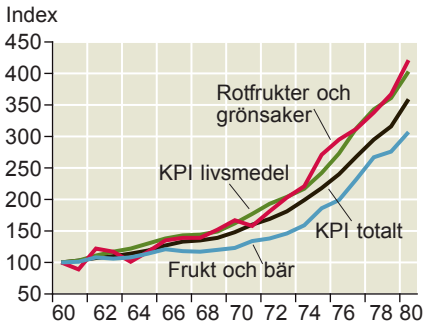

Källa: Jordbruksverket (2009).

Figur 10 K
Prisutveckling för grönsaker och frukt 1980–2006 (1980=100)

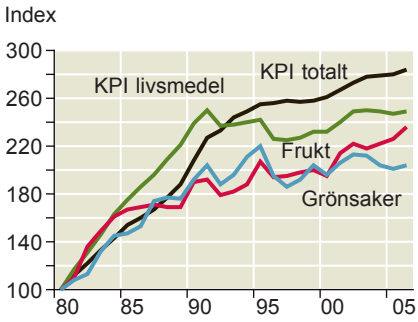

Källa: Jordbruksverket (2009).

sumtionen av nötkött ökat kraftigt. År 2006 var den 26 kg per person.

Totalkonsumtionen av griskött var 25 kg per person och år 1960. Den steg i början av 1970-talet och låg ett tiotal år strax över 30 kg per person och år för att sedan återigen sjunka till ungefär samma nivå som före ökningen. I slutet av 1980-talet ökade konsumtionen av griskött för att år 2006 ligga runt 36 kg per person och år.

Totalkonsumtionen av nötkött inklusive kalvkött har ökat från 19 kg per person och år 1960 till 26 kg per person år 2006.

Konsumtionen av fjäderfäkött (främst kycklingkött) har ökat kraftigt under perioden (se figur 10 L). Den kraftigaste ökningen har skett från 1990-talets början och framåt. Från år 1960 till år 1990 ökade konsumtionen av fjäderfäkött från 1,6 till 6 kg per person och år, för att under de kommande 16 åren öka till 16 kg person och år. Det innebär att totalkonsumtionen av fjäderfäkött var tio gånger större 2006 jämfört med 1960.

Övrigt kött som konsumeras består av fårkött, hästkött, renkött, viltkött samt inälvor, t.ex. lever. Sammantaget har totalkonsumtionen av övrigt kött sjunkit från 6 kg per person 1960 till knappt 5 kg per person 2006. Totalkonsumtionen av fårkött och viltkött har ökat medan totalkonsumtionen av övriga varor har varit konstant eller sjunkit.

Figur 10 M
Prisutveckling för kött 1967–2006 (1966/67=100)

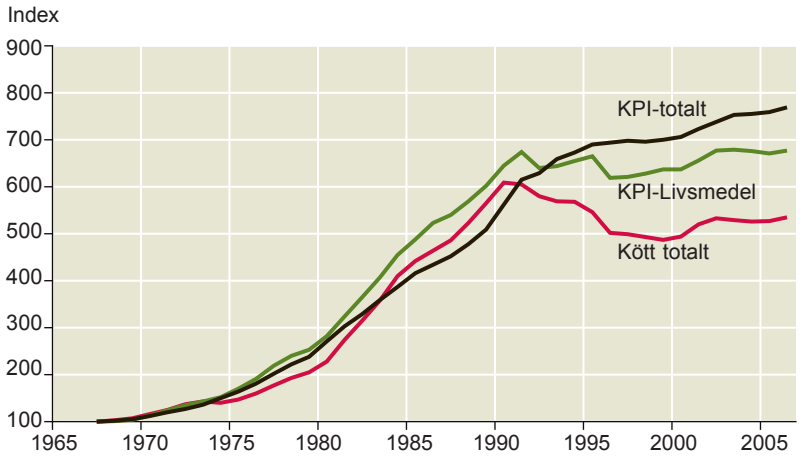

Källa: Jordbruksverket (2009).

Figur 10 L
Totalkonsumtionen av kött 1960-2006, kg per person och år

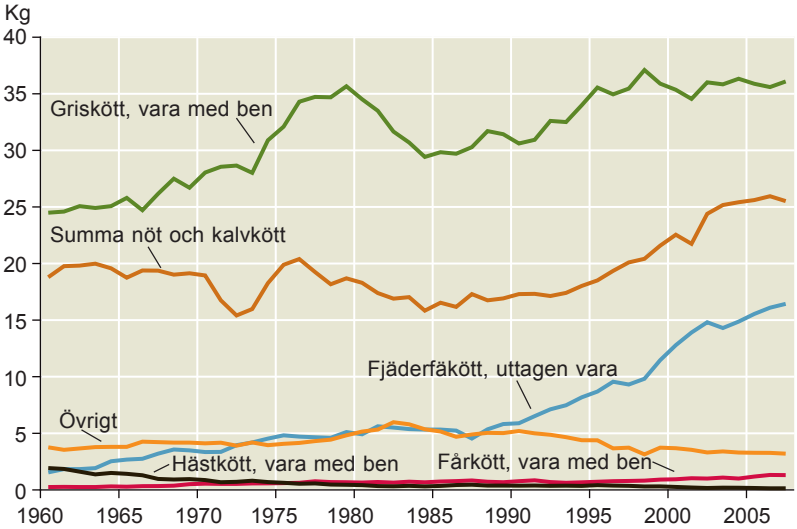

Källa: Tabell 10.2.

Kött har blivit billigare jämfört med andra livsmedel

Prisökningen för kött var något högre än för livsmedel totalt under 1980-talet. I början av 1990-talet stannade prisutvecklingen för livsmedel totalt sett upp medan köttpriserna gick ner. Från mitten av 1990-talet var prisökningen för kött lägre än prisökningen för livsmedel totalt (se figur 10 M).

Priset på fjäderfäkött följde inflationen under 1980-talet för att sjunka kraftigt under 1990-talet. Därefter har priset varit relativt konstant (se figur 10 N).

Priset på nötkött och griskött steg snabbare än inflationen under 1980-

talet. Under 1990-talet sjönk priset för att därefter öka något under 2000-talet.

Prisutvecklingen kan sammanfattas med att konsumentpriserna på kött har sjunkit, framför allt har fjäderfäkött blivit billigare. Det faktum att kött blivit relativt sett billigare kan vara en förklaring till den ökade köttkonsumtionen.

Fisk och ägg

Från 1960, då konsumtionen av färsk fisk var strax under 12 kg per person och år, fram till slutet av 1970-talet minskade konsumtionen av färsk fisk stadigt. Under 1980-talet och 1990-talet var konsumtionen av färsk fisk relativt konstant runt 6 kg per person och år. Efter år 1999 har inte Jordbruksverket gjort beräkningar av konsumtionen. För färska kräft- och blötdjur ökade konsumtionen svagt under hela perioden.

Konsumtionen av filead fryst fisk fördubblades från ca 1 kg per person och år till drygt 2 kg per person och år i början av 1970-talet. Därefter förblev konsumtionen i stort stabil på något över 2 kg per person och år fram till år 2000 då konsumtionen började öka för att 2006 vara drygt 3 kg per person och år.

Konsumtionen av konserver och beredd fisk fluktuerade något runt 6 kg per person och år fram till 1995. Därefter har konsumtionen av konserver och beredd fisk nästan dubblerats till drygt 10 kg per person och år.

Utvecklingen av fiskkonsumtionen följer alltså den allmänna trenden med en konsumtionsökning av beredd och färdiglagad mat samtidigt som konsumtionen av färsk fisk har minskat.

Förändringen i konsumtionen av ägg ter sig inte lika dramatisk som för vissa andra matvaror. Den totala konsumtionen har pendlat mellan drygt 11 kg ägg per person och år och cirka 13 kg per person och år ända sedan mitten av 1940-talet. För den direkta konsumtionen av ägg är motsvarande siffror drygt 9 kg per person och år och 12 kg per person och år.

Totalkonsumtionen av ägg har under perioden mellan år 1960 och 2006 varit ungefär 2 kg per person högre än direktkonsumtionen.

Under mitten av 1980-talet fram till början av 1990-talet var äggkonsumtionen som högst och under mitten av 1960-talet samt i början av 2000-talet var den som lägst. Under senare år har dock äggkonsumtionen börjat stiga igen. År 2006 var direktkonsumtionen av ägg ungefär 10 kg per person och år.

Figur 10 N
Prisutveckling för utvalda köttgrupper 1980–2006 (1980=100)

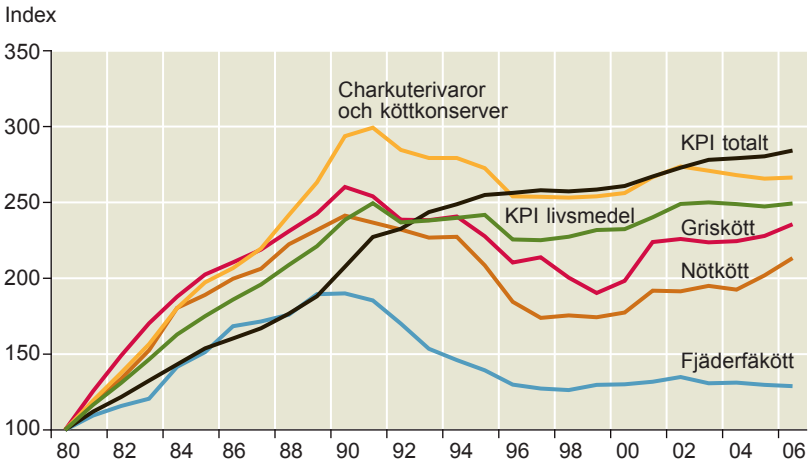

Källa: Jordbruksverket (2009).

Priset på fisk och fiskkonserver har ökat mer än livsmedel totalt

Prisutvecklingen för fisk och fiskkonserver låg från år 1960 fram till en början av 1970-talet i nivå med prisutvecklingen för livsmedel totalt. Från 1970-talet och framåt har däremot priset för fisk och fiskkonserver ökat mer än för livsmedel totalt sett.

Från år 1980 och framåt såg prisutvecklingen ut på liknande sätt både för fisk, livsmedel totalt sett och inflationen; en ökning skedde fram till början av 1990-talet, därefter planade prisutvecklingen ut och priserna låg nästintill konstanta under några år. I slutet av 1990-talet ökade samtliga priser, men priset på fisk har ökat betydligt mer än

Figur 10 O
Prisutveckling för ägg 1966/67–2006 (1966/67=100)

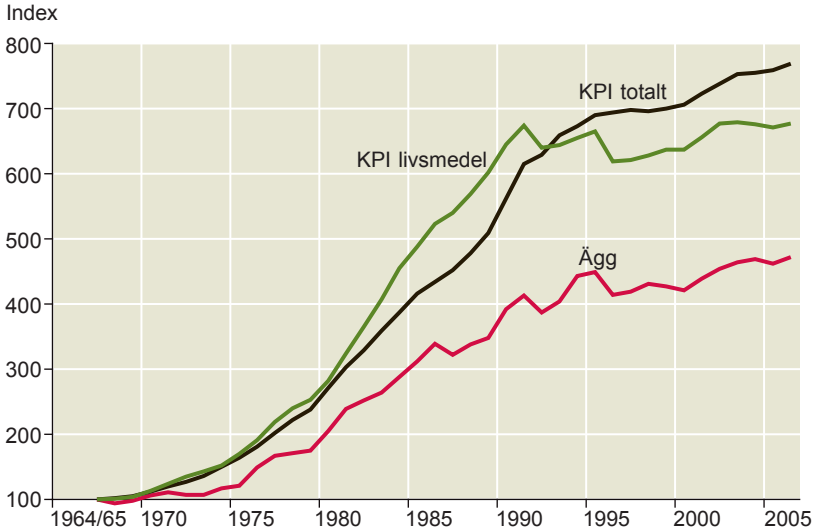

Källa: Jordbruksverket (2009).

priset på livsmedel totalt sett.

Prisutvecklingen för ägg framgår av figur 10 O. Prisutvecklingen har följt priset på) livsmedel totalt samt inflationen fram till början av 1980-talet. I början av 1990-talet steg priset på livsmedel totalt samt inflationen, dock inte i samma omfattning, medan prisökningen för ägg inte alls var lika stor. Från år 1990 och framåt stabiliserades äggpriset till att ligga på en relativt konstant nivå.

Mjölk grädde ost och matfett

Direktkonsumtionen av mjölk var hela 225 liter per person och år under den senare delen av 1940-talet. År 1960 hade den sjunkit till 166 liter per person och år. Konsumtionen sjönk fram till slutet av 1960-talet för att därefter stiga något under den första hälften av 1970-talet, samt under 1980-talet. Därefter har konsumtionen sjunkit kontinuerligt för att år 2006 ligga strax över 100 liter per person och år. Direkt försåld mjölk och hemmaförbrukningen motsvarade ungefär 40 % av all konsumerad mjölk i början av 1950 talet. Andelen sjönk snabbt under 1960- och 1970-talen och är nu försumbar (se figur 10 P).

Direktkonsumtionen av grädde har varit stabil med mellan 6 till 11 liter per person och år ända sedan 1960 (se figur 10 Q). Syrade produkter (yoghurt, fil etc.) började konsumeras i början av 1970-talet och trenden visar en årlig försiktig ökning av konsumtionen som 2006 uppgick till 33 liter per person och år.

Konsumtionen av mellanmjölk ökar medan standardmjölk minskar

Direktkonsumtionen av standardmjölk har minskat kraftigt och konstant sedan början av 1970-talet. I början av 1960-talet låg konsumtionen av standardmjölk på 116 liter per person och år, i mitten av 1970-talet var motsvarande siffra ca 100 liter per person och år. Från 1960-talet fram till början av 1990-talet halverades denna mjölkkonsumtion. Vid 2000-talets början drack vi ca 35 liter standardmjölk per person och år.

Figur 10 P
Konsumtion av mjölk 1946–2006, liter per person och år

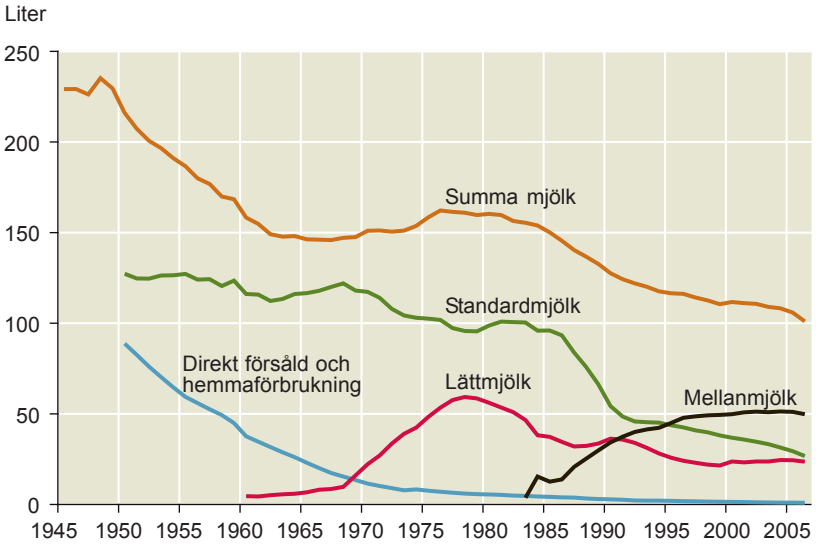

Källa: Tabell 10.3.

Lättmjölken hade sin storhetstid i slutet av 1970-talet då vi drack nästan 60 liter per person och år. Konsumtionen av lättmjölk har sedan konstant minskat till att numera ligga strax under 25 liter per person och år.

Mellanmjölken var en produkt som

introducerades i mitten av 1980-talet och konsumtionen av denna ökade snabbt till drygt 20 liter per person år 1987. Fram till år 2006 har mellanmjölkskonsumtionen ökat till nästan 50 liter per person och år.

Ostkonsumtionen har mer än fördubblats sedan år 1960

Ostkonsumtionen har mer än fördubblats under perioden 1960 till 2006,

från drygt 7 kg till nästan 18 kg per person och år.

Hårdostkonsumtionen var stabil runt 6 kg per person och år fram till mitten av 1970-talet då den fördubblades under en 10-årsperiod. Sedan mitten av 1980-talet har konsumtionen varit stabil runt 13 kg per person och år. Konsumtionen av smältost har legat ganska konstant genom åren medan hårdost och ost, andra slag har ökat. Konsumtionen av ost, andra slag har fyrdubblats från 1960 då den var knappt 1 kg per person och år.

En tredjedel så mycket matfett nu som år 1960

Totalkonsumtionen av matfett var ungefär 25 kg per person och år under 1960-, 1970- och 1980-talen. Därefter sjönk konsumtionen kraftigt och kontinuerligt till 16 kg per person och år 2006. Det är framför allt smörkonsumtionen som har minskat från nästan 10 kg per person och år 1960 till 2 kg per person 2006 (se figur 10 R).

Konsumtionen av margarin, matoljor och andra fetter och oljor har varierat mellan åren men sett ur ett långt tidsperspektiv legat ganska konstant.

Prisutvecklingen för mjölk, grädde, ost och matfett

Prisutvecklingen för mjölk, grädde, ost och matfett visas i figur 10 S. Mjölkpriserna följde inflationen fram till början av 1990-talet, därefter planade priserna ut och minskade till och med något under början av 1990-talet. Därefter har priserna varit stabila eller något ökande.

Gräddpriset utvecklades på samma sätt som inflationen och priset för livsmedel totalt sett fram till början av 1980-talet, därefter steg livsmedelspriserna totalt sett samt inflationen i mycket högre grad än vad gräddpriset gjorde. Under 1990-talet sänktes gräddpriset något och har sedan slutet av detta årtionde legat relativt konstant.

Smör- och ostpriserna utvecklades i takt med inflationen och livsmedelspriser totalt sett fram till mitten av 1980-talet. I början av 1990-talet minskade smörpriserna några år men har därefter ökat något fram till år 2006. Ostpriserna däremot, följde ungefär prisutvecklingen för livsmedel totalt fram till början av 1990-talet. Åren därefter mattades prisökningarna för livsmedel totalt av medan priserna för ost fortsatte att stiga. Ost är därmed den enda varan inom varugruppen mjölk, grädde, ost och matfett där priserna stigit mer än livsmedel totalt. Ost har alltså blivit relativt sett dyrare.

Figur 10 Q
Konsumtion av grädde 1950–2006, liter per person och år.

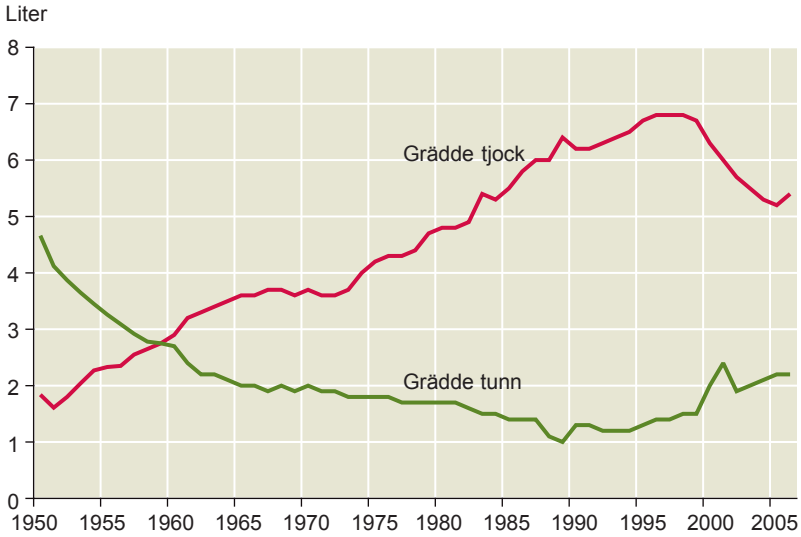

Källa: Tabell 10.3.

Figur 10 R
Konsumtion av smör 1946–2006, kg per person och år.

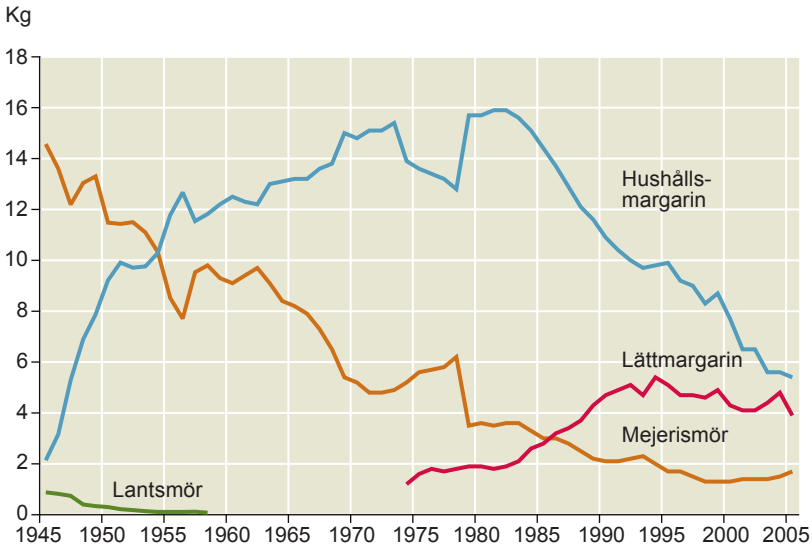

Källa: Tabell 10.3.

Figur 10 S
Prisutveckling för olika slags mejeriprodukter 1966/67–2006 (1966/67=100)

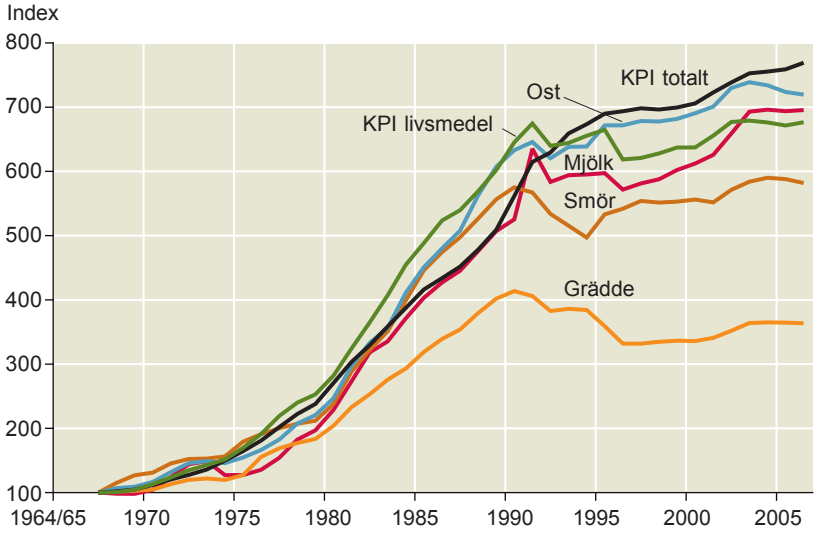

Källa: Jordbruksverket (2009).

Energirika livsmedel med få näringsämnen

Socker är ett livsmedel som innehåller mycket energi men ger få övriga näringsämnen. Godis, bakverk samt snacks, glass och läsk är förädlade livsmedel som innehåller mycket socker och/eller fett men inte så många näringsämnen.

Sockerkonsumtionen

Den totala sockerkonsumtionen har pendlat mellan ungefär 40–45 kg per person och år mellan 1960 och 2006. Direktkonsumtionen av socker har däremot sjunkit, från strax under 30 kg per person 1960 till 7 kg per person år 2006.

Den direkta konsumtionen av socker har minskat kraftigt under perioden samtidigt som den totala konsumtionen varit relativt konstant. Förklaringen ligger dels i att vi gått från att baka, sylta och safta i hemmet till att i större utsträckning köpa dessa produkter färdiga i dagligvaruhandeln, dels att konsumtionen av produkter med hög andel socker ökat kraftigt, t.ex. godis och läsk. Utvecklingen av den direktkonsumerade kvantiteten socker följer alltså samma mönster som flera andra produkter av råvarukaraktär, såsom t.ex. mjöl och potatis.

Sammantaget har konsumtionen av kakao, choklad och konfektyrvaror ökat med 10 kg, från 7 kg per person och år till 17 kg per person och år, under knappt 50 år. Den största ökningen står choklad och konfektyrvaror för.

När det gäller bakverk har konsumtionen av mjukt kaffebröd minskat medan övriga bakverk såsom tårtor, bakelser och pizza ökat. Sammantaget ser konsumtionen av bakverk ut på ungefär samma sätt år 1960 som år 2006. I början av 1970-talet gick den totala konsumtionen av bakverk ned från strax under 20 kg per person och år till sin lägsta nivå på drygt 10 kg per person och år under början av 1980-talet. Därefter vände den nedåtgående trenden och år 2006 låg bakverkskonsumtionen återigen på cirka 20 kg per person och år.

Den totala glasskonsumtionen låg under 1960-talet runt 7 liter per person och år. Under 1970-talet steg den till över 10 liter per person och år. År 1980 var glasskonsumtionen 13 liter per person och år och konsumtionen ökade ytterligare under början av 1990-talet då konsumtionen nådde sin högsta nivå med nästan 15 liter per person och år. Åren därefter gick glasskonsumtionen ner något och hamnade år 2006 på cirka 12 liter per person och år.

Choklad

Choklad har blivit dyrare

Prisutvecklingen för strösocker, choklad och konfektyrer har från år 1966/67 fram till mitten av 1980-talet följt såväl prisutvecklingen för livsmedel totalt sett som inflationen. Därefter har priset för strösocker legat relativt konstant fram till mitten av 1990-talet. Mellan år 1994 och 1995 steg strösockerpriset till följd av EU-inträdet med nästan 38 % (se figur 10 T).

Choklad- och framför allt konfektyrpriserna har från slutet av 1980-talet stigit mer än livsmedelspriserna totalt. I mitten av 1990-talet avstannade dock prisökningen. Efter år 1995 sjönk återigen priserna på strösocker, choklad och konfektyrer för att återigen stiga en aning runt millenniumskiftet. Under

Figur 10 T
Prisutveckling för socker, choklad och konfektyr 1966/67–2006 (1966/67=100)

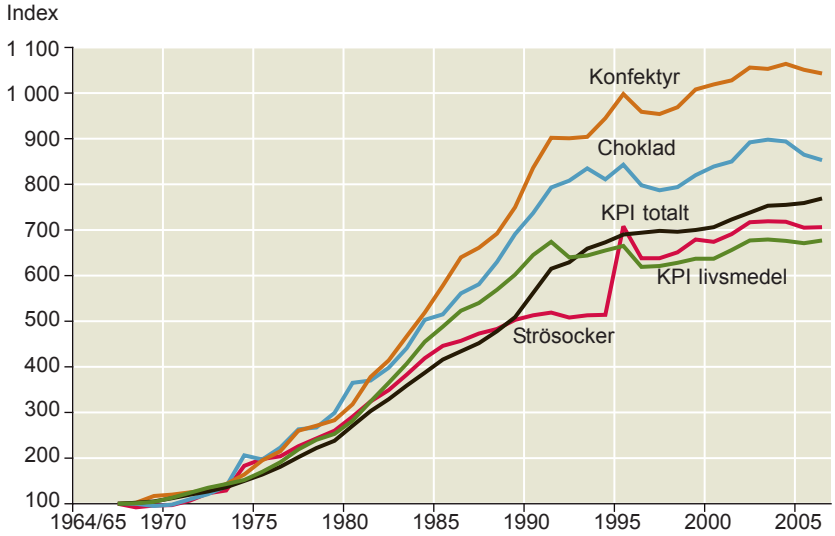

Källa: Jordbruksverket (2009).

2000-talet steg priserna för strösocker, choklad och konfektyrer något fram till år 2004 och under samma tidsperiod steg också inflationen, skillnaden är att inflationen fortsatte att stiga efter år 2004.

Glass har blivit billigare

Prisökningstakten för glass följde inflationen från början av 1960-talet fram till början av 1990-talet. Samtidigt har livsmedel totalt sett haft en högre prisutveckling. I början av 1990-talet stannade prisutvecklingen för glass av och priserna ligger i stort sett på samma nivå år 2006. Det innebär att prisökningstakten för glass de senaste 15 åren varit lägre än både inflationen och genomsnittet för övriga livsmedel.

Drycker

Läskedrycker och cider

Sammantaget låg konsumtionen av läsk och mineralvatten år 1960 på knappt 30 liter per person och år och fram till 1980-talet var konsumtionen relativt konstant. Under 1980-talets slut ökade konsumtionen kraftigt och år 1990 var den sammanlagda konsumtionen drygt 60 liter per person och år. Konsumtionen har sedan ökat och var 2006 totalt 100 liter per person och år (se figur 10 U).

Figur 10 U
Konsumtion av läskedrycker, cider mineralvatten och kolsyrat vatten 1960–2007, liter per person och år

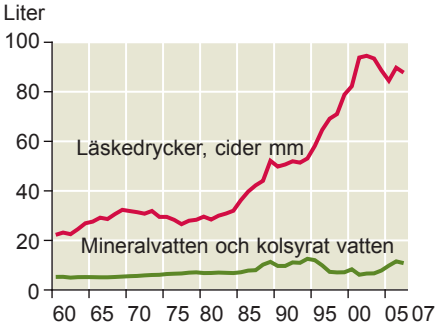

Källa: Tabell 10.3.

Det är främst konsumtionen av läskedrycker, cider m.m. som har ökat. Det konsumeras fyra gånger så mycket år 2006 som det gjorde år 1960. Konsumtionen av mineralvatten började öka under 1980-talet och var ganska konstant under 1990-talet för att återigen öka under 2000-talet. Sett till hela perioden konsumeras det dubbelt så mycket mineralvatten år 2006 jämfört med år 1960.

Kaffe

Importen av orostat kaffe varierade runt 7 000 ton under den senare delen av 1860-talet. Importen ökade stadigt med undantag av något enstaka år fram till slutet av första världskriget då den i det närmaste ströps. Under mellankrigstiden steg den igen och var runt 50 000 ton när det andra världskriget bröt ut. Under kriget minskade kaffeimporten återigen för att efter kriget stiga till den rekordhöga nivån av en import på 120 000 ton år 1976. Kaffeimporten stabiliserade sig därefter runt 100 000 ton, men har återigen ökat under det första decenniet av 2000-talet.

Figur 10 V
Konsumtion av kaffe 1866–2007, kg rostat kaffe per person och år samt importen av kaffe 1866–2007 ton

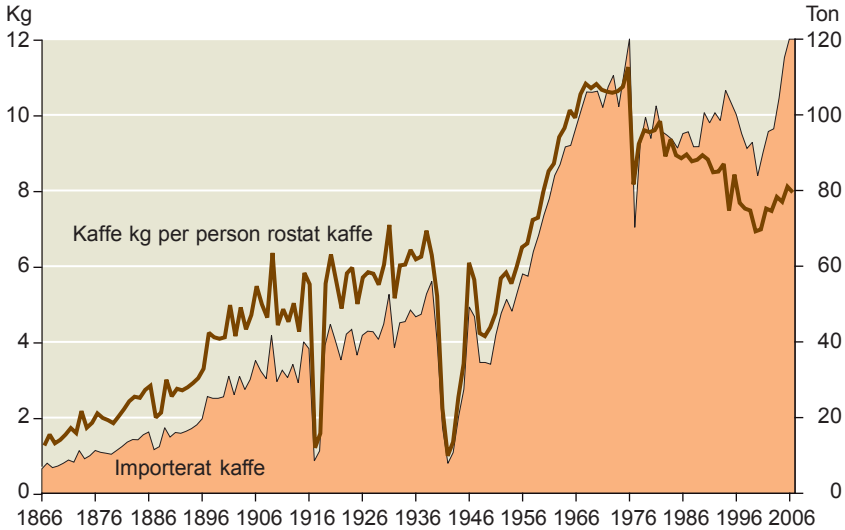

Källa:Tabell 9.5–9.8 och 10.3.

Kaffekonsumtionen följer i stort importen. Den var runt 1,6 kg rostat kaffe per person och år 1866 för att stiga till runt 5 kg per person och år strax före första världskriget (se figur 10 V). Kaffekonsumtionen steg snabbt efter första världskriget och var hög under mellankrigstiden då den låg runt 6 kg per person och år. Under både första och andra världskriget ransonerades kaffe. Under det första världskriget fanns ett ransoneringssystem mellan åren 1916–1919 och under det andra världskriget från och med mars 1940. Ransoneringen upphörde i oktober 1945, för att återigen införas i mars 1947. Ransoneringen upphörde under augusti 1951. Kaffe var alltså inte ransonerat under år 1946.

Återhämtningen efter andra världskriget var långsammare och det tog ända till mitten av 1950-talet innan nivån motsvarade den före kriget.

Kaffekonsumtionen ökade därefter och kulminerade runt 11 kg per person och år 1976. Följande år sjönk konsumtionen åter till 8 kg per person och år. Den dramatiska nedgången 1977 kan förklaras av kraftigt minskade skördar med betydande prishöjningar på kaffe som följd. Därefter har kaffekonsumtionen i stort sett varit konstant

med några svängningar uppåt och nedåt. Konsumtionen av te har varit oförändrad på ungefär 0,5 kg per person och år (se figur 10 W). Den minskande kaffekonsumtionen verkar alltså inte ha ersatts av ökad tekonsumtion.

Prisutvecklingen för drycker

Prisutvecklingen för läskedrycker och lättöl har under perioden 1960 till 1980 i stort följt den genomsnittliga prisutvecklingen för livsmedel. Från och med 1980 redovisas mineralvatten, läskedrycker, frukt och grönsaksjuice tillsammans. Prisutvecklingen för dessa varor följde inflationen under 1980-talet. Priserna sjönk något under början av 1990-talet för att därefter vara stabila under 2000-talet. Prisökningstakten från 1980-talet och framåt hur varit lägre än såväl inflationen som genomsnittet för livsmedel.

Figur 10 W
Konsumtion av te, kaffe och extrakt 1946–2006, liter per person och år

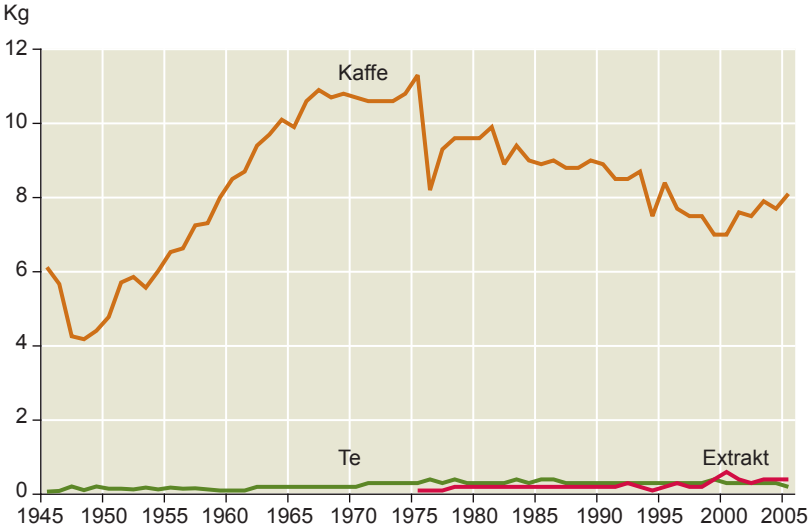

Källa: Tabell 10.3.

11 Länsstatistik

Jordbruket i Sveriges olika regioner påverkas avsevärt av de olika förutsättningarna i länen. Stora skillnader är märkbara i växtodling, djurhållning och företagsstruktur som inte alltid lyser igenom vid en studie på riksnivå. I detta kapitel beskrivs varje län med hjälp av en kortare text samt fakta om olika delar av jordbruket. Detta illustreras av diagram som skildrar de olika länens särdrag. Till viss skillnad från statistiken på riksnivå är den regionala länsstatistiken mer behäftad med felkällor som stammar ur det begränsade underlaget i vissa län. Redovisning av uppgifter på länsnivå har heller inte alltid förekommit parallellt med riksuppgifterna. Sammantaget målar länsstatistiken upp en mer diversifierad bild av jordbruket i olika län.

Stockholms län

Länet i riket

Figur 11 B visar att länets andel i riket när det gäller kor, svin och åkerareal har minskat stadigt sedan 1880-talet. Andelen av rikets kor minskade från strax över 4 % till ca 1,5 % under perioden 1866–2007. Andelen svin har genomgått en liknande utveckling från ca 4,5 % av det totala antalet i riket till omkring 1 %. Ett tillfälligt undantag märks år 1919, då andelen av rikets svin var ovanligt hög. Den andel av rikets jordbruksföretag som fanns i länet minskade fram till 1970-talets början. Därefter har andelen ökat och var år 2007 strax under 3 %, en nivå liknande den under 1890-talet. Knappt 5 % av rikets åkerareal fanns i länet i mitten av 1860-talet. Denna andel minskade först i ungefär tio år, för att sedan öka igen till ungefär samma nivå under 1890-talet. Trenden har därefter varit stadigt nedåtgående, vilket medfört att länets andel av rikets totala åkerareal minskade från drygt 4,5 % till strax över 3 % under 1900-talet. Utvecklingen i helhet i länet pekar på en krympande jordbrukssektor där företagens genomsnittliga areal ökat mindre än i riket i stort.

Figur 11 A
Areal åkermark i Stockholms län 1867–2007

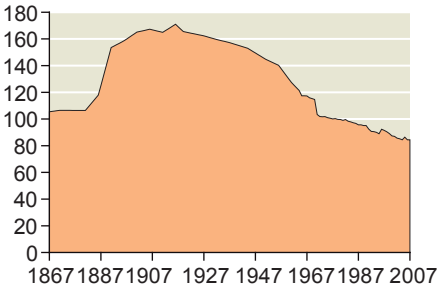

Källa: Tabell 11.1.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Stockholms län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

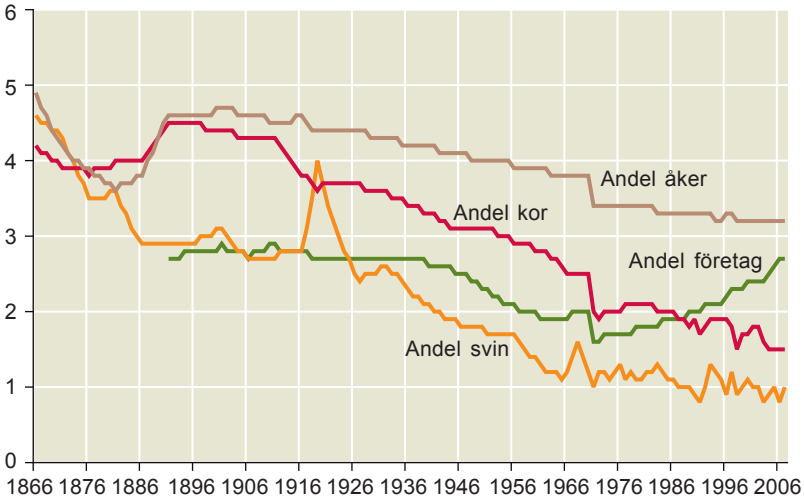

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 105 134 hektar åkermark i Stockholms län. År 1916, när åkerarealen var som störst, hade den ökat till ca 171 000 hektar. Därefter har arealen minskat. År 2007 fanns 84 802 hektar i länet. Det innebär att åkerarealen minskat med mer än hälften under de senaste 90 åren.
- ⇨ År 1886 fanns det 6 358 jordtorp och ca 7 300 brukningsdelar i Stockholms län. 40 år senare i Jordbruksräkningen år 1927 var antalet företag knappt 11 500. År 2007 var antalet företag 1 900, en reducering med ca 83 % sedan 1927.
- ⇨ Det totala antalet företag har minskat stadigt sedan slutet av 1920-talet. Utvecklingen för riket i helhet har varit snarlik. Antalet företag minskade som mest under 1970-talet. Ungefär en tredjedel av företagen försvann då.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har varierat marginellt över perioden 1927–2007. För hela riket har denna grupp mer än fördubblats.
- ⇨ Samtliga storleksgrupper minskade drastiskt under perioden utom den största som höll sig på en förhållandevis jämn nivå.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 14,1 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till 43,7 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Stockholms län 1886–2007

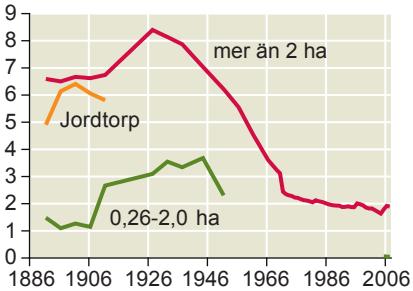

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odling av rotfrukter, främst potatis, varierade mellan 5 000–9 000 ha fram till 1950-talet. Därefter började den sjunka stadigt och förekom i mycket liten skala från 1970-talet.
- ⇨ Spannmålsodlingen har haft en dominerande ställning i länet under större delen av perioden. Under en period på 1910-talet samt under 1930- och 40-talen var dock vallodlingen något större.
- ⇨ Areal i träda var ca 26 000 ha i länet från 1866–1906, därefter sjönk den stadigt under hela 1900-talet för att nå en bottennotering kring inträdet i EU 1995. Därefter har den återigen stigit.
- ⇨ Oljeväxter började odlas i större

utsträckning under 1940-talet och ökade därefter för att nå sin topp på ca 10 % av den totala arealen under mitten av 1980-talet.

- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till mitten av 1910-talet. Toppnoteringen på 170 952 ha från 1916 efterföljdes sedan av en nedgång under resten av seklet fram till en bottennotering på 84 802 ha under 2007.
- ⇨ Övriga växtslag, såsom baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har utgjort en liten del av markanvändningen i länet, som mest ca 6 % runt millennieskiftet.
- ⇨ Betes- och ängsmarken var som störst i början av 1890-talet. En stadig minskning vidtog sedan fram till början av 1920-talet, samtidigt som åkermarken ökade fram till mitten av 1910-talet. I början av 1970-talet skedde en viss ökning av betes- och ängsmarken, men sedan dess har arealen legat konstant runt 10 000–15 000 ha.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 1 700 kg/ha till 5 600 kg/ha och för havre från 1 720 kg/ha till 3 970 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får har minskat i länet från 47 623 till 18 312 under perioden 1866–2007, en minskning med ca 62 %. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling med en minskning med över 70 %.
- ⇨ Antalet svin i länet har endast ändrats marginellt och har sett över hela perioden 1866–2007 legat strax över 17 000. Antalet var dock betydligt högre under 1930-talet, då över 39 000 svin fanns i länet.
- ⇨ De företag i länet som håller svin har minskat drastiskt sedan de redovisades första gången år 1937. Då fanns det 8 195 företag med svin i länet. År 1995 var motsvarande siffra endast 121, en minskning med nästan 99 %.

Figur 11 D
Antal kor i Stockholms län 1867–2007

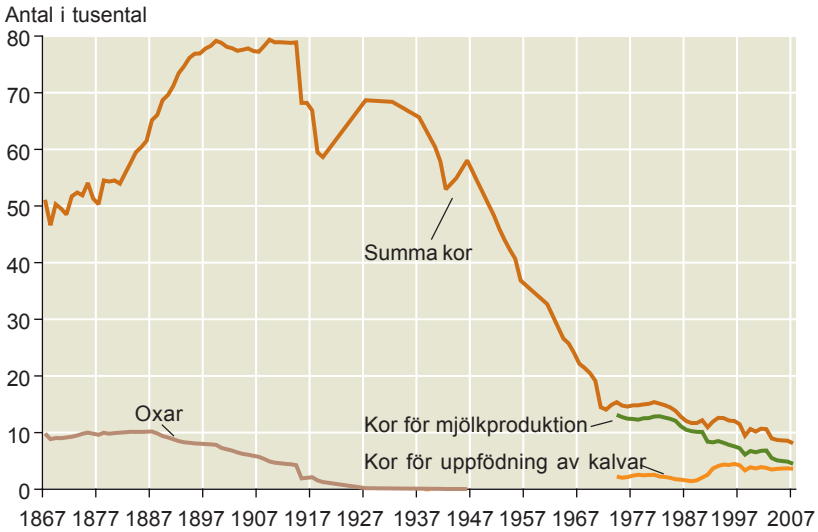

Källa: Tabell 11.4.

- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från ca 9 900 år 1937 till endast 181 år 2007.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 51 616 kor, 1 967 tjurar och 9 970 oxar i Stockholms län.
- ⇨ I juni 2007 fanns 8 105 kor i länet. Av dem var 4 475 kor för mjölkproduktion och 3 630 (45 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under perioden 1890-1910. Då fanns knappt 80 000 kor i länet.
- ⇨ Antalet kor minskade i länet vid tiden för första världskriget.
- ⇨ Antalet oxar i länet ökade i början av 1880-talet, i motsats till riket som helhet där oxarnas antal då minskade.
- ⇨ Under perioden 1876 till 1916 fanns det mellan 2 och 4 tjurar per 100 kor i länet. Det var ungefär lika många som i riket i övrigt.
- ⇨ Under 1930-talet fanns det 9 353 företag med nötkreatur i Stockholms län. År 2007 var motsvarande antal 442 företag.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet och fram till mitten av 1990-talet. Därefter har antalet varit konstant.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 10,5 nötkreatur år 1937 jämfört med ca 50 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Stockholms län 1913–2007

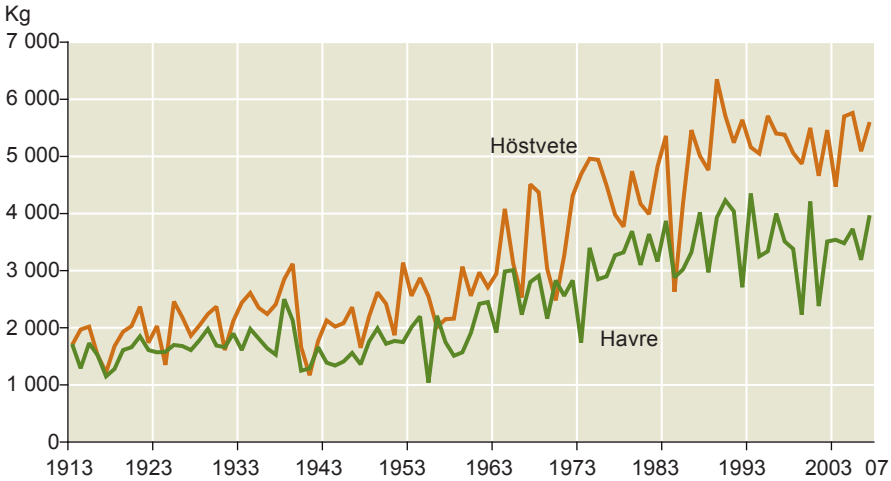

Källa: Tabell 11.3.

Uppsala län

Länet i riket

Figur 11 B visar att länets andel av företagen och åkerarealen i riket har ökat, framförallt under 1900-talets senare hälft. Andelen av rikets företag som finns i länet ökade från strax under 3 % under 1880-talet till över 4 % år 2007. Utvecklingen har varit liknande för andelen åkerareal som ökat från knappa 5 % till en bit över 6 % under perioden 1866-2007. Andelen av rikets kor och svin som länet svarat för ökade under 1960-talet. Från 1990-talets mitt har dock dessa andelar minskat. Uppsala län har svarat för omkring 3 % av rikets kor under hela perioden 1866–2007, med undantag för tiden från 1960-talets mitt fram till mitten av 1990-talet, då andelen var närmre 4 %. Andelen svin som funnits i länet var som störst år 1866, ca 4 %. Därefter har den pendlat mellan 2–3 % för att år 2007 ligga omkring 2,5 %. Sammantaget pekar utvecklingen på fler och större gårdar i länet jämfört med riket, men med djurhållning i en något minskande utsträckning.

Figur 11 A
Areal åkermark i Uppsala län 1867–2007

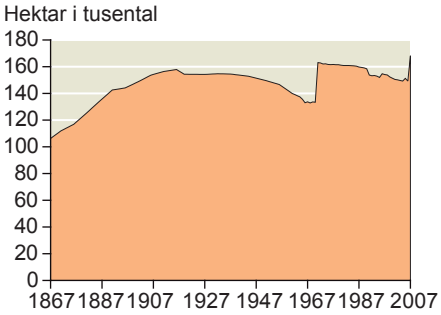

Källa: Tabell 11.1.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 104 867 hektar åkermark i Uppsala län. År 1927 hade den ökat med knappt hälften till ca 154 200 hektar. År 2007 fanns 167 316 hektar åkermark i länet.
- ⇨ Den totala åkerarealen har till skillnad från riket i helhet varit störst under de senaste årtiondena. Arealen var runt 160 000 ha under 1970- och 1980-talen, men har sitt högsta värde år 2007 med 167 316 ha.
- ⇨ Antalet jordtorp var ca 6 800 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar med mindre än 2 hektar åkermark 1 069 och antalet brukningsdelar med över 2 hektar åker ca 5 200. År 1927 fanns det 2 000 företag med mindre än 2 hektar åker och 6 853 företag med mer än 2 hektar åker i länet. Det kan jämföras med år 2007 då antalet företag totalt var 3 051.
- ⇨ Antalet företag minskade som mest under 1960-talet, när antalet minskade med ungefär 30 %.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har ökat kraftigt sedan 1920-talet. Från 181 företag år 1927 till 466 år 2007, en ökning med över 150 %.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 17,4 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 54,8 ha.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Uppsala län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

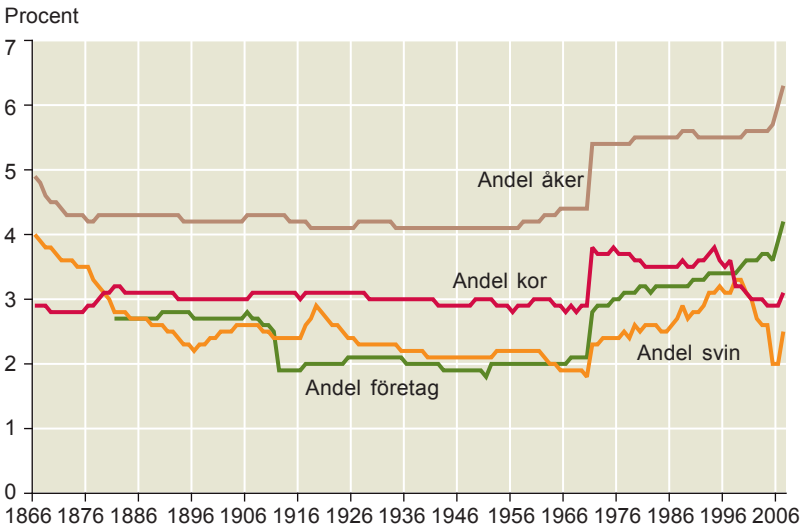

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Uppsala län 1886–2007

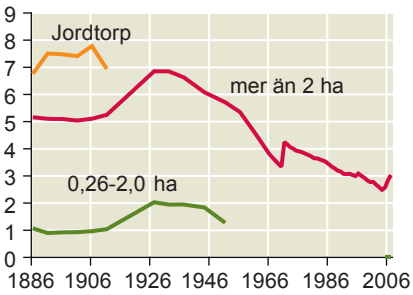

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odling av rotfrukter, främst potatis, varierade mellan 4 000–6 000 ha fram till början av 1930-talet. Därefter började den sjunka stadigt och förekom i mycket liten skala från 1960-talet.
- ⇨ Spannmålsodlingen har en dominerande ställning i länet under hela perioden. Under slutet av 1970-talet odlades spannmål på mer än 70 % av åkermarken, vilket är mer än i riket i helhet.
- ⇨ Areal i träda utgjorde drygt en tredjedel av åkermarken i länet under 1860- och 1870-talen, därefter sjönk den stadigt under hela 1900-talet för att nå en bottennotering i mitten av 1980-talet på ca 3 %. Därefter har den återigen stigit.
- ⇨ Oljeväxter började odlas i större utsträckning under 1940-talet och ökade därefter för att nå sitt högsta

värde på knappt 10 % av den totala arealen under mitten av 1980-talet.

- ⇨ Vallodlingen har följt riksutvecklingen med en uppgång fram till 1940-talet. Dock har den utgjort en mindre del av den totala åkerarealen i jämförelse med riket i helhet.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet minskade fram till början av 1970-talet. Därefter har den sakta ökat, framförallt under det senaste decenniet.
- ⇨ Betes- och ängsmarken minskade som mest under perioden 1891–1919, då den mer än halverades, från 41 100 ha till endast 18 910 ha.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 1 440 kg/ha till 6 240 kg/ha och för havre från 1 690 kg/ha till 4 500 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får har minskat i länet från 44 754 till 18 097 under perioden 1866–2007, en minskning med knappt 60 %. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling med en minskning med över 72 %.
- ⇨ Antalet svin i länet har ökat kraftigt sett över hela perioden 1866–2007, från ca 15 000 till över 41 000. Svinstammen i länet ökade fram till mitten av 1990-talet med en toppnotering på 76 455 svin år 1996, varefter den reducerades med ca 45 % fram till år 2007.
- ⇨ De företag i länet som håller svin har minskat avsevärt sedan de redovisades första gången år 1937. Då fanns det 7 387 företag med svin i länet. År 1995 var motsvarande siffra endast 366, en minskning med drygt 95 %.
- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från ca 7 762 år 1937 till endast 171 år 2007.
- ⇨ Det totala antalet hästar i länet var ca 20 700 år 1866. Antalet mer än halverades till strax under 10 000 fram till år 1951. När alla hästar redovisades igen år 2004 uppgick de till 8 700, en minskning med ca 11 % under ett halvsekel.

Figur 11 D
Antal kor i Uppsala län 1867–2007

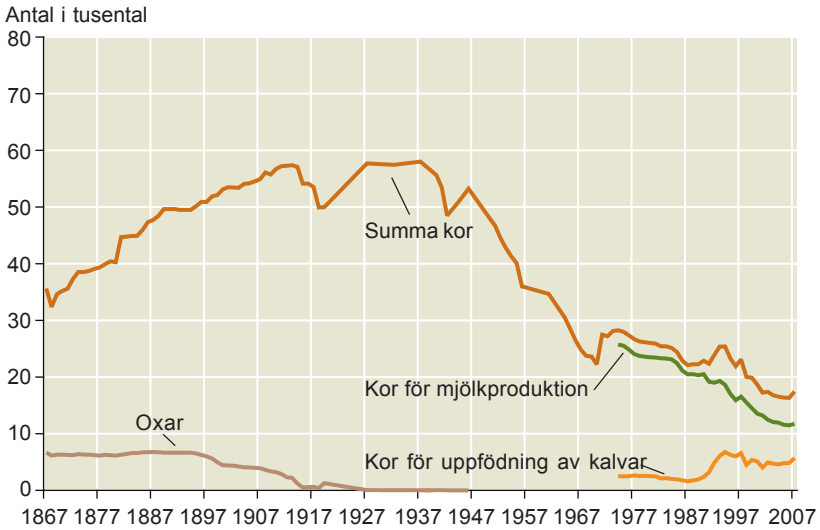

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 35 534 kor, 1 405 tjurar och 6 950 oxar i Uppsala län.
- ⇨ I juni 2007 fanns 17 444 kor i länet. Av dem var 11 744 kor för mjölkproduktion och 5 700 (33 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under 1930-talet, ungefär 58 000.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet och fram till mitten av 1990-talet. Därefter har antalet minskat något.
- ⇨ Antalet oxar förblev konstant under perioden 1866–1896, i motsats till riket som helhet där oxarnas antal minskade under 1880-talet. Vid mitten av 1890-talet började antalet oxar minska stadigt i länet.
- ⇨ När antalet kor var som högst under 1930-talet fanns 7 968 företag med nötkreatur i Uppsala län. År 2007 var motsvarande antal 811 företag.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade hade 11,3 nötkreatur år 1937 jämfört med 61,1 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Uppsala län 1913–2007

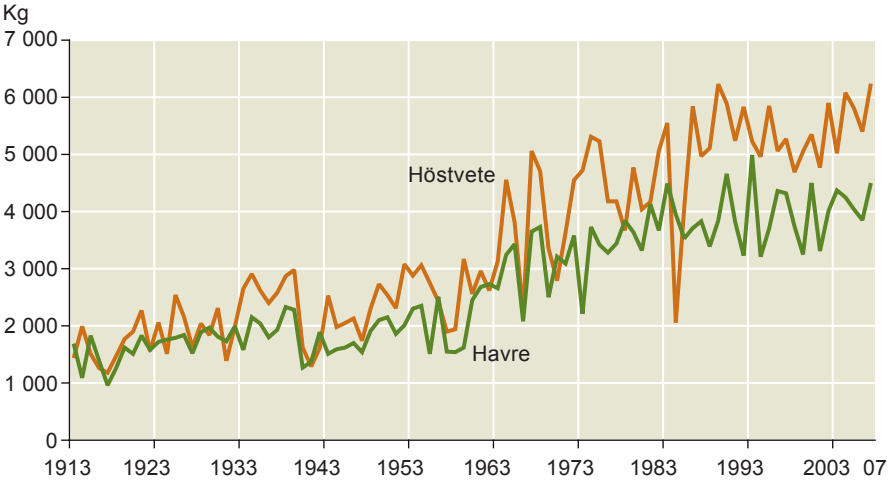

Källa: Tabell 11.3.

Södermanlands län

Länet i riket

Figur 11 B visar att åkerarealens utveckling i länet följt den i riket som helhet, detta då andelen av rikets totala åkerareal som funnits i länet under perioden 1866–2007 legat i princip konstant strax under 5 %. Andelen av rikets kor som återfunnits i länet varierade från 3,7–4,2 % fram till 1990-talet då en stadig nedgång inträdde som medförde att andelen minskade till ca 3 %. Andelen svin i länet har varierat kraftigt under perioden, från ca 4,5 % under 1860-talet till under 3 % vid mitten av 1910-talet. Detta åtföljdes av en tillfällig topp kring tiden för det första världskriget, efter vilken andelen svin som fanns i länet minskade till 2 % i början av 1970-talet. Under de senaste årtiondena har sedan andelen återigen klättrat upp mot ca 4 %. Andelen företag som återfunnits i länet har varierat i spannet 2–2,5 % under större delen av perioden, men har sedan 1960-talet ökat stadigt till en nivå omkring 3 % under 2000-talet.

Figur 11 A
Areal åkermark i Södermanlands län 1867–2007

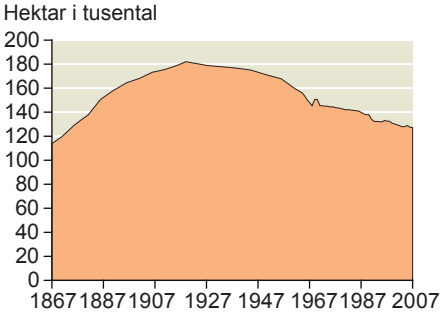

Källa: Tabell 11.1.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 112 254 hektar åkermark i Södermanlands län. År 1927 hade den ökat med knappt 60 % till 178 963 hektar. År 2007 fanns 126 247 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med knappt 30 %.
- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till slutet av 1910-talet. Toppnoteringen på 182 027 ha från år 1919 efterföljdes sedan av en nedgång under resten av seklet fram till en bottennotering på 127 460 ha år 2007. Detta är en minskning med 30 %, vilket följer utvecklingen i riket som helhet.
- ⇨ Antalet jordtorp var ca 5 800 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar med mindre än två hektar åkermark 689 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 5 853. År 1927 fanns det 1 781 företag med mindre än 2 hektar åker och 8 845 företag med mer än 2 hektar åker i länet.
- ⇨ År 2007 var antalet företag 2 157. Det innebär att antalet företag har minskat med ca 80 % under de senaste 80 åren.
- ⇨ Antalet företag minskade snabbast under 1960-talet, när antalet minskade med ungefär 30 %.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har ökat med 30 %, jämfört med mer än en fördubbling för riket i helhet. Södermanland är dock ett av de län där antalet i denna grupp sjunkit mellan åren 2005 och 2007.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 16,8 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 58,5 ha.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Södermanlands län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

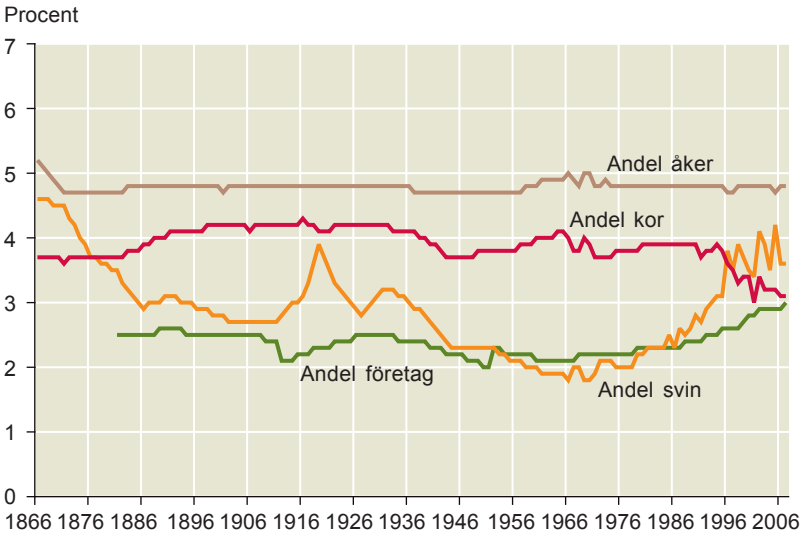

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Södermanlands län 1886–2007

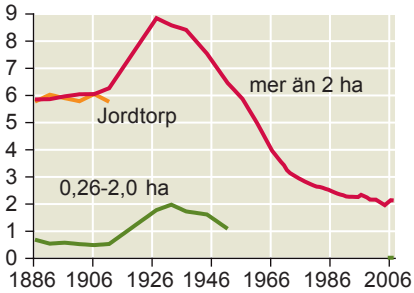

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Spannmålsodlingen har haft en dominerande ställning i länet under hela perioden. Under slutet av 1970-talet odlades spannmål på strax under 70 % av åkermarken, vilket är mer än i riket i helhet.
- ⇨ Areal i träda utgjorde en fjärdedel av åkermarken i länet under 1860-talet. Därefter sjönk den stadigt under hela 1900-talet för att nå en bottennotering i mitten av 1980-talet på ca 2 %. Därefter har den

återigen stigit.

- ⇨ Oljeväxter började odlas i större utsträckning under 1940-talet och ökade därefter för att nå sitt högsta värde på knappt 10 % av den totala arealen under början av 1980-talet.
- ⇨ Vall har täckt en stor andel av åkerarealen under hela perioden, mellan 20–40 %. Den har dock inte varit fullt lika dominerande som i riket i stort.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet minskade under perioden 1891–1919. Därefter vidtog en ökning fram till mitten av 1940-talet. Sedan vände det åter nedåt under 1950- och 1960-talen. Från början av 1970-talet har dock arealen sakta ökat.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 1 530 kg/ha till 5 750 kg/ha och för havre från 1 710 kg/ha till 4 390 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får i länet har minskat från 69 408 till 25 090 under perioden 1866-2007, en minskning med knappt två tredjedelar. Antalet företag med får har inte reducerats fullt lika drastiskt, utan har minskat med ca 14 % mellan åren 1937–2007.
- ⇨ Antalet svin i länet har ökat kraftigt sett över hela perioden 1866–2007, från ca 18 000 till över 60 000.
- ⇨ De företag i länet som håller svin minskade kraftigt under den period då de redovisades, åren 1937–1995. 8 750 företag med svin år 1937 minskade till endast 225 företag år 1995, vilket motsvarar en nedgång med över 97 %.
- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från 9 647 år 1937 till endast 158 år 2007.
- ⇨ Det totala antalet hästar i länet var ca 10 700 år 1866. Antalet ökade till över 28 000 mot slutet av 1910-talet. Därefter minskade antalet stadigt fram till år 1951, då totalt 12 412 hästar fanns kvar i länet. Detta antal var mer eller mindre oförändrat när hästarna räknades på nytt år 2004.

Figur 11 D
Antal kor i Södermanlands län 1867–2007

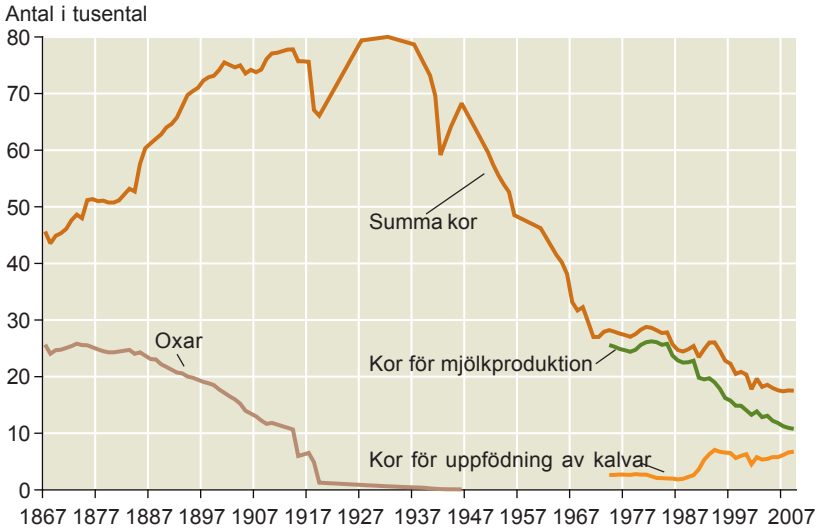

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 46 106 kor, 1 931 tjurar och 25 950 oxar i Södermanlands län.
- ⇨ I juni 2007 fanns 17 406 kor i länet. Av dem var 11 243 kor för mjölkproduktion och 6 163 (33 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under 1930-talet, ungefär 79 000.
- ⇨ När antalet kor var som högst under 1930-talet fanns 9 338 företag med nötkreatur i Södermanlands län. År 2007 var motsvarande antal 644 företag.
- ⇨ År 1937 fanns de största nötkreatursbesättningarna i riket i Södermanlands län och Malmöhus län med 13,1 nötkreatur per företag.
- ⇨ År 2007 var det genomsnittliga antalet nötkreatur per företag 77 djur.
- ⇨ Under perioden 1876 till 1916 fanns det mellan 3 och 4 tjurar per 100 kor i länet. Det var ungefär lika många som i riket i övrigt.
- ⇨ Antalet oxar förblev konstant under perioden 1866–1886, i motsats till riket som helhet där oxarnas antal minskade under 1880-talet. Vid mitten av 1880-talet började antalet oxar stadigt minska i länet.

Figur 11 E
Hektarskördar i Södermanlands län 1913–2007

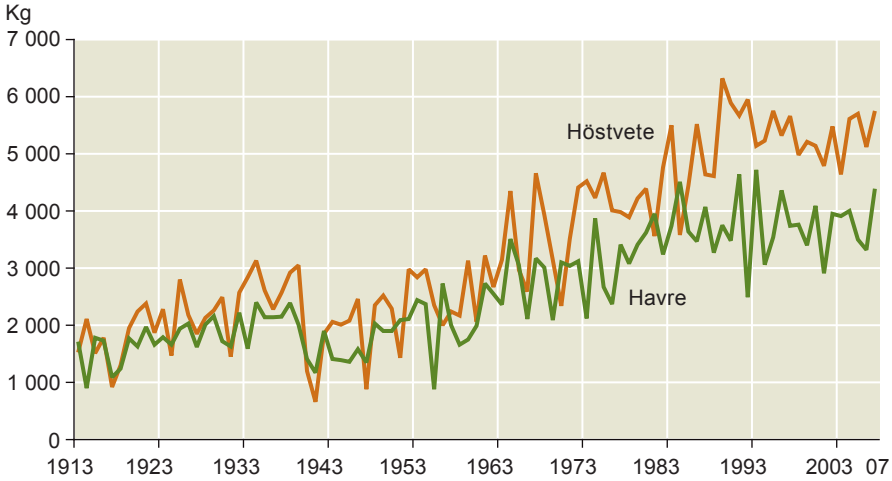

Källa: Tabell 11.3.

Östergötlands län

Länet i riket

Figur 11 B visar att andelen av länets svin som funnits i riket varierat kraftigt under perioden 1866–2007. Vid början och slutet låg andelen runt 7 % och den var som minst nere på ca 2,5 % under 1960-talet. Andelen företag har genomgått en liknande utveckling men har legat på en lägre nivå, omkring 5 % av rikets antal under 1800-talets senare hälft och under 2000-talet. Andelen kor och åkerareal som funnits i länet i förhållande till riket har varit hög i jämförelse med de flesta övriga län. Andelen åker var över 8 % under 1860-talet, men minskade till ca 6,5 % under 1900-talets mitt för att sedan återgå till den tidigare nivån under 2000-talet. Andelen kor genomgick en i princip identisk utveckling men har generellt svarat för en andel omkring 1 % lägre, dvs. minskat från 7 % till omkring 5,2 % för att sedan återgå till strax över 7 %. Sammantaget pekar alla dessa variabler på att Östergötlands län generellt har haft en framskjuten position bland länen när det gäller jordbruk.

Figur 11 A
Areal åkermark i Östergötlands län 1867–2007

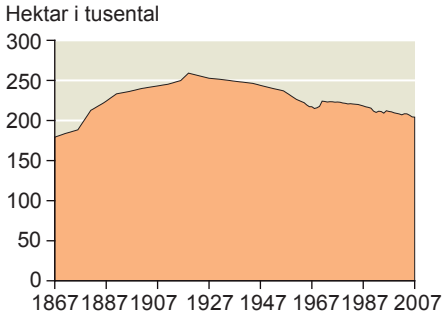

Källa: Tabell 11.1.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 178 085 hektar åkermark i Östergötlands län. År 1927 hade den ökat med knappt 42 % till 252 759 hektar. År 2007 fanns 204 748 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med ungefär 19 %.
- ⇨ Antalet jordtorp var ca 11 900 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 1 097 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 10 700. År 1927 fanns det 3 536 företag med mindre än 2 hektar åker och 12 975 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 2007 var det totala antalet företag ca 3 500. Det innebär att antalet företag har minskat med knappt 79 % under de senaste 80 åren.
- ⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med ungefär 30 %.
- ⇨ De tre minsta storleksgrupperna genomgick alla en minskning mellan 1927–2007, då endast ca 13–16 % av antalet företag återstod i respektive grupp.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har mer än fördubblats under perioden 1927–2007. Detta är i likhet med riket i stort.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 15,3 hektar. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 58,2 hektar.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Östergötlands län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

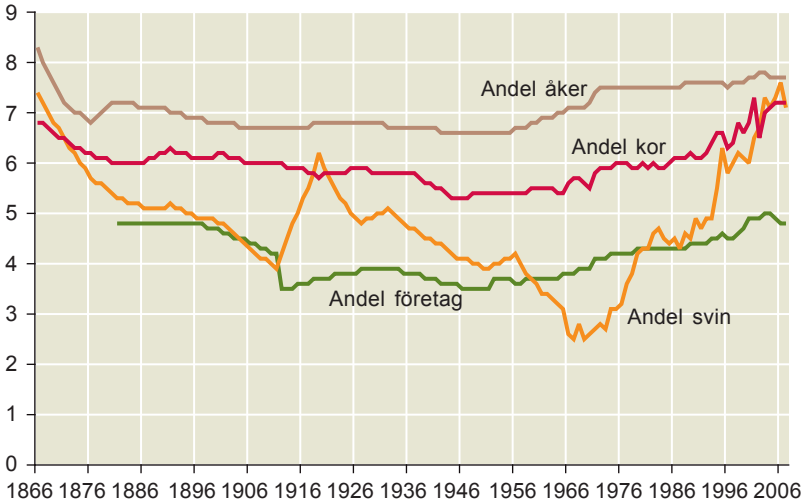

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Östergötlands län 1886–2007

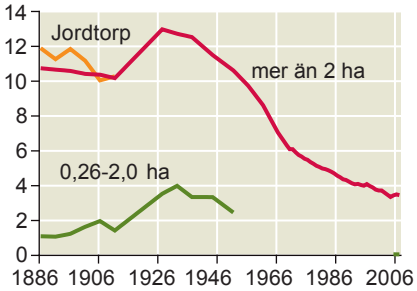

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, var störst under tiden för de båda världskrigen. Därefter har den stadigt sjunkit till att utgöra endast 1 % av den totala åkerarealen i länet.
- ⇨ Spannmålsodlingen har varit starkt dominerande i länet, mellan 45–70 % av den totala arealen. Detta är mer än i riket i stort.
- ⇨ Utvecklingen för areal i träda följer den för riket i stort med de största värdena i slutet av 1800-talet, sedan en stadig nedgång fram till mitten av 1980-talet och slutligen en uppgång till strax över 10 %.

- Oljeväxter började odlas i större utsträckning i länet under 1940-talet och ökade därefter för att nå sin topp om ca 10 % av den totala arealen under 1980-talet.
- Arealen betes- och ängsmark i länet minskade under perioden 1891–1919. Därefter vidtog en ökning fram till mitten av 1940-talet. Sedan vände det åter nedåt under 1950- och 1960-talen. Från början av 1980-talet har betes- och ängsarealen legat stabilt omkring 40 000 ha.
- Betes- och ängsmarken var som störst under början av 1890-talet, med en toppnotering år 1891 på 68 710 ha.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 2 000 kg/ha till 6 670 kg/ha och för havre från 1 700 kg/ha till 4 940 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- Antalet får i länet har något mer än halverats under perioden 1866–2007, från ca 88 000 till knappt 43 000. Antalet företag med får har minskat till endast en fjärdedel under perioden 1937–2007, från ca 2 200 till drygt 500.
- Östergötlands län är ett av de län i riket som uppvisar den största ökningen av antalet svin. 28 454 svin år 1866 mer än fyrdubblades till år 2007, då det fanns 119 446 svin i länet.
- Antalet företag med svin har till skillnad från antalet djur minskat, från ca 14 000 år 1937 till endast 361 år 1995, vilket motsvarar en reducering med över 97 %.
- Östergötlands län har svarat för en växande andel av riket höns. Under 1920- och 1930-talen fanns knappt 6 % av rikets höns i länet. Denna andel ökade till strax under 20 % under 2000-talet.
- Även hästarna har varit talrika i länet. Under 1860-talet uppgick de till ca 19 000. Antalet ökade till som mest 43 856 hästar år 1919. Därefter minskade antalet stadigt fram till år 1951, då totalt 21 434 hästar fanns kvar i länet. Detta antal hade minskat ytterligare, till 15 400, när hästarna räknades på nytt år 2004,

Figur 11 D
Antal kor i Östergötlands län 1867–2007

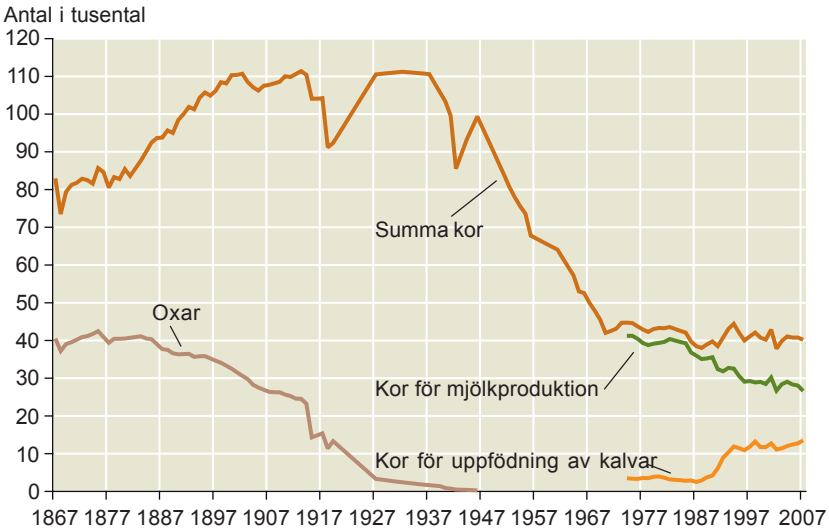

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- Vid slutet av år 1866 fanns det 84 374 kor, 3 852 tjurar och 39 642 oxar i Östergötlands län.
- Östergötland var näst efter Älvsborgs län det län där det då fanns flest kor i riket.
- I juni 2007 fanns 40 167 kor i länet. Av dem var 26 606 kor för mjölkproduktion och 13 561 (34 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- Det fanns flest kor i länet under perioden 1891–1916 och under 1930-talet. Då fanns runt 110 000 kor i länet.
- Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet och fram till mitten av 1990-talet. Antalet har därefter varit relativt konstant.
- Antalet oxar i länet var som störst under 1870-talet och började minska i slutet av 1880-talet.
- Under 1930-talet fanns det 15 328 företag med nötkreatur i Östergötlands län. År 2007 var motsvarande antal 1 310 företag.
- Det genomsnittliga företaget hade 12,1 nötkreatur år 1937 jämfört med 87,4 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Östergötlands län 1913–2007

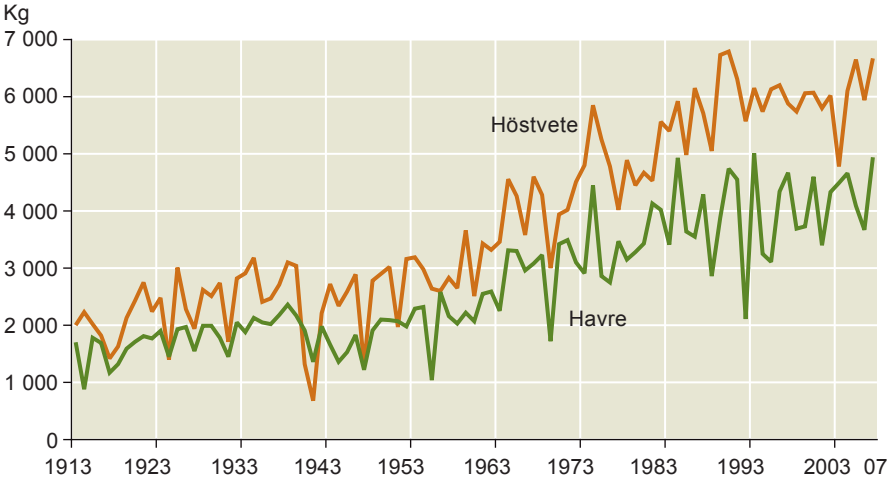

Källa: Tabell 11.3.

Jönköpings län

Länet i riket

Figur 11 B visar att runt 5 % av rikets jordbruksföretag har funnits i länet. Andelen har ökat från runt 4,8 % i början av perioden till 5,3 % i slutet av perioden. Tillfälliga skiftningar märks dock, framförallt under 1910- och 1950-talen. Andelen åkermark har varit stabil runt 3–3,5 %. Andelen kor i länet har ökat stadigt sedan 1900-talets början, från ca 5 % till knappt 8 % år 2007. Den andel av rikets svin som länet svarat för har minskat kraftigt under perioden. En ökning under 1800-talets senare hälft, från 4 % till 6 %, åtföljdes av en nedåtgående trend. År 2007 svarade länet för endast omkring 1 % av rikets svin. Detta innebär att under perioden 1866–2007 har jordbruket i länet specialiserat sig mer på mjölk- och nötproduktion.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Jönlöpings län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

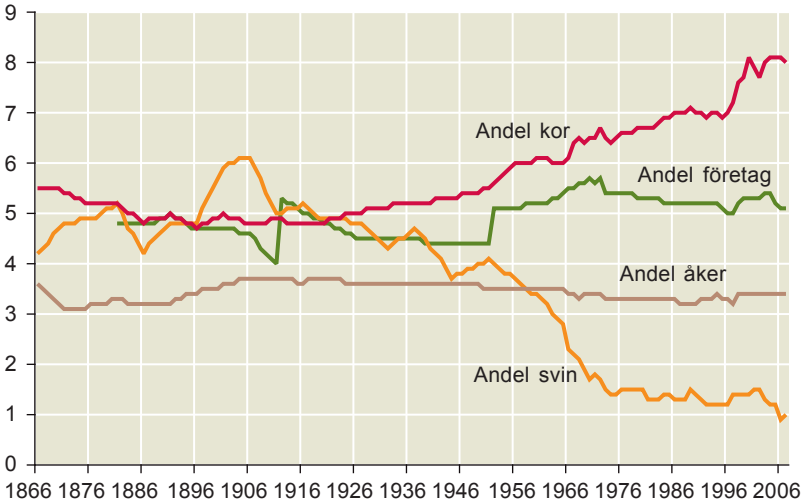

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Figur 11 A
Areal åkermark i Jönköpings län 1867–2007

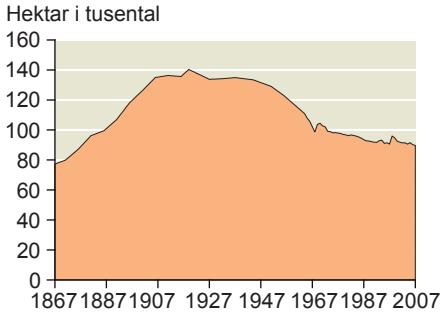

Källa: Tabell 11.1.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 76 568 hektar åkermark i Jönköpings län. År 1927 hade den ökat med knappt 75 % till 133 762 hektar. År 2007 fanns 89 700 hektar i länet, vilket innebär att åkerarealen minskat med en knapp tredjedel under de senaste 80 åren.
- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till slutet på 1910-talet. Toppnoteringen på ca 140 311 ha är från 1919.
- ⇨ Antalet jordtorp var ca 8 300 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 1 400 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 13 600. År 1927 fanns det 3 463 företag med mindre än 2 hektar åker och knappt 15 700 företag med mer än 2 hektar åker i länet.
- ⇨ Antalet företag var 3 708 år 2007. Det innebär att företagen minskat med drygt 80 % under de senaste 80 åren.
- ⇨ Storleksgruppen 2,1–5,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927. Ungefär en niondel av antalet företag återstod år 2007.
- ⇨ Den storleksgrupp som genomgick den största uppgången mellan åren 1927–2007 var företag med över 100 ha. Antalet företag i denna grupp mer än fyrdubblades. Detta kan jämföras med mer än en fördubbling för storleksgruppen i riket som helhet.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 7,0 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 24,3 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Jönköpings län 1886–2007

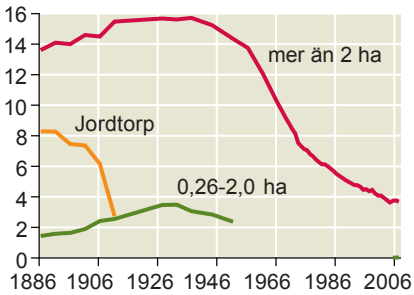

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, var störst under den första hälften av 1900-talet. Den har därefter sjunkit till endast marginell odling, vilket är mindre än riket i stort.
- ⇨ Spannmålsodling var dominerande i länet fram början av 1940-talet, med runt 50 % av åkerarealen. Därefter har vallodling tagit över och under senare år täckt runt 70 % av den totala åkern i länet.
- ⇨ Till skillnad från riket i stort har spannmålsodlingen sjunkit stadigt sedan början av 1920-talet, från ca 55–60 % av den totala arealen under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet till under 20 % under början av 2000-talet.

- Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort med en nedgång fram till början av 1990-talet för att sedan se en liten uppgång. Dock har andelen träda av den totala åkern varit mindre än i riket i stort.
- Oljeväxter har odlats i mycket sparsam utsträckning i länet jämfört med i riket i helhet. Som mest 1 739 ha 1951, vilket endast motsvarade 1 % av den totala åkerarealen.
- Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat under hela perioden 1891–2007 med undantag för två uppgångar under 1920- och 1970-talen. Störst var betesarealen år 1891 med 156 744 ha.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 2 040 kg/ha till 4 860 kg/ha och för havre från 1 650 kg/ha till 3 660 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- Antalet får i länet har minskat kraftigt sedan 1860-talet. Då fanns det över 104 000 får i länet, ett antal som minskat till ca 25 000 år 2007, en reducering med över 76 %.
- Antalet svin i länet har endast ändrats marginellt sett över hela perioden sedan 1866. Både då och år 2007 fanns omkring 16 000 svin. Som flest var svinen under 1970-talet.
- Antalet företag med svin har till skillnad från antalet djur minskat, från ca 17 000 år 1937 till endast 353 år 1995, vilket motsvarar en reducering med knappt 98 %.
- Jönköpings län har svarat för en växande andel av landets nötkreatursföretag. Under 1930-talet svarade länet för ca 4,5 % av nötföretagen. Denna andel ökade stadigt under resten av 1900-talet till knappt 9 % år 2007.
- Antalet hästar i länet uppgick under 1860-talet till ca 10 000. Antalet ökade till som mest 26 571 hästar år 1937. Därefter minskade antalet något fram till år 1951 då totalt 20 113 hästar fanns kvar i länet. Detta antal hade minskat ytterligare, till 12 300, när hästarna räknades på nytt år 2004.

Figur 11 A
Antal kor i Jönköpings län 1867–2007

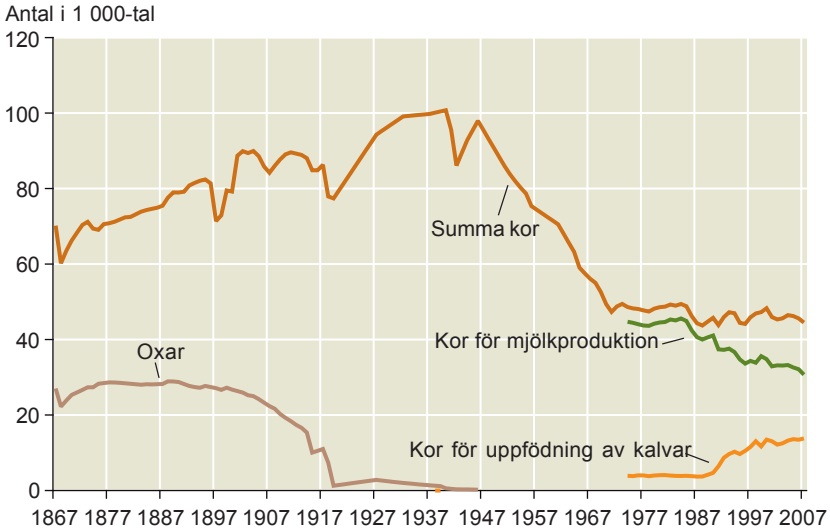

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- Vid slutet av år 1866 fanns det 68 519 kor, 1 042 tjurar och 25 425 oxar i Jönköpings län.
- I juni 2007 fanns 44 490 kor i länet. Av dem var 30 695 kor för mjölkproduktion och 13 795 (31 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- Det fanns flest kor i länet under 1930-talet. Då fanns drygt 99 000 kor i länet.
- När antalet kor var som högst under 1930-talet fanns det 18 265 företag med nötkreatur i Jönköpings län. År 2007 var motsvarande antal 2 104 företag. Jönköpings län är det län där antalet företag med nötkreatur i relativa tal har minskat minst.
- Antalet oxar i länet var konstant runt 28 000 djur fram till slutet av 1890-talet. Därefter börjar antalet oxar sakta minska.
- År 1927 fanns 14 % av rikets oxar i länet, men bara 5 % av antalet kor. Länet har tillsammans med de andra länen i Småland svarat för en stor andel av rikets oxar.
- Det genomsnittliga företaget hade 8,5 nötkreatur år 1937 jämfört med 59,8 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Jönköpings län 1913–2007

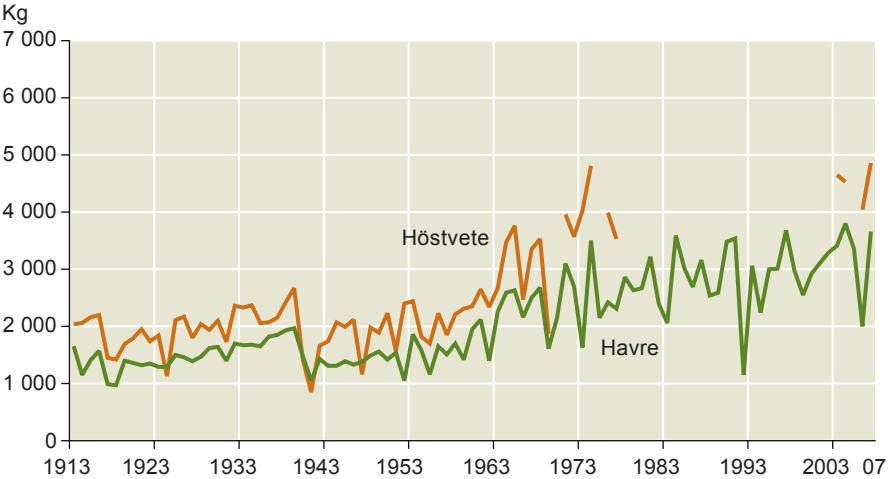

Källa: Tabell 11.3.

Kronobergs län

Länet i riket

Figur 11 B visar att jordbruket i länet har minskat i omfattning i jämförelse med riket i helhet. Andelen företag som finns i länet har minskat från ca 4,2 % under 1880-talet till under 3,5 % år 2007. Andelen kor har minskat något mindre, från ca 4,4 % till drygt 4 %. En svagt uppåtgående trend av andelen kor märks sedan mitten av 1910-talet. Den andel av rikets svin som länet svarat för har minskat mest drastiskt, från nästan 6 % under 1870-talet till under 1 % under 2000-talet. Andelen åkermark har minskat förhållandevis lite, från ca 2,4 % under 1860-talet till strax under 2 % under 2000-talet. Utvecklingen har dock pekat nedåt sedan slutet av 1930-talet.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Kronobergs län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

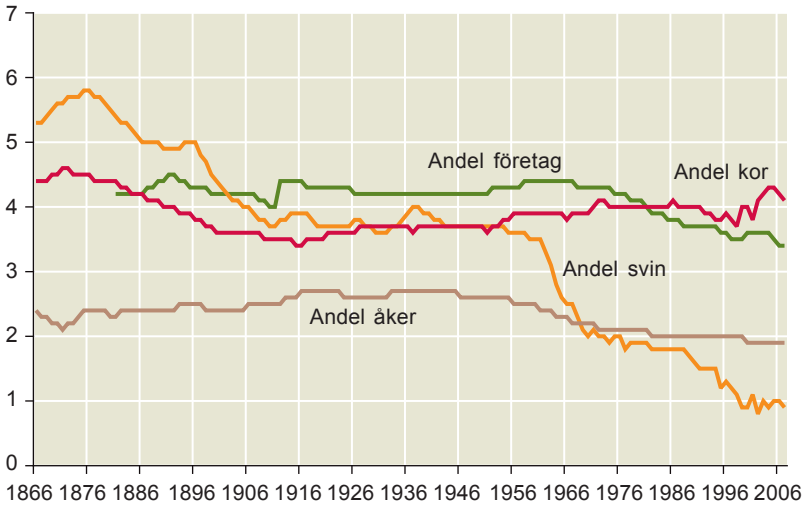

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

⇨ År 1866 fanns det 50 899 hektar odlad jord (åkermark) i Kronobergs län. År 1927 hade den ökat med 91 % till 97 387 hektar. År 2007 fanns 49 423 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med knappt 50 %. Det innebär att Kronobergs län tillsammans med Blekinge län är det län där minskningstakten varit högst.

Figur 11 A
Areal åkermark i Kronobergs län 1867–2007

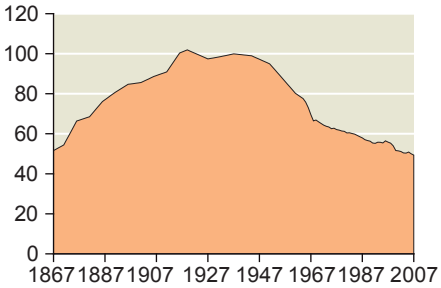

Källa: Tabell 11.1.

⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till slutet av 1910-talet. Toppnoteringen på ca 101 891 ha från 1919 efterföljdes sedan av en nedgång under resten av seklet fram till en bottennotering på 49 323 ha under 2007.

⇨ Antalet jordtorp var 7 772 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 1 709 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 11 177.

⇨ År 2007 var antalet företag 2 480. Det innebär att antalet minskat med 86 % sedan 1927, dvs. bara 14 av 100 företag finns kvar.

⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med ungefär 35 %. Storleksgruppen 2,1–5,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927. Ungefär en tiondel av antalet företag återstod år 2007.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Kronobergs län 1886–2007

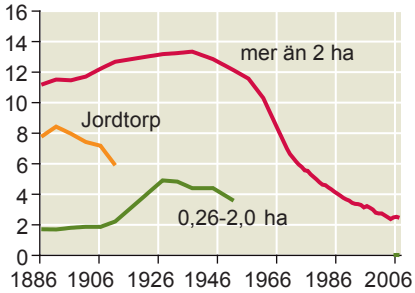

Källa: Tabell 11.7.

⇨ Den storleksgrupp som genomgick den största uppgången mellan åren 1927–2007 var företag med 50,1–100,0. Denna grupp mer än fyrdubblades. Detta kan jämföras med en fördubbling för storleksgruppen i riket i helhet.

⇨ Medelstorleken på den brukade arealen hos varje företag var år 1927 ca 5,4 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 19,9 ha.

Fakta om markanvändning

⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, var under slutet av 1800-talet och fram till 1950-talet mer utbredd i länet än i riket i stort. Därefter har odlingen gått tillbaka och låg under den senare delen av 1900-talet på en lägre nivå än riket som helhet.

⇨ Spannmålsodling var dominerande i länet fram till början av 1940-talet, med runt 50 % av åkerarealen. Därefter har vallodling tagit över och under senare år täckt runt 70 % av den totala åkern i länet.

⇨ Till skillnad från riket i stort har spannmålsodlingen sjunkit stadigt sedan början av 1920-talet, från ca 60–70 % av den totala arealen under

slutet av 1800-talet och början av 1900-talet till under 20 % under början av 2000-talet.

- ⇨ Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort med en nedgång fram till början av 1990-talet för att sedan se en liten uppgång. Dock har andelen träda av den totala åkern varit betydligt mindre än i riket i stort.
- ⇨ Oljeväxter har odlats i mycket sparsam utsträckning i länet jämfört med riket i helhet. Som mest 916 ha 1985, vilket motsvarade mindre än 2 % av den totala åkerarealen.
- ⇨ Under de hundra åren mellan 1891 och 1991 minskade betes- och ängsmarken från 114 213 ha till 15 724 ha, en nedgång med mer än 86 %.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete redovisades i länet under perioden 1913–1967, då den ökade från 1 730 kg/ha till 3 840 kg/ha. Havreskörden som redovisades under perioden 1913–2007 ökade från 1 610 kg/ha till 3 130 kg/ha. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 4 570 kg/ha (1913–1967), och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha (1913–2007).

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får i länet har minskat med nästan fyra femtedelar under perioden 1866–2007, från ca 73 000 till drygt 15 000. Antalet företag med får har varit förhållandevis fåtaliga i länet och har reducerats från ca 3 114 till 280 under perioden 1937–2007.
- ⇨ Antalet svin har minskat från 20 416 år 1866 till 15 628 år 2007, en reducering med ca 23 %.
- ⇨ Antalet företag med svin har minskat synnerligen kraftigt, från ca 16 500 år 1937 till endast 264 år 1995, vilket motsvarar en reducering med över 98 %.
- ⇨ Antalet höns i länet har varit litet i jämförelse med de flesta andra län och har minskat från knappt 240 000 år 1927 till drygt 90 000 år 2007. Som minst var antalet i början av 2000-talet då ca 40 000 höns redovisade i länet.

Figur 11 D
Antal kor i Kronobergs län 1867–2007

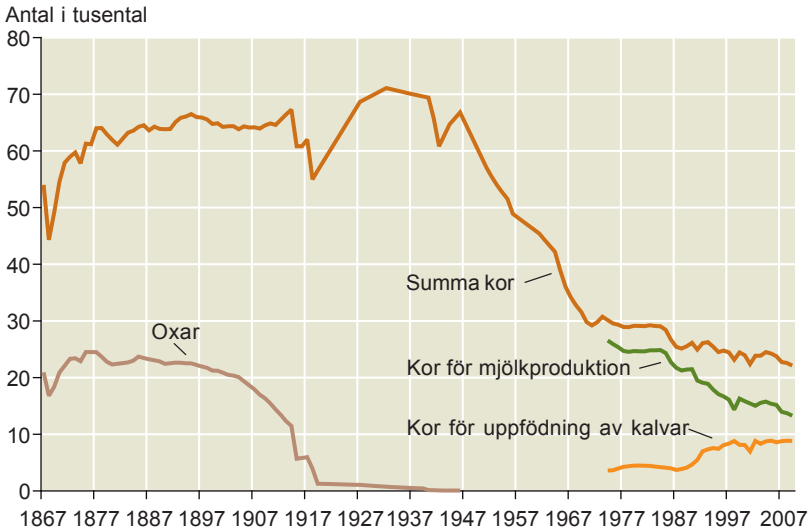

Källa: Tabell 11.4.

- ⇨ Även hästarna har varit förhållandevis fåtaliga i länet. Antalet har minskat något mellan åren 1866–2004, från 8 564 till 7 700. Som flest var hästarna i länet år 1937, då de omfattade 18 522 djur.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 53 748 kor, 995 tjurar och 20 689 oxar i Kronobergs län.
- ⇨ I relativa tal ökade inte antalet kor lika mycket som i riket som helhet under slutet av 1800-talet.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under 1930-talet, ungefär 71 000.
- ⇨ I juni 2007 fanns 22 738 kor i länet. Av dem var 13 951 kor för mjölkproduktion och 8 787 (39 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet och fram till mitten av 1990-talet. Därefter har antalet varit konstant.
- ⇨ En stor del av landets oxar har historiskt funnits i länet. Under 1800-talets sista årtionden och början av 1900-talet svarade Kronobergs län för omkring 8–10 % av rikets oxar. Tillsammans med de andra länen i Småland utmärker detta länet i jämförelse med resten av riket.
- ⇨ Under 1930-talet fanns det 16 892 företag med nötkreatur i Kronobergs län. År 2007 var motsvarande antal 1 238 företag.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 6,3 nötkreatur år 1937 jämfört med 52 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Kronobergs län 1913–2007

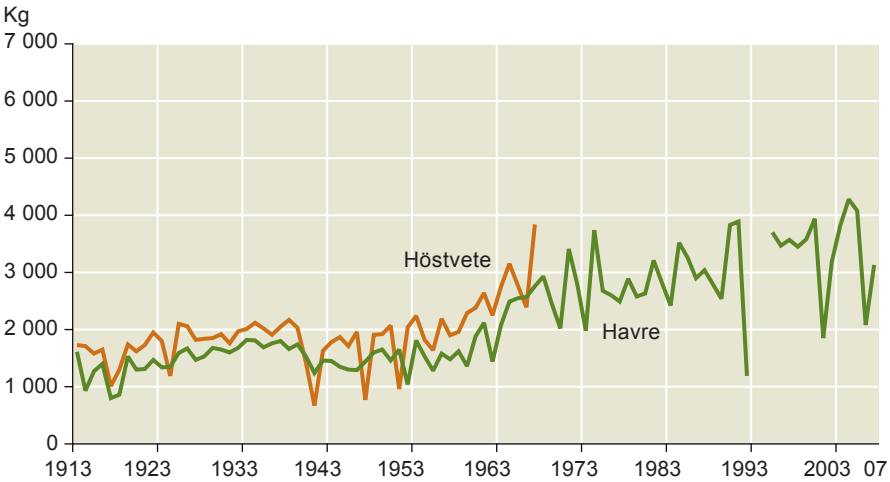

Källa: Tabell 11.3.

Kalmar län

Länet i riket

Figur 11 B visar att länets andel av det totala antalet kor i riket ökat kraftigt under senare delen av 1900-talet. År 2007 var denna andel över 9 %, vilket särskiljer länet från de flesta andra i riket. Andelen åkermark, svin och företag har alla varierat förhållandevis mycket i länet under perioden 1866–2007 och rört sig i spannet 4-6 % av rikets totala antal i respektive kategori. Sammantaget pekar detta på att länet särskiljer sig med en framskjuten position vad gäller kor, men i övrigt ligger i paritet med resten av länen i riket.

Fakta om företag och åkermark

⇨ År 1866 fanns det 115 809 hektar odlad jord (åkermark) i Kalmar län. År 1927 hade den ökat med drygt 65 % till 191 673 hektar. År 2007 fanns 124 050 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med 35 %.

Figur 11 A
Areal åkermark i Kalmar län 1867–2007

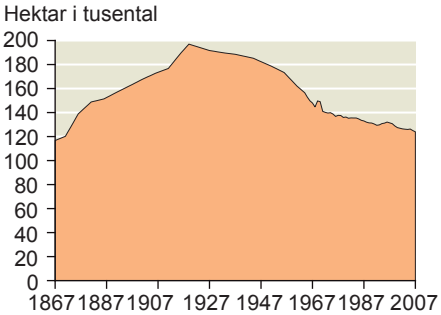

Källa: Tabell 11.1.

⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till slutet av 1910-talet. Toppnoteringen på ca 196 992 ha från 1919 efterföljdes sedan av en nedgång under resten av seklet fram till en bottennotering på 124 050 ha år 2007.

⇨ Antalet jordtorp var 6 879 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark enligt hushållningssällskapens beräkningar 5 237 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 16 167. Dessa värden är dock behäftade med vissa tveksamheter. År 1927 fanns det 3 049 företag med mindre än 2 hektar åker och 14 064 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 17 113 företag i länet.

⇨ Antalet företag var 3 273 år 2007, vilket innebär en minskning med 81 % de senaste 80 åren.

⇨ Antalet företag föll snabbast mellan åren 1956–1961, när antalet minskade med ungefär 12 %.

⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har ökat från 112 företag år 1927 till 285 år 2007.

⇨ Medelstorleken på den brukade arealen hos varje företag var år 1927 ca 11,2 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 37,9 ha.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Kalmars län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

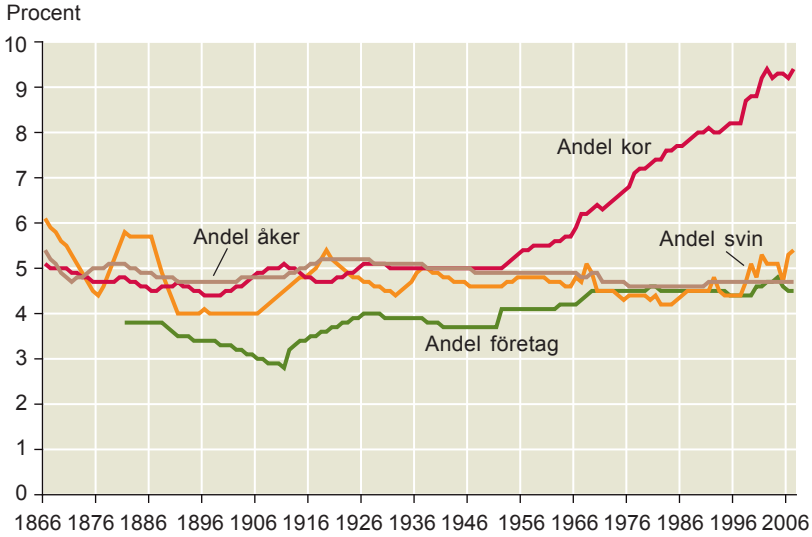

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Kalmar län 1886–2007

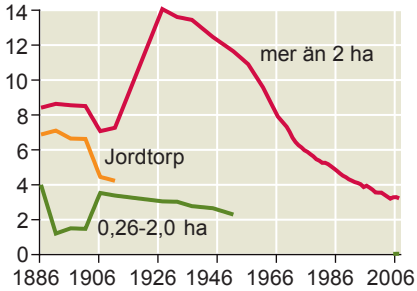

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, har följt utvecklingen för riket i helhet. Arealen steg i samband med att den totala arealen åker utvidgades, för att sedan börja minska från mitten på 1940-talet.

⇨ Spannmålsodling var dominerande i länet fram till början på 1920-talet, med runt 50 % av åkerarealen. Därefter har vallodling tagit över och under senare år täckt runt 50–55 % av den totala åkern i länet.

⇨ Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort med en nedgång fram till början av 1990-talet för att sedan se en liten uppgång. I slutet av 1800-talet låg ungefär en femtedel av åkern i träda, medan samma andel var mindre än en tiondel i början av 2000-talet.

⇨ Odlingen oljeväxter i länet hade sin topp 1951, vilket är tidigare än i riket i stort. Denna växttyp täckte som mest 8 % av åkerarealen.

⇨ Övriga växtslag, såsom baljväxter,

köksväxter, bärbuskar och fruktträd, har odlats i samma utsträckning i länet som i riket i helhet. Odlingen var som mest utbredd under början av 1950-talet, när den täckte ungefär 7 % av den totala åkerarealen.

⇨ Sett över hela perioden 1891–2007 så har betes- och ängsmarken i länet minskat mindre än i riket i stort, från 101 836 ha år 1891 till 76 591 ha år 2007.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete redovisades för länets norra del under perioden 1913–1942, då den ökade från 1 730 kg/ha till 1 630 kg/ha. Havreskörden ökade i länets norra del under perioden 1913–1942 från 1 610 kg/ha till 1 460 kg/ha. År 2007 redovisades för hela länet en hektarskörd för höstvete på 6 090 kg/ha och för havre 3 220 kg/ha. Ökningen i hektarskördar för riket som helhet under perioden 1913–2007 är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha och för havre från 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

⇨ Kalmar län står ut som det län med absolut flest oxar i riket. Andelen ökade från ca 13 % under 1860-talet till över 31 % år 1927.

⇨ Antalet oxar i länet var som störst år 1876 då de uppgick till 38 154 djur. Antalet minskade med över 93 % fram till år 1937, då oxarna särredovisades för sista gången.

⇨ Antalet svin i länet har nästan fyrdubblats sedan 1860-talet. De uppgick då till drygt 23 000, att jämföra med de nästan 90 000 som fanns år 2007.

⇨ Antalet företag med svin minskade under perioden 1937–1995 kraftigt, från 17 793 till 383 företag, en reducering med nästan 98 %.

⇨ Antalet höns i länet ökade under den period de redovisats. År 1927 uppgick de till ca 315 000 djur. Antalet ökade till en toppnotering år 1995 på över 577 000, men har sedan dess minskat något till ca 523 000 år 2007.

⇨ Länet har svarat för en andel på 4–6 % av det totala antalet hästar i riket under perioden 1866–2004. Antalet har dock minskat, från drygt 22 000 till strax under 13 000, under samma period.

Figur 11 D
Antal kor i Kalmar län 1867–2007

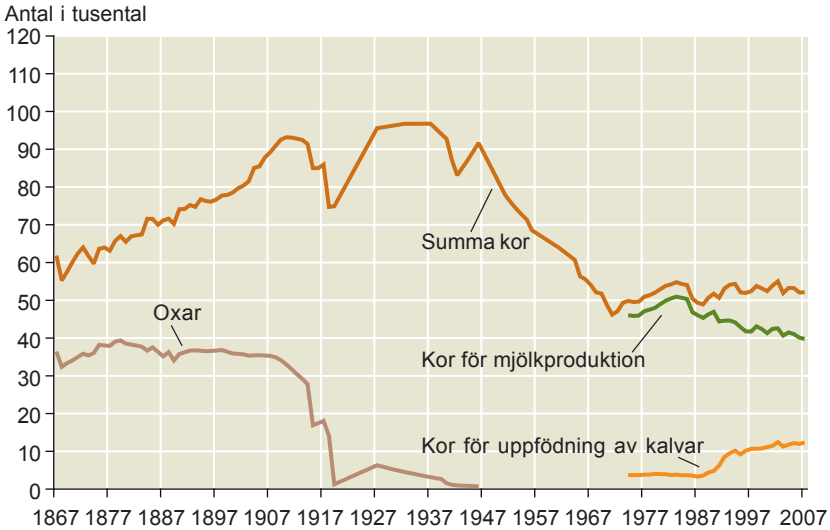

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 62 704 kor, 2 180 tjurar och 36 603 oxar i Kalmar län.

⇨ I juni 2007 fanns 52 117 kor i länet. Av dem var 39 770 kor för mjölkproduktion och 12 347 (24 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.

⇨ Det fanns flest kor i länet under 1930-talet, ungefär 97 000.

⇨ Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet. Därefter har antalet ökat svagt.

⇨ År 2007 fanns 11 % av mjölkkorna i länet.

⇨ Antalet oxar ökade under 1870-talet och började minska sent i länet jämfört med i riket som helhet.

⇨ I slutet av 1800-talet fanns 15 % av rikets oxar i Kalmar län, men bara 4 % av antalet kor. Den höga andelen oxar särskiljer Kalmar län tillsammans med de andra Smålandslänen som exceptionellt oxtätt.

⇨ Under 1930-talet fanns det 15 918 företag med nötkreatur i Kalmar län. År 2007 var motsvarande antal 1 649 företag.

⇨ Det genomsnittliga företaget hade 10,3 nötkreatur år 1937 jämfört med 88,2 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Kalmar län 1913–2007

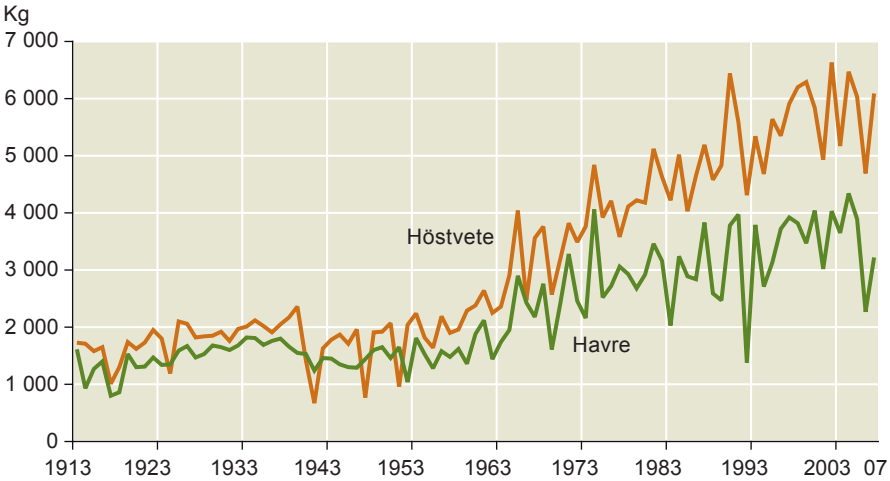

Källa: Tabell 11.3.

Gotlands län

Länet i riket

Figur 11 B visar att länet ökat sin andel i riket inom flera olika områden. Andelen kor har ökat mest, från ca 1 % år 1866 till knappa 4 % under 2000-talet. Andelen svin har ökat till ungefär samma andel i riket men från en nivå runt 1,5 % under 1860-talet. Andelen företag har ökat något mindre under perioden, från ca 1,9 % till ca 2,2 %. Vidare har andelen av rikets totala åkerareal som återfinns i länet ökat från ungefär 2,5 % till strax över 3 %. Sammanfattningsvis pekar detta på att jordbruket i länet har ökat i omfattning i jämförelse med andra län men att det i numerära värden har minskat.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Gotlands län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

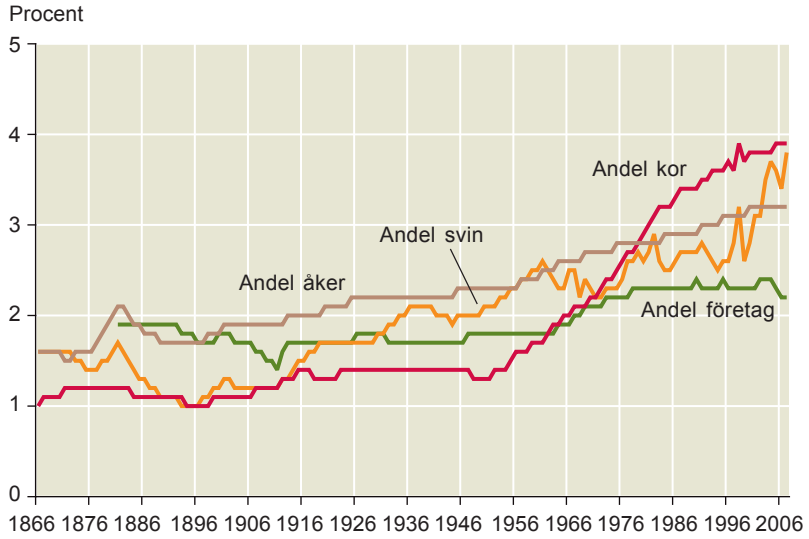

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 35 231 hektar odlad jord (åkermark) i Gotlands län. År 1927 hade den ökat med 133 % till 82 226 hektar. År 2007 fanns 85 616 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen ökat något.

Figur 11 A
Areal åkermark i Gotlands län 1867–2007

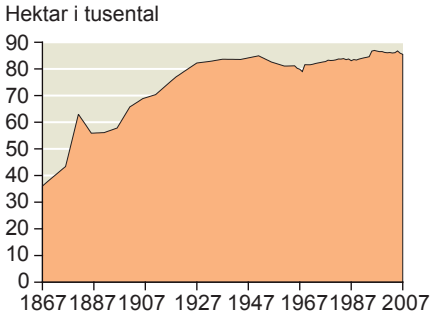

Källa: Tabell 11.1.

- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till slutet på 1920-talet. Därefter har den till skillnad från riket legat på en stadig nivå över 80 000 ha, med en toppnotering år 2007 på 85 616 ha.
- ⇨ Antalet jordtorp var 3 904 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 962 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 4 437. År 1927 fanns det 1 706 företag med mindre än 2 hektar åker och 5 816 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 7 522 företag i länet.
- ⇨ Antalet företag var 1 607 år 2007. Det innebär att antalet minskat med 79 % sedan år 1927.
- ⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med ungefär 20 %.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har mer än tiodubblats, från 18 företag år 1927 till 237 år 2007. För riket i stort har denna grupp mer än fördubblats.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen hos varje företag var år 1927 ca 10,9 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 53,3 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Gotlands län 1886–2007

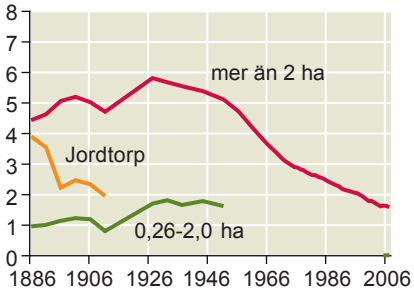

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, var som störst i länet kring år 1920, och har under hela perioden 1866–2007 utgjort en något större andel av den totala åkerarealen i länet än i riket i stort.
- ⇨ Spannmålsodling var dominerande i länet fram till början av 1990-talet, med runt 40–50 % av åkerarealen. Därefter har vallodlingen tagit över och täckt strax över 40 % av åkermarken under senare år.
- ⇨ Areal i träda utgjorde drygt en tredjedel av åkermarken i länet under 1860- och 1870-talen, därefter sjönk den stadigt under hela 1900-talet för att nå en lägsta nivå i början av 1980-talet på ca 3 %. Därefter har den återigen stigit.
- ⇨ Arealen som uppodlades med oljeväxter i länet steg kraftigt under slutet av 1940-talet. Från 3 237 ha år 1944 till 18 005 ha år 1951, en ökning med ca 450 %. Oljeväxtodlingen täckte då över 20 % av länets åker-

areal, vilket var betydligt mer än i riket i stort.

- ⇨ Övriga växtslag, såsom baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har odlats i samma utsträckning i länet som i riket i helhet. Odlingen var som mest utbredd under början av 1950-talet, när den täckte ungefär 6 % av den totala åkerarealen i länet.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark minskade stadigt från slutet av 1800-talet fram till början av 1970-talet när trenden vände. En särskilt kraftig ökning kan noteras i länet sedan mitten på 1990-talet.
- ⇨ Sett över hela perioden 1891–2007 har betesmarken i länet minskat något, från 32 278 ha år 1891 till 28 067 ha år 2007. Detta skiljer mot riket i stort där betesarealen minskat drastiskt.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 2 040 kg/ha till 4 940 kg/ha och för havre från 1 990 kg/ha till 2 890 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får har i länet ökat med ca hälften, från strax under 40 000 under 1860-talet till drygt 61 000 djur år 2007.
- ⇨ Antalet svin har mer än tiodubblats i länet sedan 1866, från ca 6 300 till över 63 000. Andelen av rikets totala antal svin har ökat från 1,6 % till 3,8 %.
- ⇨ Antalet företag med svin har minskat från ca 7 148 år 1937 till endast 354 år 1995, vilket motsvarar en reducering med drygt 95 %. Minskningen av antalet svinföretag har varit något mindre än i de flesta andra län.
- ⇨ Antalet företag med höns var år 2007 precis under 100. Detta kan jämföras med 7 934 företag år 1937.
- ⇨ Andelen av rikets hästar i länet har varit förhållandevis låg under hela perioden sedan 1866 och legat i spannet 2–2,5 %.

Figur 11 D
Antal kor i Gotlands län 1867–2007

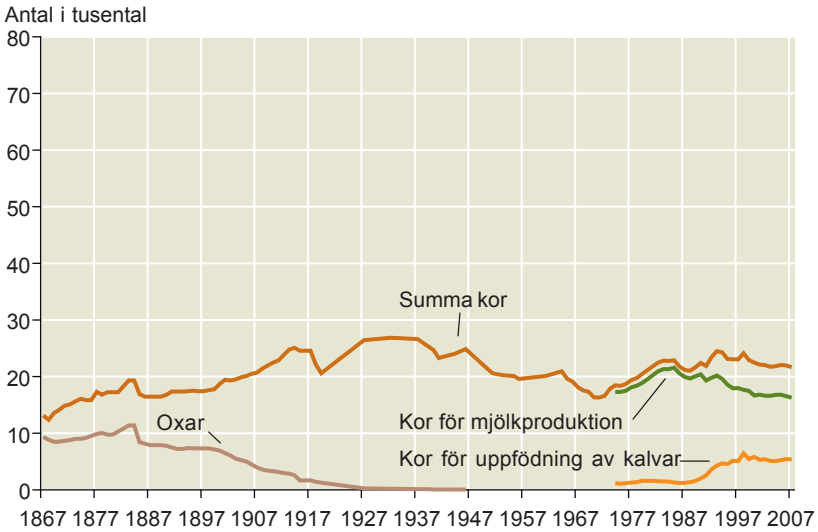

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 12 860 kor, 1 219 tjurar och 9 422 oxar i Gotlands län.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under 1930-talet. Då fanns drygt 26 700 kor i länet.
- ⇨ I juni 2007 fanns 21 672 kor i länet. Av dem var 16 263 kor för mjölkproduktion och 5 409 (25 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar. Gotlands län är därmed ett av de län där antalet kor minskat minst.
- ⇨ När antalet kor var som högst under 1930-talet fanns det 6 580 företag med nötkreatur i Gotlands län. År 2007 var motsvarande antal 683 företag.
- ⇨ I slutet av 1800-talet fanns 1 % av rikets kor i länet. År 2007 var motsvarande siffra 4 % av mjölkkorna i länet.
- ⇨ Antalet oxar i länet ökade under 1870-talet till drygt 10 000 djur. Därefter började antalet oxar minska.
- ⇨ I slutet av 1800-talet fanns det mellan 7 och 10 tjurar per 100 kor i länet. Det var betydligt mer än i riket i stort.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 6,8 nötkreatur år 1937 jämfört med 90,7 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Gotlands län 1913–2007

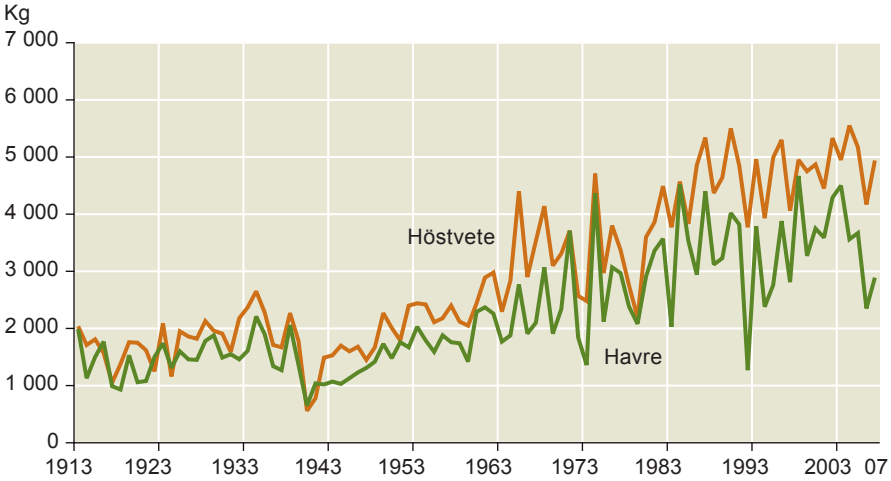

Källa: Tabell 11.3.

Blekinge län

Länet i riket

Figur 11 B illustrerar hur andelen kor i länet legat på en förhållandevis jämn nivå omkring 2 % under hela perioden 1866–2007. I kontrast till detta står utvecklingen för andelen svin, vilken först ökade till en toppnotering på över 5 % under 1870-talet, för att sedan minska kraftigt fram till början av 1900-talet. Ytterligare en uppgång fram till mitten av 1970-talet åtföljdes av en nedåtgående trend och andelen svin i länet var år 2007 strax under 2 %. På samma nivå låg andelen av rikets företag som återfanns i länet år 2007. Denna andel minskade från som mest ca 3 % kring sekelskiftet. Andelen åkerareal har även den minskat, från ca 1,9 % till omkring 1,2 %. Alla dessa faktorer pekar på att jordbruket tagit ett steg tillbaka i länet men samtidigt att just antalet kor varit förhållandevis konstant i jämförelse med riket i stort.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Blekinge län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

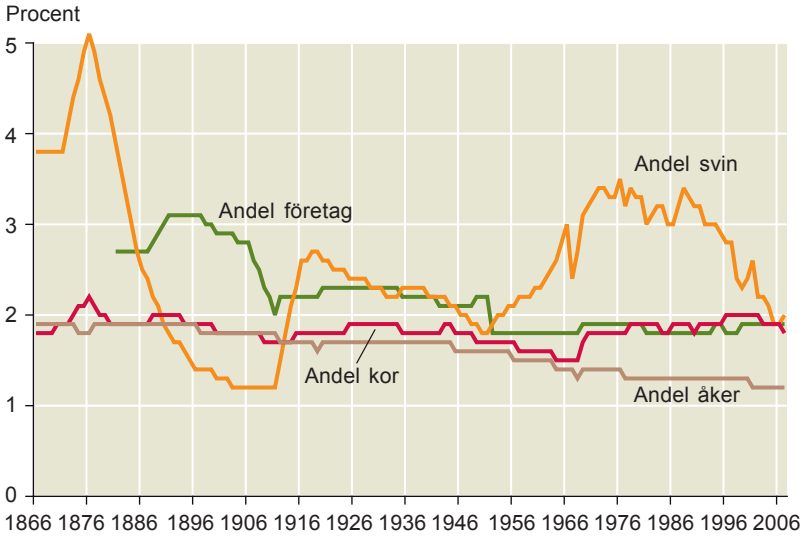

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Figur 11 A
Areal åkermark i Blekinge län 1867–2007

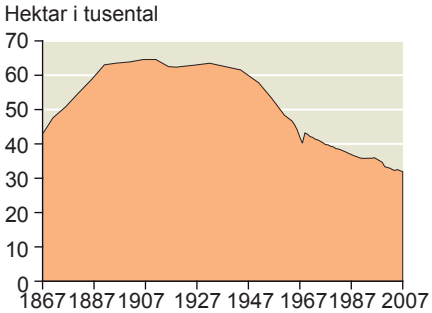

Källa: Tabell 11.1.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 41 758 hektar odlad jord (åkermark) i Blekinge län. År 1927 hade den ökat med 51 % till 63 035 hektar. År 2007 fanns 31 724 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med knappt hälften. Det innebär också att Blekinge län tillsammans med Kronobergs län är det län där minskningen av åkermark varit störst.
- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till början på 1910-talet. Toppnoteringen på ca 64 587 ha från år 1911 efterföljdes sedan av en nedgång under resten av seklet fram till som minst 31 724 ha under 2007.
- ⇨ Antalet jordtorp var 7 249 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 871 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 4 942. År 1927 fanns det 3 762 företag med mindre än 2 hektar åker och 6 126 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 9 888 företag i länet.
- ⇨ Antalet företag år 2007 var 1 370, vilket innebär en minskning av antalet företag med 86 % under de senaste 80 åren.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har mer än fördubblats, från 18 företag år 1927 till 42 år 2007. Detta är i linje med riket i stort.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 6,4 ha. 2007 hade denna siffra stigit till ca 23,2 hektar.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Blekinge län 1886–2007

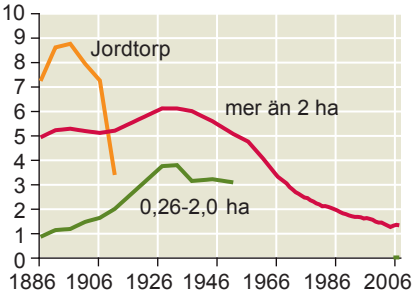

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, ligger på en betydligt högre nivå i länet än i riket i stort under hela perioden 1866–2007.
- ⇨ Spannmålsodling var dominerande i länet fram till början på 1950-talet, när den täckte mer än hälften av åkerarealen. Därefter har spannmål och vall odlats på ungefär lika stora delar, omkring 40 % vardera.
- ⇨ Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort med en nedgång fram till början av 1990-talet varefter man kan se en liten uppgång. Dock har andelen träda av den totala åkern varit mindre än i riket i stort.
- ⇨ Oljeväxter har odlats i ungefär

samma utsträckning som i riket i helhet. Som mest nyttjades 4 736 ha år 1951, vilket motsvarade ungefär 5 % av den totala åkerarealen.

- ⇨ Övriga växtslag, såsom baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har odlats i samma utsträckning i länet som i riket i helhet. Odlingen var som mest utbredd under början av 1950-talet, när den täckte upp till 6 % av den totala åkerarealen.
- ⇨ Betes- och ängsmarken har ökat sedan början av 1970-talet. Denna utveckling ligger i linje med riket i stort.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 2 680 kg/ha till 5 830 kg/ha och för havre från 1 990 kg/ha till 3 710 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet svin i länet har mer än fördubblats sedan 1860-talet. Länet har svarat för en andel på 1–4 % av antalet svin i riket. Antalet företag med svin minskade under perioden 1937–1995 med drygt 97 %.
- ⇨ Antalet får i länet har nästan halverats under perioden 1866–2007, samtidigt som antalet företag med får minskat med nästan 85 % under perioden 1937–2007.
- ⇨ Antalet slaktkycklingar har ökat i länet, från en nivå på 300 000–400 000 i slutet av 1970-talet till 1 890 000 djur år 2007. Kycklingar av värpras har förekommit i betydligt mindre utsträckning sedan 1970-talet, som mest ca 74 000 år 2007.
- ⇨ Antalet företag med höns var år 2007 endast 69, att jämföra med drygt 12 700 år 1937. Detta gör Blekinge till ett av de län i landet där antalet minskat som mest, mer än 99 %.
- ⇨ Hästarna var ca 39 % färre år 2004 jämfört med år 1866. De hade minskat från ca 7 700 till 4 700 under denna period. Antalet var som

Figur 11 D
Antal kor i Blekinge län 1867–2007

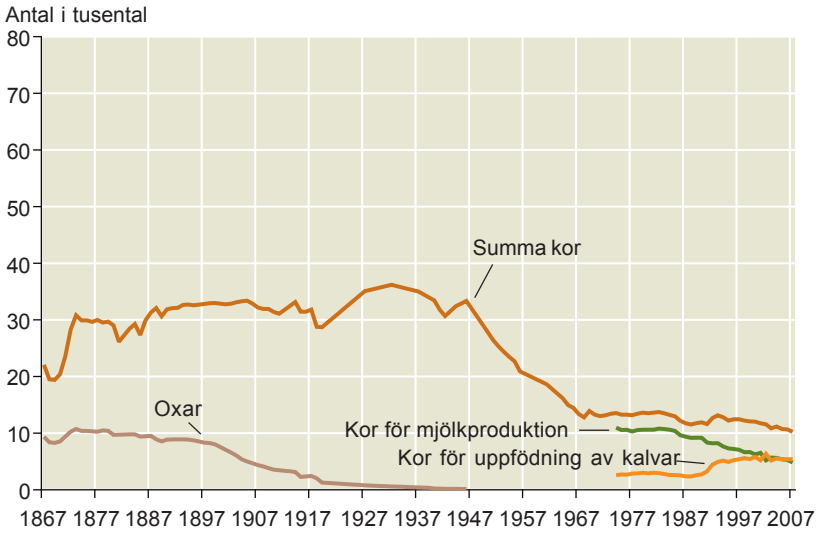

Källa: Tabell 11.4.

störst i länet år 1919, då det uppgick till 12 518 djur.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 22 483 kor, 1 023 tjurar och 9 344 oxar i Blekinge län.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under 1930-talet. Då fanns drygt 35 000 kor i länet.
- ⇨ I juni 2007 fanns 10 238 kor i länet. Av dem var 4 827 kor för mjölkproduktion och 5 411 (53 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Blekinge län är ett av två län där antalet kor för uppfödning av kalvar överstiger antalet mjölkkor.
- ⇨ När antalet kor var som högst under 1930-talet fanns det 8 358 företag med nötkreatur i Blekinge län. År 2007 var motsvarande antal 645 företag.
- ⇨ Antalet oxar i länet var konstant runt 10 000 djur fram till slutet av 1870-talet. Därefter börjar antalet oxar sakta minska.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 6,7 nötkreatur år 1937 jämfört med 44,7 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Blekinge län 1913–2007

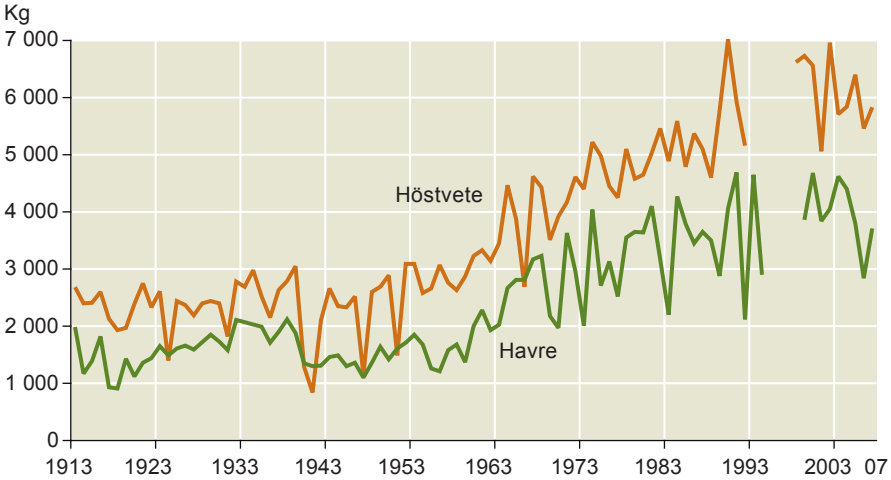

Källa: Tabell 11.3.

Kristianstads län

Länet i riket

Figur 11 B pekar på att Kristianstads län svarat för en mycket stor andel av rikets svin. Andelen har minskat sedan början av 1970-talet då toppen var ca 21,5 %. Andelen av rikets företag och åkerareal i länet har legat ganska still kring 6 %. Andelen kor i länet har ökat sedan 1860-talet, från ca 4,5 % till ca 6,5 %. Det är sammanfattningsvis tydligt att länet är ett dominerande jordbrukslän, särskilt vad gäller svinuppfödning. Sammanslagningen av Kristianstads och Malmöhus län till storlänet Skåne län år 1997 medförde att den statistik som finns tillgänglig för den gamla länsuppdelningen begränsades.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 160 011 hektar odlad jord (åkermark) i Kristianstads län. År 1927 hade den ökat med 49 % till 237 733 hektar.

Figur 11 A
Areal åkermark i Kristianstads län 1867–2007

Hektar i tusental

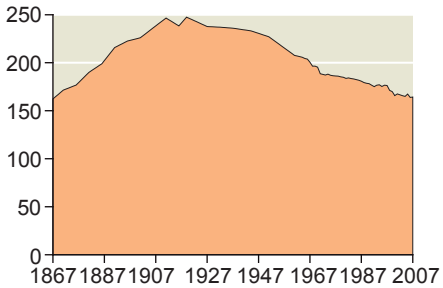

Källa: Tabell 11.1.

- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till slutet av 1910-talet. Toppnoteringen på ca 247 458 hektar från år 1919 efterföljdes sedan av en nedgång under resten av seklet till en nivå under 170 000 ha under början av 2000-talet.
- ⇨ År 2007 fanns 164 700 hektar åkermark i länet. Det innebär att under de senaste 90 åren har arealen minskat med drygt 33 %.
- ⇨ Antalet jordtorp var 10 684 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 5 081 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 15 244. År 1927 fanns det 5 029 företag med mindre än 2 hektar åker och 18 469 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 23 498 företag i länet.
- ⇨ Det totala antalet företag har minskat stadigt sedan början av 1930-talet. Utvecklingen för riket som helhet har varit snarlik. År 2007 uppgick antalet företag i länet till knappt 4 600.
- ⇨ Antalet företag föll snabbast mellan åren 1956–1961, när antalet minskade ungefär 15 %.
- ⇨ Storleksgruppen 5,1–10,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Kristianstads län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

Procent

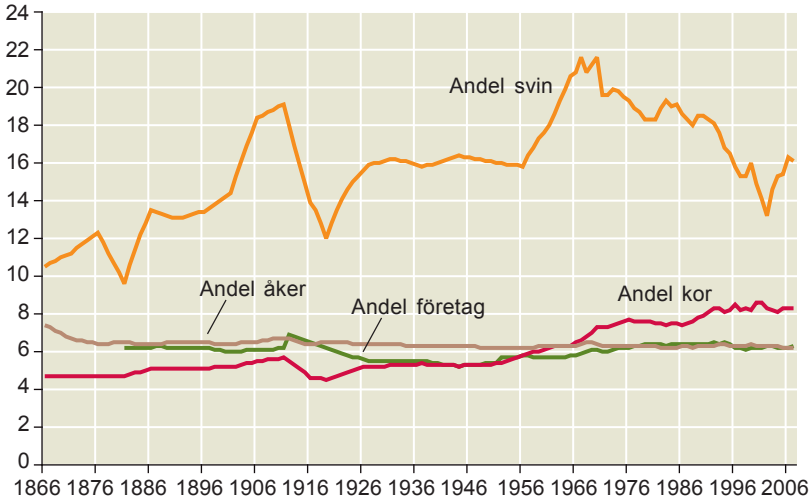

Källa: Tabell 11.1, 11,4 och 11.7.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Kristianstads län 1886–2007

Antal i tusental

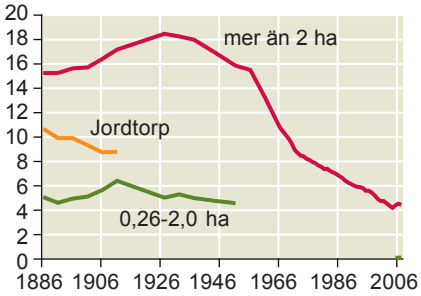

Källa: Tabell 11.7.

- ⇨ Den storleksgrupp som genomgick den största uppgången var företag med över 100 ha.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 10,1 ha.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, ligger på en betydligt högre nivå i länet än i riket i stort med en toppnotering på 18 % av den totala åkerarealen år 1911.
- ⇨ Spannmålsodlingen har varit dominerande i länet över hela perioden 1866–2007, med en nivå mellan 40–50 % av den totala åkerarealen.
- ⇨ Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort men legat på en lägre nivå i jämförelse med den totala åkerarealen i länet. En uppgång kan noteras under det senaste decenniet.
- ⇨ Vallodling har varit den näst mest dominerande markanvändningen. Den har varierat mellan 25–35 % av den totala åkerarealen, vilket är i linje med riket i stort.
- ⇨ Oljeväxter började odlas i större utsträckning under 1940-talet och

ökade därefter för att nå sin topp på ca 8 % av den totala arealen i början av 1990-talet. Detta är något senare än i riket i stort.

⇨ Övriga växtslag, såsom baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har odlats i samma utsträckning i länet som i riket i helhet. Odlingen var som mest utbredd under början av 1950-talet, när den täckte ungefär 8 % av den totala åkerarealen.

⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat stadigt under hela perioden 1891–2007. Detta är i linje med utvecklingen i riket i stort.

⇨ Betes- och ängsmarken var som störst under 1890-talet. En stadig minskning fram till början av 1920-talet gjorde att betes- och ängsmarken sjönk från 57 925 ha år 1891 till endast 27 200 ha år 1919, en nedgång med drygt 53 %.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskördar för höstvete och havre särredovisades under perioden 1913–1996. Skörden för höstvete ökade under denna period från 2 990 kg/ha till 7 050 kg/ha och för havre från 2 170 kg/ha till 5 080 kg/ha. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 200 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 270 kg/ha.

Fakta om husdjur

⇨ Antalet får minskade med mer än än tre fjärdedelar under perioden 1866–2007, från över 83 000 till ca 28 500. Antalet företag med får genomgick en liknande utveckling, då det minskade från 2 353 till 510 företag under perioden 1937–1996.

⇨ Antalet svin nästan sjudubblades i länet under perioden 1866–2007, från ca 40 700 till nästan 269 700. Kristianstad har tillsammans med Malmöhus län svarat för en mycket stor andel av rikets svinantal.

⇨ Antalet företag med svin minskade kraftigt under samma tid, från omkring 23 300 företag år 1937 till 1 549 år 1995.

⇨ Det totala antalet hästar i länet var år 1866 drygt 37 000. Detta antal ökade till ca 53 600 fram till slutet på det första världskriget. Därefter inträdde en stadigt minskande trend fram till år 1951, då man räknade omkring 28 200 hästar i länet. År 2004 hade detta antal minskat ytterligare till något över 17 000.

⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling som de övriga djurhållningsföretagen. Hönsföretagen har minskat från nästan 30 000 år 1937 till endast 672 år 1995. Denna utveckling har fortsatt in i det nya millenniet.

Figur 11 D
Antal kor i Kristianstads län 1867–2007

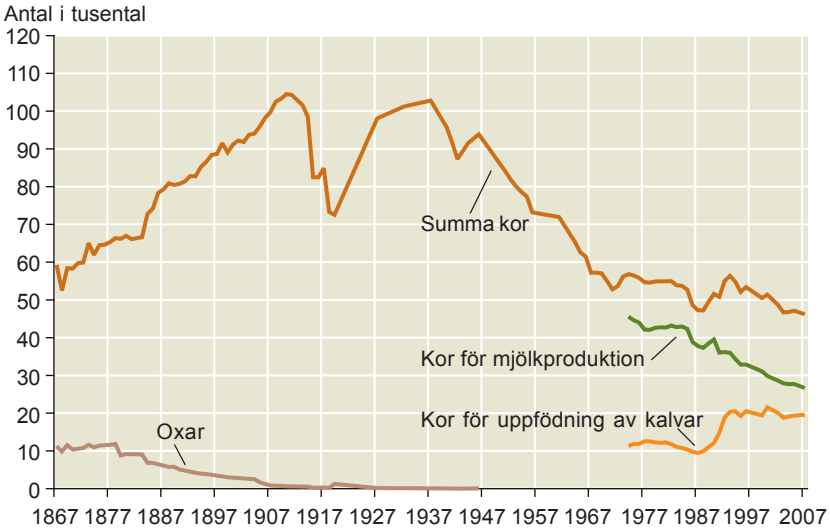

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 58 300 kor, 1 677 tjurar och 11 381 oxar i Kristianstads län.

⇨ Det fanns flest kor i länet, drygt 100 000, runt år 1911 samt under 1930-talet.

⇨ Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet och fram till mitten av 1990-talet. Därefter har antalet varit konstant.

⇨ Under perioden 1876 till 1916 fanns det ungefär 3 tjurar per 100 kor i länet. Det var ungefär lika många som i riket i övrigt.

⇨ Antalet oxar förblev konstant under perioden 1870–1880, antalet började sedan stadigt sjunka i mitten av 1890-talet. Detta var senare än i riket.

⇨ När antalet kor var som högst under 1930-talet fanns 20 856 företag med nötkreatur i Kristiansstads län.

⇨ Utvecklingen av antalet mjölkkor i Kristianstads län är densamma som för hela Sverige.

Figur 11 E
Hektar skördar i Kristianstads län 1913–2007

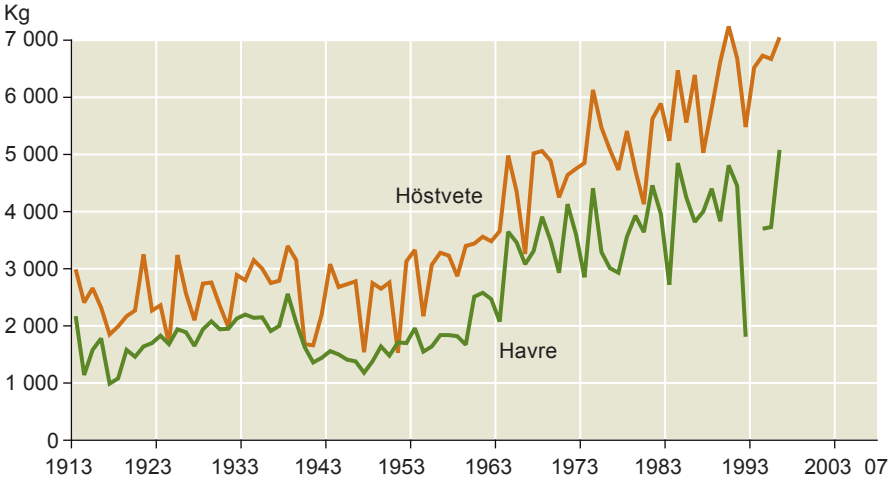

Källa: Tabell 11.3.

Malmöhus län

Länet i riket

Figur 11 B pekar på att Malmöhus län svarat för en mycket stor andel av rikets svin. Andelen har minskat sedan början av 1970-talet då toppen var ca 21 %. Andelen kor har varierat i spannet 6-8 % av totalantalet i riket. Andelen företag i länet har genomgått en liknande utveckling men legat på en något lägre nivå. Andelen åkermark minskade under första hälften av 1900-talet för att sedan sakta öka. Det är sammanfattningsvis tydligt att länet är ett dominerande jordbrukslän, särskilt vad gäller svinuppfödning. Sammanslagningen av Kristianstads och Malmöhus län till storlänet Skåne län år 1997 medförde att den statistik som finns tillgänglig för den gamla länsuppdelningen begränsades.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Malmöhus län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

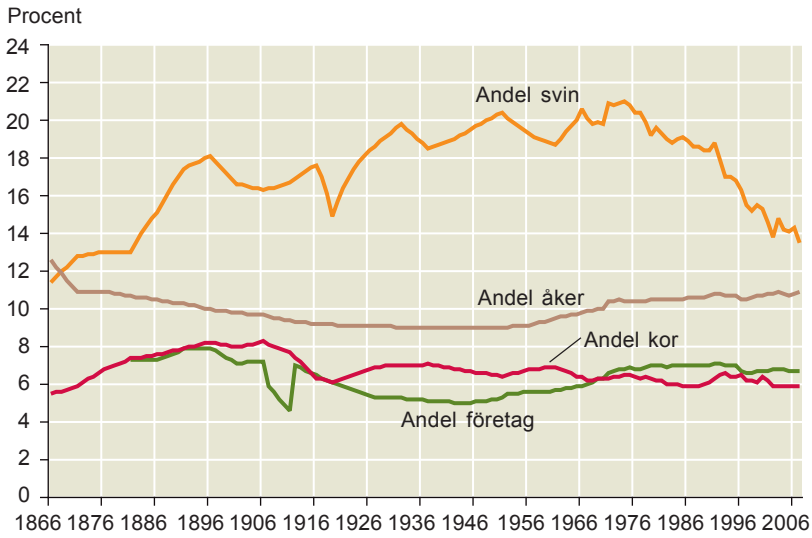

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 272 008 hektar odlad jord (åkermark) i Malmöhus län. År 1927 hade den ökat med 24 % till 337 975 hektar.

Figur 11 A
Areal åkermark i Malmöhus län 1867–2007

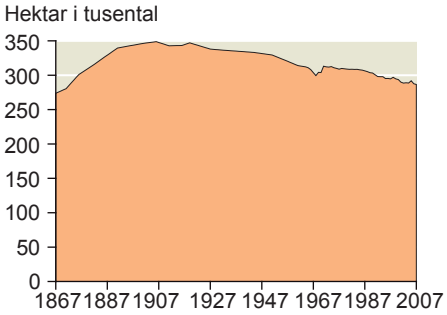

Källa: Tabell 11.1.

- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till början av 1900-talet. Därefter har en den minskat i en mycket lägre takt än i riket som helhet.
- ⇨ År 2007 fanns 287 800 hektar åkermark i länet. Det betyder att den minskat med ca 15 % sedan år 1927, vilket är mindre än i riket i stort.
- ⇨ Antalet jordtorp var 9 730 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 8 775 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 17 200. År 1927 fanns det 4 933 företag med mindre än 2 hektar åker och 17 628 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 22 561 företag i länet.
- ⇨ År 2007 uppgick antalet jordbruksföretag i länet med mer än två hektar åker till ungefär 4 800.
- ⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med ungefär en fjärdedel. Storleksgruppen 5,1–10,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har mer än fördubblats.
- ⇨ I länet är storleksgruppen 10,1–20,0 ha talrikast under i stort sett hela perioden, till skillnad från riket där det skiftar från gruppen 2,1–5,0 ha under 1920- och 1940-talen till 5,1–10,0 ha under 1950- och 1960-talen och slutligen 10,1–20,0 ha från början av 1970-talet och framåt.
- ⇨ De tre största storleksgrupperna har sina högsta värden under 1970-, 1980- och tidigt 2000-tal, vilket är tidigare än riket i stort.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 15,0 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Malmöhus län 1886–2007

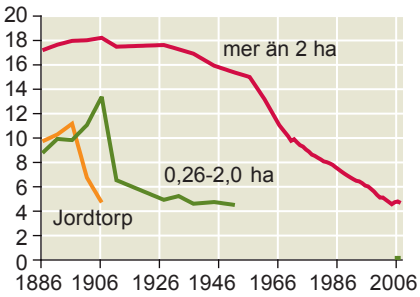

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, ligger på en betydligt högre nivå i länet än i riket i stort med en toppnotering på 18 % av den totala åkerarealen år 1944.
- ⇨ Spannmålsodlingen har varit starkt dominerande i länet, mellan 40–60 % av den totala arealen. Detta är mer än i riket i stort.
- ⇨ Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort, men legat på en lägre nivå i jämförelse med den totala åkerarealen i länet. En uppgång kan noteras under det senaste decenniet.
- ⇨ Oljeväxter började odlas på allvar i

länet under 1940-talet och har därefter odlats i större utsträckning i länet än i riket i helhet. Som mest uppodlades ungefär en sjundedel av åkerarealen med oljeväxter. Detta var i slutet av 1960-talet.

- ⇨ Vallodlingen har haft en mindre betydande utbredning i länet än i riket i stort, som störst ungefär en fjärdedel av den totala arealen vid slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.
- ⇨ Övriga växtslag, såsom baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd hade sin största utbredning under tiden 1919–1956, när de utgjorde omkring 8 % av den totala åkermarken.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat sakta under större delen av perioden 1891–2007. En ökning kan dock ses mellan åren 1919–1944, vilket skiljer länet från riket som helhet.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskördar för höstvete och havre särredovisades under perioden 1913–1996. Skörden för höstvete ökade under denna period från 2 990 kg/ha till 7 770 kg/ha och för havre från 2 490 kg/ha till 5 620 kg/ha. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 200 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 270 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får minskade drastiskt i länet under perioden 1866–2007, från drygt 119 000 djur till ca 20 800. Detta motsvarar en reducering med knappt 83 %.
- ⇨ Antalet svin har ökat mycket kraftigt i länet, framförallt under 1900-talets första hälft. Ett antal på ca 44 100 svin år 1866 ökade till över 520 000 djur under 1970-talet, för att sedan återigen minska till omkring 384 000 år 1996. Den nedåtgående trenden har fortsatt även under 2000-talet.
- ⇨ Antalet företag med svin minskade kraftigt under samma tid, från omkring 21 700 företag år 1937 till 1 669 år 1995.
- ⇨ Det totala antalet hästar i länet var år 1866 drygt 63 600. Detta antal ökade till över 76 200 fram till mitten av 1910-talet. Därefter har antalet minskat stadigt till 34 700 djur år 1951 och sedan ytterligare under 1900-talets andra hälft.
- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling som de övriga djurhållningsföretagen. Hönsföretagen har minskat från över 30 000 år 1937 till endast 705 år 1995. Denna utveckling har fortsatt in i det nya millenniet.

Figur 11 D
Antal kor i Malmöhus län 1867–2007

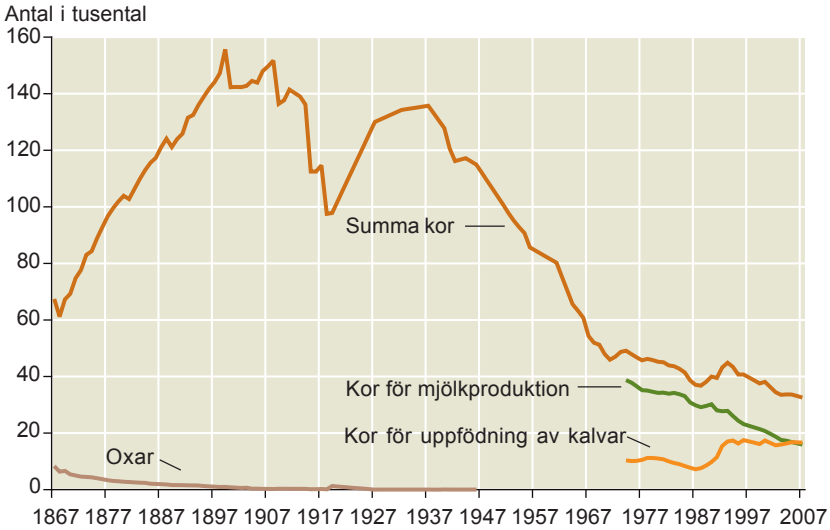

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 67 438 kor, 1 843 tjurar och 8 319 oxar i Malmöhus län.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under 1890-talet, strax över 140 000.
- ⇨ Antalet kor minskade i länet vid tiden för första världskriget.
- ⇨ Utvecklingen av antalet mjölkkor i Malmöhus län är densamma som för hela Sverige.
- ⇨ Under perioden 1876 till 1916 fanns det ungefär 3 tjurar per 100 kor i länet. Det var ungefär lika många som i riket i övrigt.
- ⇨ Antalet oxar i länet började minska från en redan låg nivå så tidigt som i slutet av 1860-talet.
- ⇨ Under 1930-talet fanns 19 320 företag med nötkreatur i Malmöhus län.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 13,1 nötkreatur år 1937. Företagarna i Malmöhus län hade därmed tillsammans med Södermanlands län de största nötkreatursbesättningarna i riket vid denna tid.

Figur 11 E
Hektar skördar i Malmöhus län 1913–2007

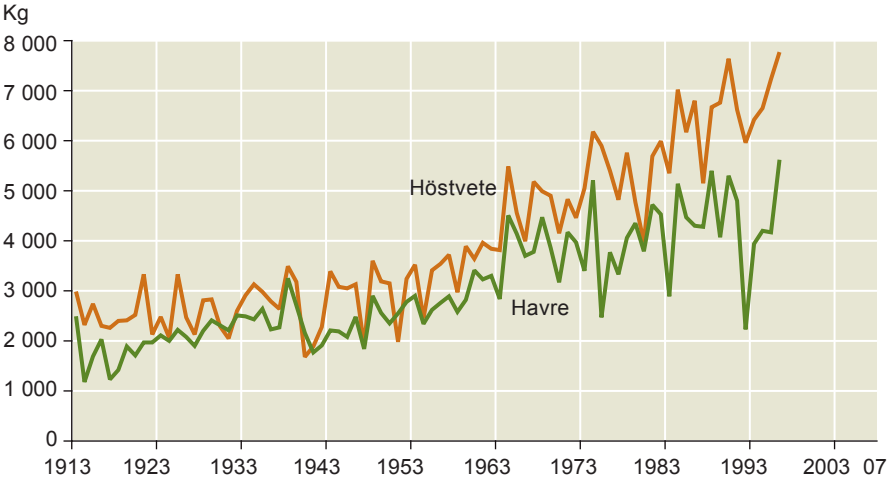

Källa: Tabell 11.3.

Hallands län

Länet i riket

Figur 11 B illustrerar att andelen svin i länet har ökat kraftigt sedan 1910-talets slut. Andelen har varit mellan 12–15 % av riket svin sedan 1960-talet. Andelen åkermark har legat i princip konstant på 4 %. Andelen kor har fördubblats i länet sedan 1860-talet, från ca 3 % till knappa 6 %. Andelen av rikets företag som funnits i länet har också ökat, från ca 3,5 % till en nivå strax under 5 %. Sammantaget präglas länets jordbruk av en betydande svinuppfödning, vilket särskiljer det från övriga län.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Hallands län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

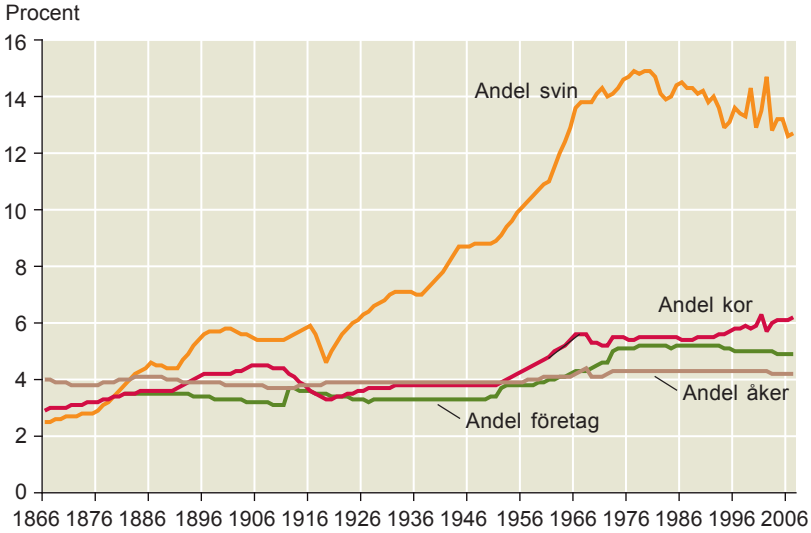

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 87 034 hektar odlad jord (åkermark) i Hallands län. År 1927 hade den ökat med 65 % till 143 428 hektar. År 2007 fanns 111 198 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med drygt 20 %.

Figur 11 A
Areal åkermark i Hallands län 1867–2007

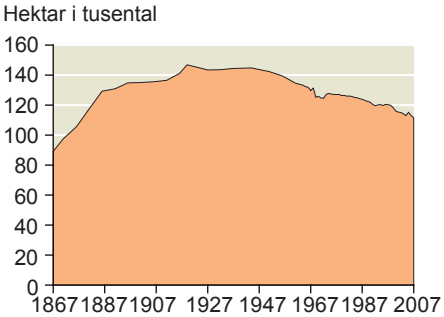

Källa: Tabell 11.1.

- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till slutet av 1910-talet, med en topp på 146 864 ha år 1919. Därefter har den minskat i en något lägre takt än i riket i övrigt.
- ⇨ Antalet jordtorp var 4 426 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 2 463 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 10 128. År 1927 fanns det 2 336 företag med mindre än 2 hektar åker och 11 546 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 13 882 företag i länet.
- ⇨ Antalet företag var 3 538 år 2007. Det innebär att antalet företag har minskat med 75 % sedan år 1927.
- ⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med ungefär en fjärdedel.
- ⇨ De två minsta grupperna har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927. Endast ca 18 % av företagen återstod år 2007.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har nästan tredubblats, från 76 företag år 1927 till 215 år 2007. För riket i stort har denna grupp mer än fördubblats.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 10,3 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 31,5 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Hallands län 1886–2007

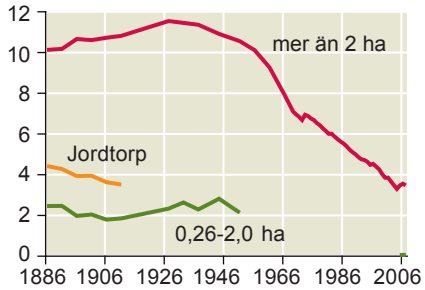

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, följer utvecklingen för riket i stort med den högsta nivån kring en tiondel av åkerarealen under 1920- och 1940-talen.
- ⇨ Spannmålsodlingen har varit starkt dominerande i länet, mellan 40–60 % av den totala arealen har använts. Detta är mer än i riket i stort.
- ⇨ Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort, men legat på en lägre nivå i jämförelse med den totala åkerarealen. En uppgång kan noteras under det senaste decenniet.
- ⇨ Oljeväxter har odlats i mycket sparsam utsträckning i länet jämfört med riket i helhet. Som mest 6 452 ha år 1980, vilket motsvarade drygt 5 % av den totala åkerarealen.
- ⇨ Övriga växtslag, såsom baljväxter,

köksväxter, bärbuskar och fruktträd har odlats i större utsträckning i länet än i riket som helhet. Mest betydande var odlingen under slutet av 1940-talet och början av 1950-talet, när den upptog runt en tiondel av den totala åkerarealen.

- ⇨ Vallodling har varit den näst mest dominerande markanvändningen. Den har varierat mellan 25–35 % av den totala åkerarealen, vilket är i linje med riket i stort.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat sett över hela perioden 1891–2007, från 37 391 ha år 1891 när den var som störst till 16 859 ha, en nedgång med nästan 55 %.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 2 490 kg/ha till 6 110 kg/ha och för havre från 2 280 kg/ha till 4 610 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får har minskat i länet från 52 690 till 20 133 under perioden 1866–2007, en minskning med ca 62 %. Antalet företag med får har reducerats än mer, från 2 599 år 1937 till endast 367 år 2007, en minskning med knappt 86 %.
- ⇨ Antalet svin har genomgått en explosionsartad utveckling. År 1866 redovisades ca 9 500 djur. Detta antal ökade drastiskt, framförallt från 1930-talet och framåt, till som mest 387 456 år 1979. Därefter har antalet minskat något och uppgick år 2007 till knappt 213 000.
- ⇨ Antalet företag med svin har till skillnad från antalet svin, men i likhet med utvecklingen i övriga län, minskat kraftigt, från knappt 13 000 företag år 1937 till 1 449 år 1995.
- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från ca 15 400 år 1937 till endast 189 år 2007.
- ⇨ Antalet hästar ökade i länet under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Som mest fanns 30 253 år 1916. Hästarna har sedan dess minskat i antal och räknades år 2004 till 11 500 i länet.

Figur 11 D
Antal kor i Hallands län 1867–2007

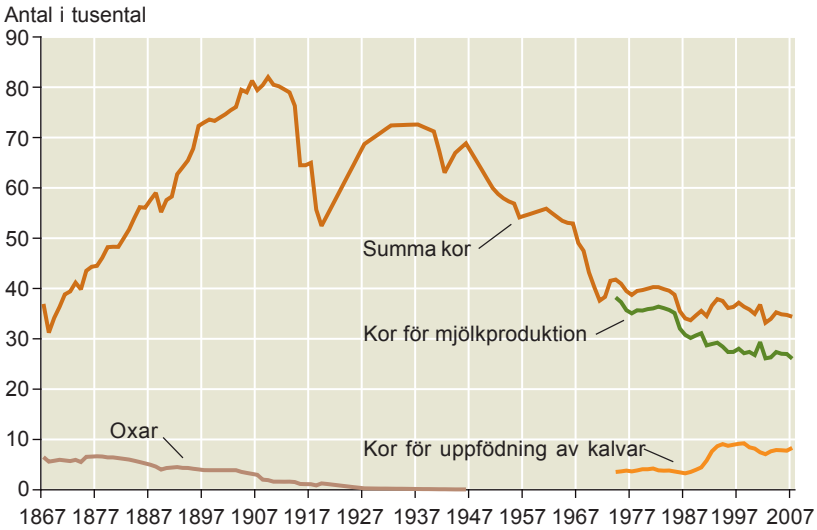

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 36 398 kor, 883 tjurar och 6 467 oxar i Hallands län.
- ⇨ I juni 2007 fanns 34 388 kor i länet. Av dem var 26 060 kor för mjölkproduktion och 8 328 (24 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under 1900-talets första år. Då fanns drygt 80 000 kor i länet.
- ⇨ Antalet kor ökade kraftigt i länet i slutet av 1800-talet.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet och fram till mitten av 1990-talet. Därefter har antalet varit relativt konstant.
- ⇨ Under perioden 1876 till 1916 fanns det ungefär 2 tjurar per 100 kor i länet. Det var litet mindre än genomsnittet i riket.
- ⇨ Antalet oxar i länet var konstant runt 6 000 djur fram till slutet av 1870-talet. Därefter börjar antalet sakta minska.
- ⇨ Under 1930-talet fanns det 13 019 företag med nötkreatur i Hallands län. År 2007 var motsvarande antal 1 301 företag.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 9,2 nötkreatur år 1937 jämfört med 71,6 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Hallands län 1913–2007

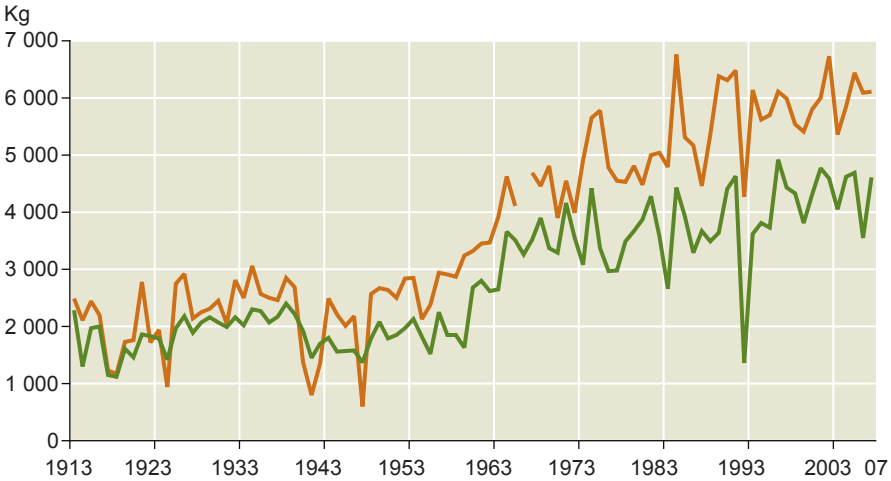

Källa: Tabell 11.3.

Göteborgs och Bohus län

Länet i riket

Figur 11 B visar att andelen åkermark i länet har minskat stadigt sedan 1860-talet. Även den andel av rikets kor som länet svarar för har minskat. Utvecklingen för andelen svin har varit nedåtgående sedan 1910-talet då länet svarade för ca 3,5 % av svinen. Under 1990-talet närmade sig andelen ungefär 1 %. Andelen företag har ökat sedan 1950-talet, ca 4 % av rikets företag har funnit i länet sedan slutet av 1980-talet. Som ett resultat av sammanslagningen av Göteborgs och Bohus, Älvsborgs och Skaraborgs län till storlänet Västra Götalands län år 1998, begränsades mängden statistik som finns tillgänglig med den äldre länsuppdelningen. Sammanfattningsvis kan sägas om länet ur en jordbrukssynpunkt att det inte uppvisar några enskilda egenskaper som särskiljer det från övriga län utan har följt mycket av utvecklingen i riket i stort.

Figur 11 A
Areal åkermark i Göteborgs o Bohus län 1867–2007

Hektar i tusental

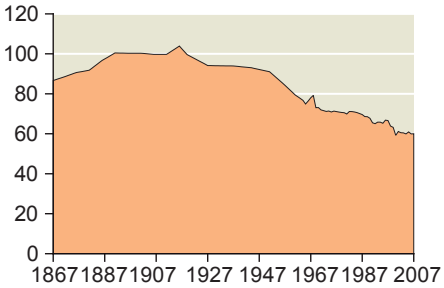

Källa: Tabell 11.1.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 86 197 hektar odlad jord (åkermark) i Göteborgs och Bohus län. År 1927 hade den ökat med 9 % till 94 133 hektar.
- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till mitten på 1910-talet, varefter den har minskat stadigt. Det högsta värdet för länet redovisades år 1916 med 103 871 ha.
- ⇨ Göteborgs och Bohus län är det enda län där åkerarealen minskade mellan åren 1886 och 1927.
- ⇨ År 2007 fanns 60 300 hektar åkermark i länet. Det innebär att arealen minskat med ca 42 % sedan år 1916.
- ⇨ Antalet jordtorp var 7 278 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 5 795 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 11 313. År 1927 fanns det 5 465 företag med mindre än 2 hektar åker och 10 782 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 16 247 företag i länet.
- ⇨ År 2007 uppgick antalet jordbruksföretag i länet med mer än två hektar åker till ca 3 000.
- ⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med ungefär en tredjedel. Storleksgruppen 2,1–5,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927.
- ⇨ De tre största storleksgrupperna hade sina högsta värden i slutet av 1990-talet. Detta är senare än riket i helhet där topparna för dessa grupper ligger under 1980-, 1990- och 2000-talen.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har mer än sexdubblats, från 11 företag år 1927 till 75 år 2007. För riket i stort har denna grupp mer än fördubblats.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 5,8 ha.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Göteborgs o Bohus län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

Procent

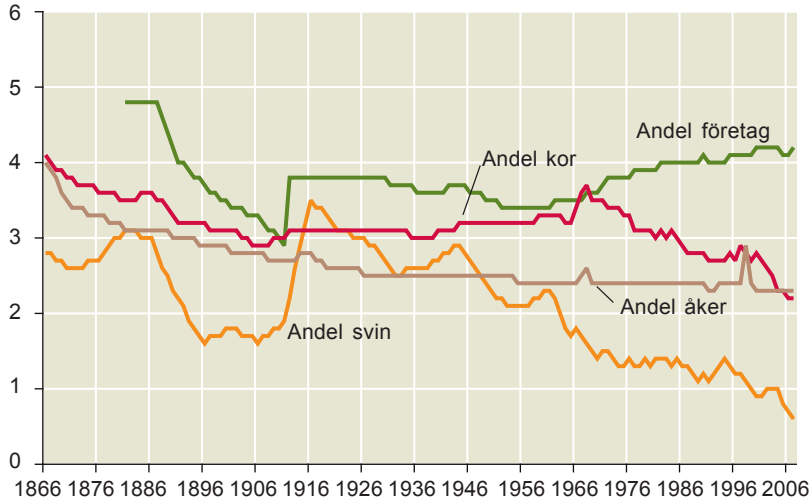

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Göteborgs o Bohus län 1886–2007

Antal i tusental

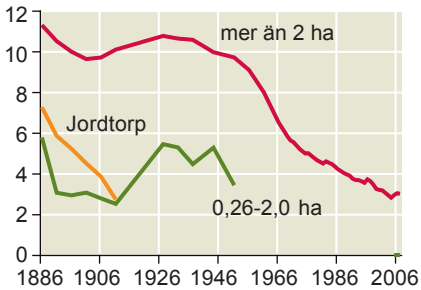

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, låg på samma nivå som i riket i stort fram till början av 1960-talet när den började minska. Under senare år har endast en marginell del av den totala åkern i länet upptagits av rotfrukter.
- ⇨ Spannmålsodling var dominerande i länet fram till mitten på 1930-talet, med runt 50–60 % av åkerarealen. Därefter har vallodling tagit över.

Denna har under senare år täckt över hälften av den totala åkermarken i länet.

- ⇨ Andelen areal som legat i träda har varit förhållandevis liten i länet i jämförelse med riket i stort. Dock kan en uppgång skönjas under de senaste tjugo åren.
- ⇨ Oljeväxter har odlats i mycket liten omfattning i länet jämfört med i riket i helhet, som mest 2 378 ha år 1980. Detta motsvarade endast ca 3 % av den totala åkerarealen.
- ⇨ Övriga växtslag, såsom baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har odlats i samma utsträckning i länet som i riket i helhet. Odlingen var som mest utbredd under början av 1950-talet, när den täckte ungefär 9 % av den totala åkerarealen.
- ⇨ Den totala åkerarealen i länet minskade som mest under 1950-talet och början av 1960-talet, när den sjönk från 91 046 ha år 1951 till 73 677 ha år 1966. Detta motsvarar en minskning med nästan en femtedel.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat sett över hela perioden 1891–2007.
- ⇨ Betes- och ängsmarken var som störst under 1950-talet. Högsta noterade värdet är 19 644 ha från år 1951.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskördar för höstvete och havre särredovisades under perioden 1913–1997. Skörden för höstvete ökade under denna period från 2 120 kg/ha till 5 650 kg/ha och för havre från 1 740 kg/ha till 4 060 kg/ha. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 140 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 070 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får minskade i länet under perioden 1866–1997, från ca 57 300 till 13 100, en minskning med över 77 %. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling med en minskning på dryga 85 % under perioden 1937–2007.
- ⇨ Antalet svin mer än fördubblades under perioden 1866–1997, från 10 872 till 28 887.
- ⇨ De företag som håller svin i länet har minskat drastiskt sedan de redovisades första gången år 1937. Då fanns det 12 165 företag med svin i länet. År 1995 var motsvarande siffra endast 303, en minskning med nästan 98 %.
- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från ca 16 200 år 1937 till endast 548 år 1995. Den nedåtgående utvecklingen har fortsatt in i det nya millenniet.

Figur 11 D
Antal kor i Göteborgs o Bohus län 1867–2007

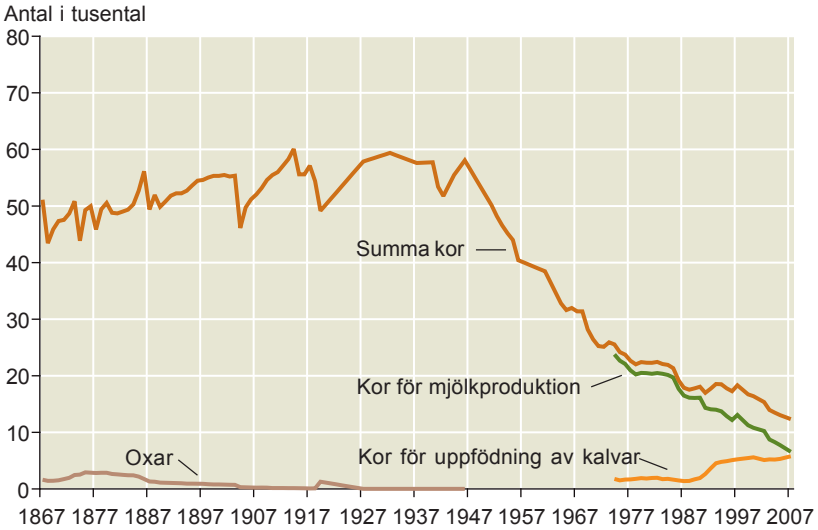

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 50 374 kor, 1 715 tjurar och 1 693 oxar i Göteborgs och Bohus län.
- ⇨ År 1997 fanns det 18 311 kor i länet, av dessa var 13 073 för mjölkproduktion och 5 238 för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Under perioden 1876 till 1916 fanns det mellan 1 och 4 tjurar per 100 kor i länet.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under 1930-talet, ungefär 58 000.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet och fram till slutet av 1990-talet. Därefter har antalet varit konstant.
- ⇨ Antalet oxar i länet ökade under 1870-talet för att därefter sakta minska.
- ⇨ Under 1930-talet fanns det 14 581 företag med nötkreatur i Göteborgs och Bohus län.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 6,1 nötkreatur år 1937.

Figur 11 E
Hektar skördar i Göteborgs o Bohus län 1913–2007

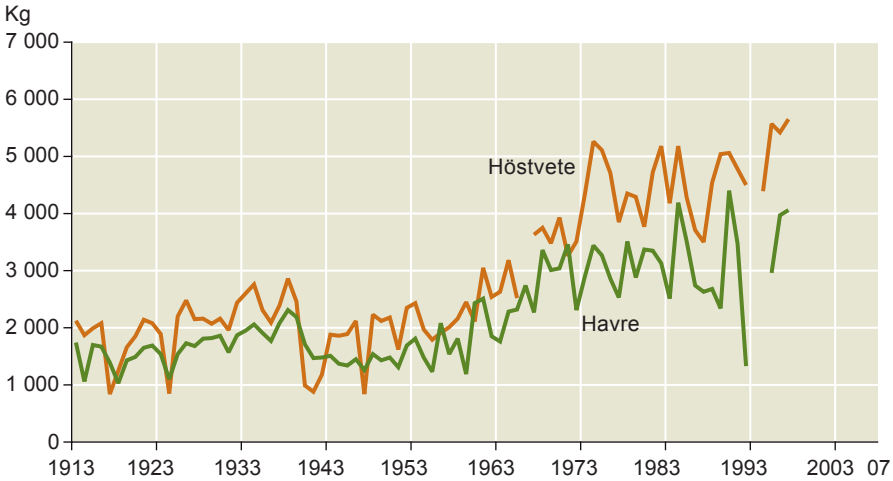

Källa: Tabell 11.3.

Älvsborgs län

Länet i riket

Figur 11 B belyser hur Älvsborgs län svarat för en ökande andel av rikets jordbruksföretag. Andelen har ökat till runt 8 % under senare år. Andelen åker har varit förhållandevis konstant kring 5,5–6 % av rikets. Andelen kor har varierat under 1900-talet men har sedan 1990-talet legat mellan 6 % och 7 %. Andelen svin har på samma sätt som för Göteborgs och Bohus län minskat fram till slutet av 1990-talet. Då fanns ca 3,5 % av rikets svin i länet. Som ett resultat av sammanslagningen av Göteborgs och Bohus, Älvsborgs och Skaraborgs län till storlänet Västra Götalands län år 1998, begränsades mängden statistik som finns tillgänglig med den äldre länsuppdelningen. Sammanfattningsvis svarar riket för en något större jordbrukssektor än de flesta övriga län. Framförallt jordbruksföretagen är talrika tillsammans med ett stort antal kor.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Älvsborgs län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

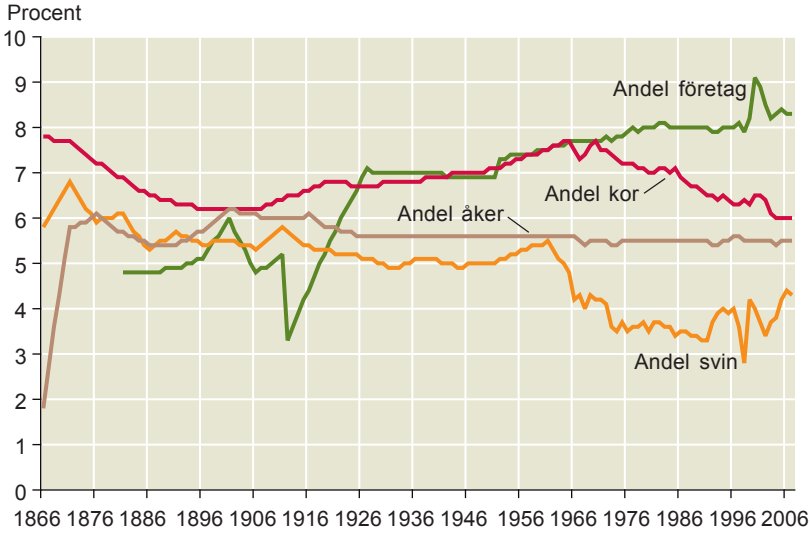

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

⇨ År 1886 fanns det 169 661 hektar odlad jord (åkermark) i Älvsborgs län. År 1927 hade den ökat med 22 % till 207 187 hektar.

Figur 11 A
Areal åkermark i Älvsborgs län 1867–2007

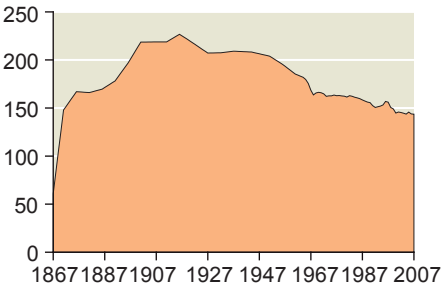

Källa: Tabell 11.1.

⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till mitten på 1910-talet, varefter den har minskat stadigt. Det högsta värdet för länet redovisades år 1916 med 226 715 ha. År 2007 uppgick åkerarealen till ca 145 500 hektar.

⇨ År 1927 fanns det 7 659 företag med mindre än 2 hektar åker och 22 501 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 30 160 företag i länet.

⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med ungefär en tredjedel. År 2007 uppgick antalet jordbruksföretag i länet till ca 6 000.

⇨ Storleksgruppen 2,1–5,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927.

⇨ De tre största storleksgrupperna hade sina högsta värden under 90- och 2000-talen. Detta är något senare än riket i stort där topparna för dessa grupper ligger under 1980-, 1990- och 2000-talen.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Älvsborgs län 1886–2007

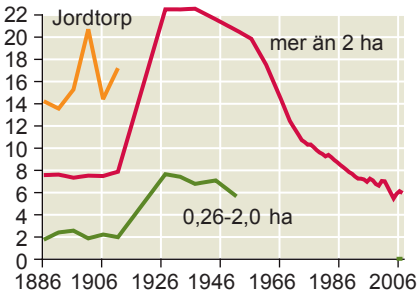

Källa: Tabell 11.7.

⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 6,9 ha.

Fakta om markanvändning

⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, låg på samma nivå som riket i stort fram till början av 1960-talet när den började minska. Under senare år har endast en marginell del av den totala åkern i länet upptagits med rotfrukter.

⇨ Spannmålsodling var dominerande i länet fram till slutet av 1920-talet. Därefter har vallodling tagit över och under senare år täckt strax under hälften av den totala åkern i länet.

⇨ Andelen areal som legat i träda har varit förhållandevis liten i länet i jämförelse med riket i stort. En kraftig ökning sågs dock under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet när andelen träda mer än fördubblades.

⇨ Oljeväxter har odlats i något mindre utsträckning i länet än i riket i stort, som mest 6 066 ha år 1986, vilket motsvarade ungefär 4 % av den totala åkerarealen.

- Övriga växtslag, såsom baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har odlats i samma utsträckning i länet som i riket i helhet. Odlingen var som mest utbredd under början av 1950-talet när den täckte ungefär 7 % av den totala åkerarealen.
- Rotfruktsodlingen som i huvudsak består av potatis, sjönk väldigt kraftigt under 1960- och 1970-talen, från 5 527 ha år 1960 till 922 ha år 1980, en nedgång med ungefär 83 %.
- Betesmarkens storlek i förhållande till åkermarken har följt utvecklingen för riket i stort med en andel större än hälften fram till slutet av 1800-talet, varefter den sjunkit och legat på mellan en fjärdedel och en femtedel av åkerarealens storlek i länet under 1900-talet.
- Betes- och ängsmarken var som störst under 1890-talet. Högsta noterade värdet är 101 996 ha från år 1891.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskördar för höstvete och havre särredovisades under perioden 1913–1997. Skörden för höstvete ökade under denna period från 1 950 kg/ha till 6 530 kg/ha och för havre från 1 640 kg/ha till 3 870 kg/ha. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 140 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 070 kg/ha.

Fakta om husdjur

- Antalet får har minskat kraftigt i länet från över 106 000 till knappt 30 000 under perioden 1866–2007, en minskning med ca 72 %. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling med en minskning på knappt 79 %.
- Under perioden 1866–1997 nästan fyrdubblades antalet svin i länet, från ca 22 500 till nästan 85 200. År 1961 redovisades över 107 700 svin i länet.
- De företag som håller svin i länet har minskat drastiskt sedan de redovisades första gången år 1937. Då fanns det ca 22 900 företag med svin i länet. År 1995 var motsvarande siffra endast 641, en minskning med över 97 %.
- Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling som djurhållningsföretagen generellt och minskat från ca 26 600 år 1937 till endast 875 år 1995. Den nedåtgående utvecklingen har fortsatt in i det nya millenniet.

Figur 11 D
Antal kor i Älvsborgs län 1867–2007

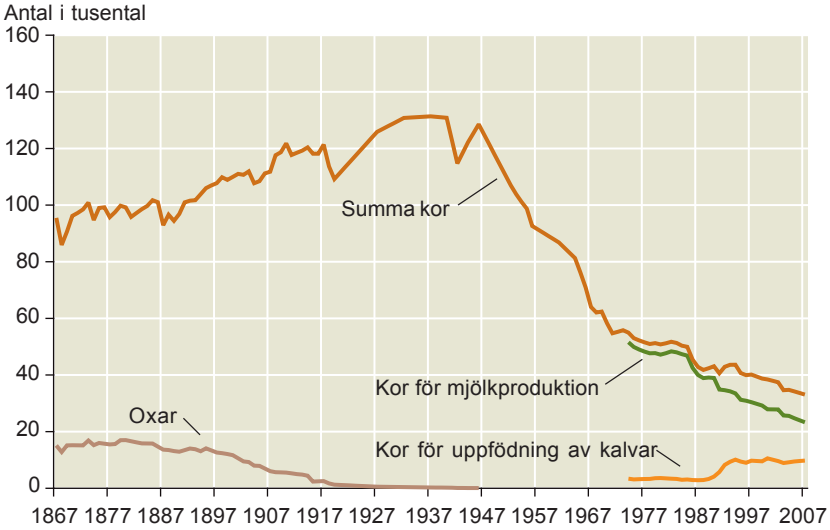

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- Vid slutet av år 1866 fanns det 96 241 kor, 2 946 tjurar och 15 158 oxar i Älvsborgs län.
- I Älvsborgs län fanns ca 33 100 kor år 2007. Av dem var ca 23 300 kor för mjölkproduktion och ca 9 800 (30 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet och fram till mitten av 1990-talet. Därefter har antalet varit konstant.
- Det fanns flest kor i länet under 1930-talet, ungefär 131 000.
- I relativa tal ökade inte antalet kor lika mycket som i riket i helhet under slutet av 1800-talet.
- Under perioden 1876 till 1916 fanns mellan 1 och 4 tjurar per 100 kor i länet. Det var ungefär lika många som i riket i övrigt.
- Under 1930-talet fanns det 27 907 företag med nötkreatur i Älvsborgs län.
- Det genomsnittliga företaget hade 6,8 nötkreatur år 1937.

Figur 11 E
Hektar skördar i Älvsborgs län 1913–2007

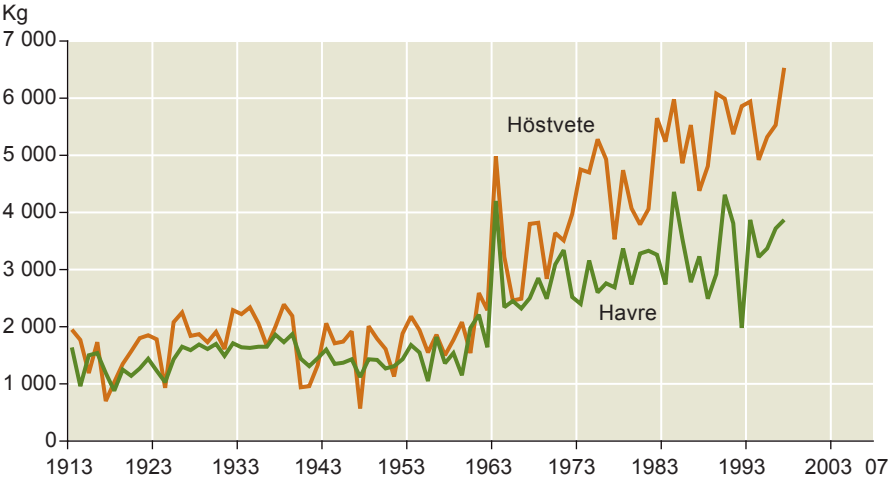

Källa: Tabell 11.3.

Skaraborgs län

Länet i riket

Figur 11 B visar att andelen åker som länet svarat för av rikets totala areal var ca 10 % både under 1860-talet och under 2000-talet. Andelen kor var som mest ca 9 % av rikets i slutet av 1960-talet och mitten av 1990-talet. Även andelen svin var som störst under mitten av 1990-talet, strax under 13 %. Som ett resultat av sammanslagningen av Göteborgs och Bohus, Älvsborgs och Skaraborgs län till storlänet Västra Götalands län år 1998, begränsades mängden statistik som finns tillgänglig med den äldre länsuppdelningen. Sammanfattningsvis pekar statistiken på att länet haft ett för riket mycket betydande jordbruk. Stor åkerareal och ett stort antal husdjur av olika slag, framförallt svin, särskiljer Skaraborg från de flesta andra län.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Skaraborgs län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

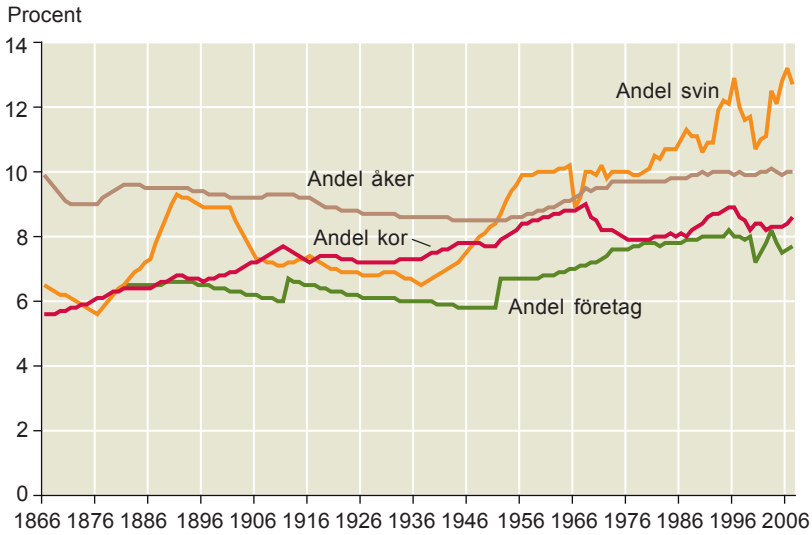

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

⇨ År 1866 fanns det 213 242 hektar odlad jord (åkermark) i Skaraborgs län. År 1927 hade den ökat med 52 % till 323 578 hektar.

Figur 11 A
Areal åkermark i Skaraborgs län 1867–2007

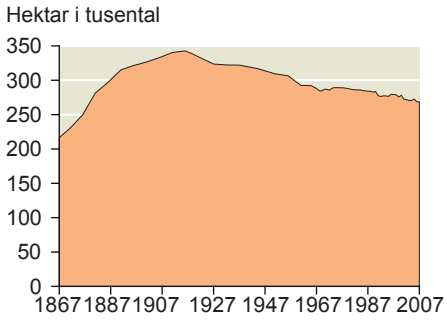

Källa: Tabell 11.1.

⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till mitten av 1910-talet, varefter den har minskat stadigt. Det högsta värdet för länet redovisades år 1916 med 342 759 ha. År 2007 var åkerarealen i länet ca 265 500 hektar.

⇨ Antalet jordtorp var 10 763 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 2 558 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 18 720. År 1927 fanns det 4 474 företag med mindre än 2 hektar åker och 21 614 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 26 088 företag i länet.

⇨ Det totala antalet företag har minskat stadigt sedan slutet av 1920-talet. Utvecklingen för riket i helhet har varit snarlik. År 2007 uppgick antalet jordbruksföretag i länet med mer än 2 hektar åker till ca 5 500.

⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med ungefär en tredjedel.

⇨ Storleksgruppen 2,1–5,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927.

⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 12,4 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Skaraborgs län 1886–2007

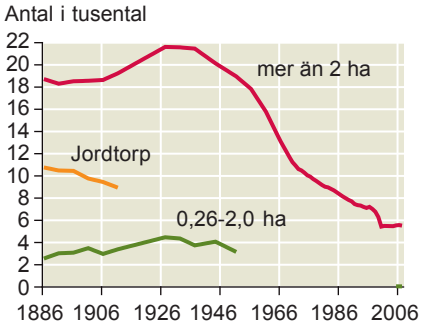

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, låg på samma nivå som riket i stort fram till början av 1900-talet då den började minska till en marginell andel av den totala åkerarealen, runt 1–3 % från 1950 och framåt.

⇨ Spannmålsodlingen har varit starkt dominerande i länet, särskilt från 1950-talet och framåt då den utgjorde mellan 50–60 % av den totala arealen. Detta är mer än i riket i stort.

⇨ Spannmålsodlingen ökade i länet under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Från 171 319 ha år 1967 till 203 651 ha år 1977. Denna ökning var större än den för riket i stort.

⇨ Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort med en sjunkande trend fram till början av 1990-talet då andelen steg till en högre nivå runt 10–15 %.

⇨ Oljeväxter har odlats i ungefär samma utsträckning i länet som i riket i stort, som mest 22 844 ha år 1981, vilket motsvarade ca 8 % av den totala arealen.

- Övriga växtslag, såsom baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har odlats i samma utsträckning i länet som i riket i stort. Odlingen var som mest utbredd under slutet av 1940-talet och början av 1950-talet när den täckte ungefär 7–8 % av den totala åkermarken.
- Arealen betes- och ängsmark i länet har ökat marginellt sett över hela perioden 1891–2007.
- Betes- och ängsmarken var som störst under slutet av 1800-talet, från mitten av 1920-talet till mitten av 1950-talet samt under början av 2000-talet. Under alla dessa tidsperioder låg betesarealen över 40 000 ha.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskördar för höstvete och havre särredovisades under perioden 1913–1997. Skörden för höstvete ökade under denna period från 1 770 kg/ha till 6 230 kg/ha och för havre från 1 590 kg/ha till 4 520 kg/ha. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 140 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 070 kg/ha.

Fakta om husdjur

- Antalet får har minskat kraftigt i länet från över 82 500 till ca 25 700 under perioden 1866–2007, en minskning med drygt tre fjärdedelar. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling med en minskning på knappt 84 %.
- Antalet svin genomgick en explosionsartad utveckling under perioden 1866–1997. År 1866 redovisades ca 25 000 djur. Detta antal ökade drastiskt, till som mest 303 495 år 1996.
- De företag som håller svin i länet har minskat kraftigt sedan de redovisades första gången år 1937. Reduceringen är dock något mindre än i de flesta andra län, ungefär 95 % under perioden 1937–1995.
- Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling som djurhållningsföretagen generellt och minskat från ca 24 600 år 1937 till endast ca 700 år 2007. Den nedåtgående utvecklingen har fortsatt in i det nya millenniet.
- Antalet hästar var år 1866 ca 22 800. Detta ökade till som mest ca 57 900 år 1919. Därefter inträdde en nedåtgående trend fram till början av 1950-talet, då omkring 33 400 hästar redovisades. År 2004 uppskattas att det fanns strax under 20 000 hästar i länet.

Figur 11 D
Antal kor i Skaraborgs län 1867–2007

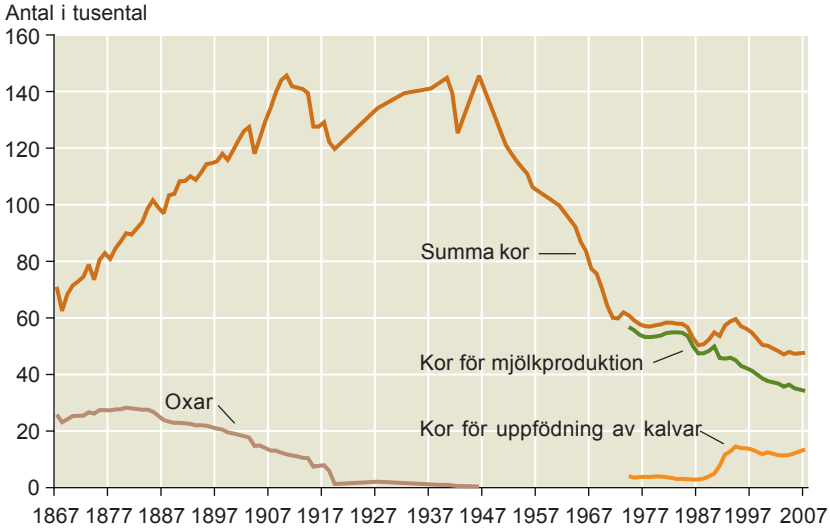

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- Vid slutet av år 1866 fanns det 68 731 kor, 1 472 tjurar och 25 907 oxar i Skaraborgs län.
- År 2007 fanns det ca 47 700 kor i länet. Av dem var ca 34 200 kor för mjölkproduktion och ca 13 500 (28 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- Det fanns flest kor i länet under de första åren av 1900-talet och under 1930-talet, ungefär 140 000.
- Antalet kor minskade i länet vid tiden för världskrigen.
- Under perioden 1876 till 1916 fanns det 2 tjurar per 100 kor i länet. Det var något färre än i riket i övrigt.
- Antalet oxar i länet ökade något under 1870-talet för att därefter minska.
- I slutet av 1890-talet fanns 9 % av rikets oxar i länet.
- Under 1930-talet fanns det 23 903 företag med nötkreatur i Skaraborgs län.
- Det genomsnittliga företaget hade 9,4 nötkreatur år 1937.

Figur 11 E
Hektar skördar i Skaraborgs län 1913–2007

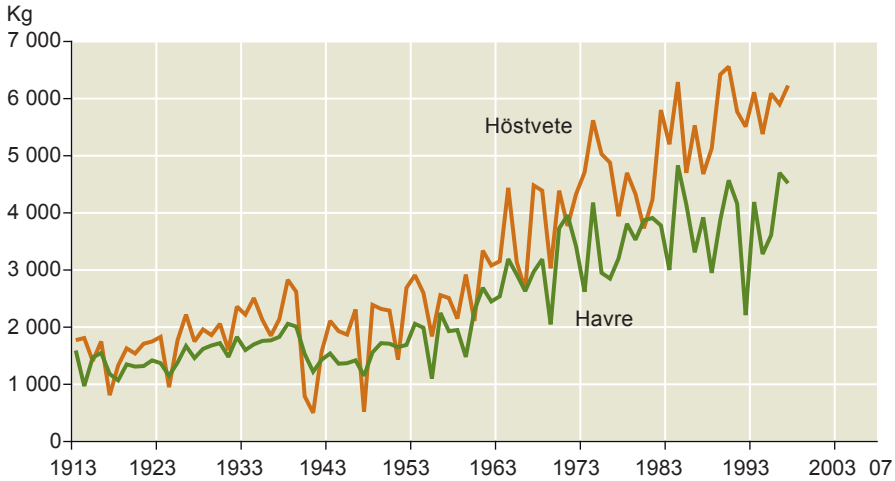

Källa: Tabell 11.3.

Värmlands län

Länet i riket

Figur 11 B visar att jordbrukssektorn i länet minskat i relation till riket i stort. Andelen företag var störst i början av 1900-talet, då knappt 8 %, har minskat till ca 5,5 % av totalantalet i riket. Andelen åkermark och kor har genomgått en liknande utveckling och minskat till ca 4 % respektive 3 % av totalantalet i riket. I viss kontrast till detta står utvecklingen för andelen svin. Denna minskade från ca 4 % till drygt 1 % under seklet mellan 1866–1966. Därefter har andelen av rikets svin som återfunnits i länet ökat stadigt till en nivå på ca 3 % under 2000-talet. Sammanfattningsvis pekar detta på en krympande jordbrukssektor, som dock innefattar en mer motståndskraftig svinnäring.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Värmlands län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

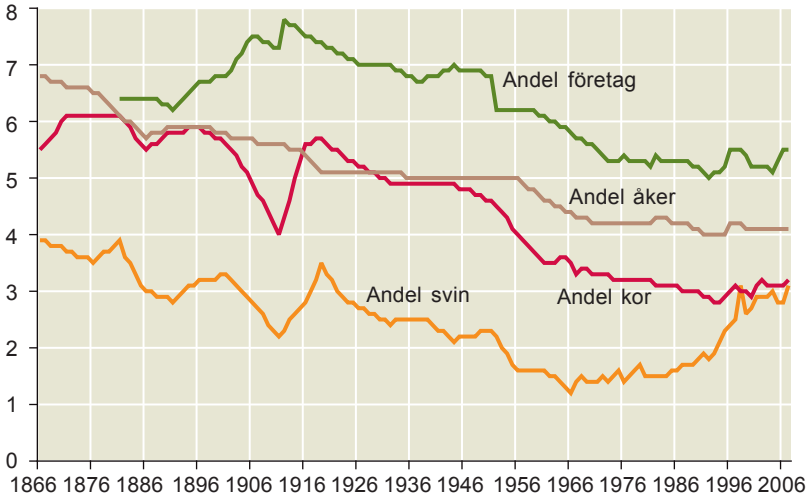

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 146 940 hektar odlad jord (åkermark) i Värmlands

Figur 11 A
Areal åkermark i Värmlands län 1867–2007

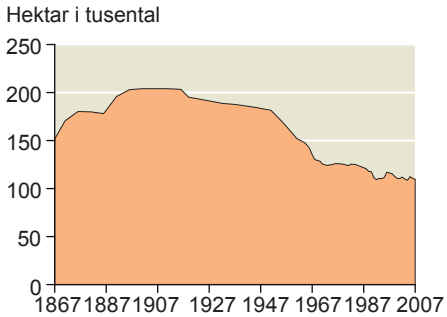

Källa: Tabell 11.1.

län. År 1927 hade den ökat med 30 % till 191 315 hektar. År 2007 fanns 109 279 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med 43 %.

- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till början av 1900-talet, varefter den har minskat stadigt. Det högsta värdet för länet redovisades år 1906 med 204 044 ha.
- ⇨ Antalet jordtorp var 7 904 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 5 945 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 18 000. År 1927 fanns det 10 900 företag med mindre än 2 hektar åker och 18 042 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 29 732 företag i länet.
- ⇨ År 2007 var antalet företag 3 960. Det innebär att antalet företag minskat med 87 % sedan år 1927.
- ⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med nästan 40 %.
- ⇨ Storleksgruppen 2,1–5,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927. Ungefär en åttondel av företagen återstod år 2007.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Värmlands län 1886–2007

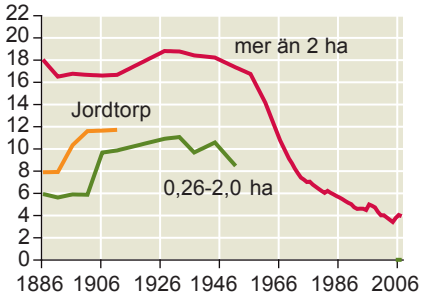

Källa: Tabell 11.7.

- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har mer än fördubblats från 99 företag år 1927 till 248 år 2007. Detta är i linje med riket i helhet.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 6,4 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 27,7 ha.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, har legat på en lägre nivå än riket i stort över hela perioden 1866–2007. Från 1950-talet och framåt har odlingen varit mycket marginell i länet, endast 1–2 % av åkerarealen.
- ⇨ Spannmålsodling var dominerande i länet fram till mitten på 1910-talet, med runt 45 % av åkerarealen. Därefter har vallodling tagit över och under senare år täckt över hälften av den totala åkern i länet.
- ⇨ Areal i träda har utgjort en större andel av åkermarken i länet än i riket i stort under hela 1900-talet, ungefär en tiondel av den totala arealen. En ökning har skett under slutet av 1980-talet till en nivå runt 15–20 %

under senare år.

- ⇨ Oljeväxter odlades fram till början av 1970-talet i mindre utsträckning i länet än i riket som helhet. Efter detta har utvecklingen varit som den i riket med en topp under början av 1970-talet på ca 6 % av den totala åkerarealen i länet.
- ⇨ Övriga växtslag, såsom baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har utgjort en liten del av markanvändningen, som mest ca 6 % under början av 1970-talet.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat sett över hela perioden 1891–2007, från 53 071 ha till 8 418 ha, en minskning med över fyra femtedelar.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 1 730 kg/ha till 5 060 kg/ha och för havre från 1 580 kg/ha till 4 020 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får har minskat med drygt 77 % i länet under perioden 1866–2007, från 83 690 djur till 19 075 djur. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling och reducerats med över 85 % under perioden 1937–2007.
- ⇨ Antalet svin har mer än tredubblats i länet sedan 1866. Då räknades de till ca 15 200, vilket kan jämföras med 52 265 svin år 2007.
- ⇨ De företag i länet som håller svin har nästan helt försvunnit sedan de redovisades första gången år 1937. Då fanns det nästan 20 000 företag med svin i länet. År 1995 var motsvarande siffra endast 187, vilket motsvarar en reducering med mer än 99 %.
- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling som djurhållningsföretagen generellt och minskat från ca 19 700 år 1937 till endast 169 år 2007.
- ⇨ Antalet hästar var år 1866 ca 15 800. Detta antal ökade till som mest ca 29 000 år 1919. Därefter inträdde en nedåtgående trend fram till början av 1950-talet, då omkring 16 900 hästar redovisades. År 2004 uppskattas att det fanns strax under 12 500 hästar i länet.

Figur 11 D
Antal kor i Värmlands län 1867–2007

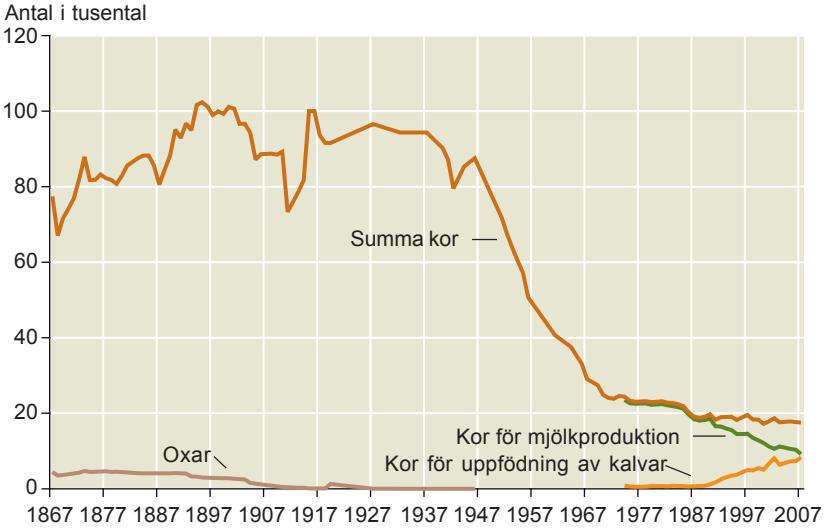

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 67 810 kor, 2 362 tjurar och 4 715 oxar i Värmlands län.
- ⇨ I juni 2007 fanns 17 532 kor i länet. Av dem var 9 215 kor för mjölkproduktion och 8 317 (47 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet i början av 1890-talet. Då fanns ungefär 100 000 kor i länet.
- ⇨ Antalet kor minskade i länet under början av 1900-talet.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet och fram till slutet av 1990-talet, för att därefter ligga någorlunda konstant.
- ⇨ Värmlands län är tillsammans med Blekinge län de län där antalet kor för köttproduktion överstiger antalet kor för mjölkproduktion.
- ⇨ Under 1930-talet fanns det 25 654 företag med nötkreatur i Värmlands län. År 2007 var motsvarande antal 913 företag.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 5,4 nötkreatur år 1937 jämfört med 57,2 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Värmlands län 1913–2007

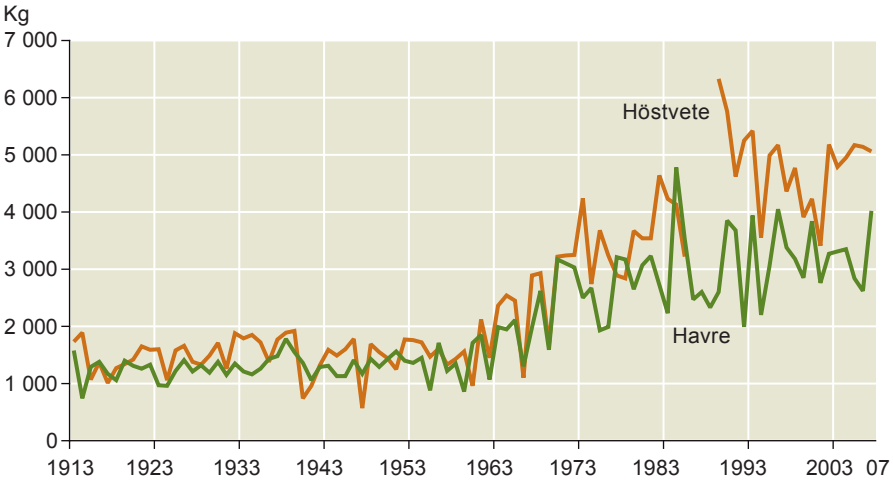

Källa: Tabell 11.3.

Örebro län

Länet i riket

Figur 11 B visar att jordbruket i länet minskade sin andel i riket inom flera områden fram till mitten av 1960-talet. Andelen åkermark har minskat från ca 6 % år 1866 till drygt 4 % under 2000-talet. Antalet kor i länet var förhållandevis konstant fram till andra världskriget. Därefter har det minskat till ca 2,4 % av rikets antal år 2007. Andelen företag har ökat sedan mitten av 1960-talet, från strax under 3 % till ca 3,5 %. Andelen svin har ökat med omkring 1 % under samma period, till ca 3,6 % under 2000-talet. Sammanfattningsvis har jordbrukets omfattning i länet minskat i jämförelse med i riket i stort sett över hela perioden 1866-2007. En expansiv trend noteras dock inom vissa områden sedan 1960-talet.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Örebro län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

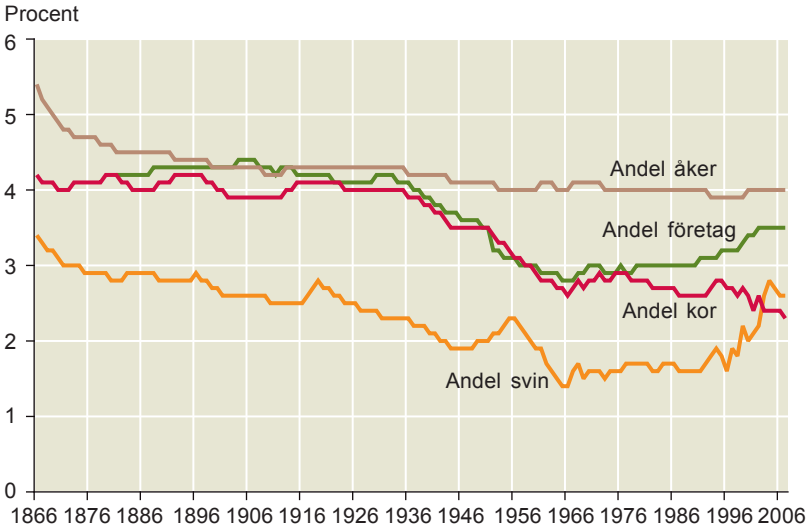

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 115 298 hektar odlad jord (åkermark) i Örebro län. År 1927 hade den ökat med 38 % till 159 206 hektar. År 2007 fanns 106 500 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med en tredjedel.

Figur 11 A
Areal åkermark i Örebro län 1867–2007

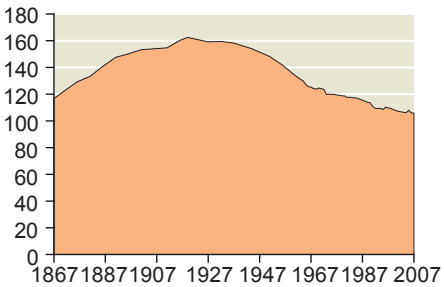

Källa: Tabell 11.1.

- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till slutet av 1910-talet, varefter den har minskat stadigt. Det högsta värdet för länet redovisades år 1919 med 162 509 ha.
- ⇨ Antalet jordtorp var 8 951 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 2 459 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 9 259. År 1927 fanns det 5 877 företag med mindre än 2 hektar åker och 11 525 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 17 402 företag i länet.
- ⇨ Antalet företag år 2007 var 2 533. Det innebär att antalet företag har minskat med 85 % sedan år 1927.
- ⇨ Antalet företag föll snabbast mellan åren 1956–1961, när antalet minskade ungefär 17 %.
- ⇨ Storleksgruppen 2,1–5,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927. Ungefär en tiondel av företagen återstod år 2007.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Örebro län 1886–2007

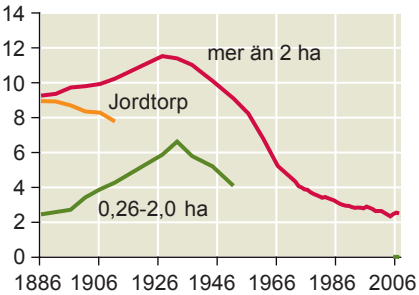

Källa: Tabell 11.7.

- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har mer än fördubblats från 117 företag år 1927 till 266 år 2007. Detta är i linje med riket i helhet.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 9,1 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 42 ha.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, låg på samma nivå som riket i stort fram till början av 1900-talet då den började minska till en marginell andel av den totala åkerarealen, runt 1 % från mitten på 1960-talet.
- ⇨ Spannmålsodlingen har varit starkt dominerande i länet från 1950-talet, då den har utgjort 50–70 % av den totala åkerarealen. Detta är mer än i riket i stort.
- ⇨ Spannmålsodlingen ökade i länet under 1950- och 1960-talen. Från 60 641 ha år 1950 till 81 443 ha år 1970. Denna ökning var större än den för riket i stort.
- ⇨ Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort med en nedgång fram

till slutet av 1980-talet, när den återigen började stiga till att utgöra ca en tiondel av länets totala åkerareal under de senaste två decennierna.

- ⇨ Oljeväxter började odlas i större utsträckning i länet under 1940-talet och har därefter odlats i samma utsträckning som i riket i stort. Som mest uppodlades ungefär 6 % av den totala åkerarealen i länet.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat sett över hela perioden 1891–2007, från 36 332 ha när den var som störst år 1891 till 10 077 ha. Detta var en minskning med över två tredjedelar.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 1 790 kg/ha till 6 250 kg/ha och för havre från 1 830 kg/ha till 4 880 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får har minskat med ca två tredjedelar i länet, från 52 779 till 17 143 under perioden 1866–2007. Antalet företag med får har minskat med ungefär hälften, vilket är mindre än i riket i stort.
- ⇨ Antalet svin har mer än tredubblats i länet sedan 1866. Då räknades de till ca 13 171, vilket kan jämföras med 43 263 svin år 2007.
- ⇨ De företag i länet som håller svin har minskat drastiskt sedan de redovisades första gången år 1937. Då fanns det 11 824 företag med svin i länet. År 1995 var motsvarande siffra endast 184, en minskning med över 98 %.
- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från ca 14 400 år 1937 till endast 140 år 2007.
- ⇨ Antalet hästar i länet har minskat med omkring 1 100 djur under perioden 1866–2004. Som flest var hästarna år 1919, ungefär 24 300. År 2004 var motsvarande siffra 9 800.

Figur 11 D
Antal kor i Örebro län 1867–2007

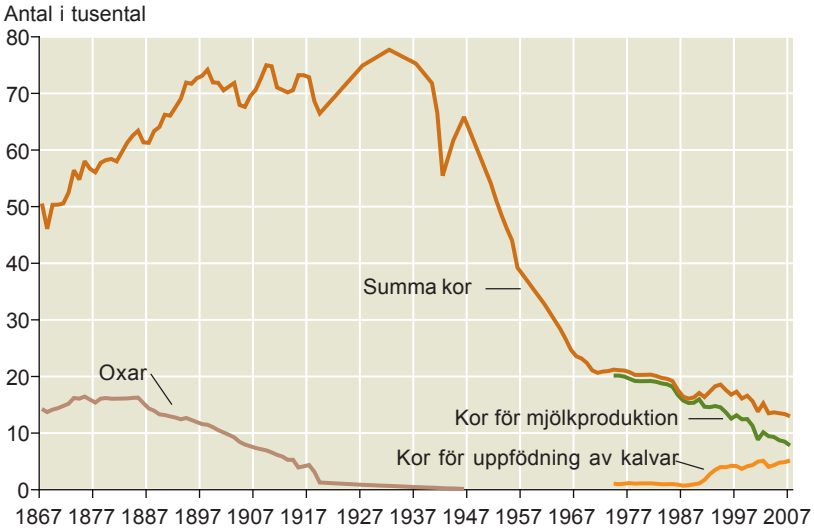

Källa: Figur 11.4.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 51 447 kor, 1 633 tjurar och 15 049 oxar i Örebro län.
- ⇨ I juni 2007 fanns 12 971 kor i länet. Av dem var 7 819 kor för mjölkproduktion och 5 152 (40 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under 1930-talet. Då fanns ungefär 76 000 kor i länet.
- ⇨ Antalet kor minskade kraftigt under 1950-talet och 1960-talet.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet och fram till mitten av 1990-talet. Sedan följde en liten ökning igen under 2000-talet.
- ⇨ Under perioden 1876 till 1916 fanns det ungefär 3 tjurar per 100 kor i länet. Det var lika mycket som i riket.
- ⇨ Antalet oxar i länet var som flest under 1870-talet och började därefter snabbt minska i början av 1880-talet.
- ⇨ Under 1930-talet fanns det 15 199 företag med nötkreatur i Örebro län. År 2007 var motsvarande antal 631 företag.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 7,4 nötkreatur år 1937 jämfört med 61,8 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Örebro län 1913–2007

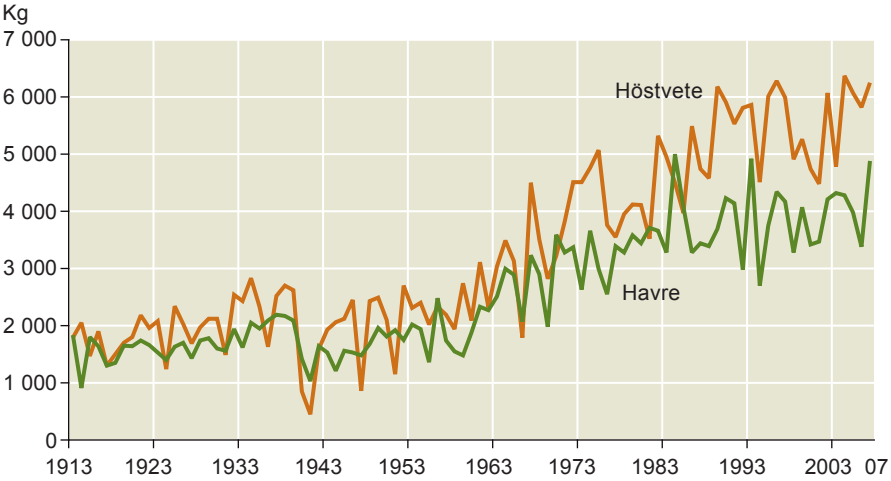

Källa: Tabell 11.3.

Västmanlands län

Länet i riket

Figur 11 B visar att andelen kor i länet har minskat från omkring 4 % i början av 1900-talet till en bit över 1 % under 2000-talet. Andelen åkermark har inte minskat fullt lika mycket, från ca 5 % till ungefär 4 %. Länets andel av rikets företag har förändrats förhållandevis lite sett över hela perioden 1881–2007, då den legat på ca 2,5 %. En skarp minskning kan noteras, både vad gäller åkermark och företag, sedan år 2005. Andelen svin minskade fram till början av 1990-talet. Därefter skedde en kraftig ökning och andelen ökade till ca 3,6 % av rikets svin under 2000-talet. Sammanfattningsvis pekar detta på att jordbruket i stort följt den nedåtgående utvecklingen i riket samtidigt som svinnäringen expanderat under senare år.

Figur 11 A
Areal åkermark i Västmanlands län 1867–2007

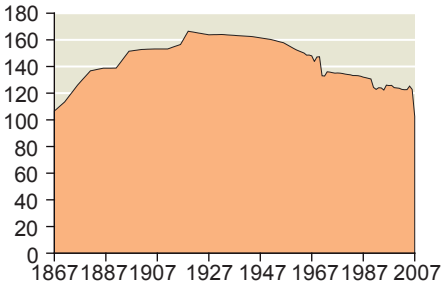

Källa: Tabell 11.1.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Västmanlands län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

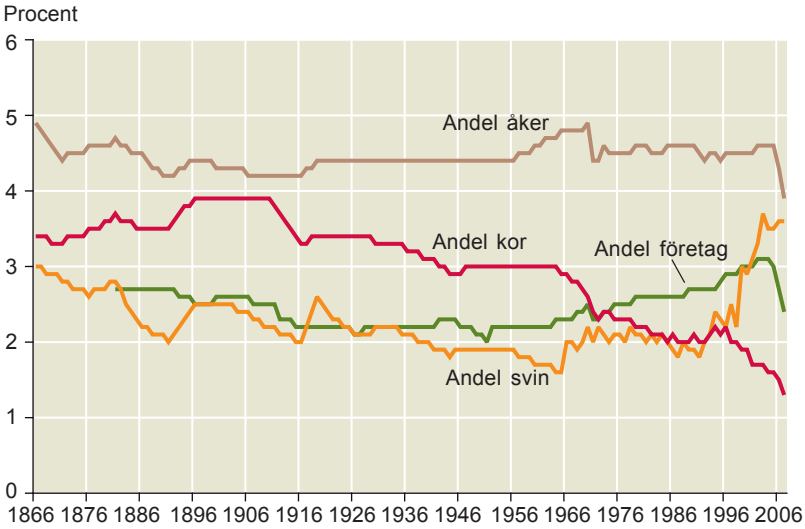

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 104 974 hektar odlad jord (åkermark) i Västmanlands län. År 1927 hade den ökat med 56 % till 163 783 hektar. År 2007 fanns 102 607 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med 37 %.
- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till slutet på 1910-talet, varefter den har minskat stadigt. Det högsta värdet för länet redovisades år 1919 med 166 460 ha.
- ⇨ Antalet jordtorp var 5 913 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 712 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 6 597. År 1927 fanns det 1 645 företag med mindre än 2 hektar åker och 7 481 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 9 126 företag i länet.
- ⇨ Antalet företag år 2007 var 1 761. Det innebär att antalet företag har minskat med 81 % sedan år 1927.
- ⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med nästan en fjärdedel.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha ökade med ca 50 % från 178 företag år 1927 till 279 år 2007. För riket i stort har denna grupp mer än fördubblats.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 17,9 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 58,3 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Västmanlands län 1886–2007

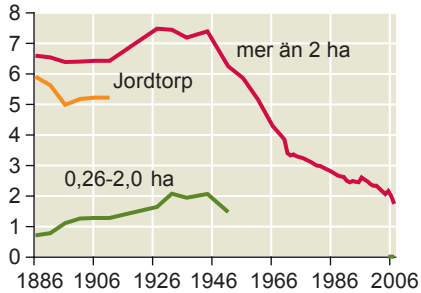

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Rotfrukter har odlats i mycket liten utsträckning i länet jämfört med hela riket, som mest under första halvan av 1900-talet, men då endast 1–3 % av den totala åkerarealen.
- ⇨ Spannmålsodlingen har varit starkt dominerande i länet, upp till så mycket som tre fjärdedelar av den totala arealen under slutet av 1970-talet.
- ⇨ Areal i träda utgjorde drygt en fjärdedel av åkermarken i länet under 1860- och 1870-talen. Därefter sjönk den stadigt under hela 1900-talet för att nå en bottennotering i början av 1980-talet på ca 3 %. Därefter har den återigen stigit.
- ⇨ Oljeväxter började odlas i större utsträckning under 1940-talet och ökade starkt under början av 1970-talet till att täcka ungefär en tiondel av länets areal år 1975. Detta var betydligt mer än riket i stort.

- Övriga växtslag, såsom baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har odlats i samma utsträckning i länet som i riket i helhet. Odlingen var som mest utbredd under slutet av 1940-talet och början av 1950-talet när den täckte ungefär 5 % av den totala åkerarealen i länet.
- Vallodlingen hade en avsevärd utbredning under första hälften av 1900-talet men har till skillnad från riket i stort gått tillbaka och utgjorde endast mellan en femtedel och en sjättedel av den totala arealen i länet under de senaste fyra decennierna.
- Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat sett över hela perioden 1891-2007, från 37 884 ha till 8 127 ha, en minskning med drygt 78 %.
- Betes- och ängsmarkens storlek minskade som mest under 1890-talet och under två första årtiondena på 1900-talet. Nästan två tredjedelar av betesarealen försvann under denna tid.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 1 390 kg/ha till 5 840 kg/ha och för havre från 1 740 kg/ha till 4 600 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- Antalet får har minskat med ca två tredjedelar i länet, från 32 563 till 10 538 under perioden 1866–2007. Antalet företag med får har minskat med ungefär tre fjärdedelar, vilket är något mindre än i riket i stort.
- Antalet svin har mer än femdubblats i länet sedan 1866. Då räknades de till ca 11 651, vilket kan jämföras med 60 733 svin år 2007. Som störst var antalet år 2003, då 70 114.
- De företag i länet som håller svin har minskat drastiskt sedan de redovisades första gången år 1937. Då fanns det 7 753 företag med svin i länet. År 1995 var motsvarande siffra endast 202, en minskning med över 97 %.
- Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från ca 7 820 år 1937 till endast 71 år 2007.
- Antalet hästar i länet har minskat med knappt 2 000 djur under perioden 1866-2004. Som flest var hästarna år 1919, ungefär 25 800. År 2004 var motsvarande siffra 11 800.

Figur 11 D
Antal kor i Västmanlands län 1867–2007

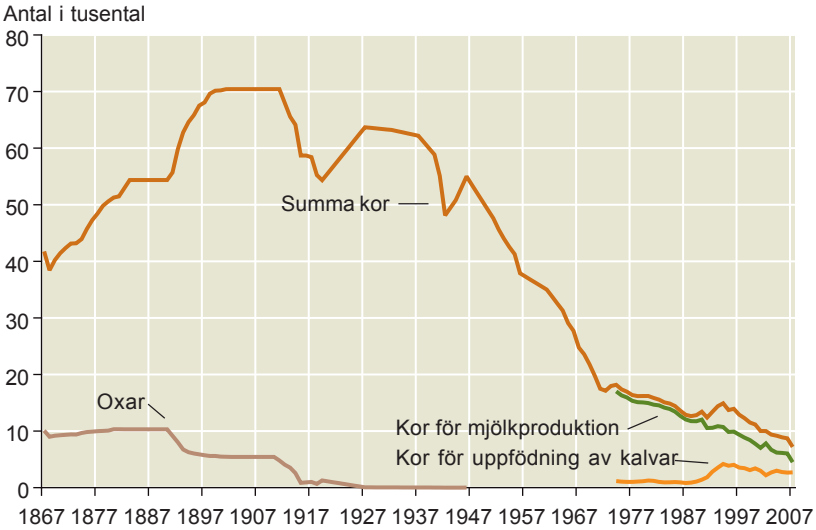

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- Vid slutet av år 1866 fanns det 41 413 kor, 1 687 tjurar och 10 338 oxar i Västmanlands län.
- I juni 2007 fanns 7 202 kor i länet. Av dem var 4 501 kor för mjölkproduktion och 2 701 (37 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- Det fanns flest kor i länet i början av 1900-talet. Då fanns 70 000 kor i länet.
- Under perioden 1870 till 1920 fanns det 3 till 4 och tjurar per 100 kor i länet. Det var ungefär lika många som i riket i genomsnitt.
- Antalet oxar i länet var ungefär 10 000 fram till 1890-talet. Därefter börjar antalet minska.
- Under 1930-talet fanns det 8 283 företag med nötkreatur i Västmanlands län. År 2007 var motsvarande antal 337 företag.
- Det genomsnittliga företaget hade 11,5 nötkreatur år 1937 jämfört med 62,3 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Västmanlands län 1913–2007

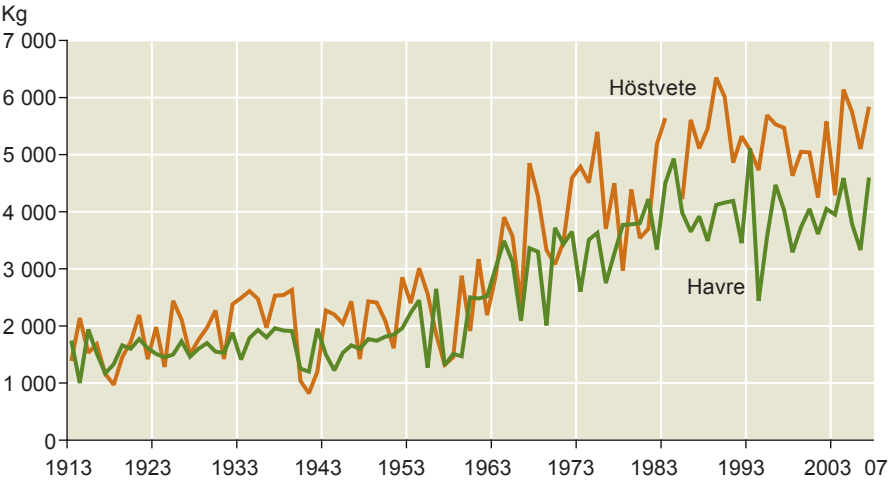

Källa: Tabell 11.3.

Dalarnas län

Länet i riket

Figur 11 B visar hur jordbruket i länet minskat i omfattning i jämförelse med i riket i stort. Andelen företag har minskat från ca 5,8 % under 1880-talet till drygt 3 % under 2000-talet. Under samma period har andelen kor och åkermark minskat till strax över 2 % av rikets totala antal, från nivåer om 5 % respektive 3,3 %. De av rikets svin som funnits i länet var under slutet av 1800-talet ca 3 %. Denna andel minskade fram till 1960-talet och har sedan dess legat på endast 0,5 %. För att sammanfatta har länet svarat för en förhållandevis normalstor andel av företagen men har i övrigt haft en liten jordbruksektor i jämförelse med riket i stort.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Dalarnas län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

Procent

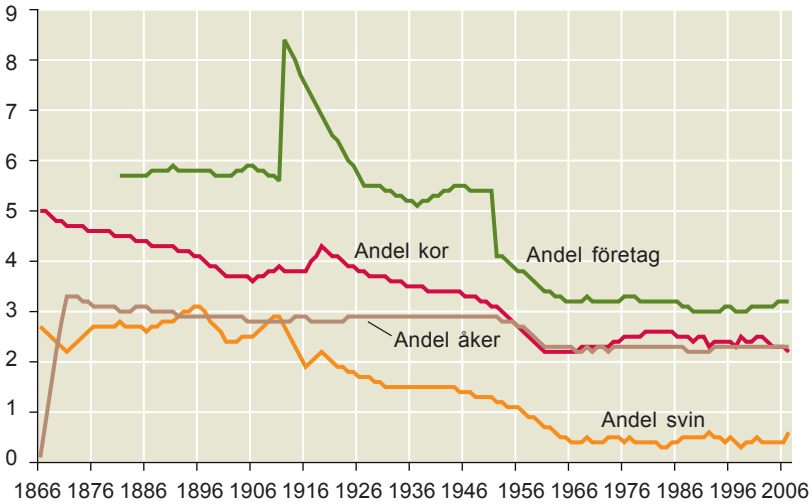

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1886 fanns det 95 462 hektar odlad jord (åkermark) i Dalarnas län. År 1927 hade den ökat med 12 % till 107 364 hektar. År 2007 fanns 61 407 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med knappt 43 %.

Figur 11 A
Areal åkermark i Dalarnas län 1867–2007

Hektar i tusental

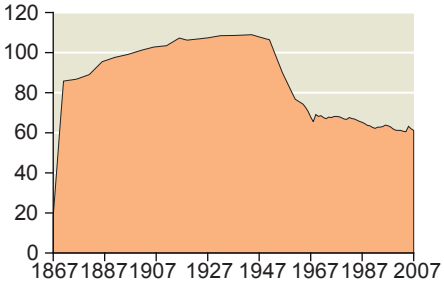

Källa: Tabell 11.1.

- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till mitten av 1940-talet. Det högsta noterade värdet var 108 938 ha år 1944.
- ⇨ Den totala åkerarealen i länet minskade kraftigt under slutet av 1940-talet och hela 1950-talet, från 108 938 ha år 1944 till 76 725 ha år 1961. Detta motsvarar en minskning på drygt 30 %.
- ⇨ Antalet jordtorp var 713 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 13 976 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 13 663. År 1927 fanns det 10 005 företag med mindre än 2 hektar åker och 13 630 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 23 635 företag i länet. Detta antal var 2 315 år 2007.
- ⇨ Antalet företag föll snabbast mellan åren 1956–1961, när antalet minskade med nästan en fjärdedel.
- ⇨ Storleksgruppen 2,1–5,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927. Endast ca en fjortondel av antalet företag återstod i denna grupp år 2007.
- ⇨ Den storleksgrupp som genomgick den största relativa uppgången mellan åren 1927–2007 var företag med över 100 ha. Antalet företag i denna grupp mer än femdubblades från 20 företag till 111. För hela riket har denna grupp mer än fördubblats.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 4,5 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 26,5 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Dalarnas län 1886–2007

Antal i tusental

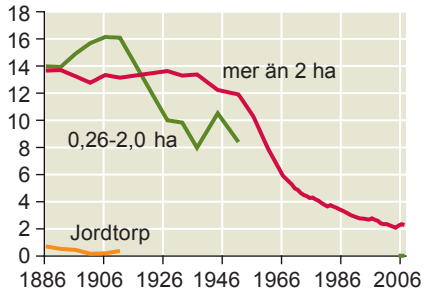

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, har legat på en lägre nivå än i riket i stort under hela perioden 1866–2007. Från 1960-talet och framåt har odlingen varit mycket marginell i länet, endast 1–2 % av åkerarealen.
- ⇨ Spannmål har odlats i stor utsträckning i länet. Som mest har ca hälften av åkerarealen täckts av spannmål, detta under 1970- och 1980-talen.
- ⇨ Vallodlingen har varit mer utbredd i länet än i riket i stort. Som mest täcktes nästan 60 % av åkermarken

av vall, detta år 1951.

- ⇨ Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort med en nedgång fram till slutet av 1980-talet då den återigen började stiga för att utgöra ca en tiondel av länets totala åkerareal under de senaste två decennierna.
- ⇨ Oljeväxter har odlats i mycket sparsam utsträckning i länet jämfört med i riket i helhet, som mest i början på 1980-talet då runt 3–4 % av den totala åkerarealen uppodlades med denna typ av växter.
- ⇨ Övriga växtslag, såsom baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har odlats i mindre utsträckning än i riket som helhet. Under mitten av 1940-talet odlades dessa som mest och utgjorde då ca 5 % av den totala åkermarken i länet.
- ⇨ Betes- och ängsarealen har minskat kraftigare i länet än i riket som helhet. Under de hundra åren mellan 1891 och 1991 minskade betesmarkens storlek med över 96 %.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för höstvete har i länet ökat från 1 370 kg/ha till 5 190 kg/ha och för havre från 1 950 kg/ha till 3 940 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökningar för hektarskördarna i riket som helhet är för höstvete från 2 240 kg/ha till 6 460 kg/ha, och för havre 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får har minskat med mer än fyra femtedelar i länet under perioden 1866–2007, från 81 091 till 14 252. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling och minskat med 85 %.
- ⇨ Antalet svin i länet har endast ändrats marginellt sett över hela perioden 1866–2007 och var ungefär 10 000 i antal vid början och slutet av perioden.
- ⇨ De företag i länet som håller svin har minskat drastiskt sedan de redovisades första gången år 1937. Då fanns det ca 12 300 företag med svin i länet. År 1995 var motsvarande siffra endast 139, en reducering med nästan 99 %.

Figur 11 D
Antal kor i Dalarnas län 1867–2007

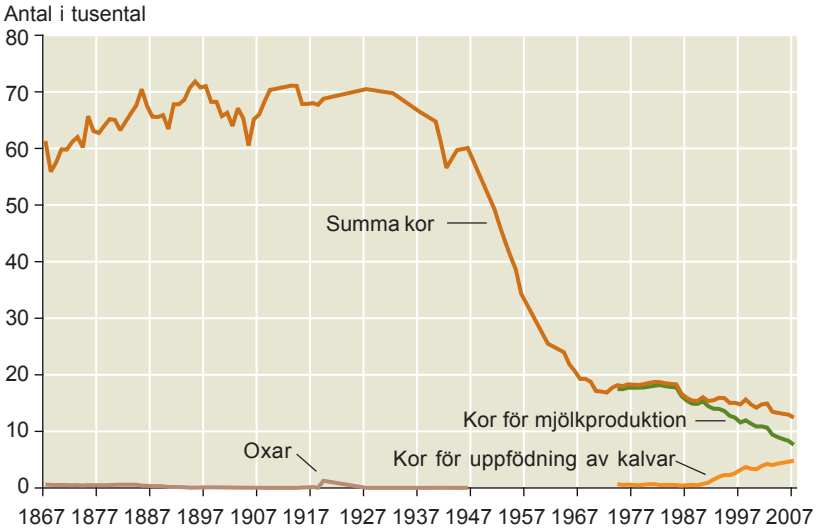

Källa: Tabell 11.4.

- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från ca 7 700 år 1937 till endast 146 år 2007.
- ⇨ Antalet hästar har minskat med knappt 45 % i länet om man jämför 1866 års siffra med den från år 2004.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 62 119 kor, 1 237 tjurar och 634 oxar i Dalarnas län.
- ⇨ I juni 2007 fanns 12 449 kor i länet. Av dem var 7 635 kor för mjölkproduktion och 4 814 (39 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet i början av 1900-talet och under 1930-talet. Då fanns ungefär 70 000 kor i länet.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar ökade i antal under slutet av 1980-talet fram till år 2007.
- ⇨ Under perioden 1870 till 1920 fanns det ungefär 2 tjurar per 100 kor i länet. Det var lite färre än i riket i genomsnitt.
- ⇨ Oxarna har varit mycket fåtaliga i länet, som flest 634 djur år 1866.
- ⇨ Under 1930-talet fanns det 18 350 företag med nötkreatur i Dalarnas län. År 2007 var motsvarande antal 691 företag.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 4,9 nötkreatur år 1937 jämfört med 51,5 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Dalarnas län 1913–2007

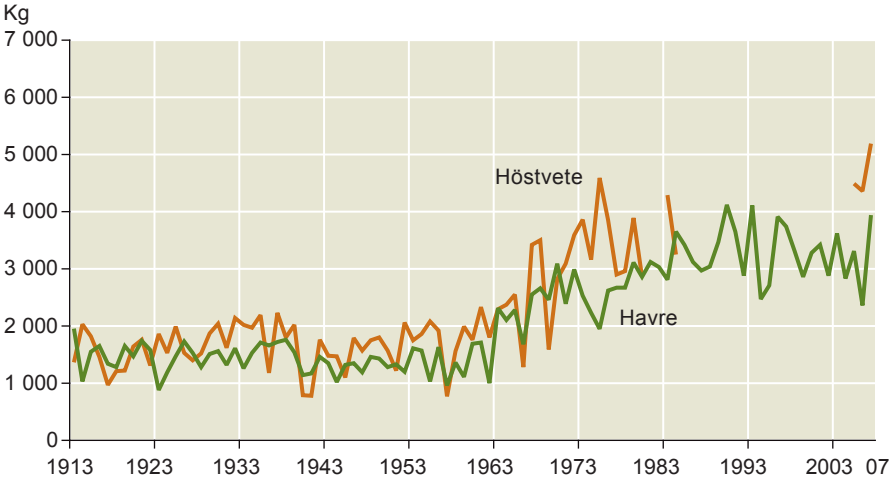

Källa: Tabell 11.3.

Gävleborgs län

Länet i riket

Figur 11 B illustrerar hur utvecklingen för jordbruket i länet varit nedåtgående. Andelen svin har minskat från som mest ca 3,5 % under 1880-talet till endast 0,5 % under 2000-talet. Andelen åkermark i länet, som år 1866 var ca 3,3 % av rikets, har minskat till omkring 2,6 % under 2000-talet. Även andelen kor har minskat under samma period, från 4 % av rikets antal till drygt 3,5 %. Andelen företag har legat förhållandevis konstant kring 4 % sedan 1920-talets mitt. Sammantaget pekar utvecklingen på ett stadigt avtagande jordbruk, där framförallt djurhållningen gått tillbaka i jämförelse med riket.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Gävleborgs län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

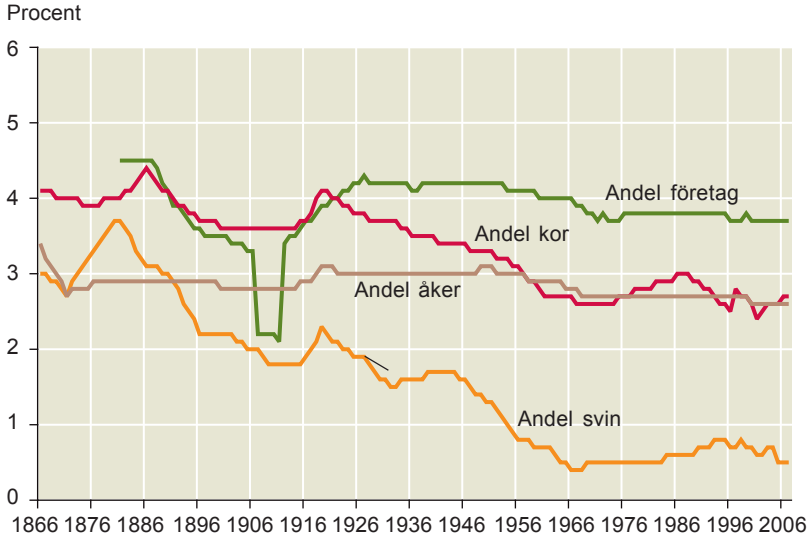

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1866 fanns det 72 657 hektar odlad jord (åkermark) i Gävleborgs län. År 1927 hade den ökat med 55 % till 112 953 hektar. År 2007 fanns 68 438 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med 39 %.

Figur 11 A
Areal åkermark i Gävleborgs län 1867–2007

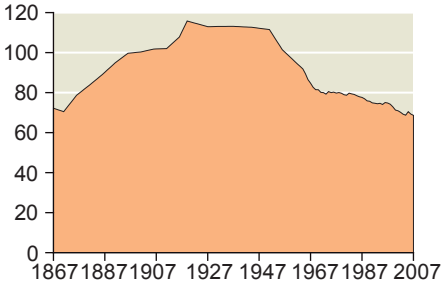

Källa: Tabell 11.1.

- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till slutet av 1910-talet, varefter den har minskat stadigt. Det högsta värdet för länet redovisades år 1919 med 115 815 ha.
- ⇨ Den totala åkerarealen i länet minskade kraftigt under 1950- och 1960-talet, från 111 521 ha år 1951 till 81 488 år 1969. Detta motsvarar en minskning på drygt 27 %.
- ⇨ Antalet jordtorp var 6 773 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 5 327 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 10 955. År 1927 fanns det 5 453 företag med mindre än 2 hektar åker och 12 733 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 18 186 företag i länet.
- ⇨ Antalet företag var 2 676 år 2007. Det innebär att antalet företag har minskat med 85 % sedan år 1927.
- ⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med nästan 40 %.
- ⇨ Den storleksgrupp som genomgick den största relativa uppgången mellan åren 1927–2007 var företag med över 100 ha. Denna grupp har mer än sexdubblats från 18 företag till 113. För hela riket har denna grupp mer än fördubblats.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 6,2 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 25,6 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Gävleborgs län 1886–2007

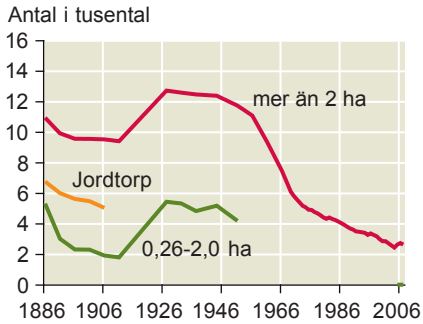

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, har legat på en lägre nivå än i riket i stort. Från mitten av 1960-talet och framåt har odlingen varit mycket marginell, endast 1–2 % av åkerarealen.
- ⇨ Vallodlingen har varit starkt dominerande i länet under hela perioden 1866-2007 då den täckte 45–65 % av den totala åkerarealen. Detta är en större andel än i riket som helhet.
- ⇨ Andelen areal som legat i träda har varit förhållandevis liten i länet i jämförelse med riket i stort. Dock märks en uppgång under de senaste tjugo åren.
- ⇨ Oljeväxter har endast odlats på

någon enstaka hundradel av den totala åkermarken i länet.

- ⇨ Övriga växtslag, som baljväxter, köksväxter och fruktträd har odlats på endast några få procent av den totala åkermarken i länet. Detta är lägre än i riket som helhet.
- ⇨ Spannmålsodlingen har varit betydande i länet och utgjort kring en tredjedel av den totala åkermarken, vilket dock är mindre än riket i stort.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat kraftigt sett över hela perioden 1891–2007, från 72 905 ha till 6 729 ha, en nedgång med över 90 %.
- ⇨ Betes- och ängsmarken var som störst under början av 1900-talet. Högsta noterade värdet är 78 348 ha från år 1906.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för havre har i länet ökat från 1 730 kg/ha till 2 730 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökning för hektarskörden i riket som helhet är 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha. Hektarskörden för höstvete redovisades fram till år 1977. Den ökade från 1 470 kg/ha till 2 530 kg/ha under perioden 1913–1977, att jämföra med riket i stort där den ökade från 2 240 kg/ha till 4 110 kg/ha under samma tid.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får har minskat från 57 191 till 14 469 i länet under perioden 1866–2007, en reduktion med ca 75 %. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling med en minskning på över 90 %.
- ⇨ Antalet svin har minskat med drygt en fjärdedel i länet under perioden 1866–2007, från ca 11 700 till drygt 8 600.
- ⇨ De företag i länet som håller svin har minskat drastiskt sedan de redovisades första gången år 1937. Då fanns det 13 099 företag med svin i länet. År 1995 var motsvarande siffra endast 225, en minskning med över 98 %.
- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från ca 9 200 år 1937 till endast 144 år 2007.
- ⇨ Antalet hästar har minskat med nästan 40 % i länet om man jämför 1866 års siffra med den från år 2004.

Figur 11 D
Antal kor i Gävleborgs län 1867–2007

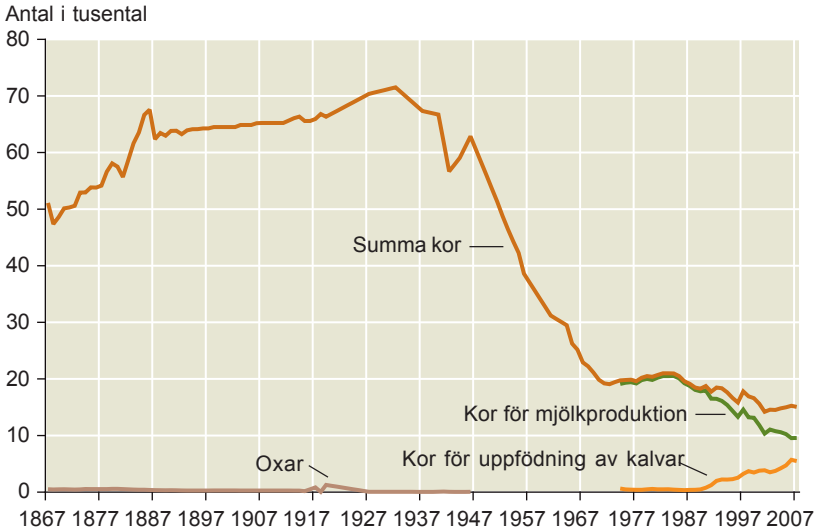

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 51 177 kor, 1 425 tjurar och 514 oxar i Gävleborgs län.
- ⇨ I juni 2007 fanns 15 054 kor i länet. Av dem var 9 566 kor för mjölkproduktion och 5 488 (36 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under perioden 1927–1932. Då fanns ungefär 70 000 kor i länet.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar har ökat i antal sedan slutet av 1980-talet.
- ⇨ Under perioden 1876 till 1916 fanns det mellan 2 och 3 tjurar per 100 kor i länet. Det var lika många som i riket i genomsnitt.
- ⇨ Det har funnits få oxar i länet, som mest runt 500 stycken.
- ⇨ Under 1930-talet fanns det 16 105 företag med nötkreatur i Gävleborgs län. År 2007 var motsvarande antal 819 företag.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 5,8 nötkreatur år 1937 jämfört med 52,2 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Gävleborgs län 1913–2007

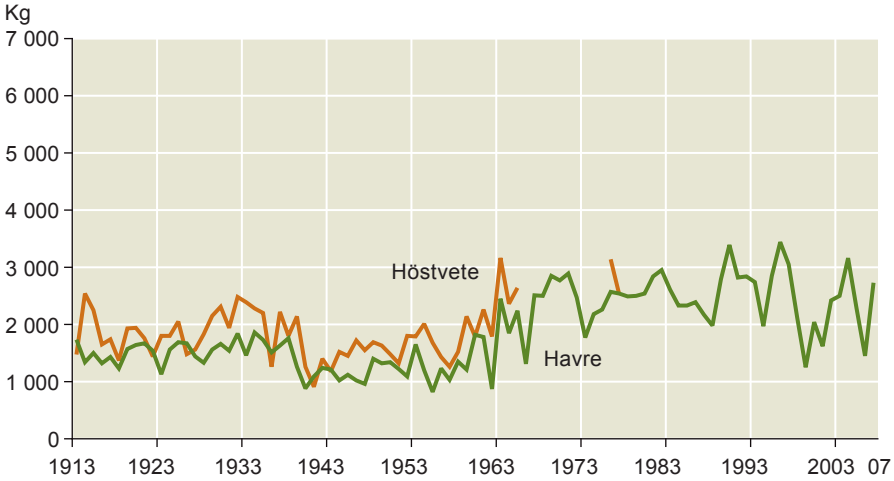

Källa: Tabell 11.3.

Västernorrlands län

Länet i riket

Figur 11 B visar att andelen företag i länet ökade fram till början av 1950-talet. Därefter följde en stadigt nedåtgående trend. Andelen kor som länet svarat för har följt en liknande utveckling men ej varit högre än som mest 4,5 % under 1950-talet. Därefter minskade denna andel till ca 2,4 % under 2000-talet. Den andel av rikets åkerareal som fanns i länet var år 2007 strax under 2 %, vilket är ungefär likvärdigt med situationen på 1860-talet. Andelen svin har varit förhållandevis låg i länet, under 1 % sedan mitten av 1950-talet. Sammantaget pekar denna statistik på att omfattningen av jordbruket i Västernorrlands län varit förhållandevis liten i relation till riket i stort.

Figur 11 A
Areal åkermark i Västernorrlands län 1881–2007

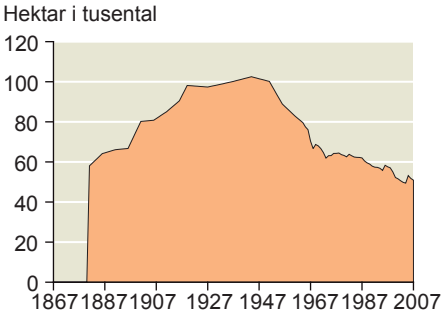

Källa: Tabell 11.1.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Västernorrlands län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

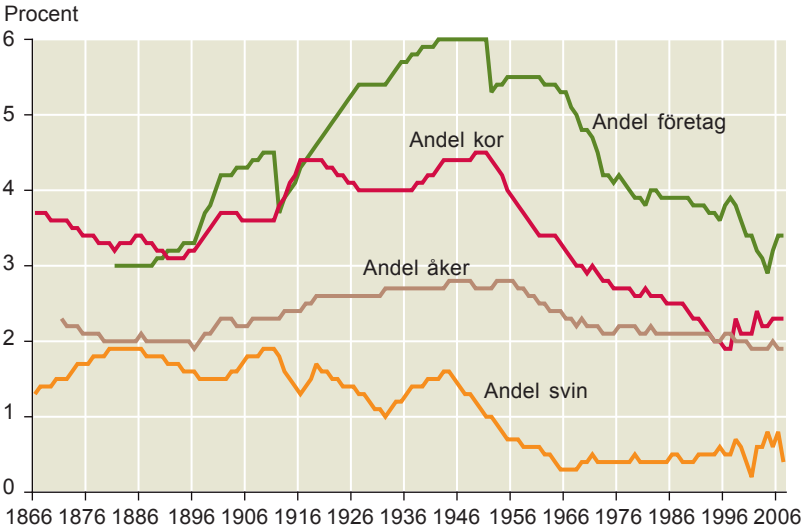

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1886 fanns det 64 143 hektar odlad jord (åkermark) i Västernorrlands län. År 1927 hade den ökat till 97 364 hektar. År 2007 fanns 50 796 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med 48 %.
- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till mitten av 1940-talet. Det högsta noterade värdet var 102 508 ha år 1944.
- ⇨ Antalet jordtorp var 6 885 år 1886. Samma år var antalet brukningsdelar under 2 hektar åkermark 1 033 och antalet brukningsdelar över 2 hektar åker 6 486. År 1927 fanns det 8 684 företag med mindre än 2 hektar åker och 14 361 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 23 045 företag i länet.
- ⇨ Antalet företag var 2 448 år 2007. Det innebär en minskning med 89 % sedan år 1927.
- ⇨ Det totala antalet företag har minskat stadigt sedan början av 1950-talet. Nedgången började redan på 1920-talet för riket i stort. Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när det reducerades med mer än 40 %.
- ⇨ Storleksgruppen 2,1–5,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927. Endast ca en tiondel av antalet företag återstod i denna grupp år 2007.
- ⇨ Den storleksgrupp som genomgick den största relativa uppgången mellan åren 1927–2007 var företag med över 100 ha. Den hade ökat med 2 000 % från 4 företag till 84.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 4,2 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 20,8 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Västernorrlands län 1886–2007

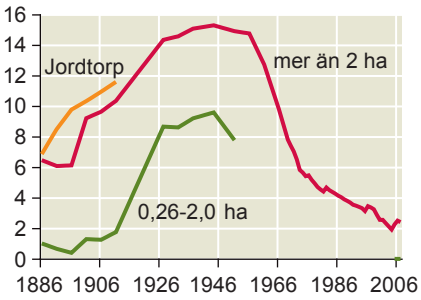

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Odlingen av rotfrukter, främst potatis, har legat på en något lägre nivå än i riket som helhet. Från början av 1980-talet har odlingen varit mycket marginell och täckt endast någon procent av den totala åkerarealen.
- ⇨ Vallodlingen har varit starkt dominerande i länet under hela perioden 1866-2007 då den täckte 50–70 % av den totala åkerarealen. Detta är en mycket större andel än i riket som helhet.
- ⇨ Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort men legat på en lägre nivå i jämförelse med den totala åkerarealen i länet. En uppgång noteras

under det senaste decenniet.

- ⇨ Oljeväxter har inte odlats i någon nämnvärd utsträckning i länet.
- ⇨ Övriga växtslag, som baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har odlats i något mindre utsträckning än i riket som helhet. Under slutet av 1940-talet och början av 1950-talet odlades dessa som mest när de utgjorde ca 5 % av den totala åkermarken i länet.
- ⇨ Spannmålsodlingen har inte haft en lika betydande utbredning i länet som i riket i stort, men har fortfarande täckt mellan en tredjedel och en fjärdedel av den totala åkermarken.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat sett över hela perioden 1891–2007, från 82 000 ha till 3 128 ha, en nedgång med över 96 %.
- ⇨ Betes- och ängsmarken minskade som mest under slutet av 1800-talet. Från 1891 till 1901 minskade betesarealen med nästan hälften.

Hektarskördar för höstvete och havre

Länets genomsnittliga hektarskörd för havre redovisades senast år 1990. Den hade då ökat från 1 740 kg/ha år 1913 till 2 860 kg/ha. Skörden för höstvete redovisades under perioden 1917–1963. Den ökade då från 1 740 kg/ha till 2 890 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får har minskat från 58 347 till 8 292 i länet under perioden 1866–2007, en reduktion med ca 86 %. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling med en minskning på knappt 94 %.
- ⇨ Antalet svin har ökat något i länet länet sedan 1866. Då räknades de till 5 172 djur, att jämföra med 6 926 år 2007.
- ⇨ De företag i länet som håller svin har nästan helt försvunnit sedan de redovisades första gången år 1937. Då fanns det nästan 20 000 företag med svin i länet. År 1995 var motsvarande siffra endast 187, vilket motsvarar en reducering med mer än 99 %.

Figur 11 D
Antal kor i Västernorrlands län 1867–2007

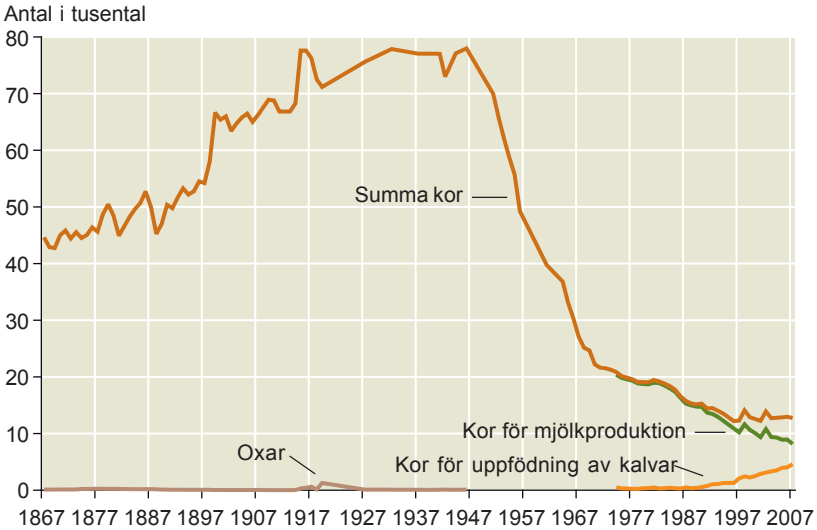

Källa: Tabell 11.4.

- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från ca 11 500 år 1937 till endast 113 år 2007.
- ⇨ Antalet hästar mer än halverades i länet under perioden 1866–2004, från ca 14 900 till 7 200 djur.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 45 459 kor, 1 462 tjurar och 107 oxar i Västernorrlands län.
- ⇨ I juni 2007 fanns 12 739 kor i länet. Av dem var 8 153 kor för mjölkproduktion och 4 586 (36 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under perioden under 1930-talet. Då fanns ungefär 77 000 kor i länet.
- ⇨ Antalet kor ökade under perioden 1870 till början av 1940-talet. Därefter minskade antalet kraftigt under 1950- talet och 1960-talet.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar har ökat från 1980-talet och fram till idag.
- ⇨ Under perioden 1876 till 1911 fanns det mellan 2 och 4 och tjurar per 100 kor i länet. Det var ungefär lika många som i riket i genomsnitt.
- ⇨ Det har funnits få oxar i länet, som flest ett par hundra.
- ⇨ Under 1930-talet fanns det 22 514 företag med nötkreatur i Västernorrlands län. År 2007 var motsvarande antal 704 företag.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 4,7 nötkreatur år 1937 jämfört med 47,3 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Västernorrlands län 1913–2007

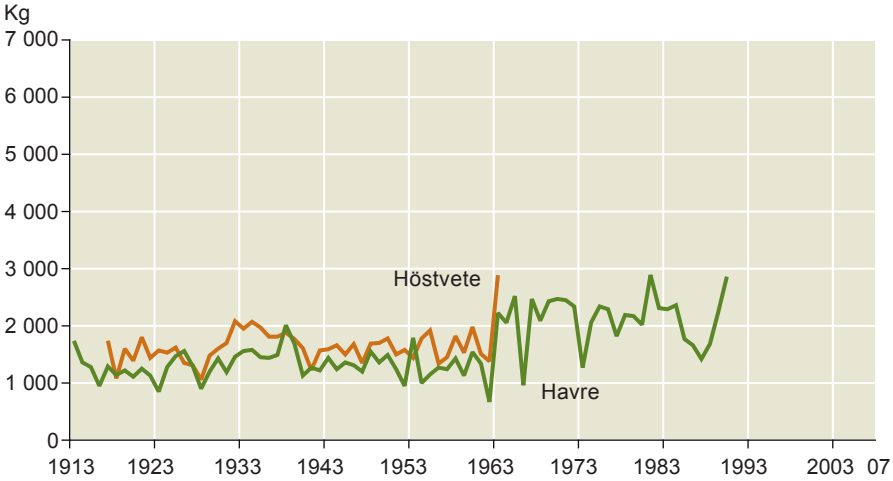

Källa: Tabell 11.3.

Jämtlands län

Länet i riket

Figur 11 B åskådliggör att statistiken för jordbruksföretagen i länet var av dålig kvalitet fram till sekelskiftet. Därefter ökade andelen av rikets företag som fanns i länet till som mest knappt 4 %, men har sedan 1950-talet minskat, till strax under 3 % under 2000-talet. Andelen åker i länet har varit liten, mellan 1–2 % under större delen av perioden sedan 1866. Andelen svin har sedan början av 1900-talet varit under 1 % och på senare år mer eller mindre försumbar. Andelen kor var omkring 3 % under 1860-talet men har minskat till ca 2,5 %. Sammanfattningsvis pekar denna statistik på en minskande jordbrukssektor i länet, sett i relation till riket. Där djurhållning, framförallt av svin, har förekommit i förhållandevis liten skala.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Jämtlands län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

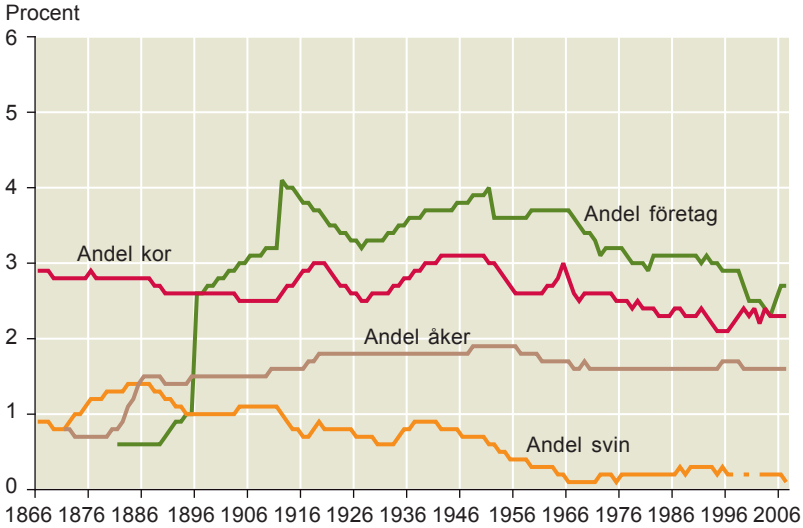

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1886 fanns det 47 999 hektar odlad jord (åkermark) i Jämtlands län. År 1927 hade den ökat med 38 % till 66 046 hektar. År 2007 fanns 42 437 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med 36 %.

Figur 11 A
Areal åkermark i Jämtlands län 1876–2007

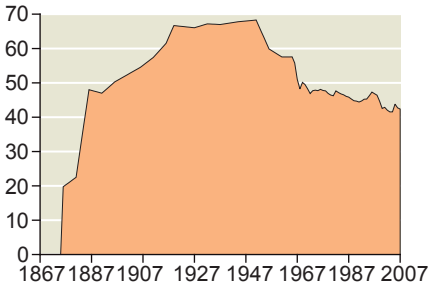

Källa: Tabell 11.1.

- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till början av 1950-talet. Därefter har den minskat i ungefär samma takt som riket i stort.
- ⇨ År 1927 fanns det 4 316 företag med mindre än 2 hektar åker och 9 556 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 13 872 företag i länet.
- ⇨ Antalet företag var 1 943 år 2007. Det innebär att antalet minskade med 86 % mellan åren 1917 och 2007.
- ⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med nästan 40 %.
- ⇨ De tre största storleksgrupperna hade sina högsta värden under 1990-talet och 2000-talet. Detta är senare än riket i stort där topparna för dessa grupper ligger under 1980-, 1990- och 2000-talen.
- ⇨ Den storleksgrupp som genomgick den största relativa uppgången mellan åren 1927–2007 var företag med över 100 ha. Den ökade från 0 företag år 1927 till 83 år 2007.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har ökat som kraftigast under det senaste decenniet med en ökning från 36 till 83 företag sedan år 1999.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 4,8 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 21,8 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Jämtlands län 1886–2007

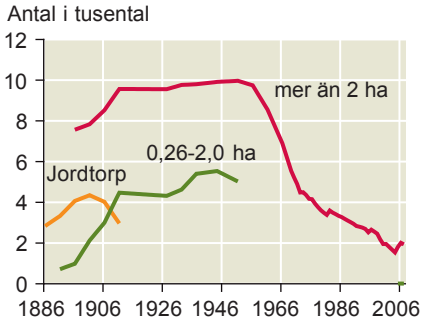

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Rotfrukter odlades i en ganska liten utsträckning i länet kring 1900-talets början. Odlingen har sedan dess gått tillbaka och täcker sedan millennieskiftet endast en marginell andel av den totala åkermarken.
- ⇨ Vallodlingen har varit starkt dominerande i länet under hela perioden 1866–2007, då den täckte 50–70 % av den totala åkerarealen. Detta är en mycket större andel än i riket som helhet.
- ⇨ Andelen areal som legat i träda har varit mycket lägre i länet än i riket i stort. En svag uppgång har dock

skett sedan slutet av 1960-talet.

- ⇨ Oljeväxter har inte odlats i någon nämnvärd utsträckning i länet.
- ⇨ Övriga växtslag, som baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd hade sin största utbredning under tiden 1919–1956 när de utgjorde kring 6–7 % av den totala åkermarken.
- ⇨ Spannmålsodlingen har inte haft en lika betydande utbredning i länet som riket i stort, men har fortfarande täckt mellan en femtedel och en sjättedel av den totala åkermarken.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat sett över hela perioden 1896–2007, från 37 645 ha till 14 084 ha, en nedgång med över 62 %.
- ⇨ Om man bortser från de iögonfallande höga värdena för betes- och ängsmark under slutet av 1800-talet, så var arealen störst under 1920-talet, då 41 149 ha noterades år 1927.

Hektarskördar för höstvete och havre

Länets genomsnittliga hektarskörd för havre redovisades senast år 1982. Den hade då ökat från 1 980 kg/ha år 1913 till 2 460 kg/ha. Skörden för höstvete redovisades under perioden 1917–1962. Den minskade då från 2 000 kg/ha till 1 200 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får har minskat kraftigt från 68 500 till 10 200 i länet under perioden 1866–2007, en reducering med ca 85 %. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling med en minskning på knappt 94 %.
- ⇨ Svinstammen har varit liten i länet under hela perioden 1866–2007, generellt under 10 000 djur.
- ⇨ De företag i länet som håller svin har minskat avsevärt sedan de redovisades första gången år 1937. Då fanns det nästan 8 600 företag med svin i länet. År 1995 var motsvarande siffra endast 103, vilket motsvarar en reducering med knappt 99 %.
- ⇨ Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från ca 6 900 år 1937 till endast 84 år 2007.
- ⇨ Antalet hästar mer än halverades i länet under perioden 1866–2004, från ca 12 700 till 5 400 djur.

Figur 11 D
Antal kor i Jämtlands län 1867–2007

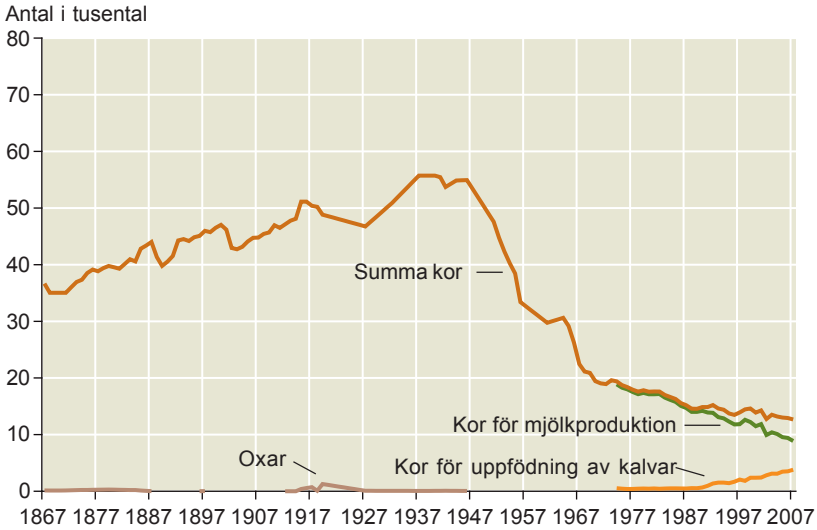

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 36 110 kor, 1 656 tjurar och 136 oxar i Jämtlands län.
- ⇨ I juni 2007 fanns 12 668 kor i länet. Av dem var 8 868 kor för mjölkproduktion och 3 800 (30 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under 1930-talet. Då fanns ungefär 53 000 kor i länet.
- ⇨ Antalet kor ökade under perioden 1870 till början av 1940-talet. Därefter minskade antalet kraftigt under 1950- och 1960-talen.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar har ökat från 1980-talet och fram till idag.
- ⇨ Under perioden 1876 till 1911 fanns det mellan 2 och 5 och tjurar per 100 kor i länet. Det var lite fler än i riket i genomsnitt.
- ⇨ Det har funnits få oxar i länet, som flest strax under 400.
- ⇨ Under 1930-talet fanns det 17 569 företag med nötkreatur i Jämtlands län. År 2007 var motsvarande antal 604 företag.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 4,6 nötkreatur år 1937 jämfört med 55,1 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Jämtlands län 1913–2007

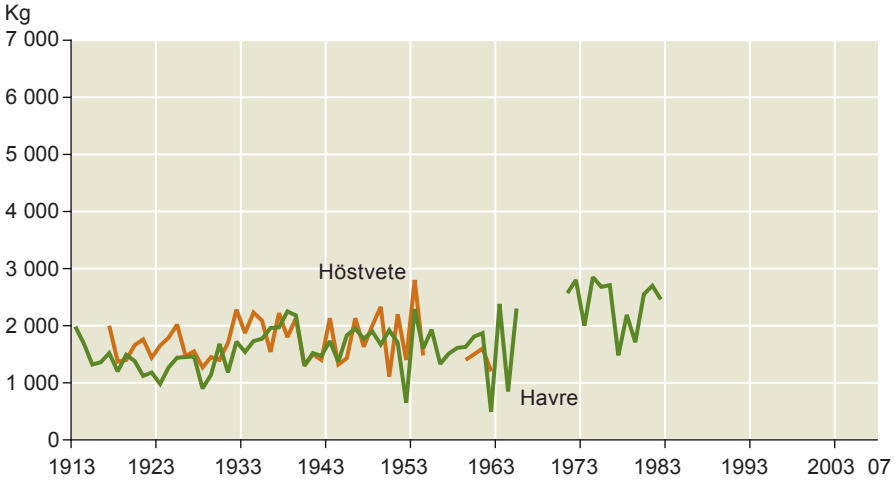

Källa: Tabell 11.3.

Västerbottens län

Länet i riket

Figur 11 B illustrerar att jordbruks-sektorn i länet expanderade fram till 1960-talet. Därefter har utvecklingen varit nedåtgående för alla de variabler som redovisas i figuren. Sedan 1960-talet har andelen företag i länet minskat från ca 8 % till knappt 4 %. Andelen kor har minskat från drygt 5,5 % till knappt 3 %. Även andelen åker har legat strax under 3 % sedan millennieskiftet. Den andel av riket svin som återfunnits i länet har varit liten, generellt mellan 1–2 %. Sammanfattningsvis har jordbrukssektorn minskat kraftigt i jämförelse med riket under det senaste halvseklet.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Västerbottens län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

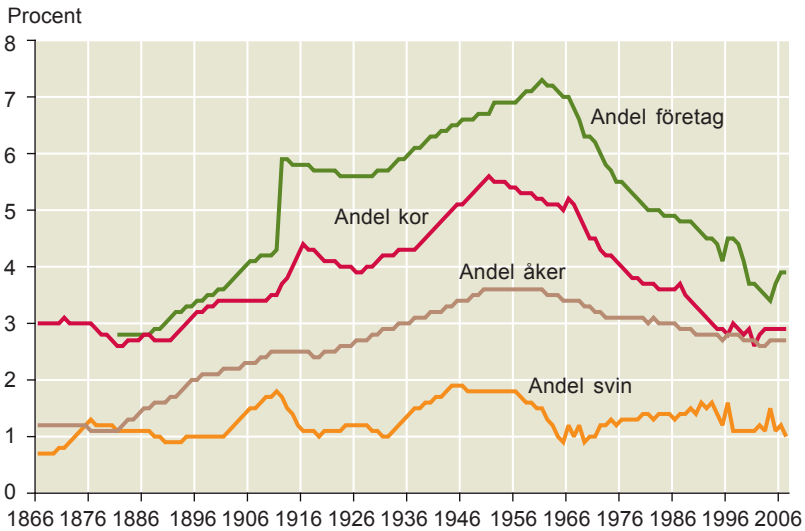

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1886 fanns det 46 948 hektar odlad jord (åkermark) i Västerbottens län. År 1927 hade den ökat med 114 % till 100 521 hektar. År 2007 fanns 71 515 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med 29 %.

Figur 11 A
Areal åkermark i Västerbottens län 1876–2007

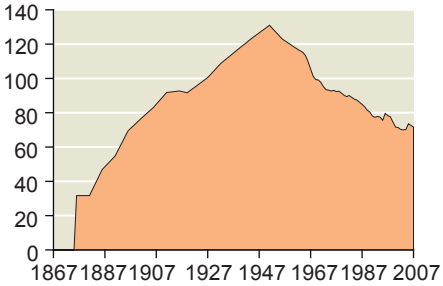

Källa: Tabell 11.1.

- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till början av 1950-talet. Det högsta värdet för länet redovisades år 1951 med 130 989 ha.
- ⇨ År 1927 fanns det 7 833 företag med mindre än 2 hektar åker och 15 922 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 23 755 företag i länet.
- ⇨ Antalet företag var 2 817 år 2007. Det är en minskning med 88 % sedan år 1927.
- ⇨ Det totala antalet företag har minskat stadigt sedan början av 1950-talet. Nedgången började redan på 1920-talet för riket i stort.
- ⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet reducerades med mer än 40 %.
- ⇨ Storleksgruppen 2,1–5,0 ha har genomgått den största relativa minskningen sedan år 1927. Endast ungefär en tolftedel av antalet företag återstod i denna grupp år 2007.
- ⇨ Den storleksgrupp som genomgick den största relativa uppgången mellan åren 1927–2007 var företag med över 100 ha. Den ökade från 1 företag år 1927 till 149 år 2007. Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha ökade som kraftigast, från 54 till 149 företag, under perioden 1995–2007.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 4,2 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 25,4 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Västerbottens län 1886–2007

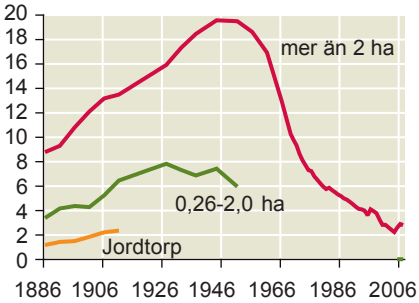

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Rotfrukter odlades i en ganska liten utsträckning i länet kring 1900-talets början. Odlingen har sedan dess gått tillbaka och täcker numera endast en marginell andel av den totala åkermarken.
- ⇨ Vallodlingen har varit starkt dominerande i länet då den täckt 60–75 % av den totala åkerarealen från slutet av 1800-talet och framåt. Detta är betydligt mer än i riket i stort.
- ⇨ Areal i träda har följt utvecklingen för riket i stort med en nedgång fram till slutet av 1980-talet då den återigen började öka för att utgöra ca 10–15 % av länets totala åkerareal

under de senaste två decennierna.

- ⇨ Oljeväxter har inte odlats i någon nämnvärd utsträckning i länet.
- ⇨ Övriga växtslag, som baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har odlats i mycket liten utsträckning i länet. Som mest under slutet av 1940-talet och under 1950-talet när de utgjorde 5–6 % av den totala åkerarealen.
- ⇨ Spannmålsodlingen har haft en mindre betydande utbredning i länet än i riket i stort. Den har dock utgjort från en sjättedel till en tredjedel av den totala åkermarken.
- ⇨ Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat sett över hela perioden 1891–2007, från 112 400 ha till 2 639 ha, en nedgång med drygt 98 %.
- ⇨ Betes- och ängsmarken var som störst under mitten av 1910-talet. Högsta noterade värdet är 244 238 ha från 1916.

Hektarskördar för höstvete och havre

Hektarskörden för havre har i länet ökat från 1 570 kg/ha till 2 450 kg/ha mellan åren 1913 och 2007. Motsvarande ökning för hektarskördarna i riket är 1 780 kg/ha till 4 370 kg/ha. Skörden för höstvete redovisades under perioden 1914–1958. Den minskade då från 2 100 kg/ha till 1 200 kg/ha. I riket i stort ökade höstveteskörden under samma period från 2 130 kg/ha till 2 420 kg/ha.

Fakta om husdjur

- ⇨ Antalet får har minskat kraftigt från 60 700 till 8 500 i länet under perioden 1866–2007, en reducering med ca 86 %. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling med en minskning på knappt 97 %.
- ⇨ Antalet svin har ökat i länet, från en mycket låg nivå på under 5 000 djur under 1860-talet till som mest ca 37 300 svin år 1981.
- ⇨ Antalet företag med höns har minskat till endast 80 år 2007, detta från ett antal på nästan 7 700 under 1930-talet.
- ⇨ Antalet hästar i länet har minskat med knappt 1 300 djur under perioden 1866–2004. Som flest var hästarna år 1916, ungefär 20 600. År 2004 var motsvarande siffra 8 800.

Figur 11 D
Antal kor i Västerbottens län 1867–2007

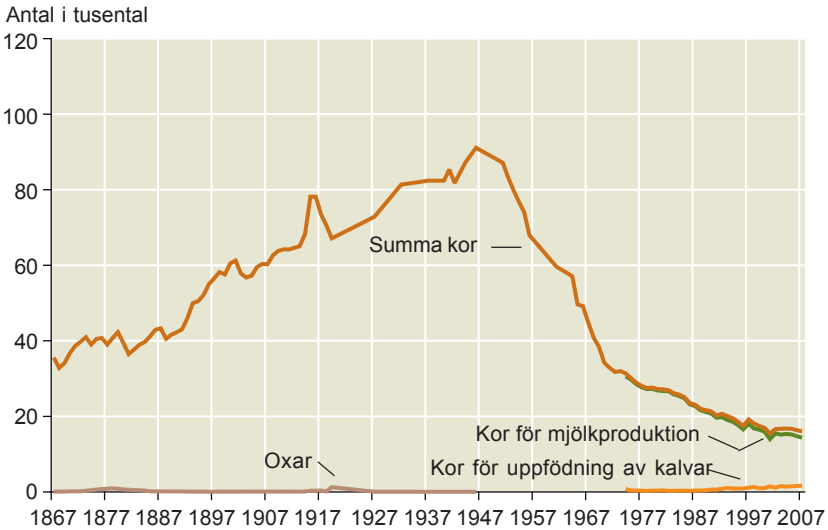

Källa: Tabell 11.4.

Fakta om kor

- ⇨ Vid slutet av år 1866 fanns det 36 788 kor, 1 093 tjurar och knappt 127 oxar i Västerbotten län.
- ⇨ I juni 2007 fanns 16 009 kor i länet. Av dem var 14 361 kor för mjölkproduktion och 1 648 (10 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar. Detta innebar att Västerbotten och Norrbotten var de två län med lägst andel kor för uppfödning av kalvar i riket.
- ⇨ Det fanns flest kor i länet under 1930-talet, ungefär 82 000.
- ⇨ Antalet kor ökade under perioden 1870 till början av 1940-talet. Däreftter minskade antalet kraftigt under 1950- och 1960-talen.
- ⇨ Kor för uppfödning av kalvar har inte ökat i samma takt som i riket i övrigt under 1980-talet.
- ⇨ Under perioden 1876 till 1911 fanns det mellan 3 och 4 och tjurar per 100 kor i länet. Det var lite fler än i riket i genomsnitt.
- ⇨ Det har funnits få oxar i länet.
- ⇨ Under 1930-talet fanns det 24 076 företag med nötkreatur i Västerbotten län. År 2007 var motsvarande antal 715 företag.
- ⇨ Det genomsnittliga företaget hade 4,6 nötkreatur år 1937 jämfört med 61,8 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Västerbottens län 1913–2007

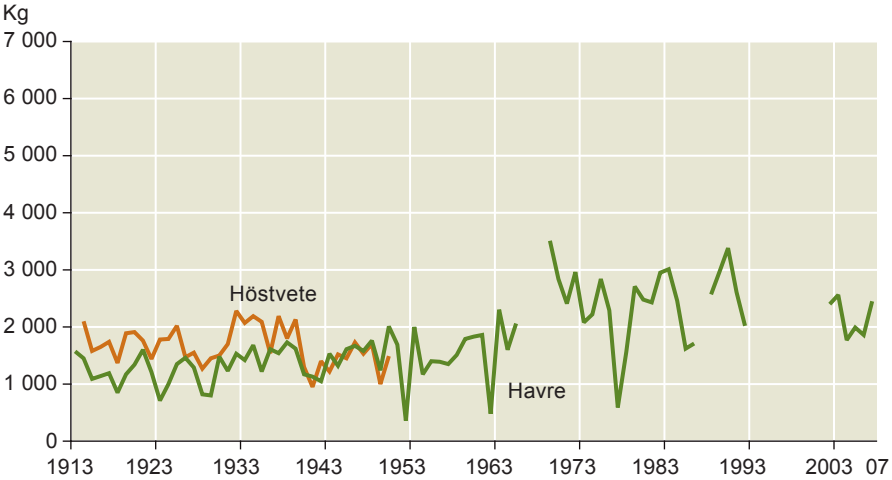

Källa: Tabell 11.3.

Norrbottens län

Länet i riket

Figur 11 B åskådliggör att jordbruks-sektorn varit förhållandevis liten i länet under hela perioden 1866–2007. Andelen av rikets företag som återfanns i länet ökade till som mest ca 5 % under 1940-talet men har därefter minskat drastiskt till omkring 2 % under senare år. Andelen kor har följt ungefär samma utveckling med som mest ca 3,5 % under 1950-talet. En minskning inträdde sedan till omkring 1,5 % under 2000-talet. Andelen åker ökade under 1900-talets första hälft. Därefter minskade den något igen för att sedan början av 1970-talet vara omkring 1,5 % av rikets totala areal. Andelen svin i länet har varit försumbar. Sammantaget målar detta upp en bild av en jordbruks-sektor som expanderade under 1900-talets första hälft men sedan dess krympt till en i relation till riket marginell omfattning.

Figur 11 B
Andel svin, kor, åker och företag i Norrbottens län i förhållande till antalet svin, kor, åker och företag i riket 1866–2007

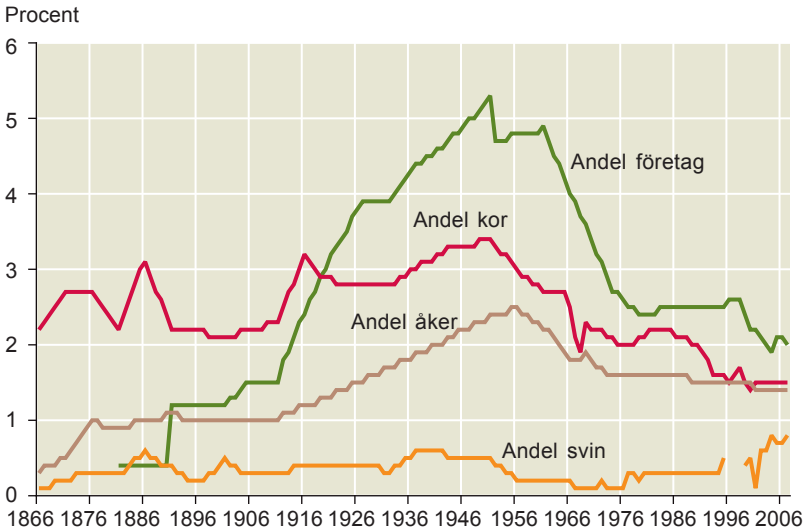

Källa: Tabell 11.1, 11.4 och 11.7.

Figur 11 A
Areal åkermark i Norrbottens län 1867–2007

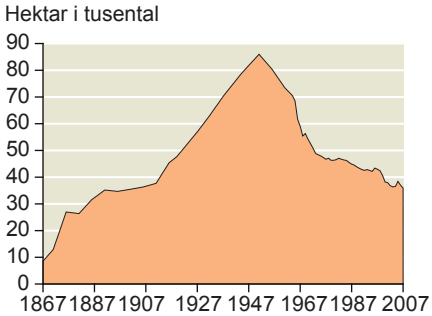

Källa: Tabell 11.1.

Fakta om företag och åkermark

- ⇨ År 1886 fanns det 31 600 hektar odlad jord (åkermark) i Norrbottens län. År 1927 hade den ökat med 80 % till 56 962 hektar. År 2007 fanns 35 826 hektar i länet. Det innebär att under de senaste 80 åren har arealen minskat med 37 %.
- ⇨ Den totala åkerarealen ökade fram till början av 1950-talet. Det högsta värdet för länet redovisades år 1951 med 86 007 ha.
- ⇨ År 1927 fanns det 7 800 företag med mindre än 2 hektar åker och 8 898 företag med mer än 2 hektar åker i länet. År 1927 fanns totalt 16 698 företag i länet.
- ⇨ Antalet företag var 1 472 år 2007. Det innebär en minskning på 91 % sedan år 1927.
- ⇨ Det totala antalet företag har minskat stadigt sedan början av 1950-talet. Nedgången började redan på 1920-talet för riket i stort.
- ⇨ Antalet företag minskade mest under 1960-talet, när antalet mer än halverades.
- ⇨ Den storleksgrupp som genomgick den största relativa uppgången mellan åren 1927–2007 var företag med 50,1–100,0 ha. Den ökade från 1 företag år 1927 till 147 år 2007.
- ⇨ Antalet företag i storleksgruppen över 100 ha har ökat stadigt över hela perioden, från 2 företag år 1927 till 72 företag år 2007. Denna grupp har mer än fördubblats i riket i stort.
- ⇨ Medelstorleken på den brukade arealen vid varje företag var år 1927 ca 3,4 ha. År 2007 hade denna siffra stigit till ca 24,3 ha.

Figur 11 C
Antal brukningsenheter inom storleksgrupper (hektar åker) i Norrbottens län 1886–2007

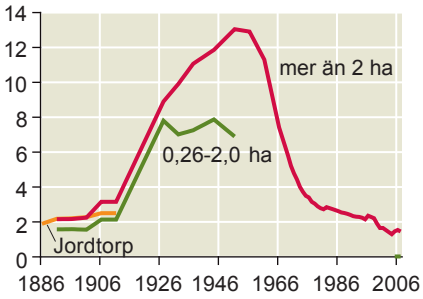

Källa: Tabell 11.7.

Fakta om markanvändning

- ⇨ Rotfrukter, främst potatis, har odlats i en utsträckning om 2–4 % av den totala åkermarken i länet över hela perioden 1866–2007.
- ⇨ Vallodlingen har varit starkt dominerande i länet då den täckt upp till fyra femtedelar av den totala åkerarealen från början av 1900-talet och framåt. Detta är betydligt mer än i riket i stort.
- ⇨ Andelen areal som låg i träda var betydligt lägre än i riket i stort fram till början av 1960-talet. Därefter skedde en uppgång till som mest en femtedel av arealen år 1987.

- Oljeväxter har inte odlats i någon nämnvärd utsträckning i länet.
- Odling av övriga växtslag, som baljväxter, köksväxter, bärbuskar och fruktträd har förekommit i mycket liten utsträckning i länet, som mest på endast 5–6 % av åkerarealen.
- Spannmålsodlingen var ganska betydande i länet fram till början av 1900-talet, då den täckte ungefär 40 % av den totala åkerarealen. Efter det har andelen stadigt sjunkit till runt 15–20 % under senare delen av 1900-talet.
- Arealen betes- och ängsmark i länet har minskat sett över hela perioden 1891–2007, från 171 905 ha till 1 536 ha, en nedgång med över 99 %.
- Betes- och ängsmarken var som störst under slutet av 1910-talet. Högsta noterade värdet är 198 659 ha från 1919.

Hektarskördar för höstvete och havre

Länets genomsnittliga hektarskörd för havre redovisades senast år 2002. Den hade då ökat från 1 930 kg/ha år 1913 till 3 070 kg/ha. Motsvarande ökning för hektarskördarna i riket är 1 780 kg/ha till 4 050 kg/ha. Hektarskördar för höstvete redovisades i länet endast under åren 1915–1917. Då ökade skörden från 1 500 kg/ha till 1 740 kg/ha. I riket minskade den under samma tid från 2 110 kg/ha till 1 510 kg/ha.

Fakta om husdjur

- Antalet får har minskat från 45 800 till 9 700 i länet under perioden 1866–2007, en reducering med ca 79 %. Antalet företag med får har genomgått en liknande utveckling med en minskning på drygt 96 %.
- Svinstammen har varit liten i länet under hela perioden 1866–2007, generellt under 10 000 djur.
- Antalet företag med svin hade minskat till endast 69 år 1995, detta från ett antal på ca 6 200 under 1930-talet.
- Antalet företag med höns har genomgått en liknande utveckling och minskat från 1 380 år 1937 till endast 34 år 2007.

Figur 11 D
Antal kor i Norrbottens län 1867–2007

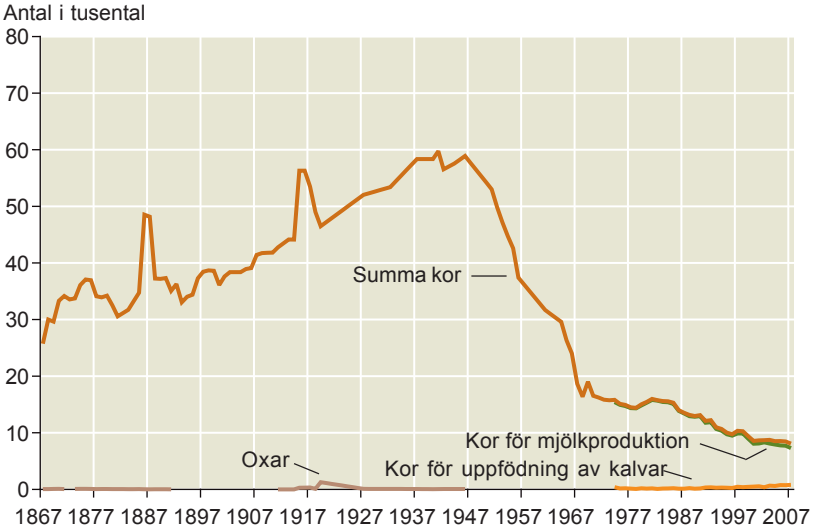

Källa: Tabell 11.4.

- Antalet hästar minskade med ca 1 200 djur mellan räkningarna åren 1866 och 2004. Som flest var hästarna i länet år 1916, ca 14 800 djur.

Fakta om kor

- Vid slutet av år 1866 fanns det 27 700 kor, 615 tjurar och 59 oxar i Norrbottens län.
- I juni 2007 fanns 8 079 kor i länet. Av dem var 7 284 kor för mjölkproduktion och 795 (10 % av samtliga kor) var kor för uppfödning av kalvar. Detta innebär att Norrbotten och Västerbotten var de två län med lägst andel kor för uppfödning av kalvar i riket.
- Det fanns flest kor i länet under 1930-talet, ungefär 56 000.
- Antalet kor ökade under perioden 1870 till början av 1940-talet. Därefter minskade antalet kraftigt under 1950- och 1960-talen.
- Kor för uppfödning av kalvar har inte ökat i samma takt som i riket i övrigt under 1980-talet.
- Under perioden 1876 till 1916 fanns det 1 till 3 tjurar per 100 kor i länet. Det var ungefär lika många om i riket i genomsnitt.
- Det har funnits få oxar i länet.
- Under 1930-talet fanns det 17 736 företag med nötkreatur i Norrbottens län. År 2007 var motsvarande antal 325 företag.
- Det genomsnittliga företaget hade 4,4 nötkreatur år 1937 jämfört med 62,6 nötkreatur år 2007.

Figur 11 E
Hektarskördar i Norrbottens län 1913–2007

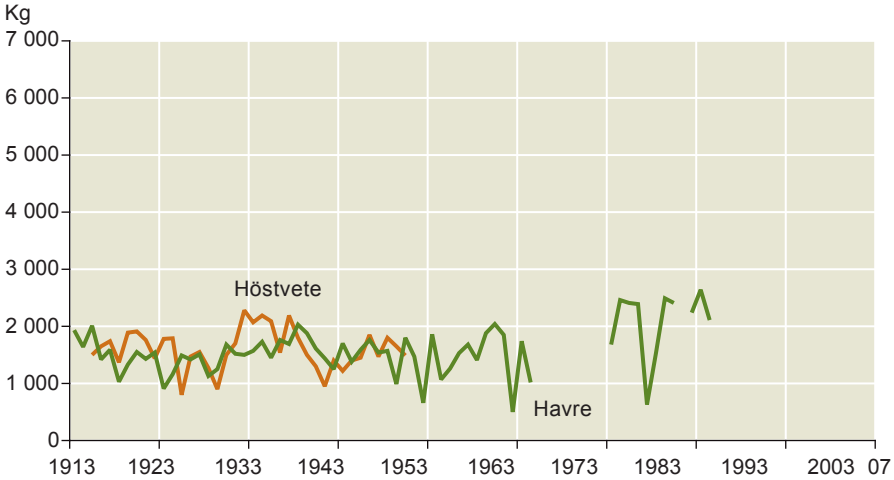

Källa: Tabell 11.3.

Publikationsbeskrivning

Nedan följer en sammanställning av de olika statistiska publikationer och undersökningar som legat till grund för den större delen av statistiken i denna bok. Tillvägagångssättet för de olika undersökningarna samt viktiga kommentarer som gjorts i böckerna angående resultatens tillförlitlighet har medtagits då dessa har haft betydelse för jämförbarheten med andra år i längre tidsserier. För mer detaljerad information kring insamling, databehandling och andra metodaspekter, uppsök den specifika publikationen.

Jordbruk och Boskapsskötsel 1865–1911 (BISOS N) – Hushållningssällskapens berättelser jämte sammandrag 1865–1911

Under mitten av 1860-talet omstrukturerades lantbruksstatistiken eftersom det fanns ett behov av mer tillförlitliga, jämförbara uppgifter om skörd, arealanvändning och husdjursskötsel. Statistiska centralbyrån fick i uppgift att sammanställa dessa uppgifter, som i varje enskilt län insamlades av Hushållningssällskapet. Själva insamlingsförfarandet skiljde sig till en början åt mellan olika län, vilket till del påverkade resultatets tillförlitlighet. Detta var framförallt tydligt under insamlingens första år (1865), vilket medfört att vi i denna publikation valt 1866 som vår startpunkt. Från och med 1869 års redovisningar infördes ett mer enhetligt insamlingsförfarande. Detta gick ut på att man gjorde lokalundersökningar av vissa delar av varje län under varje år. Beräkningar gjordes sedan med resultatet av dessa undersökningar som underlag för att få uppgifter representativa för hela länet. Efter ett visst antal år hade samtliga delar av länet lokalundersökts och en mer översiktlig bild kunde presenteras. Detta innebar i många fall att äldre uppgifter för länsdelarna användes i statistiken under flera år. Man ansåg dock att detta förfarande *”i väsentlig mån hafva bidragit till det jordbruksstatistiska materialets förbättrade beskaffenhet”*[1]. De sätt på vilka varje hushållningssällskap genomförde dessa lokalundersökningar skiljde sig dock fortfarande åt, vilket påpekas i de sista årens publikationer. År 1911 ifrågasätts vissa uppgifter från en del län då man ansåg att *”en del undersökningar lämna att önska i fråga om noggrannhet, omsorgsfullhet och tillförlitlighet”*[2]. Sett över hela perioden 1865–1911 har uppgifternas tillförlitlighet avsevärt förbättrats.

De största problemen med uppgifternas kvalitet var främst sammankopplade med att de uppgiftsinsamlare som utförde arbetet åt hushållningssällskapen i stor utsträckning var oavlönade frivilliga. Detta medförde att insamlandet utfördes med en alltför låg grad av noggrannhet. Därtill var insamlarna dåligt utbildade och kunde i en hel del fall inte förmedla instruktioner till befolkningen på landsbygden om hur olika variabler skulle tolkas. I redovisningen lades stor vikt vid uppgifter angående skördens storlek som räknades ut med hjälp av inrapporterade korntal, samt den besådda arealen och den del av skörden som bortfördes till utsäde. Skördeuppgifternas tillförlitlighet var periodvis låg då stora variationer kan ses angående skörden inom enskilda län. Eftersom även systemet med omräkningsfaktorer och liknande orsakar svårigheter att jämföra med skördeuppgifter under senare år, har dessa uppgifter utelämnats i denna publikation. Skördeuppgifter publiceras således från år 1913 och framåt.

De redovisade uppgifterna för arealanvändning, husdjur samt antal jordtorp och lägenheter kan anses vara förhållandevis tillförlitliga, eftersom man lade stor vikt vid att försöka insamla korrekta uppgifter inom dessa områden. Periodvis var vissa lokala hushållningssällskap av en eller annan anledning oförmögna att lämna uppgifter av tillräcklig kvalitet, varför man i dessa fall antingen använt uppgiften från föregående år eller tagit en genomsnittlig uppgift från den senaste femårsperioden. Efter insamlandet granskades uppgifterna centralt av Statistiska centralbyrån där man även gjorde jämförelser med kartor, med de dåvarande skattemyndigheternas deklarerade brukningsenheter och mantalsskrivningar samt med andra myndigheters förteckningar. I samband med detta efterarbete korrigerades ibland vissa uppgifter för att överensstämma med en källa som ansågs mer tillförlitlig. Exempel på saker som periodvis korrigerats på detta vis är skogsmarksarealen och antalet hästar i vissa län. När det gäller husdjuren efterfrågades deras antal vid årets slut. Eftersom antalet djur av vissa slag skiftar stort under året bör jämförelser med senare års publikationer göras med detta i åtanke. Arealuppgifter redovisades fram till och med år 1888 i tunnland, varefter man övergick till hektar som arealenhet. I denna publikation har omräkning gjorts till hektar med en omräkningsfaktor på 0,4937. I efterhand har uppgifterna om den totala åkerarealen i riket ifrågasatts. Detta eftersom den stadiga ökningen ej har kunnat förklaras med motsvarande nyodling.

Under 1970-talet genomförde Bengt Holgersson en studie med slutsatsen att åkerarealen var underskattad med omkring 880 000 hektar under 1860-talet. Denna underskattning minskade sedan gradvis fram till 1910-talet då uppgifterna ansågs mer tillförlitliga. För mer information angående detta se faktaruta sid 9. För mer information kring jordbruksstatistikens utveckling under hela perioden 1865–1920 hänvisas till Medin (1999).

[1] JoB 1891 s. 3.
[2] JoB 1911 s. 4.

Jordbruk & Boskapsskötsel 1913–1920 – Lokalundersökningarna fortsätter

I syfte att framförallt förbättra de insamlade uppgifternas kvalitet, omarbetades insamlingsmetoderna under 1910-talet. De lokalundersökningar som utfördes under perioden 1913–1920 planerades centralt av Statistiska centralbyrån så att man kunde försäkra sig om att insamlingsförfarandet blev så likformigt som möjligt i hela riket. Undersökningsblankett samt instruktioner framställdes centralt för att sedan sändas ut till de lokalundersökare som utförde undersökningsarbetet i fält. Varje län delades in i åtta delar som var och en undersöktes under ett år under perioden 1913–1920. Man försökte också försäkra sig om mer tillförlitliga uppgifter genom att de lokalundersökare som anställdes för arbetet skulle ha kunskap inom området. Faktiska jordbrukare, lärare på lantbruksutbildningar, jordbrukskonsulenter etc. anlitades för uppgiften. Det insamlade materialet bearbetades centralt av Statistiska centralbyrån som redovisade uppgifterna i publikationen Jordbruk & Boskapsskötsel åren 1913–1920. 1913 års upplaga återger instruktionen för lokalundersökarna, medan rapporten för 1920 innehåller en sammanfattning för alla åtta åren, alltså för hela riket[3].

Under 1910-talet gjordes även ett antal kompletterande undersökningar, vilka främst var resultatet av behovet av rikstäckande statistik till följd av det första världskriget. När kriget bröt ut hade lokalundersökningarna utförts i en liten del av landet, vilket innebar att tillförlitlig statistik saknades. Husdjursräkningar genomfördes årligen under perioden 1915–1919, först en partiell undersökning år 1915 som sedan efterföljdes av totala undersökningar under övriga år. Vidare genomfördes arealinventeringar under år 1917–1919. Statistiska centralbyrån ansvarade för planläggning och bearbetning av dessa undersökningar, med undantag för arealinventeringarna åren 1917–1918 som genomfördes av Folkhushållningskommissionen.

Sammanfattningsvis var uppgifterna från lokalundersökningarna under åren 1913–1920 ej tillfredsställande under de omständigheter som rådde under perioden. Situationen under kriget ställde krav på en snabb och rikstäckande jordbruksstatistik, vilket inte kunde garanteras. Tillsammans med de kompletterande undersökningarna under krigsåren blev materialets tillförlitlighet bättre än under perioden 1865–1911. Detta hörde även samman med att större vikt lades vid sakkunnighet hos uppgiftsinsamlarna. De statistiska grunderna utvecklades under denna period, exempelvis genom mer strikt utformade enhets- och variabelbegrepp.

Jordbruk & Boskapsskötsel 1921–1963 – Reducerad redovisning

Man fortsatte att publicera Serien Jordbruk & Boskapsskötsel under hela den period när nya statistikuppgifter huvudsakligen insamlades i de med jämna mellanrum återkommande jordbruksräkningarna. Subjektiva skördeuppskattningar insamlades flera gånger årligen från hushållningssällskapens sockenombudsmän. Antalet rapporteringstillfällen per år varierade något under perioden 1921–1963, men generellt rapporterades en preliminär siffra under sommaren eller hösten följt av en definitiv uppgift under vintern. Uppgifterna publicerades sedan i en kraftigt reducerad utgåva av Jordbruk & Boskapsskötsel som kan ses som ett komplement till jordbruksräkningarna. Fullständiga uppgifter om arealer och husdjur insamlades endast de år jordbruksräkningarna genomfördes. Detta medförde att Statistiska centralbyrån utförde beräkningar, baserade på information om sockerbetsodlingens omfattning och upplöjning av höstsådda fält, för att uppskatta förändringar under mellanliggande år. Från början av 1930-talet utfördes även årligen så kallade representativa undersökningar för att understödja materialet. För de områden som ej undersöktes i dessa representativa undersökningar användes den senaste kända uppgiften, vilken generellt stammade från den senaste jordbruksräkningen. De årliga undersökningarna som låg till grund för publikationen under denna tid förändrades flera gånger under perioden från 1930-talet till början av 1960-talet. Statistiska centralbyrån övertog huvudansvaret för hela jordbruksstatistiken efter förslag från 1948 års statistikutredning. Under1950-talet gjordes flera förändringar som framförallt berörde urvalsprocessen i de representativa undersökningarna. Ett system där de brukningsenheterna fördelades mellan olika strata samt en ökad andel maskinell bearbetning av uppgifterna var nya metoder som infördes. När skördeuppskattningar med objektiv metod togs i bruk från år 1961 bortföll till stor del behovet av de subjektiva skördeuppskattningarna. Dessa upphörde år 1963, vilket även var sista året som publikationen Jordbruk & Boskapsskötsel utkom.

Jordbruksräkningarna 1927–1966 – Totalräkningar med jämna tidsintervall

I början av 1920-talet beslutades att upplägget för insamling av statistik skulle läggas om. Utförliga Jordbruksräkningar skulle genomföras med intervall på fem år, då ett antal variabler skulle undersökas för alla brukningsdelar i riket. En stor förtjänst med räkningarna var den kontinuitet i begrepp och definitioner som bibehölls genom hela perioden. Detta gäller framförallt uppgifterna angående antalet brukningsdelar, ägoslag, arealanvändning och husdjur. Utöver dessa förekom även avsnitt i enskilda räkningar med frågor av aktuellt intresse. Exempel på sådana delar är nyodling, täckdikning och maskiner. Jordbruksräkningarna genomfördes vid de fem första tillfällena, alltså fram till och med år 1951, i samband med den allmänna fastighetstaxeringen. Räkningsdatumet var den 15 september med undantag för arealanvändnings- och husdjursuppgifterna år 1944 som avsåg den 1 juni. Vid de tre räkningarna efter 1951 företogs separat uppgiftsinsamling direkt till Statistiska centralbyrån. Fram till och med 1951 omfattade jordbruksräkningarna alla brukningsdelar, även de med mindre än 0,25 hektar åker och de som helt saknade åker. Då dessa enheter under denna pe-

[3] Svensk Jordbruksstatistik 200 år s. 80.

riod hade tappat mycket av sin betydelse för statistiken slopades denna kategori och en gräns på 2 hektar åkermark infördes. Vid sidan av detta hade ett antal stora djurbesättningar utan åkermark vuxit fram i riket, vilket medförde att en kategori för stora djurhållare infördes i 1966 års Jordbruksräkning.

Under de första fem jordbruksräkningarna nedlade Statistiska centralbyrån ett mödosamt arbete på att bearbeta och komplettera de insamlade uppgifterna som skickats in från de lokala organen. Kompletteringar inhämtades dels av hushållningssällskapen mot en ersättning från staten, dels inhämtades de genom skrivelser direkt till brukarna. Även andra undersökningar samt fastighetslängder m.m. användes även i detta arbete.

Till varje jordbruksräkning medföljde en rapport om uppgifternas tillförlitlighet. Denna var generellt sett allmänt hållen och kommenterade brister och ofullständigheter i materialet som främst stammade ur att uppgifter saknades för hela brukningsdelar eller för enskilda kategorier i de inkomna blanketterna. Vidare upplevdes svårigheter att sammanföra olika fastigheter till brukningsdelar/brukningsenheter under hela perioden för jordbruksräkningarna. Detta problem var särskilt stort vid de fem första räkningarna som utfördes i samband med fastighetstaxeringarna, eftersom de sistnämnda avsåg taxeringsenheter. En annan besvärlig felkälla var de svårdefinierade vallarealerna som trots att de skulle hänföras till åker inte alltid plöjdes, då de kunde vara fleråriga, vilket medförde att åkermarkens definition inte alltid applicerades på ett korrekt sätt. I regel var de återkommande delarna i jordbruksräkningarna mer tillförlitliga medan de periodvis förekommande delarna, såsom täckdikning, gödselvård och fruktodling, kunde vara behäftade med betydande fel.

Jordbruksstatistisk Årsbok 1965–2008 – Lantbruksregistret och Strukturundersökningarna.

År 1965 gav Statistiska centralbyrån ut den första årgången av Jordbruksstatistisk årsbok. Denna har sedan dess varit den mest övergripande redovisningen av resultaten i olika jordbruksstatistiska undersökningar. Till en början utgjordes uppgiftsunderlaget till årsboken av resultaten från de fortfarande pågående årliga undersökningarna och inventeringarna som tidigare legat till grund för redovisningen i Jordbruk & Boskapsskötsel. Detta förändrades år 1968 när Lantbruksregistret skapades genom att en förordning utfärdades av Kungl. Maj:t i april 1968 (SFS 1968:111). Lantbruksregistret kom till som ett resultat av att man samordnade uppgiftsinsamlingen till jordbruksstatistiken med anmälan till det permanenta skördeskadeskyddet som införts i statlig regi år 1961.

Insamling av uppgifter till Lantbruksregistret, som sedermera ofta förkortats LBR, genomfördes första gången år 1968 och fortsatte under i princip oförändrade former fram till år 1995. Uppgifterna skulle enligt förordningen lämnas av de uppgiftsskyldiga i juni månad. Insamlingen berörde företag med mer än två hektar åkermark, företag med stora djurbesättningar samt företag med trädgårdsodling av viss omfattning. Utöver dessa undersöktes vissa år en del företag med mindre än två hektar åker. Vissa år utvidgades även insamlingen för företag med trädgårdsodling i samband med trädgårdsräkningarna och trädgårdsinventeringarna.

Under perioden från 1968 till 1995 var uppgiftsinsamlingen, som tidigare nämnts, mer eller mindre oförändrad när det gäller en rad viktiga variabler. Fasta avsnitt utgjordes av uppgifter om brukaren/företagaren; i jordbruksföretaget ingående fastigheter, ägoslagsarealer, till- och utarrenden; åkerarealens användning; antalet nötkreatur, svin, får och höns; arealer växthusyta och odling av trädgårdsväxter. Avsnitt som förekom med jämna mellanrum eller under en viss period är hästar, getter, sysselsättning, maskiner och anläggningar. Uppgifterna till LBR som publicerades i de jordbrukstatistiska årsböckerna samlades in på blanketter via post. Nytillkomna brukare uppmanades att rekvirera en blankett genom information i massmedia. Bearbetningen av de inkomna blanketterna genomfördes till att börja med vid Statistiska centralbyrån i Stockholm men flyttades till Örebro från och med år 1971. Uppgiften krävde en stor arbetsinsats vid centralbyrån där mellan 50 till 80 personer var sysselsatta med just detta. Skriftliga påminnelser utsändes till brukare som inte besvarade undersökningen. Ett flertal granskningsoch rättningsomgångar utfördes innan uppgifterna kunder arkiveras tillsammans med de från föregående år. Man kunde sedan göra datauttag för olika ändamål. Förutom redovisningen i de mer övergripande jordbruksstatistiska årsböckerna, redovisades även uppgifterna från LBR i serien Statistiska meddelanden, där varje meddelande mer grundligt behandlade en viss aspekt.

Vissa år utvidgades den årliga lantbruksregistreringen med företag som saknade eller hade en marginell areal åkermark. Detta var de så kallade lantbruksräkningarna. Vid det första tillfället skickades en stor mängd extra blanketter ut till de berörda jordbruksföretagen. Detta förfarande ansågs vid den andra lantbruksräkningen vara för kostsamt, vilket resulterade i att man istället samkörde lantbruksregistrets fastighetsuppgifter med registret över samtliga jordbruksfastigheter enligt den senaste fastighetstaxeringen. De uppgifter man fick in berörde, vid sidan av det som redan redovisades i lantbruksregistret, det totala antalet skogsbruksfastigheter samt den totala arealen åker- och skogsmark vid samtliga jord- och skogsbruksföretag.

I samband med Sveriges inträde i EU år 1995 förändrades behovet av registerföring över jordbruksföretagen. Administrationen av jordbrukarstöd samt unionens krav på vissa specifika undersökningar gjorde att ett separat system kallat IAKS (Integrerat Administrations- och Kontrollsystem) skapades av Statens Jordbruksverk. Detta register innehåller de företag som söker jordbrukarstöd och uppdateras genom de under årligen återkommande stödansökningarna. Lantbruksregistret fortsatte att existera vid sidan av IAKS och uppdateras genom vissa av unionen förordnade undersökningar. Strukturundersökningar, som är totalundersökningar av jordbruket, genomfördes åren 1995, 1997, 1999, 2003 och 2007. Vid dessa uppdaterades hela LBR. Under de mellanliggande åren utförs husdjursräkningar i juni och december. Nötkreatur räknas vid båda dessa tillfällen medan svin och får räknas vid juni-räkningen. Arealskattningar har

även gjorts årligen under perioden 1995–2007. Separata hästundersökningar har också genomförts med jämna mellanrum, senast år 2004.

Den främsta skillnaden mellan IAKS och LBR är att det senare registret innehåller en del företag som ej söker jordbrukarstöd. Dessa företag har valt att inte söka stöd eller uppfyller inte kraven för att söka stöd. Företag med trädgårdsodling, företag med stora djurbesättningar samt företag med mindre än två hektar åkermark utgör den större delen av de företag som återfinns i LBR men ej i IAKS.

Dagens jordbruksstatistik, som framförallt handhas av Jordbruksverket, insamlas genom en rad olika undersökningar. De med jämna mellanrum återkommande Strukturundersökningarna är de främsta totalundersökningarna av jordbruksföretagen. De år Strukturundersökningen ej genomförs har man en årlig djurräkning i juni samt en skattning av arealuppgifter som hämtas ur IAKS. Med jämna mellanrum görs undersökningar av företag med trädgårdsodling. Vid sidan av dessa genomförs urvalsundersökningar som berör maskiner, arrendepriser, jordbrukarhushållens inkomster och skörd. Vissa delar av statistiken, exempelvis skörde- och inkomststatistiken, tas fram i samarbete med Statistiska centralbyrån.

Jordbruksekonomiska Meddelanden, JEM, 1950–1997 – Meddelanden med vitt skilda uppgifter

Serien med Jordbruksekonomiska meddelanden (JEM), som gavs ut mellan åren 1950–1997, är en samlingsvolym med olika artiklar, rapporter, översikter och meddelanden inom jordbruks- och livsmedelsområdet. Pris-, produktions- och konsumtionsstatistik tillsammans med utrikeshandelssiffror och rapporter angående utvecklingen, både i och utanför riket, var viktiga delar som ingick. Flera av de nyss nämnda statistikprodukterna presenterades månadsvis, varför dessa upptog en stor del av JEM. Samlingsvolymen var strukturerad med ett avsnitt varje månad, eftersom man under året publicerade ett meddelande varje månad. Statistikdelar som förekom på årsbasis var trädgårdsproduktion, försäljning av mineralgödsel och växtskyddsmedel samt viss husdjursstatistik. Jordbruksnämnden var ansvarig för serien fram till 1991 då ansvaret övergick till Jordbruksverket. Olika myndigheter och organisationer inom jordbruksområdet har bidragit med material till meddelandena. I denna publikation har serien av JEM framförallt använts för de delar som gäller konsumtion, mineralgödsel, växtskyddsmedel, priser, utrikeshandel och animalieproduktion samt till viss del ekonomi. Mellan åren 1939 och 1950 publicerade Kommerskollegium och Statens Livsmedelskommission en månatlig tidskrift med titeln Jordbruksekonomiska uppgifter. En serie som senare övergick till Jordbruksekonomiska meddelanden.

De subjektiva skördeuppskattningarna 1799–1990

Behovet av statistik kring åkerns avkastning har länge funnits i riket. Redan år 1799 inleddes systematiskt insamlande av årsväxtrapporter om åkerns och ängens avkastning. När Statistiska centralbyrån övertog huvudansvaret för skördestatistiken år 1874 inleddes en period fram till år 1913 då hushållningssällskapen i riket rapporterade in korntal och utsädesmängder. Med hjälp av dessa beräknades sedan skörden. Dessutom insamlades omdömen om skörden utefter en numerisk skala.

När statistiken omorganiserades år 1912 ändrades förfarandet till att hushållningssällskapens häradsombud skulle insända årsväxtrapporter för månaderna maj till september. Innan mitten av november skulle man också meddela preliminära uppgifter om årets skörd, varpå definitiva uppgifter skulle inlämnas innan slutet av februari. Skördeuppgifterna skulle efter denna omläggning anges per hektar och inte med korntal som tidigare.

Under 1930-talet ändrade man återigen skördestatistikens insamlande. Uppgifter skulle nu lämnas fyra gånger per år och de definitiva uppgifterna om årsskörden skulle meddelas i januari. Nya ändringar följde under det andra världskriget som även denna gång anbelangade tidpunkten på året samt antalet rapporter som skulle insändas. De preliminära uppgifterna under november månad utgick.

När skördeuppskattningar med objektiv metod inleddes år 1961 tappade de subjektiva uppskattningarna mycket av sin funktion. Man var dessutom orolig för att de senare skulle påverkas av den objektiva metodens resultat. Från och med sommaren 1963 upphörde därför de subjektiva uppskattningarna. Rapporterna om årsväxtens utveckling som tagits fram sedan år 1799 fortsatte dock ända fram till år 1990. En anledning till nedläggningen av de subjektiva skördeuppskattningarna, vid sidan av de objektiva uppskattningarna, var ett minskat behov av statistik. Även Lantbruksnämndernas uppgående i länsstyrelserna år 1991 bidrog, då de förstnämnda hade en fältorganisation som då upplöstes.

Hushållningssällskapens härads- och sockenombud involverades i insamlingen av uppgifterna. Dessa samlades in med papper och penna efter frågor till jordbrukarna och bearbetades sedan centralt. Den första datamaskinen användes av centralbyrån först år 1963, när de subjektiva uppskattningarna inte längre låg till grund för den skördestatistik som är publicerad i denna bok.

Övergången från uppgifter baserade på korntal och utsäde som gjordes år 1913 beräknas ha förbättrat kvaliteten på statistiken avsevärt. Det fanns dock fortfarande brister i statistiken. Enligt jämförelser med mer objektiva bedömningar som utfördes år 1960 beräknade man att de subjektiva hektarskördarnas värden skulle behöva höjas med i genomsnitt 18 % för höstvete, 12 % för höstråg, 15 % för vårvete, 6 % för korn och 25 % för havre. Trots dessa beräknade felaktigheter skall man inte underskatta betydelsen av att de subjektiva skördeuppskattningarna sannolikt ändå speglade förändringar i på ett för användarna godtagbart sätt. För mer detaljerad information om de subjektiva skördeuppskattningarna och årsväxtrapporterna hänvisas till Hedqvist (1999).

De objektiva skördeuppskattningarna 1961–1997/1998

Med anledning av att man allt mer började betvivla de subjektiva skördebedömningarnas tillförlitlighet gjordes utredningar under framförallt 1950-talet som syftade till att utarbeta ett mer objektivt sätt att beräkna skörden. Objektiva skördeuppskattningar hade länge använts i länder som Indien, USA och Storbritannien. Ett flertal försök gjordes med något olika tillvägagångssätt med resultatet att en metod utvecklades som bedömdes vara mer tillförlitlig än de subjektiva bedömningarna. Efter att staten infört skördeskadeskyddet i början av 1960-talet inrättades en skördestatistisk nämnd som var knuten till Statistiska centralbyrån. En arbetsgrupp tillsattes för att leda centralbyråns metodutveckling inom detta område. Skördeberäkningarna användes till mycket annat än bara beräkningar av skördeskador, exempelvis för prisreglering av jordbruksprodukter, kalkyler över jordbrukssektorns intäkter och kostnader, för handelns planering av leveranser och lagring av spannmål, för rådgivning till jordbrukare samt inom forskning och förädling.

Den objektiva metoden fungerade så att fältbesiktigare besökte den uttagna gården på försommaren. Först intervjuades brukaren om bl.a. grödorna på samtliga fält och fältens storlek. Sedan valdes fält ut och skisser gjordes med koordinater för provytorna. Provytorna märktes ut och skördades strax innan jordbrukarens egen skörd. För slåttervall klipptes provytorna högst 5 dagar före och för spannmål och potatis högst 10 dagar. Antalet dagar kunde skilja något för spannmål efter att man införde mognadsanpassad provtagning under 1980-talet. För spannmål och vall placerades de avklippta proverna i säckar som märktes. För potatis vägdes provet och vikten antecknades. För att minska risken för stort, lokalt koncentrerat bortfall fördelades fältarbetet mellan provtagarna på ett sådant sätt att ingen provtagare tilldelades mer än hälften av provytegårdarna i ett skördeområde. Omfattningen på undersökningen var i storleksordningen ca 12 000 gårdar och 120 000 provytor årligen. Utöver uppgifter om skördens storlek insamlades även statistik om skördeteknik, tider för sådd och skörd, sorter och bevattning. Alla instruktioner meddelades av SCB. Från och med år 1970 fungerade Lantbruksregistret (LBR) som urvalsram för skördeundersökningen. Detta medförde bättre täckning av undersökningspopulationen och högre kvalitet på uppgifterna. Ytterligare metodförändringar genomfördes under 1980-talet som bland annat berörde urvalet av provytor. Tekniker för att uppskatta spill, skadad skörd och andra förluster utvecklades också. Skördeproverna torkades och vägdes centralt varpå den genomsnittliga skördevikten för de olika områdena uppskattades.

Metoden med provytesuppskattningar användes fram till år 1995 då man under en kortare period införde ett nytt arbetssätt med intervjuer och objektiv skördeuppskattning. Efter detta begränsades undersökningarna helt till intervjuer via telefon alternativt uppgiftsinsamling via internet. Från varje jordbruksföretag samlas information in om total bärgad kvantitet av varje gröda och dess vattenhalt. Med ledning av varje företags redovisade grödarealer beräknas företagets hektarskörd för varje gröda. För mer detaljerad information angående de objektiva skördeuppskattningarna hänvisas till Olofsson (1999).

Den jordbruksekonomiska undersökningen och dess föregångare

Materialet i de jordbruksekonomiska undersökningarna bygger på bokföringsuppgifter från enskilda jordbruksföretag. Bokföringsuppgifterna kompletteras med uppgifter om arbetstid, arealer, skördar, antal djur, produktion av animalier, maskiner och redskap o.s.v. Syftet är att spegla jordbruksföretagens ekonomi efter företagsekonomiska principer. Jordbruksföretagens intäkter är möjliga att fördela efter produktionsgrenar, t.ex. för en viss gröda eller ett visst djurslag, medan företagens kostnader inte är fördelade på produktionsgrensnivå.

Den organiserade bokföringsverksamheten i Sverige startade med hjälp av hushållningssällskapen, bokföringsföreningar och driftsbyråer under början av 1900-talet. Staten stödde bokföringsverksamheten bl.a. på grund av att man behövde underlag för handelspolitiken (tullarnas storlek) och för att man såg behov av en ökad driftsplanering inom jordbruket.

Räkenskapsunderlag för svenska lantbruk publicerades för första gången för år 1914. Underlagen togs fram av driftsbyrån, en bokföringsorganisation som skapades på initiativ av jordbrukets organisationer. Kungliga Lantbruksstyrelsen hade ett tillsynsansvar för bokföringarna. Lantbruksstyrelsen började, efter ett riksdagsbeslut 1939, att arbeta fram den jordbruksekonomiska undersökningen (JEU). JEU publicerades i serien ”Lantbruksekonomiska meddelanden”. Urvalsstorleken bestämdes till 1 600 gårdar. Ansvaret för undersökningen har därefter legat hos först SCB, sedan Livsmedelsekonomiska samarbetsnämnden och Jordbruksverket. Datainsamlingen har genomförts av driftsbyråerna, senare LRF-konsult och i början av perioden också av Hushållningssällskapen och andra bokföringsföreningar.

Syftet med undersökningen har dels varit rådgivning och forskning, dels att utgöra underlag för jordbrukspolitiken. I början var tullpolitiken viktig, därefter användes undersökningen som ett underlag för att beräkna lönsamheten vid ”typgårdar”. Typgårdarna användes sedan som ett av underlagen för att beräkna prisstöden under 1960- och 1970-talen. Sedan EU-inträdet används den på EU-nivå för utredningar och utvärderingar av EU:s gemensamma jordbrukspolitik

Antalet företag som ingått i undersökningen har under perioden varierat mellan 500 och 1 600.

Undersökningen har förändrats under perioden och framförallt urval och innehåll har anpassats efter de vid tiden rådande behoven. I början av perioden var urvalen små och avspeglade inte fullt ut olika storleksgrupper och regioner. Ytterligare ett problem var att de gårdar som hade bokföring troligen också hade bättre resultat än andra gårdar. Undersökningen sågs därför över 1952. De förbättringsförslag som togs fram avsåg att förbättra dels urvalet, så att det

bättre skulle spegla samtliga jordbruk i Sverige med 2 hektar åker, och dels definitioner av kvantitet och värden. Populationen har senare begränsats till att avse större företag med tonvikt på speciellt intressanta grupper av företag. I samband med EU-inträdet anpassades undersökningen till EU:s datanätverk för jordbruksföretagens ekonomiska redovisning (FADN).

De små urvalen innebär svårigheter att följa utvecklingen över tid, även om de sedan SCB tog över undersökningen varit slumpmässiga. Bortfallet i undersökningen är också relativt stort, från 25–30 % år 1978 till 50–55 % på 2000-talet.

För mer detaljerad information om undersökningens utveckling hänvisas till Larsson (1999).

Undersökningar av jordbrukets inkomster

Inkomstundersökningar i form av deklarationsundersökningar genomfördes för första gången på 1930-talet: 1932, 1935 och 1937. Undersökningen genomfördes genom att runt 8 000 deklarationer samlades in från Länsstyrelserna och analyserades. Ansvaret för undersökningarna låg fram till 1950 hos Jordbruksnämnden för att därefter flyttas till SCB. I samband med statistikreformen på 1990-talet flyttades ansvaret först till Livsmedelsekonomiska samarbetsnämnden och därefter till Jordbruksverket. Deklarationsmaterial har använts som underlag för undersökningen fram till 1994. Därefter kommer uppgifterna om jordbrukarhushållens inkomster från en sambearbetning mellan företagen i Lantbruksregistret och Inkomst- och Taxeringsregistret. Urval och beräkningsmetoder har förändrats över tiden. Undersökningen sågs t.ex. över 1961, då urvalet kompletterades med arrenderade gårdar och skattningsmetoderna förbättrades. Under 1980-talet började jordbruksföretagen också typklassificeras. Urvalsstorleken på det insamlade underlaget var mellan 8 000 och 10 000 företag fram till 1990. Därefter minskade urvalet fram till 1994. För mera detaljerad information om undersökningens utveckling hänvisas till Larsson (1999).

Illustrations-förteckning

Ett flertal institutioner har bidragit med bilder, tid och kunskap. Vi vill här framföra ett tack till alla dessa och då särskilt till bildarkiven på Nordiska museet, Upplandsmuseet och Jönköpings läns museum.

Förkortningar:
JLM - Jönköpings län museum
NM - Nordiska museet
UM - Upplandsmuseet

Omslagsbild: Skördetröska och traktor på åker, Förslöv, Bjärehalvön, Skåne. Foto Kari Kohvakka, Johnér Bildbyrå AB. IMA81623.

Omslagsbild: Potatisplockning i Sävasta, Altuna socken. Foto John Alinder 1920. UM neg.nr. AL1700.

s. 5. Skörd av höstvete vid Hjälmarsberg, Örebro. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 6. Män uppställda framför höstack med grepar och krattor. Foto okänd. JLM neg.nr. 1984/3:17094.

s. 8. Ekonomibyggnad vid Närkes Kil med Kilsbergen som fond. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 9. Plöjning med hästar. Foto okänd. JLM neg.nr. 1984/3:17099.

s. 14. Vista härad höbärgning. Foto K. Björlingsson. JLM neg.nr. 88/2:1387.

s. 17. Odling av gräsmatta, Frösvidal, Örebro. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 18. Traktorn gör sitt inträde på Samset gård, Samset, Jönköping, Småland. Foto Doris Johansson. JLM neg.nr. 89/2:1118-1121.

s. 19. En man som sår, Frinnaryd, Småland. Foto Oscar Jarén. JLM neg.nr. frd.1189.

s. 24. Man på spruta, Järstorp, Jönköping, Småland, ca 1949-1951. Foto Lennart och Haldis Gustafsson. Privat.

s. 25. Tomatodling i växthus. Foto från bilddatabas Stock.xchng. www.sxc.hu. Image ID 1115408.

s. 26. Man på traktor, Hultsjö socken, Småland. Foto Ann-Marie Karlsson. Privat.

s. 27. Fin höskörd i juli i Tierp, Uppland. Foto Arbetarbladet Tierp 1973. UM neg.nr. ARB2107.

s. 31. Grönskande sådd vid Väster-Närke. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 34. Åldrig man binder säd, Sävasta, Altuna socken, Uppland. Foto John Alinder. UM neg.nr. AL2156.

s. 36. Ensilagebalar i sluttning vid sjön Tysslingen. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 37. Potatisplocknigen är igång. Krökta ryggar ser man överallt på landet nu. Foto Axel Fors. JLM neg.nr. 86/34:5558-5560.

s. 39. Obrukad åker med blåklint. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 43. Betande får vid Kåvi, Örebro. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 44. Häst som betar. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 47. Man med tjurar, Tobo bruk, Tegelsmora socken, Uppland. Foto Axel Sagerholm. UM neg.nr. AS02606.

s. 51. Litet barn med lamm på Västerbackens kennel, Sandby, Västlands socken, Uppland. Foto Arbetarbladet Tierp 1967. UM neg.nr. ARB4334.

s. 54. En kvinna matar grisarna på beredskapsläger i Skuttunge, Skuttunge socken, Uppland. Foto Gunnar Sundgren 1940. UM neg.nr. GS09545_07_2.

s. 56. Slaktsvin. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 56. Sugga med smågrisar. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 57. "Fru Elsa Lindberg inne i hönsgården", Fröslunda, Altuna socken, Uppland. Foto John Alinder 1920. UM neg.nr. AL1447

s. 58. Plöjningstävling, Uppland september. Foto Paul Sandberg 1935. UM neg.nr. PS06325.

s. 63. Oljeväxter vid Riseberga, Väster-Närke. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 64. Spannmål färdig att skördas vid Hjälmarsberg. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 65. Åker med vårvete. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 66. Havreskörd med skördetröska. Foto Per Sandberg.

s. 68. Persson pojkar. Foto Karin Persson, Blaksta.

s. 69. Blommande fält med oljeväxter, Väster-Närke. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 70. Blommande linfält. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 72. Rader med potatis. Foto från bilddatabas Stock.xchng. www.sxc.hu. Image ID 1229575.

s. 73. Halmbalar på ett fält utanför Arboga. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 75. Halmbalar i morgonsol, Syd-Närke. Foto Jan Andersson, SCB

s. 76. Snötäckt åker i töväder, Närke. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 77. Tre generationer lantbrukarfamilj, Hultsjö socken, Småland. Foto Ann-Marie Karlsson. Privat

s. 79. Jättespärgel, teckning från Handbok i jordbrukslära del II, H. Juhlin Dannfelt, utgiven i Stockholm 1901.

s. 79. Tobak, teckning från Nyttoväxter i färg, Tore Linnell, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1966.

s. 81. Majs för ensilage, Arboga. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 89. Mjölkkor i beteshage, Köping. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 91. Betande kor i höstlandskap vid sjön Tysslingen. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 92. Fårhage vid Kåvi. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 92. Bruna ägg på bädd av halm. Foto från bilddatabas Stock.xchng. www.sxc.hu. Image ID 1283295.

s. 93. Nysådd åker och ekonomibyggnader vid Glanshammar. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 99. Man slår en äng, Järstorp, Småland. Foto Lennart och Haldis Gustafsson. Privat.

s. 105. Jordbruk, potatisupptagning. Foto Karl Heinz Hernried 1950-1960. NM neg.nr. NMA.0030380.

s. 107. Liten flicka med häst i bakgrunden, Hultsjö socken, Småland. Foto Ann-Marie Karlsson. Privat.

s. 109. Jordbrukarfamilj vid hölass. Foto Gabriella Cahlin. Privat

s. 111. Kor med lantgård i bakgrunden, Glanshammar. Foto Jan Anderson, SCB.

s. 113. Ensilageskörd, Småland. Foto Bodil Sköldberg. Privat.

s. 121. Spannmålssilo i Köping. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 122. Slaktsvin, Närke. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 123. Svenska mynt. Foto från bilddatabas Stock.xchng. www.sxc.hu. Image ID 261640.

s. 125. Fraktbåt i Köpings hamn. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 127. Havre. Foto från bilddatabas Stock.xchng. www.sxc.hu. Image ID 1169375.

s. 128. Fraktfartyg och lyftkran i hamn. Foto från bilddatabas Stock.xchng. www.sxc.hu. Image ID 1170030.

s. 131. Dukat frukostbord. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 136. Kött i skivor. Foto från bilddatabas Stock.xchng. www.sxc.hu. Image ID 1078600.

s. 137. Olika slag av kött och korv upplagda med grönsaker. Foto från bilddatabas Stock.xchng. www.sxc.hu. Image ID 893849.

s. 138. Ägg i kartong. Foto från bilddatabas Stock.xchng. www.sxc.hu. Image ID 1070357.

s. 139. Kvinna vid disken i en mjölkaffär, Sävsjö, Småland. Foto Ann-Marie Karlsson. Privat

s. 139. Del av mekaniserat mjölkningssystem. Foto Jordbruksverket.

s. 140. Blommande raps. Foto Jan Andersson, SCB.

s. 142. Kaffekvarn. Foto från bilddatabas Stock.xchng. www.sxc.hu. Image ID 938785.

s. 145. Blommande linåker med länskarta. Foto Jan Andersson, SCB.

Källförteckning

Atlas över Sverige. *(1971). Stockholm: Generalstabens litografiska anstalts förlag.*

Berglund, K. (2010). Torvmarken, en resurs i jordbruket igår, idag och även i morgon? I *Svensk mosskultur: odling, torvanvändning och landskapets förändring 1750–2000* (s 483–498). (Red. Runefelt, L.) Stockholm: Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien.

Bodin, B., Svensson, B. (1996). *Potatis och potatisproduktion.* Uppsala: SLU, Institutionen för växtodlingslära.

Edvinsson, R. (2005). *Growth, Accumulation, Crisis: With New Macroeconomic Data for Sweden 1800–2000.* Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Flygare, I. A. & Isacsson, M. (2003). *Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000* (Det Svenska Jordbrukets Historia, 5). Örebro: Natur & Kultur.

Fogelberg, F. (2008). Svenska bönor inte bara bruna – klimat och jordmån passar även exotiska bönor. *JTI Informerar, J 121.* Uppsala: JTI Institutet för jordbruks- och miljöteknik.

Hedqvist, L. (1999). Subjektiva skördebedömningar under nästan 200 år. I *Svensk jordbruksstatistik 200 år* (s 141–162). (Red. Jorner, U). Örebro: SCB.

Holgersson, B. (1974). Cultivated Land in Sweden and its Growth 1840-1939. I *Economy and History XVII* (s 20–51). (Red. Jörberg, L) Lund: Lunds universitet, Ekonomisk-historiska institutionen.

Holmström, S. (1988). Produktion och utveckling inom jordbruket 1960, 1970, 1980. *Kungliga Skogs- och Lantbruksakademiens tidskrift.*

Hälsinglands linförening. *Linets väg.* (online) Tillgänglig: www.linlandet.com (Februari 2011).

Israelsson C. (2005). Kor och människor: nötkreatursskötsel och besättningsstorlekar på torp och herrgårdar 1850–1914. *Acta Universitatis agriculturae Sueciae*, *2005:102.*

Jordbruksekonomiska meddelanden 1950–1991. Stockholm (fr.o.m. 1977 Jönköping): Statens jordbruksnämnd.

Jordbruksekonomiska meddelanden 1991–1997. Jönköping: Jordbruksverket.

Jordbruksverket. (2008). *Statistikrapport 2008:2 Den ekologiska odlingen under senare år.* (online) Tillgänglig: www.jordbruksverket.se/statistik (2011-03-26).

Jordbruksverket. (2009). *Statistikrapport 2009:2 Livsmedelskonsumtionen 1960–2006.* (online) Tillgänglig: www.jordbruksverket.se/statistik (2011-03-26).

Jordbruksverket. (2010). *I korta drag om trädgårdsodling 1970–2008.* (online) Tillgänglig: http://www.jordbruksverket.se/statistik (2011-03-26).

Jordbruksverket. (2011). *15 år i EU.* Manuskript, 2011.

Larsson, G. (1999). Från gårdsbokföring till statistiska lönsamhetsmått. I *Svensk jordbruksstatistik 200 år* (s 197-220). (Red. Jorner, U.) Örebro: SCB.

Lyhagen, R. (2006). Jättespärgel som odlad kulturväxt. *Svensk botanisk tidskrift, 100:6, s 413–417.*

Medin, K. (1999). Statistiska centralbyrån tar över. I *Svensk jordbruksstatistik 200 år* (s 49–85). (Red. Jorner, U). Örebro: SCB.

Morell, M. (2001). *Jordbruket i industrisamhället 1870–1945* (Det Svenska Jordbrukets Historia, 4). Borås: Natur & Kultur.

Mortensson, B., Otterskog, L., Wahlstedt, G. (2002). *Potatis – konsumtion och fritidsodling*. Örebro: SCB.

Olofsson, P. O. (1999). Skördestatistik med objektiva metoder. I *Svensk jordbruksstatistik 200 år* (s 163–196). (Red. Jorner, U). Örebro: SCB.

Osvald, H. (1959). *Åkerns nyttoväxter*. Stockholm. Esselte.

Osvald, H. (1962). *Vallodling och växtföljder – uppkomst och utveckling.* Stockholm: Natur & Kultur.

Räkenskapsresultat från svenska jordbruk 1914–1975. Stockholm: Kungliga Lantbruksstyrelsen.

Schön, L. (1995). *Jordbruk med binäringar 1800–1980* (Historiska Nationalräkenskaper för Sverige, 1). Lund: Lunds Universitet, Ekonomisk-historiska institutionen.

Statens Jordbruksnämnd. (1964). *Livsmedelskonsumtionen, kvantitet och värde, producenternas hemmaförbrukning medräknad (inkl.oms.) 1950–1959.* Stencil, juli 1964.

Sundberg, M., Westlin, H. (2005). Hampa som bränsleråvara, förstudie. *JTI-rapport, R 341.* Uppsala: JTI, Institutet för jordbruks- och miljöteknik.

Sveriges nationalatlas, Jordbruket. (1992). Höganäs: Bra Böcker.

Sveriges Potatisintressenter. (1991). *Potatis en fin knöl, SPI 1971–1991 en återblick.* Malmö. Malmö Centraltryckeri.

Wilson, B. (1999). Strukturomvandlingen speglas av statistiken. I *Svensk jordbruksstatistik 200 år* (s 87–139). (Red. Jorner, U). Örebro: SCB.

Bidrag till Sveriges Officiella Statistik (BiSOS N)

Jordbruk och boskapsskötsel 1865–1911, *Hushållningssällskapens berättelser.* Stockholm: SCB.

Sveriges Officiella Statistik (SOS)
I de flesta fall har ett antal årgångar använts, vilket framgår av de årtal som redovisas vid respektive publikation.

Jordbruk och boskapsskötsel 1913–1960. Stockholm: SCB.

Jordbruksräkningen 1927, 1932, 1937, 1944, 1951, 1956, 1961, 1966. Stockholm: SCB.

Jordbruksstatistisk årsbok 1965–2008. Stockholm: SCB.

Serie JO Deklarationsundersökningen för jordbrukare 1977–1990. *Statistiska Meddelanden.* Stockholm: SCB.

Serie JO Inkomster (Denna källa hänvisar till serie JO (Deklarationsundersökningen för jordbrukare, Nettointäkter m.m. för jordbrukare och Jordbrukarnas taxerade inkomster, utgifter, nettointäkter, tillgångar och skulder.) Se respektive källa i källförteckningen.

Serie JO Nettointäkter m.m. för jordbrukare 1991–1998. *Statistiska Meddelanden.* Stockholm: SCB.

Serie JO Jordbrukarnas taxerade inkomster, utgifter, nettointäkter, tillgångar och skulder 1961–1976. *Statistiska Meddelanden.* Stockholm: SCB.

Serie JO Jordbruksekonomiska undersökningen 1976–2007. *Statistiska Meddelanden.* Stockholm: SCB.

Serie JO Hektarskördar och totalskördar 1962–2009. *Statistiska Meddelanden.* Stockholm: SCB.

Serie JO Skörd för ekologisk och konventionell odling 2003–2009. *Statistiska Meddelanden.* Stockholm: SCB.

Serie MI Utnyttjande av halm och blast från jordbruksgrödor 1997. *Statistiska Meddelanden.* Stockholm: SCB.

Serie MI Växtskyddsmedel i jordbruket 2009. *Statistiska Meddelanden.* Stockholm: SCB.

Sakregister

A
Animaliska produkter
export 126–130
import 126–130
konsumtion 132–133,136–137
priser 99–117, 137–141
produktion 89–92, 95
Anställda (inom jordbruk) se Arbetskraft
Arbetskraft
antal arbetstimmar i jordbruk 100–116
könsfördelning 19
sysselsatta i jordbruk 18–19, 94
Arbetstimmar se Arbetskraft
Areal
arrenderad 13–14
betesmark 14–16
ekologisk 86
företag efter storleksgrupper 7–10, 12–13
åkermark 9–13
ägd 13–14
Arrenderade företag 7–8
Avelssvin se Svin
Avkastning per hektar se Hektarskörd
Avräkningspriser 122–123

B
Baggar se Får och lamm
Baljväxter
hektarskörd 68
odlad areal 38
Bekämpningsmedel se Växtskyddsmedel
Besättningsstorlek
får 52–53
höns 57–58
mjölkkor 49–51
nötkreatur 49–51
svin 56
Betesmark
areal 14–16
definition 15
Betesvall
odlad areal 36
Betodling se Sockerbetor
Blandsäd
odlad areal 35
totalskörd 68
Bokföringsuppgifter se Jordbruksekonomiska undersökningen
Broiler se Slaktkycklingar
Brukningsenhet(er) se Företag
Bruna bönor 80
Bruttonationalprodukt 94–95

C

D
Deklarationsundersökningar 118–119
Demeterförbundet 24
Driftsinriktning 112–116

E
EAA
ekonomisk kalkyl för jordbruket 94–95
Ekologisk certifiering 24–25
Ekologisk odling
hektarskörd 84–87
odlad areal 24–25
Energigrödor 38
Ensilageväxter (och grönfoder) areal 35–36
EU–stöd se Stöd
Export 126–130

F
Fabrikspotatis se Potatis
Foderrotfrukter 37–38, 72–73
Friland
antal företag 25–26
areal 25–26, 87
skörd 87
Frövall 36
Får och lamm
antal 51–52
antal företag 52–53
besättningsstorlek 52–53
priser 104
Förbrukning
maskiner och redskap 26–27
mineralgödsel 20–23
växtnäringsämnen 20–23
växtskyddsmedel 22–24
Företag
antal arrenderade 7–8
antal ägda 7–8
besättningsstorlek djur 49–53, 56, 58
brukningsform 7–8, 13–14
definition 6
husdjur av olika slag 44–59
intäkter och kostnader 95–120
storleksgrupper åkerareal 7–10, 12–13
trädgårdsodling 25–26, 87

G
Galtar se Svin
Getter 59
Grisar se Svin
Grädde
konsumtion 139–140
Grödor se respektive gröda
Grönfoder– och ensilageväxter 35–36, 73–74
Grönsaker se Trädgårdsodling

H
Handelsgödsel se Mineralgödsel
Halm 74–76
Hampa 81
Havre

ekologisk odling 84–85
export 126
hektarskörd 67
odlad areal 34
priser 123
totalskörd 66
Hektarskörd
oljeväxter inkl. oljelin 69–70
potatis 71–72
slåttervall 73–74
sockerbetor 72–73
spannmål 64–68
ärter 68–69
Husdjur
antal 44–59
antal företag 48–53, 55–57
produktion 89–92, 95
Hästar 58–59
Hö se Slåttervall
Höns
antal 56–57
antal företag 57–58
besättningsstorlek s 58
Höstraps se Oljeväxter
Höstrybs se Oljeväxter
Höstråg se Råg
Höstvete se Vete

I
Import 126–130
Index
avräkningsprisindex 108–116
konsumentprisindex 123
produktionsmedelsprisindex 106–116
Inkomst av näringsverksamhet 119–120
Inkomster utgifter m.m. 94–120
Inkomster i jordbruket se Intäkter i jordbruket
Intäkter i jordbruket 94–120
Invägd mjölk 91

J
Jordbrukarhushållens inkomst 118–120
Jordbrukarnas taxerade inkomster 118
Jordbrukets sektorskalkyl se EAA
Jordbruksekonomi 94–120
Jordbruksekonomiska undersökningen 96–116
Jordbruksmaskiner 26–27
Jordbrukspolitik 38, 108, 114–119, 122
Jordbruksräkning 6–7

K
Kalvar 48
Killingar se getter
Konsumentprisindex se Index
Konsumtion av livsmedel
direktkonsumtion 132
näringsinnehåll 132–133
kvantiteter 134–143
totalkonsumtion 132
Kor se Nötkreatur
Korn
ekologisk odling 85
hektarskörd 67
odlad areal 34–35
priser 104, 123
totalskörd 66–67
Kostnader i jordbruket 96–97
KRAV 24
Kvigor och kvigkalvar se Nötkreatur
Kväve 20–22
Kycklingar se Höns
Köksväxter se Trädgårdsodling
Kött och köttvaror
export 129
import 129
konsumtion 136–137
pris 137–138

L
Lamm se Får och lamm
Lantbruksregistret 196–197
Lin 36, 38, 69–71, 80
Livsmedel
export och import 126–130
konsumtion 132–143
konsumtionsutgifter 132
priser 132–143
Länsstatistik 146–193

M
Majs 81
Maskiner
inköp av maskiner och redskap 26–27
kostnader 100–117
skördetröskor 26–27
traktorer 26–27
Matpotatis se Potatis
Mineralgödsel
förbrukning 23–24
försäljning 20–22
växtnäringsämnen 20–22
Mjölk
avkastning per ko 91, 94, 102–114
invägd mjölk 91
konsumtion 133, 139
pris 99–117, 122–123
antal kor och besättningar 45–46, 48–51
Mjölkproduktion
antal företag med kor 48–51
invägd mjölk 91
produktion 89–91

N
Nyodling 27–28
Nötkreatur
antal 45–48
antal företag 48–51
besättningsstorlek 48–51

köttproduktion 89, 92
priser 104, 108, 116, 122–123
Nötkreatursenheter 59–61

O
Obrukad åker
areal 39
Obärgad areal 82–84
Oljelin
hektarskörd 70
odlad areal 36–37
totalskörd 69–70
Oljeväxter
ekologisk odling 86
hektarskörd 69–71
odlad areal 36–37
priser 108, 116
totalskörd 69–70
Oljedådra 80
Ost
konsumtion 139–140
priser 140–141
Oxar 46–47

P
Potatis
ekologisk odling 86
hektarskörd 71–72
odlad areal 37
priser 104–108, 116, 123)
totalskörd 71–72
Priser
animalier 99–117, 122–123
mejerimjölk 99–117,140–141
vegetabilier 99–117, 122–123
ägg 103–104, 138
Prisindex se Index
Produktion
ekologisk 84–87
kött och fläsk 89–90, 92
mjölk 89–91
oljeväxter 69–70
sockerbetor 72–73
spannmål slåttervall baljväxter och potatis 64–69, 71–72, 73–74
trädgårdsväxter 87
ägg 92
Produktionsmedel 20–24, 97

R
Raps se Oljeväxter
Redskap 26–27
Regionala stöd se Stöd
Ris 134
Rybs se Oljeväxter
Råg
ekologisk odling 84–85
hektarskörd 65
odlad areal 33–34
priser 104
Rågvete
hektarskörd 67–68
odlad areal 35
totalskörd 68

S
Sektorskalkyl jordbrukets se EAA
Skörd
ekologisk 84–87
hektarskörd 64–87
totalskörd 64–87
Skördetröska 26–27
Slaktkycklingar 57
Slåttervall
ekologisk odling 25, 74, 86
hektarskörd 73–74
odlad areal 35–36
totalskörd 73
Smör
konsumtion 140
priser 140–141
Sockerbetor
hektarskörd 72–73
odlad areal 37–38
totalskörd 72
Spannmål
ekologisk odling 84–85
hektarskörd 64–68
odlad areal 32–35
priser 99–117
totalskörd 65–68
Speltvete 82
Spånadslin 80
Spärgel 79
Standardtimmar 112, 114
Stöd 94–95, 112, 114, 116, 122
Svin
antal 53–55
antal företag 55–56
besättningsstorlek 56
priser 106, 108, 122–123
produktion 89, 92

T
Tackor se Får och lamm
Tjurar och tjurkalvar se Nötkreatur
Tobak 79–80
Traktor 26–27
Träda 39
Trädgårdsodling 87
Tullar 128–129
Typgårdar 96–117
Täckdikning 28–29

U
Ungnöt se Nötkreatur
Utgifter i jordbruket m.m. 95–96
Utrikeshandel 126–130

V
Vall se Slåttervall (Betesvall)
Vall till fröskörd 36
Vegetabiliska produkter
export 126–130
import 126–130
konsumtion 132–136
priser 99–117, 135
produktion 95
Vete
ekologisk odling 80
hektarskörd 64, 66
import export 127
odlad areal 33
priser 104, 123
totalskörd 66
Vicker (och foderärter)
hektarskörd 68–69
odlad areal 38
totalskörd 68–69
Vitsenap 80
Vårraps se Oljeväxter
Vårrybs se Oljeväxter
Vårråg se Råg
Vårvete se Vete
Växthus 25, 87
Växtnäringsämnen se Mineralgödsel
Växtskyddsmedel 22–24

Å
Åker
arealens användning 32–39
fördelning på storleksgrupp 12–13
ägd respektive arrenderad areal 13–14
Åkerbönor 38, 68–69, 85
Återväxt på slåttervall 74

Ä
Ägarkategorier inom jordbruk
Ägd åker 13–14
Ägda företag 7–8
Ägg
partihandelns invägning 92
produktion 92
konsumtion 138
Ärter
ekologisk odling 85
hektarskörd 68–69
odlad areal 38

Ö